

TÓTH HAJNALKA

A Kanizsával szembeni végvidék
Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében
(1683–1690)

TÓTH HAJNALKA

**A Kanizsával szembeni végvidék
Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében
(1683–1690)**

SZTE BTK
Történelemtudományi Doktori Iskola

SZEGED
2013

Lektorálta:
Dr. Újváry Zsuzsanna és Prof. Dr. Varga J. János

Sorozatszerkesztő:
J. Nagy László

A borítón:
Johannes Ledentu metszete a 17. századi Egerszegről

*E mű megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosító számú,
„Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt
az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.*

ISSN 2061-229X (Mediterrán dolgozatok)
ISBN 978-963-306-198-5

Kiadó:
SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
Nyomda:
Generál Nyomda Kft. Szeged

© Tóth Hajnalka

A családomnak szeretettel

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	9
2. Családtörténeti kitekintés	14
2.1. A nagypapa, Nagy Egyed	14
2.2. Az apa, Nagy János	25
2.3. A nagybáty, Nagy Tamás	29
2.4. Nagy Ferenc katonai pályafutásának kezdetei	31
2.5. A katona-dinasztia történetének a vége – Nagy Zsigmond	35
3. Nagy Ferenc a Kanizsával szembeni végvidéken	38
3.1. A Kanizsával szembeni végvidék	38
3.2. A Batthyányak, a végvidék urai	46
3.3. Nagy Ferenc katonai tevékenysége a végvidéken 1675 és 1682 között	50
4. A Kanizsával szembeni végvidék Nagy Ferenc főkapitány-helyettes jelentései alapján az 1683. évi oszmán hadjáratról Kanizsa 1690. évi visszafoglalásáig	57
4.1. A végvidék az 1683. évi oszmán hadjárat idején	58
4.1.1. <i>A végvidék feladatai és szerepvállalása</i>	61
4.1.2. <i>„ita^cât ve inkiyâd” (‘behódolás és engedelmesség’) – a végvidék Thököly Imre és az oszmánok oldalán 1683 nyarán</i>	70
4.1.3. <i>„Mi sem voltunk vétkesebbek másoknál” – visszatérés a király hűségére</i>	84
4.2. Új kihívások és új főkapitány „Bécs és Buda között”	89
4.2.1. <i>A végvidék intézményi önállóságának visszaállítása és katonai feladatainak ellátása 1684-ben</i>	90
4.2.2. <i>Az 1685. évi katonai szerepvállalás Batthyány II. Ádám főkapitány irányítása alatt</i>	101

4.3. A végvidék feladatai és részvétele a Buda ostroma körüli hadműveletekben	110
4.3.1. Előkészületek a táborba vonulásra	111
4.3.2. A hír és értéke a végvidéken 1686-ban	116
4.3.3. Batthyány II. Ádám és katonái a Buda alatti táborban	123
4.4. A végvidék 1687-től Kanizsa 1690. április 13-i visszafoglalásáig	127
4.4.1. A végvidék megváltozott katonai feladatai 1687-ben	130
4.4.2. A blokadírozás	136
4.4.3. A végvidék fokozódó nehézségei	156
4.4.4. A „török kérdés” a végvidéken 1687–1690-ben	167
5. Összegzés	173
Irodalomjegyzék	181
Hely- és névmutató	195
Mellékletek	205
1. A gyöngyösi Nagy család családfája	205
2. A Kanizsával szembeni végvidék a 17. század utolsó harmadában	206
4. A Kanizsával szembeni végvidék létszámadatai 1686-ban	208

1. BEVEZETÉS

Jelen munka¹ alapvető forrásbázisát Gyöngyösi Nagy Ferencnek a herceg Batthyány család levéltárában fennmaradt levelei adják. A 17. század utolsó harmadában a Kanizsával szembeni végvidéken főkapitány-helyetteseként (*vice-generálisaként*) tevékenykedő Nagy Ferentől az említett levéltárban nagyobb mennyiségű (alább részletesen bemutatott) levél maradt fenn. Ezeknek a leveleknek külön jelentőséget ad, hogy túlnyomó részük az 1683 és 1691 közötti években, azaz az ún. visszafoglaló háború (1683–1699) időszakának első felében íródott. Azon túl, hogy egy személyhez, annak életútjához szorosan köthetők, segítségükkel megismerhetjük egy végvidék mindennapi életét a térség történelmének e sorsdöntő időszakában, és betekintést nyerhetünk abba, hogy a végvidék milyen szerepet játszott a kor hadi eseményeiben.

A levelek írója, Nagy Ferenc, *végvári katonadinasztia* tagjaként a 17. század utolsó harmadában emelkedett – katonai pályafutása csúcspontjának tekinthető főkapitány-helyettesi tisztsége mellett – bárói rangra. A gyöngyösi Nagy család, amely így bő egy évszázad alatt a nemtelenek közül a nemesek, sőt a főnemesek soraiba lépett, nem ismeretlen a 16–17. század magyar történelmével foglalkozó kutatók számára. A család felemelkedésével már a 19. században Nagy Iván is foglalkozott *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című munkájában.² Majd 1902-ben Mocsáry István tett jelentős kiegészítéseket, illetve helyesbítéseket elsősorban Nagy Ferenc közvetlen felmenőivel – a nagyapjával, Nagy Egyeddel és az apjával, Nagy Jánossal – kapcsolatban.³ Iványi Emma pedig 1983-ban egy elsősorban Nagy Ferenc életútját végig követhető tanulmányt jelentetett meg.⁴ Legutóbb pedig Varga J. János előadása irányította rá a figyelmet Nagy Ferenc pályafutásának korábban kevés figyelmet kapott pontjaira.⁵ A fent említett kutatók életrajzi vonatkozások tekintetében fel-

¹ Jelen munka a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. április 27-én megvédett PhD disszertáció átdolgozott változata. Ez úton szeretnék köszönetet mondani észrevételeikért, ajánlásaikért és javításaikért opponenseimnek, Dr. Újváry Zsuzsannának és Prof. Dr. Varga J. Jánosnak, továbbá a védési bizottság elnökének, Prof. Dr. Ivanics Máriának. Köszönettel tartozom továbbá folyamatos szakmai támogatásáért témavezetőmnek, Dr. Papp Sándornak. A disszertáció létrejöttében nagy támogatást jelentett számomra a Magyar Tudományos Akadémia–*Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund (Fiatal Vezetők Ösztöndíja) Alapítvány* kutatói ösztöndíja 2008-ban és a bécsi Collegium Hungaricum 2 hónapos kutatói ösztöndíja (CH/2) 2009-ben.

² NAGY VIII 1860, 75–76.

³ MOCSÁRY 1902.

⁴ IVÁNYI E. 1983.

⁵ A Gyöngyösi Nagy Ferencről szóló előadása elhangzott: Kard és karrier – tudományos konferencia Bottyán János kuruc generális halálának 300. évfordulója alkalmából. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. Budapest, 2009. október 15.

használták az *Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Protocolle* (ÖStA KA HKR Prot.) anyagait, valamint a Nagy Ferenc által írt, alább részletesen vizsgált levelek egy részét is. Nagy Ferenc leveleinek nem életrajzi szempontú, illetve a teljesség igényével történő feldolgozására ez idáig nem történt kísérlet. Bár munkámnak nem volt célja a gyöngyösi Nagy család történetének részletes bemutatása, mégis megkerülhetetlen és szükségszerű volt, hogy részletesen tárgyaljam a családra, illetve magára Nagy Ferencre vonatkozó új adatokat.

Nagy Ferenc leveleinek időbeli határai és eloszlása már önmagában kijelölte, hogy a feldolgozás során az oszmánok 1683. évi magyarországi hadjárata és Kanizsa várának 1690 tavaszán történt visszavétele közötti időszakra helyezem a hangsúlyt. A szóban forgó forrásanyag azonban több irányú vizsgálatra ad lehetőséget. A levelek írója a 17. század utolsó harmadában a Magyar Királyság főnemeseként az Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) által irányított védelmi rendszer egyik övezetének magas rangú katonai tisztviselője, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettese volt. A levelezés tanulmányozása során az elsődleges szempont az említett végvidék feladatainak, szerepének és helyzetének a lehető legrészletesebb nyomon követése volt. Nagy Ferenc tisztségéből adódóan a végvidék központjában, Egerszegen székelve helyben irányította és szervezte a végvidék életét, illetve – kötelezettsége révén – figyelemmel kísérte a visszafoglaló háború hadi eseményeit. Levelei nyomán lehetőség nyílik a főkapitány-helyettesi tisztséggel együtt járó kötelezettségek, jogok, hatáskörök megrajzolására, vagyis tevékenysége jellegének megismerésére is. Ennek révén pedig még pontosabb képet kaphatunk magának a végvidéknek a működéséről, problémáiról, katonai és polgári lakosságának viszonyáról is egy olyan időszakban, amikor a helyi problémákat és nehézségeket a nagy történelmi, politikatörténelmi események számos esetben – még a kortárs szemlélő számára is – elfedhették.

A Kanizsával szembeni végvidék társadalmi, gazdasági életében, igazgatási szerkezetében gyökeres változások indultak meg, miközben az európai keresztény hatalmak összefogásának eredményeképpen megkezdődött az Oszmán Birodalom közép- és kelet-európai hegemoniájának felszámolása. A magyarországi oszmán hódoltság megszüntetésének/megszűnésének következtében szükségszerűen változott meg a 16. század közepétől kiépülő, majd a század végére többé-kevésbé állandósuló védelmi övezetek, végvidékek szerepe, jelentősége. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes levelein keresztül lehetőségünk van rávilágítani arra, hogy ezt az átalakulási folyamatot miként élték meg a végvidék irányítói és katonasága, hogyan közeledett a végéhez egy addig jelentős szereppel bíró végvidék története, és milyen átalakulási kényszerrel kellett szembenéznie az oszmán fenyegetés megszűnése után a helyi polgári és katonai társadalomnak.

Az alábbiakban vizsgálat alá vont iratanyag, Gyöngyösi Nagy Ferenc levelei (MOL P 1314 No 18 772–18 791, 32 954–33 269, 54 871), a herceg Batthyány

család levéltárának egyedülálló jelentőséggel bíró – több mint 55 ezer darab iratot tartalmazó – ún. Missiles-gyűjteményének (MOL P 1314) részét képezi. A Batthyány család levéltára az 1945. évi nagy pusztítás ellenére is a magyarországi török hódoltság időszakának egyik leggazdagabb forrásbázisát biztosítja a korról foglalkozó kutatók számára, mind politika-, mind gazdaság-, mind pedig művelődéstörténeti szempontból.⁶

A Nagy Ferenc által írt levelek (a levéltári jelzetek alapján 313 darab) egy része említést tesz még eredetileg a levelekhez mellékelt egyéb iratokról, mások által közvetlenül Nagy Ferencnek vagy feletteseinek címzett levelekről. Ezen iratok, illetve levelek egy része mára már bizonyosan elveszett, más részük pedig akár külön jelzetszám alatt a *Missiles* anyag részét képezik. A Nagy Ferenc neve alatt fennmaradt levelezés így is megközelítőleg három és félszáz (346) darab dokumentumot foglal magába. A fennmaradt anyag nem egyenletesen oszlik el az évek között: míg az 1676 és 1682 közötti időszakból évente 1–9 irat maradt ránk (összesen 20 levél, mellékletekkel együtt 29 irat), addig az 1684 és 1691 közötti időszakból összesen 283 levéllel (összesen 307 darab irat) rendelkezünk. A nagy történeti jelenőségű 1683. évből pedig mindössze hét levél maradt ránk. Nagy Ferenc főkapitány-helyettesi időszakának utolsó éveit tekintve pedig mindösszesen egy iratot ismerünk ebből a levélgyűjteményből, ami az 1694. évben keletkezett, illetve két év nélküli levelet. Az említett dokumentumok mellett Esterházy Pál iratai között is találhatóak Nagy Ferenc által írt levelek, hiszen katonai pályája első felében a bányavidéki végvidéki főkapitányság váraiban a későbbi nádor alatt teljesített katonai szolgálatot (MOL P 125 No 3319–3323). Sőt az ezt követő időszakból, 1681-ből és 1683-ból is maradt fenn egy-egy levél tőle a nádori levéltárban (MOL P 125 No 3324, 3325). Thaly Kálmánnak az 1683. évi táborozás eseményeivel kapcsolatosan megjelent forrásközlésében pedig egy olyan Nagy Ferenc által írt levelet is közlére tett, ami a főkapitány-helyettes szóban forgó levelezéséből ma már hiányzik.⁷ Az sem zárható ki, hogy további kutatás eredményeképpen még előbukkanhat néhány újabb dokumentum.⁸

A feldogozott forrásbázis egy levélgyűjtemény, ami jelen esetben – mivel a főkapitány és helyettese közötti levélváltásról van szó, az iratok tartalma pedig szorosan kötődik a tisztségükből adódó ügyekhez – hivatalos levelezésnek tekinthető, a levelekben Nagy Ferenc főkapitány-helyettesi kötelezettségéből adódóan tett jelentéseket feletteseinek. Ugyanakkor az írások – a korszakra

⁶ A levéltárat az 1945-ben ért nagy pusztítás közepette menekítették ki a család körmendi kastélyából. A levéltár sorsáról lásd: ZIMÁNYI 1994; BAJZIK 2006; ZIMÁNYI 2006.

⁷ THALY 1887, 115–116. No 18.

⁸ Ebben a további családtörténeti kutatások hozhatnak előrelépést, más családi levéltárak iratai közül is előkerülhetnek Nagy Ferenc által írt vagy a személyéhez kapcsolódó levelek, dokumentumok. Személyes tapasztalataim alapján pedig úgy vélem, hogy még ma is kallódnak magánkézben olyan iratok, amelyek a Batthyányiak körmendi levéltárából származnak.

általánosan jellemző módon – számtalan személyes jellegű információt és megjegyzést is tartalmaznak. A „magán” jelleg következtében is fontos módszertani szempont a levelekben felmerülő kérdések, információk kapcsán további forrásanyag beemelése a vizsgálatba. Alapvető kontroll-forrásként – mivel az érin-tett háborús időszakban a végvidékekkel folytatott hivatalos levelezés leggazdagabb bázisát adja – az Udvari Haditanács iktatókönyveinek (ÖStA KA HKR Prot.) bejegyzéseit használtam. Ezen iktatókönyvek egy része évekre lebontva tartalmazza az Udvari Haditanácshoz bemenő iratok regesztáit, gyakran hosszabb másolatait (ÖStA KA HKR Prot. Exp.), míg másik része szintén évekre lebontva az onnan kimenő utasításokat tartja nyilván (ÖStA KA HKR Prot. Reg.). Munkám során – a kötetek száma és terjedelmes volta miatt – elsősorban azoknak az éveknek a bejegyzéseit követtem végig, amely időszakban Nagy Ferenc végvidéki főkapitány-helyettesként működött (1680/1681–1695).

A vizsgálat fő csomópontjai természetesen egyben a visszafoglaló hábo-rú kiemelkedő eseményei: így a magyarországi török hódoltságban fordulópontot jelentő 1683. évi bécsi hadjárat, Buda várának szimbolikus jelentőséggel is bíró visszafoglalása 1686-ban, illetve ezt követően Kanizsa várának 1690. évi visszafoglalása, illetve az ahhoz vezető út. Ezek a kiemelkedő történeti esemé-nyek a Kanizsával szembeni végvidék katonasága és élete szempontjából is meghatározók voltak. Az események jelentőségükből adódóan a szakirodalom-ban és a forrásfeltárások terén is máig preferált területei a magyar – a bécsi ostrom esetében a külföldi, elsősorban osztrák – történetírásnak is. Az alapmo-nográfiák és forráskiadások részletezésére itt nem térek ki, azok az aktuális fejezetek jegyzetapparátusában, illetve – amennyiben külön jelentőséggel bír-nak – a főszövegben említésre kerülnek. Mivel megkerülhetetlen volt, hogy részletesen kitérjek a fent említett eseményekre, arra törekedtem, hogy ezek kapcsán a – több esetben magyar nyelvre máig lefordíthatatlan vagy kevésbé hoz-záférhető – török nyelvű forrásokat is beemeljem a vizsgálatba. Ezáltal a végvi-dék számára fontos eseményeket és az azokat érintő, mikro-vizsgálatokat lehe-tővé tevő *Missiles* anyagot tágabb összefüggésrendszerbe helyezhettem.

A gyöngyösi Nagy család tagjainak katonai pályafutására, életútjára vonat-kozó vizsgálatok egyéb források beemelését is szükségessé tették, amelyek kö-zött az eddig ismertett anyagokon túl a Thurzó levéltár (MOL E 196), a Ráday levéltár (RÁDAY LT. C 217) iratai között, a Nógrád Megyei Levéltár nemesi köz-gyűlési jegyzőkönyveiben (NML Nem. közgy. jegyzők.), de a bécsi Hofkammer-archív (ÖStA HKA HFU) magyar anyagi és a Magyar Kamara (MOL E 41) iratai között is találtam értékes iratokat. Ugyanakkor a családra vonatkozó ismerete-ink bizonyosan tovább bővíthetők.

Itt szeretném megemlíteni, hogy disszertációmhoz készült egy *Függelék* kö-tet is, amelyben közzé tettem Nagy Ferencnek a Batthyány levéltárban fennma-radt leveleit, amiket betűhíven, központosítás nélkül írtam át. A rövidítéseket feloldottam, a rövidített szövelemeket kurziváltam a szövegekben. A *Függelék*-

ben a nem olvasható vagy a nem értelmezhető szövegrészeket külön jelöltem: [--]. Ha az olvasatban bizonytalan voltam, akkor arra kérdőjel (?) kihelyezésével utaltam. Ha egy szövegrész az irat rongálódása miatt volt olvashatatlan, azt a következő módon jelöltem: <...>. Amennyiben a nem olvasható részek esetében valószínűsíthető volt a szöveg, azt zárójeleken belül kurziváltan adtam meg. Ez a *Függelék* egyelőre a fent leírt formában elérhető az interneten, a Szegedi Tudományegyetem Doktori Repozitóriumában.⁹ Jelen munkámban a levelekből vett idézeteket a megértés könnyítése végett már modernizált átíratban¹⁰ és központoszással adtam meg. Ugyanakkor a betűhív átírást követtem a korabeli német nyelvű forrásanyag idézése során. Az idézett arab betűs oszmán szövegek esetében a mai latin betűs török átírást alkalmaztam, és a korabeli kiejtést igyekeztem követni. A török szövegrészletek mellett közöltem azok magyar fordítását is.

⁹ <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1437/4/TothH.diszf%C3%BCgg.pdf>

¹⁰ A szöveg modernizálása mellett azonban a személynevek és a helységnevek esetében zárójelben megadtam a forrásban szereplő formát kurziválva, ezen túlmenően igyekeztem meg-hagyni a nyelvjárási jellegzetességeket is, a rövidítéseket pedig feloldottam szintén kurzív betűtípussal jelölve a rövidített részeket.

2. CSALÁDTÖRTÉNETI KITEKINTÉS¹¹

A Dunán inneni kerületi és egyúttal a bányavidéki (1589-től érsekújvári) végvidéki főkapitányság¹², majd pedig a Dunántúlon a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság¹³ váraiban katonai szolgálatot teljesítő *gyöngyösi Nagyk* alig egy évszázad alatt emelkedtek fel a nemtelenek közül a magyar főrangúak közé. Életük és pályájuk jellemző példa arra, hogy a hódoltság kori Magyarországon a végvári katonák számára milyen előmenetel lehetőségét teremtette meg, ha a törökellenes harcokban kitűntették magukat. Emellett fontos kiemelni, hogy a család tagjai – elsőként Nagy Egyed, majd pedig az unoka, Nagy Ferenc is – olyan történelmi korszakban éltek, amikor a politikai változások is nagymértékben befolyásolhatták a családok felemelkedését, a családtagok előmenetelét vagy éppen bukásukat. A gyöngyösi Nagy család felemelkedésének vizsgálata jó példát ad a korszak jellegzetessé vált társadalmi rétegének, az ún. vitézlő rend képviselőinek mozgásterére, a társadalmon belüli mobilitásának lehetőségeire. Ugyanakkor az eddigieknél részletesebben kísérhetjük végig a család bárói rangra emelkedett tagjának, Nagy Ferencnek személyes karrierjét is.

2.1. A nagyapa, Nagy Egyed

A Heves megyei Gyöngyös településről előnevet szerző¹⁴ család első ismert tagjának, Nagy Egyednek a nevével a 16–17. század fordulóján zajló tizenöt éves háború (1591–1606) kapcsán rendelkezünk adatokkal. Hont vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei szerint – Nagy Ferenc nagyapja – Nagy Egyed 1597. március 23-án Nagy Lőrinc nevű rokonával együtt nyert nemeslevelet, aminek kihirdetésére 1599-ben a vármegye közgyűlése előtt került sor.¹⁵

Nagy Egyed végvári – és már rögtön végvári kapitányi – szolgálatára az első adatot Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*¹⁶ című törté-

¹¹ A családfát lásd: MELLÉKLETEK 1.

¹² A Dunán inneni kerületi (*Kreis in Cisdanubium, partus regni Hungariae Cisdanubianarum*), illetve a bányavidéki (*bergstädterische Grenze, confinia antemontanorum*), majd érsekújvári végvidéki főkapitányság kialakulásáról lásd: PÁLFFY 1998, 191–192, 197–198; PÁLFFY 2000, 46, 57–58. – A magyarországi védelmi övezetek kialakulásáról a Kanizsával szembeni végvidék kapcsán lásd később: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezetben (3.1.).

¹³ Lásd később: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezetben (3.1.).

¹⁴ NAGY I. VIII 1860, 75; MOCSÁRY 1902, 177.

¹⁵ Hont megye jegyzőkönyvi adatára hivatkozik: MOCSÁRY 1902, 178. Ugyanakkor Nagy Egyednek Nagy Lőrincsel való rokoni kapcsolata máig tisztázatlan, akár a testvére is lehetett.

¹⁶ Isthvanfi, Nicolaus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem edidi. Coloniae Agrippinae, Sumptibus Antonij Hierati. Anno M.DC.XXII.* A munka legújabb, általam is használt magyar nyelvű kiadása: Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában.* 1/1–3. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Budapest, 2001–2009.

neti munkájában olvashatjuk: 1593-ban, miután Christoph von Teuffenbach zu Mairhofen felső-magyarországi (vagy kassai) végvidéki főkapitány (1592–1598)¹⁷ és Pálffy Miklós bányavidéki végvidéki főkapitány (1589–1600)¹⁸ egyesült serege sikeresen visszafoglalta a töröktől Füleket (1593. november 27.) és további kisebb várakat, a hadakat téli szállásra küldték.¹⁹ Pálffy Miklós visszavonulásban még megadásra kényszerítette Szécsényt (december 3.), „s tovább menvén Drégelyt, magos helyen lévő várat, s Palánkot [Drégelypalánkot], mely az Ipoly folyóvíz mellett gyönyörűséges s alkalmas helyen az töröktől épített vala, ijedtekben kiszökvén az oltalmazók belőle, pusztán találá, s azokat könnyű munkával elfoglalván [december 7-én], Nagy Egyed kapitányra, vitéz emberre bízá, hogy megőrizze”.²⁰ Istvánffy ezen információja összhangban van Nagy Egyednek egy 1605-ben írt folyamodványa (*supplicatio*) azon közlésével, miszerint ekkor már tizenhárom éve – tehát 1593 óta – szolgált Drégelypalánkon, majd pedig Füleken. Azt is megtudjuk belőle, hogy katonai pályáját húszéves korában kezdte. Azt azonban, hogy mikor volt húsz éves – és hogy mikor születhetett –, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk meghatározni.²¹

Nagy Egyed drégelypalánki kapitányként Teuffenbach és Pálffy Miklós irányítása alatt részt vett a tizenöt éves háború felső-magyarországi hadakozásaiban. Ugyancsak Istvánffy említi, hogy 1596-ban, Eger várának török kézre kerülése (október 13.) után és a nevezetes mezőkeresztesi csatát (október 26.) megelőzően Pálffy Miklós parancsára Nagy Egyed és Arnót János indult az ellenség szándékainak kikémlelésére, majd pedig hírt hoztak arról, hogy III. Mehmed szultán (1595–1603) egész seregével megindult, hogy megütközzön a keresztény hadakkal.²² Nagy Egyed részvételét a további harcokban igazolja még egy 1597 februárjában az Udvari Haditanácsnak küldött tudósítása is arról, hogy – információi szerint – egy négyezer fős tatár csapat rabló hadjáratot tervez végrehajtani az Ipoly mellett.²³ Továbbá a kapitány még ez év nyarán értesítette Pálffy a közelben lévő törökök szándékairól, illetve decemberben arról számolhatott be neki, hogy a szécsényi lovasok útközben Gyöngyös felé takar-

¹⁷ PÁLFFY 1997, 273. – A felső-magyarországi (*Feldobrist/Generalobrist in Oberungarn, supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*) főkapitányságról lásd: PÁLFFY 1998, 191–192, 197–198; PÁLFFY 2000, 47, 56.

¹⁸ PÁLFFY 1997, 271.

¹⁹ KOMÁROMY 1890, 59; BÁNLAKY 2001; TÓTH S. 2000, 143–144.

²⁰ ISTVÁNFFY 2009, 144; KOMÁROMY 1890, 61. Az eseményekre lásd: TÓTH S. 2000, 144; BÁNLAKY 2001.

²¹ Nagy Egyed füleki vicekapitány (alkapitány) folyamodványa: ÖStA HKA HFU Rn. 89. Konv. 1605. augusztus fol. 118–121. – Nagy Iván 1594-re vonatkozóan azonban Drégelypalánk alkaptányaként említi, amely adatát hivatkozással nem támasztotta alá. NAGY I. VIII 1860, 75.

²² ISTVÁNFFY 2009, 262. Vö. NAGY 1860, 75: „Nagy Egyed Pálffy Miklós parancsára portyát vezetett Eger felé.”

²³ MOCSÁRY 1902, 177. – Pálffy Miklós 1597 tavaszán a Garam mentén táborozott. ISTVÁNFFY 2009, 277.

mányt szerző törökökre akadtak, akiknek egy részét levágták, a többiek pedig elfogták.²⁴ Amikor pedig 1599 őszén – miután Dámád Ibrahim pasa nagyvezír (1599–1601)²⁵ hadakat indított Nógrád és Drégelypalánk környékének felprédálására²⁶ – Pálffy Miklós engedélyt kapott az ellenséggel szembeni ún. lesvetésre, és ő is Drégelypalánk felé vonult: „s ott Nagy Egyedtől, az helynek kapitányától megérté, hogy közel ezer török, tatárokkal elegy Szécsén felé nyargalt volna, s midőn az hídon általment volna [az Ipolyon], ugyanazon Egyed kalauza lévén, azokat sok szegény embereknek s barmoknak prédájával előtalálá, s erősképpen sebességgel rájuk rohana, s megszabadítván az foglyokat, s a prédát tőlök elvévén ide s tova elszéledve s szaggatva rész szerént megfutamatásokba őket levágá, rész szerént az Ipoly folyóvízben ugrattatván nyakra-főre beleöle. És hatvan elevent fogván, s másfélszáz ellenség fejét visszahozván, a táborba győzedelmesen visszajöve”.²⁷ A fenti események közben – a háború befejezésének reményében – béketárgyalások folytak a keresztények és az oszmán vezetés között, amelyek azonban októberben megszakadtak.²⁸ Ezt követően pedig mind Drégelypalánk, mind pedig Drégely védői arra kényszerültek, hogy a nagyvezír serege és főként a tatárok fenyegető pusztítása előtt kiürítsék a várat és egy időre elmeneküljenek.²⁹ Az oszmánok ez évi visszavonulását követően Drégelypalánkot ismét a keresztény katonák vehették birtokukba.

Nagy Egyed drégelypalánki működésének idejéből maradt ránk a Margittay család hagyatékában négy, a törökök által neki címzett levél,³⁰ amelyek közül Hüsezin (*Huzeim*) hatvani aga 1597-es és Ahmed (*Ahmatt*) budai pasa³¹ 1598 februárjában írt levele is a Drégelypalánkon raboskodó, illetve a váltságdíjuk összeszedéséért az Oszmán Birodalom területére (értsd elsősorban a hódoltság területére) bebocsátott török foglyok ügyéről szól.³² Az okát nehéz meghatározni, de a hatvani aga levelében fontosnak tartotta azt is megemlíteni Nagy Egyedről, hogy „nemzetségedről gyöngyösi (*Giöngiösj*) fiú volna te *Kegyel-med*”,³³ ami a régebbi vagy jó ismeretségükre is utalhat. A budai pasa leveléhez

²⁴ MOCSÁRY 1902, 177.

²⁵ Dámád Ibrahim pasa kétszert töltötte be a nagyvezírséget: 1596. április 4–október 26/27., 1599. január 6–1601. július 10. DANIŞMEND 1972, 163, 177, 191, 206.

²⁶ ISTVÁNFFY 2009, 331–332.

²⁷ ISTVÁNFFY 2009, 333.

²⁸ A béketárgyalásokra lásd: IVANICS 1993; IVANICS 1994, 140–148; TÓTH S. 2000, 303–306; ZACHAR 2006, 261.

²⁹ KJÁTIB CSELEBI 1916, 290; TÓTH S. 2000, 306. – A tatár hadak pusztításairól lásd: MATUNÁK 1905.

³⁰ RÁDAY It. C/217 No 1, 2, 4, 5.

³¹ Ahmed pasa 1595. május–augusztusban, majd 1596. május–októberben és 1597 februárjától 1598 októberéig töltötte be a budai beglerbégi tisztséget. GÉVAY 1841, 18–19.

³² RÁDAY It. C/217 No 1, 2. – Megjegyzem a No 2. számú levélről a segédletben az található, hogy Lymatt pasa levele, de ezt a rossz olvasatnak köszönhetően írhatták le, helyesen *Ahmatt*, azaz Ahmed pasa szerepel a levélben.

³³ RÁDAY It. C/217 No 1.

kapcsolódik Dávud (*Dauud*) bég 1598. februári levele is.³⁴ A Drégelypalánkon raboskodó törökök („kik egy híján huszan vannak”³⁵) állítólag Dávud bég kérésére bocsátották be a hódoltság területére a Szabó Mahmud (*Szabo Mamhut*) nevezetű rabot, hogy a meghagyott napra maga vigye vagy küldje el az összegyűjtött váltságdíját. Ahmed budai pasa levele arról szól, hogy a kezességet vállaló rabok panaszt tettek nála, miszerint mindez nem történt meg. A pasa ígéretet tett a közbenjárásra. Ugyanakkor Dávud bég a kezesek előtt tagadta, hogy hitlevelet adott volna Szabó Mahmudért, azaz, hogy felelősséget vállalt volna érte. Mindemellett felajánlotta segítségét a raboknak. Ahmed pasa 1598 februárjában Nagy Egyednek, mint palánki kapitánynak címezte levelét, 1601 januárjában pedig a Muhárrem (*Muharem*) nevű pesti szpáhi is drégelypalánki főkapitánynak titulálta őt.³⁶

A források nem csupán a törökökkel szembeni hadakozás, illetve a török rabok ügyeivel kapcsolatban emlékeznek meg Nagy Egyed személyéről. Kutassy János esztergomi érsek (1597–1601) 1601 tavaszán azért tett panaszt a palánki kapitány és katonái ellen, mert azok az érseki jószágokat pusztították, és mert a kapitány erőszakosan lépett fel az érseki tisztekkel szemben.³⁷ Az eset részletesebb ismerete nélkül nehezen nyilváníthatunk véleményt, de hasonló károkozások, pusztítások szinte állandó velejárói voltak a végvidéki katonák és lakosság életének.

Nagy Egyed nem feltétlenül negatív, talán inkább rendkívül ambiciózus személyiségének megítéléséhez szolgálhatnak adalékkul a Nógrád vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben a vele kapcsolatban fennmaradt bejegyzések is: a drégelypalánki kapitány és nándori Bene András közötti vita 1601 és 1602 folyamán több alkalommal is a vármegye elé került. Ennek alapját az képezte, hogy mind Bene Andrásnak, mind pedig Nagy Egyednek – részben bérelt – birtokrészei voltak több nógrádi faluban (Tarnócon³⁸, Kalondán³⁹, Gergén⁴⁰). Bene

³⁴ RÁDAY lt. C/217 No 3.

³⁵ RÁDAY lt. C/217 No 2.

³⁶ RÁDAY lt. C/217 No 5. Muhárrem szpáhi Nagy Egyed rabja volt, aki a sarca egy részét már megfizette, és a fennmaradó részt is meg tudta volna fizetni, de követelték tőle vissza az összekoldult pénzt a törökök is. Ráadásul azt állították a törökök, hogy egy bizonyos Ramadán nevű rab kezességet vállalt érte, és annak ellenére, hogy Ramadán a saját sarcát már megfizette, Muhárrem szpáhi miatt Nagy Egyed fogva tartotta, sőt még az ujját is lemetszette. Muhárrem az ügy tisztázását kérte Nagy Egyedtől: miszerint Ramadán nem kezes érte, hogy a kapitány nem tartja fogva, és hogy az ujját sem metszette le.

³⁷ MOCSÁRY 1902, 177–178. Vö. BELITZKY 1972, 162.

³⁸ Ma Ipolytarnóc, falu Nógrád megyében.

³⁹ Ma Kalonda, falu Szlovákiában.

⁴⁰ Gerge pontos beazonosítása problémás, az újkorban létezett egy később elpusztásodott Liptagerge/Liptagerge, egy Kisgerge/Kisgerge és egy Mihálygerge/Mihálygerge nevű település is Tarnóc és Kaloda közelében. Az említettek ráadásul a Gerge/Gerege nevet is alkalmazták. VÁLYI I 1796, 27; FÉNYES 1851. Ma Liptagerge és Kisgerge összevonásával létrejött Egyházasgergét és Mihálygergét találhatjuk meg Nógrád megyében.

András 1601 nyarán tiltakozást nyújtott be a vármegyének, miután Nagy Egyed az ő birtokainak tizedét – szerinte jogtalanul – megszerezte magának.⁴¹ A kettejük közötti ellentét elmélyülését jelzi, hogy 1602 januárjában mindketten a másik, illetve jobbágyaik jószágának elhajtásával vádolták egymást.⁴² Bene András nyíltan hatalmaskodással vádolta a kapitányt. Nagy Egyed többi, ez idő tájt a vármegye előtt zajló tiltakozása a birtokain, birtokrészein, házában jogtalanul tartózkodó, mezejét, erdejét, réjtét jogtalanul használó jobbágyok eltiltására irányult.⁴³ Bár feltűnő, hogy az eltiltások többnyire Bene András jobbágyait érintették.

Mindezek után 1602 májusában már Nagy Egyedet a füleki vár alkapitányi tisztségében találjuk Honorius Tanhauser német kapitány⁴⁴ alatt, áthelyezésének okát azonban sajnos nem ismerjük.⁴⁵ Füleki működésének kezdetei egyáltalán nem bizonyultak problémamentesnek, és itt nem elsősorban az ő hatalmaskodó természete – ha valóban az volt – jelentette a gondot. Az alkapitány összeütközésbe keveredett egy Balogh Mihály nevű füleki lovas hadnaggal, aki Gáspár nevű testvérével és András deákkal Nagy Egyed életére is tört. Az ügyben Thurzó György bányavidéki végvidéki főkapitány (1602–1604)⁴⁶ 1602 decemberében hadi törvényszéket tartott, ahol Balogh Mihályt fejvesztésre ítélték, a testvére, Gáspár és András deák feltehetően kegyelmet kapott.⁴⁷ A hadi tör-

⁴¹ Nógrád vármegye közgyűlése 1601. június 19. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 87. No 570. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 71.

⁴² Nagy Egyed tiltakozott Bene András ellen, mert az az előző nyáron egyik jobbágyának két kancáját csikóval együtt elhajtotta. Ezzel 60 forintnyi kárt okozott neki. Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. január 28. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 126. No 713. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 91. Bene András pedig azért indított pert Nagy Egyed és Újlaki Mihály ellen, mert azok – szintén az elmúlt nyáron – szervitoraik által két disznóját elhajtották kalondai birtokáról. Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. január 28. A keddi napon folytatódó ítéletek 1602. január 29. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 134. No 744. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 96–97.

⁴³ Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. január 28. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 127. No 714. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 91. Nógrád vármegye törvényszéke és közgyűlése 1602. április 29. A keddi napon folytatódó törvényszék 1602. április 30. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 153. No 821. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 109. Nógrád vármegye közgyűlése és törvényszéke 1602. július 8. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 176. No 907. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 122. – Mindezt vö. NAGY I. VIII 1860, 75.

⁴⁴ KOMÁROMY 1890, 61.

⁴⁵ 1602 májusában már mint füleki alkapitány lépett fel Nógrád vármegye előtt is. Nógrád vármegye közgyűlése 1602. május 20. Az irat eredetije: NML Nem. közgy. jegyzők. IV. 1. a. I. 165. No 847. Ismertetését lásd: OBORNI 2005, 115. Nagy Iván csupán annyit említ munkájában, hogy 1603-ban alkapitányként működött Füleken. NAGY 1860, 75. – 1602 augusztusában az Udvari Haditanácsnak küldött jelentéseiről lásd: MOCSÁRY 1902, 178.

⁴⁶ PÁLFFY 1996, 271.

⁴⁷ Az ügyben 1602. december 11-én tartott hadi törvényszék hiányos, magyar nyelvű jegyzőkönyvét közölte: KOMÁROMY 1890, 63–75. Az esetet említi még: JAKUS 1995, 27, de ő csak Balogh Mihály szolgájának büntetéséről ír: „pellengér alatt három pálczával veretessék”.

vényszék jegyzőkönyve kevésbé az alkapitány hatalmaskodó természetére, mint inkább a füleki vár katonaságának engedetlenségére, erőszakosságára hívja fel a figyelmet. Balogh Mihály és társai – a tanúvallomások megjegyzéseiből következően – irigységből, és mert magukat is tartották annyira, mint az alkapitányt, nem akarták elfogadni felettesüknek Nagy Egyedet.⁴⁸ Ezen ügy ismeretében rendkívül érdekes Mocsáry azon értesülése, miszerint Nagy Egyed neve – mintegy erőszakosságát alátámasztva – 1603 őszén egy gyilkossági ügy kapcsán merült fel, amiről az Udvari Haditanács szeptember 12-i leiratában Thurzó Györgytől, a bányavidéki végvidéki főkapitánytól kért jelentést.⁴⁹ Ennek az ügynek a pontos hátterét a hiányos forrásanyag miatt nem ismerjük, de fölöttébb elgondolkodtató, hogy éppen egy Balogh Gáspár nevű ember megölésével vádolták, akiről persze nem tudjuk biztosan, hogy azonos-e a fent említett Balogh Gáspárral, de elképzelhető. Mindenesetre az 1603-as gyilkossági ügy rendezése – Nagy Egyed további pályafutása alapján azt mondhatjuk, hogy – számára kedvezően alakult.

Az alkapitány füleki szolgálatának az 1604-ben kirobbanó Bocskai István vezette felkelés (1604–1606) vetett véget.⁵⁰ Az Udvari Kamara (*Hofkammer*) Nagy Egyeddel kapcsolatba hozható ügyleírásai tanúskodnak arról, hogy a Bocskai-féle „rebellió” idején megmaradt az uralkodó, I. Rudolf (1576–1608) hűségén. Fülek városát Bocskai katonái Bosnyák Tamás vezetésével már 1604 végén elfoglalták. A kapitány, Honorius Tanhauser negyedfélszáz (350) német katonájával – magyar őrség ekkor már nem volt – beszorult a várba. Végül 1605 tavaszán vízhiány miatt kényszerültek a vár feladására.⁵¹ Nagy Egyed ekkori tevékenysége nem ismert, de még ez évben a meghalt Soós Gábor és a lázadó *Posar* Lukács – az Udvar által konfiskált – birtokait kérte az Udvari Kamarától.⁵² Majd

⁴⁸ András deák azt mondta egy tanú szerint: „bestye kurva fiának légy vice kapitánya, vagyok én olyan ember mint te”. KOMÁROMY 1890, 68. Ugyancsak ő: „a szavát nem fogadgya [Nagy Egyednek], mert ő nem látta az ő felsége levelét és parancsolattját, melyel őtet a vice kapitányságra behozták volna”. KOMÁROMY 1890, 69. Balogh Mihály Nagy Egyedet „Bécsben járó bestye lélek kurva fiának, Nagy ivogató bestye lélek kurva finak, zsidó szakállu ki pellengérezett lélektelen bestye lélek kurva finak” nevezte. KOMÁROMY 1890, 74.

⁴⁹ MOCSÁRY 1902, 178.

⁵⁰ Az eseménykerek lásd: BÁNLAKY 2001; ÚJVÁRY 1984, 107–156; MAKKAI 1985, 709–764. A felkeléshez kapcsolódva a legújabb eredményeket felmutató tanulmánykötet: PAPP–JENEY–TÓTH 2006.

⁵¹ ISTVÁNYFI 2009, 410, 419; PETTKÓ 1889, 323–325; BÁNLAKY 2001. Mindennek részben ellentmond Kelenik József írása, ahol beszámol arról, hogy 1604 decemberében füleki magyar huszárok útközben ellopták a Giorgio Basta császári generális katonái számára Eperjesre küldött zsoldot, ami 116 ezer rénus forintot tett ki. Kelenik azt írja, hogy ekkor – 1604 decemberében – kb. 65–70 német katona és 150 magyar huszár volt a füleki várban. KELENIK 2010, 59. Az nem derül ki azonban, hogy Nagy Egyedet köztük találjuk-e. – Bosnyák Tamásról lásd: MÉL, NAGY 2005, 222.

⁵² ÖStA HKA HFU Rn. 89. Konv. 1605. augusztus fol. 117–121. Nagy Egyed folyamodványa fol. 118–121.

az év végén pedig Topos Bálinttal együtt folyamodott a Hont vármegyei Szabatka mezővárosért és néhány Heves megyei faluért, amelyek korábban a magvaszakadt Bodghy (Bódy? Bodi?) Gáspár birtokai voltak.⁵³ A következő év januárjában az Udvari Kamara arról tett jelentést, hogy a kérvényezőket ezt szolgálataukért és a rebellió alatti károkért megkapták.⁵⁴ Ugyancsak katonai érdemei elismeréseként kapta meg Nagy Egyed 1606 májusában a gyöngyösi (bor)tized egyik felét egy évre, míg a másik felét ugyanígy Nagy Tamásnak⁵⁵ és Újlaky Istvánnak adták.⁵⁶

Nagy Egyedet a Fülekről való kényszerű (?) eljövetele után elsőként az 1607. évtől adatolhatóan találjuk meg, azaz a Benda Kálmán által készített tiszti cím-tár annyit említ, hogy Gyarmaton „Kapitány: Nagy Egyed 1607. máj.-ig”.⁵⁷ Fülek vára a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békekötés (1606) után császári kézen maradt.⁵⁸ Ezzel is magyarázható, hogy 1607 májusában Nagy Egyed nem fogadta el a neki ajánlott szécsényi kapitányságot: „Nagi Egeth [Nagy Egyed] den Beuelch zu Setschen [Szécsény], weil man für die Leuttenanschafft zu Fil-

⁵³ ÖStA HKA HFU Rn. 90. Konv. 1606. január fol. 57–64. Szabatkára lásd: VÁLYI III 1799, 295. A falvak: Gyöngyöshalász (*Giongiesghalaz*; ma község Heves megyében), Bodony (*Bodon*; ma község Heves megyében) *Bogi* (?), Csereköz (*Chereokoz*; az újkorban Heves vármegyei pusztaként találjuk a szakirodalomban: VÁLYI I 1796, 405; FÉNYES 1851.

⁵⁴ ÖStA HKA HFU Rn. 90. Konv. 1606. január fol. 53–56. Vö. Nagy Egyed „Rudolf királytól örök tulajdonul elnyerte Szabadkát (Rima-Szombat török kézből 1593-ban visszafoglalt erősségét), amely azonban csakhamar újra török iga alá kerülén, kevés ideig lehetett családja birtokában”. MOCSÁRY 1902, 178. Vö. VÁLYI III 1799, 296. De később Nagy Ferenc birtokjegyzékében ismét szerepelt: „Szabatka Török Végház volt Rudolphus Császár Kglmes urunk Nagy Egyednek, azután még a Török visszanyerete, most megh köröszteny kézre került”. MOCSÁRY 1902, 180. A birtokjegyzéket korábban Makay Dezső is közölte a Zalai tanügy VII. évfolyam 18. számában. MOCSÁRY 1902, 180. 9. jegyzet.

⁵⁵ Nagy Tamás személyét jelen ismereteink alapján nem tudjuk beazonosítani. A szakirodalom előtt Nagy Egyed egyik fia ismert, akit Tamásnak hívtak. Róla az információkat lásd később a főszövegben.

⁵⁶ ÖStA HKA HFU Rn. 90. Konv. 1606. május fol. 64–65. A három kérelmező folyamodványa: Rn. 90. Konv. 1606. május fol. 66–67. A Magyar Kamara véleménye azt tartalmazza, hogy a tizedet csak egy évre kaphatták meg: Rn. 90. Konv. 1606. május fol. 67. v. Vö. Mocsáry azon kijelentésével, miszerint 1606-ban az Udvari Kamara Nagy Egyed megjutalmazását sürgette az Udvari Haditanácsnál. MOCSÁRY 1902, 178. – A következő évben az érintettek ismét kérelmeztek a gyöngyösi tizedeket, amit az Udvar jóvá is hagyott. ÖStA HKA HFU Rn. 93. Konv. 1607. június fol. 248–249, 272. – A gyöngyösi tized kérdése, illetve kérelmezése még 1607 őszén, illetve 1608 tavaszán is előkerült, amikor is Mátyás főherceg információkat, jelentést kért róla: ÖStA HKA HFU Rn. 94. Konv. 1607. október fol. 320–322; Rn. 95. Konv. 1608. április fol. 2. – Gyöngyössel kapcsolatban Mocsáry azt írta, hogy ott Nagy Egyednek szőlője volt. MOCSÁRY 1902, 178.

⁵⁷ BENDA 1972, 298. Vö. NAGY 1978, 244. Átveszi még: JAKUS 1995, 27.

⁵⁸ A zsitvatoroki békekötéssel kapcsolatban legújabbán lásd: PAPP 2006. Vö. még: ZACHAR 2006; G. ETÉNYI 2006. – A területet is érintő 1607. évi második hajdúfelkelésről lásd: BAGI 2009.

leckh [Fülek] zugesteht nit annehmen will”.⁵⁹ Azaz Nagy Egyed logikusan elvárhatta, hogy visszahelyezzék a korábbi füleki tisztségébe, amelyről nem mondott le, illetve nem is bocsátották el. A régi-új füleki alkapitány májusban már kérte az Udvari Kamarától Füleken lévő háza kiváltságolását, továbbá két szomszédos jobbágy – Szabó Tamás és Szűcs Pál – alávetését.⁶⁰ Ugyanekkor Topos Bálinttal együtt a múlt évben megszerzett Szabatka „predium” helyett⁶¹ Gömör megyei birtokokért folyamodtak az Udvari Kamarához.⁶² Sajnos az ügyleírásokban nem szerepel annak a ténye, hogy a falvakat meg is kapták, bár egy ilyen hosszadalmas és körütekintő eljárást követően joggal feltételezhetjük azt. Az Udvari Kamara ügyleírásai között még 1610 márciusában találkozunk a nevével, amikor is az elmaradt zsoldja (*Stipendium*) kifizetését kérelmezte.⁶³

Nagy Egyednek füleki alkapitányként a tizenöt éves háborút követő időszakban is meggyűlt a baja a határvidék török katonaságával: 1609-ben és 1610-ben is a törökök által elszenvedett sérelmeiről panaszkodott Thurzó György nádornak (1609–1617). Az előbbi esetben a hatvani törökök aratás idején 27 kereszt búzáját vitték el, majd szüret után a gyöngyös-peszeki (?) szőlőhegyről 50 köből borát merték ki a kádból, továbbá a még szedetlen szőlőt is elvitték, amiből 300 köbőlnél is több bora lett volna.⁶⁴ A következő év elején a Fülekre érkező törökökkel folytatott egyezkedés után, megengedték neki, hogy – idézem – „az nekem tött kárért [ti. az elmúlt két évben elvitték a búzáját és borát] lovat

⁵⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 217 fol. 130r. 1607. május 5. Azért nem akart Szécsénybe menni, mert a füleki hadnagyság (alkapitányság) illette meg. – Nagy Egyed füleki alkapitányságának kezdetét egyébként Mocsáry 1607-re tette, feltehetően a fenti forrásra alapozva. Ő azonban azt írta, Nagy Egyed azért nem fogadta el a szécsényi kapitányságot, mert „neki már a füleki hadnagyság lett ígérve.” MOCSÁRY 1902, 178.

⁶⁰ ÖStA HKA HFU Rn. 92. Konv. 1607. május fol. 235–241.

⁶¹ A kérdésre lásd: 53. jegyzet.

⁶² Az ügy 1607 szeptemberében még nem zárult le, Mátyás főherceg még információkat kért a Szepesi Kamarától és a felső-magyarországi biztosoktól. Nagy Egyed és Topos Bálint folyamodványával kapcsolatos dokumentumok: ÖStA HKA HFU Rn. 92. Konv. 1607. május fol. 215; Rn. 93. Konv. 1607. július fol. 135; Rn. 93. Konv. 1607. augusztus fol. 136–144. A kért Gömör megyei birtokok: „Zirk”(?), Rákos (*Rakos*, vö. VÁLYI III 1799, 175. Ma: Gömör-rákos/Rákoš, község Szlovákiában), Nandrás (*Nandras*, vö. VÁLYI II 1799, 666. Ma: Nandrás/Nandraž, község Szlovákiában), Lévárt (*Lewarth/Leuarth*, vö. VÁLYI II 1799, 516. Ma: Lévárt/Leváre, község Szlovákiában), Kövi (*Keövi/Kewi*, vö. VÁLYI II 1799, 449. Ma: Kövi/Kameňany, község szlovákiában), Deresk (vö. VÁLYI I 1796, 480. Ma: Deresk/Držovce, község Szlovákiában), Lice (*Liczech/Lich*, vö. VÁLYI II 1799, 518. Ma: Lice/Licinca, község Szlovákiában) pusztafalvak. – Az említett falvak Nagy Ferenc birtokjegyzékében nem szerepelnek. MOCSÁRY 1902, 180.

⁶³ ÖStA HKA HFU Rn. 98. Konv. 1610. március fol. 67. Az elmaradt zsoldja 247 Ft.

⁶⁴ MOL E 196 Fasc. 37. No 9. Idézi még: JAKUS 1995, 27. – A köből régi ürmérték, elsősorban szemestermény mérésére szolgált, de bormennyiséget is mértek vele. Utóbbi esetében a 16–18. században a köből 12–42 liter közötti bormennyiséget jelentett, az egri köből 25,4 litert. Feltehetően ez utóbbival kell számolni, így az 50 köből 1270 liter körüli mennyiség lehetett. MNL III 1980; MNL I 1977.

vonjak vagy Gyöngyösön (*Gyeöngyeöseön*), vagy hol leszen”,⁶⁵ azaz hogy, ahol alkalmas lovat talál, azt elvihesse kárpoztulásul.

Ugyanakkor a törököknek is volt mit panaszkodniuk a füleki alkapitányra. Haszán budai pasa (1609–1613)⁶⁶ 1612 februárjában Johannes Molarthnak, az Udvari Haditanács elnökének⁶⁷ írt terjedelmes levelében a magyar végvidéki katonaság békességet veszélyeztető cselekedeteinek taglalása közepette beszámolt arról, hogy amikor a hatvani Hüszein (*Hűszejn*) főaga Gyöngyös városába ment, hogy az adót beszedje, „Nagy Egyöd reájok mönt, megeresztvén zászlóját és fejét vévén. Lovát, fegyverét, mindönét elvitte, s az több mellette való embörökkel is úgy cselekedött”.⁶⁸ Ugyanez ügyben a füleki birtokos nemesek is panaszt tettek Thurzó Györgynek, mert Nagy Egyed gyöngyösi prédálása mind a birtokosok, mind pedig a jobbágyok kárára volt: 2000 Ft-ot kellett fizetniük a hatvani pasa és a bégek részére a főaga megölése miatt.⁶⁹ A nádor ezek után kártérítésre kötelezte Nagy Egyedet, és mivel a törököktől elrabolt dolgokat már kótyavetyére hányták, az alkapitány a saját vagyonából fizetett a gyöngyösi bírának.⁷⁰ Mindettől függetlenül a magyar végbeliek – köztük Nagy Egyeddel – a továbbiakban sem hagytak fel a hasonló cselekedetekkel. Egrészt, mert maga a budai pasa is erről panaszkodott levelében, másrészt, mert Bosnyák Tamás füleki kapitány katonái, illetve több szomszédos magyar végvár katonasága ellen ez idő tájt Ibrahim pasa egri beglerbég⁷¹ is gyakran szót emelt Thurzó Györgyhöz írt leveleiben.⁷²

Nagy Egyed bő egy évtizedes füleki szolgálat után, 1614 áprilisában váci alkapitány lett, amely tisztséget Rudolph von Teuffenbach zu Mairhofen érsekújvári főkapitány (1613–1614)⁷³ kérésére kapta meg.⁷⁴ Még ezen év júniusá-

⁶⁵ MOL E 196 Fasc. 49. No 35. Idézi még: JAKUS 1995, 27.

⁶⁶ Tirjáci Haszán pasa ekkor már harmadik alkalommal töltötte be a budai beglerbégi tisztséget. Tisztségeire lásd: GÉVAY 1841, 20, 21, 24. Vö. SUDÁR 2010, 797. 110. jegyzet, ahol pontosította a pasa elhalálozásának időpontját.

⁶⁷ Molarth 1610-től töltötte be az Udvari Haditanács elnöki tisztségét. Az információt Cziráki Zsuzsannának köszönöm.

⁶⁸ ÖStA HHStA Türkei 1. 94. Konv. 1. fol. 52. Az egész levelet lásd: Türkei 1. 94. Konv. 1. fol. 49–53. Köszönettel tartozom Fazekas Istvánnak, hogy a levelet kikereste a levéltári anyagból és a rendelkezésemre bocsátotta.

⁶⁹ MOL E 196 Fasc. 44. No 2. Idézi: JAKUS 1995, 27–28. Vö. FEKETE 1932a, 18: a hatvani törökök zaklatták a gyöngyösieket és 150 gurust követeltek tőlük az aga haláláért.

⁷⁰ MOL E 196 Fasc. 44. No 128. Idézi még: JAKUS 1995, 28.

⁷¹ Szokollu/Szarhos Ibrahim egri pasa személyére, levelezésére Batthyány II. Ferencsel lásd: TÓTH H. 2013.

⁷² „Elsőben ezt írhatom Nagyságodnak, az Hatvan (*Hatuan*) alatt való nyargallást kik cselekedték, [-]: füleki (*filekj*) [-] és lovas l[-]z, és szécsényi (*szeczijeni*), és gyarmatiak (*Giarmattiak*) közöl akarattal azonkor lött ez dolog, trombitákkal és zászlókkal voltak [...], voltak háromszáz lóval. Ezök mast is itten vannak Fülekben (*filekben*)”. MOL E 196 Fasc. 77. No 26. Lásd még hasonló tartalommal: No 11, 34.

⁷³ PÁLFFY 1997, 271.

ban váci alkapitányként tett végrendeletet Drégelypalánkon,⁷⁵ amikor eltemette második feleségét, Kovács Juditot a Hont megyei Hídvégen.⁷⁶

Természetesen Nagynak váci alkapitányként is voltak összeütközései a törökkel, amiről Thurzó nádornak is beszámolt.⁷⁷ Ugyanakkor megint csak hatalmaskodó jellemét alátámasztandó, a tisztségben Dóczy Istvánt követő Beniczky Ferenc kapitánnyal is konfliktusba keveredett: „mert Nagy Egyed uram az főkapitány majorját, istállóit és vicekapitány majorját is, és pincéjét magának vette és bírja. Azt mondja, hogy Dóczy (*Doczy*) uram adta neki”.⁷⁸

A váci alkapitány birtokai számát növelendő 1618 júliusában kérelmet nyújtott be Makád és Szentmiklós helységekre,⁷⁹ 1619 júliusában pedig azért folyamodott az Udvari Kamarához, mert, miután az 1606-ban Rudolf által neki adományozott Szabatka prédiomot Orllé Miklós Putnokhoz csatolta, szeretne volna azt visszaszerezni.⁸⁰ Ezt megelőzően 1618 januárjában a Nagyorosziiban élő katolikusok és kálvinisták közötti viszálykodás miatt fordult a Magyar Kamarához, hogy az mint földesúr tegyen rendet és büntesse meg a kálvinistákat.⁸¹ A felekezetek közti konfliktushoz való viszonyulása is jelzi Nagy Egyed katolikus elhivatottságát, ami pár évvel később az özvegye és árvái számára járó pénzbeli juttatás megállapításánál is kiemelt szempont lett.

⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 231. fol. 7v, 108v, 110v. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 232. fol. 6v, 39r, 102r. Vö. MOCSÁRY 1902, 178. Nagy Egyed beiktatására június 21-én került sor. – Sárközi Joó Máté megüresedett helyére került. JAKUS 1995, 28. – Nagy Iván csak annyit írt, hogy „1617-ben pedig váci kapitányságban találjuk”. NAGY I. VIII 1860, 75. – Váci alkapitánysága idejéből származó leveleket lásd: MOL E 196 Militare anyagban. Vö. ILA 1932, 46. – Nagy Egyed fizetése váci alkapitányként 31 forint 15 krajcár volt. JAKUS 1995, 26.

⁷⁵ MOCSÁRY 1902, 178.

⁷⁶ Nagy Egyed első feleségére vonatkozóan nincs adat. Kovács Juditot, aki a dicskei Kovács családból származott, 1595 körül vette feleségül. MOCSÁRY 1902, 178. Mivel Nagy Egyed a feleségét Hídvégen temettette el, Mocsáry ebből arra következtetett, hogy ott is lehetett birtoka.

⁷⁷ 1614. augusztus 19-i levelében leírta Thurzónak, hogy maga a budai pasa írt levelet neki, miszerint: „az tolvaj törököket, kik az Vértesen és az falukon is jártanak, levágattassam, ha megszoríttathatom. Az kik közül az melyet megfogattathatt [a pasa], mind az Dunába (*dunában*) hányatta”. MOL E 196 Fasc. 41. No 21. Vö. No 24: Fánsci Ferenc levele Thurzó Györgynek 1614. szeptember 16-án a törökök rablásairól. Megemlíti őket még: JAKUS 1995, 29.

⁷⁸ Beniczky Ferenc levele Thurzó Györgyhez 1614. október 27. MOL E 196 Fasc. 37. No 26. Idézi még: JAKUS 1995, 29.

⁷⁹ MOL E 15 1618. július. Említi még: JAKUS 1995, 29. Makád ma község Pest megyében, Szentmiklós ma Szigetszentmiklós, város Pest megyében.

⁸⁰ ÖStA HKA HFU Rn. 119. Konv. 1619. július fol. 161. Putnok ma kisváros Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

⁸¹ MOL E 41 No 14. Az ügyhöz kapcsolódóan még lásd Hethési Pethő László kamaraelnök levelét (1617. július 30.) a kamarai tanácsosokhoz. Megküldték Nagy Egyednek a nagyoroszfalvaiakkal történt vallásügyi megegyezést. MOL E 41 No 142. Vö. A Magyar Kamara 1617 elején felkérte Nagy Egyed alkapitányt, hogy üljön törvényt a váci kálvinisták és pápisták felett és olvassa fel az erre szóló meghatalmazást, amit a kálvinisták nem fogadtak el. MOL E 15 1617. április 22. Említi még: JAKUS 1995, 61. – Nagyoroszi ma község Nógrád megyében.

Nagy Egyed, ahogy a Bocskai-felkelés, úgy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) felső-magyarországi hadjárata idején (1619–1621) is megmaradt az uralkodó, – ekkor – II. Ferdinánd (1619–1637) hűségén.⁸² A királyi és császári hadakkal Charles-Bonaventure Buquoy császári generális alatt részt vett az 1619-es csehországi, majd a Bethlen Gábor hadai elleni hadműveletekben.⁸³ Mocsáry 1622-re vonatkozóan még megemlíti, hogy Nagy Egyed az Udvari Haditanácstól kérte a hátra lévő fizetése kiutalását, amit az támogatóan terjesztett az Udvari Kamara elé.⁸⁴ Az Udvari Haditanácshoz befutó kérelmek iktatókönyveiben valóban szerepel kérelem Nagy Egyed hátralékára vonatkozóan, de annak felterjesztője Nagy János volt.⁸⁵ Az Udvari Kamara Nagy Egyeddel kapcsolatba hozható iratanyaga 1622. június–júliusában már az özvegyének és árváinak megadandó nyugdíjjal foglalkozik: az özvegy és az öt árva folyamodványukban évi 600 Ft kegydíjat kértek.⁸⁶ A Magyar Kamara a kérelemmel kapcsolatban Nagy Egyed vallási elkötelezettsége mellett kiemelte az alkapitány katonai érdemeit mind a Bocskai-felkelés, mind pedig Bethlen hadjáratának idején. Továbbá azt is megtudhatjuk a véleményezésükből, hogy Nagy Egyed abban a harcban esett el, ahol Pálffy István, a későbbi bányavidéki főkapitány Bethlen Gábor fogságába esett.⁸⁷ Erre a szerencsétlen eseményre 1621. július 3-án Divény és Zólyom között került sor,⁸⁸ és ezt tekinthetjük Nagy Egyed váci alkapitány halálának dátumának. A Magyar Kamara egyéb iránt végül 200 Ft évi nyugdíj megadását javasolta az örökösök részére az Udvari Kamara felé, amit az uralkodó, II. Ferdinánd jóvá is hagyott.⁸⁹

Nagy Egyed, mint a család felemelkedésében elsőként szerepet játszó személy megfelelő helyzetet teremtett a továbblépéshez. A nemesi címet megszerző katonaként töretlen udvarhűsége és katolikus volta mellett ki tudta használni a kor hadieseményei kínálta lehetőségeket: katonai érdemeit birtokadományok elnyerésével a családjá gazdasági megerősítésre használta fel. A nem egy-

⁸² Az eseményekre lásd: BÁNLAKY 2001; ÚJVÁRY 1984, 204–232. Bethlen hadjáratára és politikájára legújabbán lásd: PAPP 2011.

⁸³ Erről tesz említést a Magyar Kamara felirata az Udvari Kamarának az örökösök kegydíj igénylésével kapcsolatban. ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 184. Vö. JAKUS 1985, 517. – „Nagy Egyed Morvában Bethlen fogságába esett vagy elesett” – írta tévesen JAKUS 1987, 57. 269. jegyzet.

⁸⁴ MOCÁRY 1902, 178.

⁸⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 247. fol. 437v. Nagy János kérelme 1622. augusztus 18., ahol Nagy Egyed neve is fel van tüntetve.

⁸⁶ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 187–188.

⁸⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 184.

⁸⁸ JEDLICKA 1910, 493. A Pálffy István váltságdíjával kapcsolatos leveleket lásd: JEDLICKA 1910, 34–36. No 60, 61. Vö. OLCHVÁRY 1890, 554; PAPP 2011, 966.

⁸⁹ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 159. Az örökösöknek járó nyugdíj kifizetésével kapcsolatban a későbbiekben is találkozunk: Lethenyi Imre a Magyar Kamarai Számvevőhivatal nevében 1635. március 27-én tájékoztatást adott ki róla, ugyanígy 1638. március 2-án is leírta, hogy 1622. július 5-től évi 200 Ft-ra jogosultak az örökösök. MOL E 41 No 36 és No 28.

szer a hatalmaskodás határáig eljutó vagy azt el is követő, céltudatos vagyongyűjtése megteremtette a lehetőséget arra, hogy a család karrierje utódai idején is folytatódjék.

2.2. Az apa, Nagy János

A nagyapa, Nagy Egyed személyéhez, életútjához kapcsolódó információkhoz képest az ismereteink az apa, Nagy János esetében már jóval korlátozottabbak. A rendelkezésünkre álló források, adatok segítségével sajnálatos módon csak egy kevésbé kerek, hiátusokkal teli életutat tudunk felvázolni. Annak ellenére, hogy a kérdéssel eddig foglalkozó szakirodalom a Nagy Egyed és Nagy János közötti apa-fiú viszonyt elfogadta, a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok ezt néhol bizonytalanná teszik, és joggal feltételezhetjük azt is, hogy Egyednek lehetett János nevezetű testvére, esetleg unokaöccse is.⁹⁰ Ennek tisztázására további kutatások szükségesek, hiszen az azonos nevű személyekre vonatkozó források az idők folyamán akár össze is keveredhettek.

A 19. század közepén anyagot gyűjtő Nagy Iván értesülései szerint Nagy Egyednek két fia volt, János és Tamás.⁹¹ Közel fél évszázaddal később Mocsáry István Nagy Egyed 1614-ben tett végrendelete alapján már tizenhárom gyermekről írt, akik mindegyike a váci alkapitány második házasságából, Kovács Judittól született, de akik közül a végrendelet írásakor már csak hárman éltek, név szerint Tamás, Illés és Anna. A két utóbbi is feltételezhetően korán meghalt.⁹² Annak ellenére, hogy ebben a végrendeletben nem szerepel János nevű gyermek, Mocsáry is megemlítette őt írásában. Azt feltételezte róla, hogy János Nagy Egyed első házasságából született.⁹³ A végrendeletből való kimaradásának oka pedig nagykorúsága lehetett, és az, hogy az örökségét már korábban megkapta. Az apa-fiú kapcsolatot alátámasztandó Mocsáry hivatkozott Nagy Iván munkájára, továbbá leszármazási táblázatokra, és nem utolsósorban Nagy Ferenc azon birtokjegyzékére, ahol ő Nagy Egyedet öreg apjának nevezte.⁹⁴ Az előző alfejezetben említett 1622-es hátralék-kifizetési kérelmet is János terjesztette fel az Udvari Haditanács elé.⁹⁵ Mindezek mellett pedig – közvetve ugyan,

⁹⁰ 1618. április 28-án Nagy Egyed váci alkapitányként kérte a Magyar Kamarától, hogy a megvakult Vörösmarty Mátyás tisztségét öccsének, Nagy Jánosnak adják: MOL E 41 No 40. Vö. 1618 márciusában még Vörösmarty Mátyás levele: MOL E 41 No 31. A kérelmet idézte még: JAKUS 1987, 57, aki szerint a kamara Nagy Jánost – legalábbis ekkor – nem alkalmazta, mert 1619. február–júniusban még négy levélben is Vörösmarty kapott utasítást.

⁹¹ NAGY I. VIII 1860, 75.

⁹² Mocsáry számításai szerint Nagy Egyed 1595 körül vette feleségül Kovács Juditot, aki 1614-ben tizenkilenc év házasság után hunyt el. MOCSÁRY 1902, 178.

⁹³ János 1614-ben – Mocsáry feltételezése alapján – már felnőtt ember volt és ezért nem születhetett a Kovács Judittal kötött házasságból. MOCSÁRY 1902, 178.

⁹⁴ MOCSÁRY 1902, 178–179, 180.

⁹⁵ Lásd 85. jegyzet.

de – tudunk még legalább két további gyermekről is (esetleg egy harmadik feleségtől?), hiszen Nagy Egyed 1621-ben bekövetkezett halálakor öt árvát hagyott maga után.⁹⁶

Nagy Jánost szintén a katonai pályán találjuk, apjához hasonlóan a bányavidéki végvidéki főkapitányság váraiban teljesített szolgálatot. Gyöngyösi Nagy János számára II. Ferdinánd 1622 augusztusában 300 Ft kegydíjat hagyott jóvá, miután annak kérelmét kivizsgáltatta.⁹⁷ A számunkra igazán érdekes információkat a Magyar Kamara ez ügyben tett véleményezése tartalmazza, amelyből megtudhatjuk, hogy Nagy János – Nagy Egyedhez hasonlóan – harcolt Morvaországban és Pálffy István mellett is Bethlen Gábor fejedelem csapatai ellen.⁹⁸ Joggal feltételezhetjük azt is, hogy Nagy Egyeddel együtt vett részt ezekben a harcokban. A Magyar Kamara azt is megemléltette, hogy Bosnyák Tamás füleki kapitány mellett 100 lovas „kapitányi” tisztségét viselte, azaz Füleken lovas (fő)hadnagyként tevékenykedett.⁹⁹

Az Udvari Haditanács Nagy Jánost 1627 júliusában Esterházy Miklós nádor (1625–1645) és Pálffy István bányavidéki végvidéki főkapitány (1626–1644) ajánlása után nógrádi alkapitánynak nevezte ki.¹⁰⁰ Pálffy István jól ismerhette Nagy János katonai kvalitásait és az uralkodó iránti hűségét, hiszen, ahogy fent említettük, alatta harcolt a Bethlen Gábor elleni küzdelmekben. Esterházy Miklós ajánlása sem véletlen, hiszen a nádor 1622 és 1625 között bányavidéki végvidék főkapitányként szintén ismerhette Nagy Jánost és érdemeit. A nógrádi alkapitányságban, Esterházy Pál (1587–1645) nógrádi kapitány (1623–1633)¹⁰¹ irányítása alatt eltöltött időszakról azonban csak nagyon gyér adatokkal rendelkezünk. Az elkövetkező években, 1629-ben és 1630-ban Nagy János neve a váci püspökség tizedeinek bérlőjeként bukkan fel a forrásokban.¹⁰² Továbbá Hausel Sándor Nógrád váráról írt munkájában tett említést arról, hogy 1631-

⁹⁶ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. július fol. 187–188.

⁹⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 135. *Johannes Nagy de Gyöngyös* folyamodványa: fol. 137, 139.

⁹⁸ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 136, 140.

⁹⁹ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 136, 140.

¹⁰⁰ ÖStA HKA HFU Rn. 132. Konv. 1627. július fol. 121–122. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 258. fol. 69r: az Udvari Haditanács leirata Pálffy Istvánnak arról, hogy a megüresedett nógrádi alkapitányi tisztségbe Nagy János kerül. Ugyanerről Nagy Jánost is értesítették: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 258. fol. 265r. vö. fol. 267v. Vö. még NAGY 1860, 75. és ÖStA HKA HFU Rn. 132. Konv. 1627. július fol. 58–59: az Udvari Kamara leirata a Magyar Kamarának arról, hogy Nagy János nógrádi alkapitánynak 200 Ft-ot fizessenek ki. – Ugyanakkor Nagy Jánost Esterházy Miklós nádor 1627 februárjában a bujádi kapitányságra ajánlotta az Udvari Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 257. fol. 29r. Ezt az adatot ismerhette Mocsáry is. MOCsÁRY 1902, 179.

¹⁰¹ MERÉNYI 1906, 568.

¹⁰² SZARKA–MOLNÁR–HORVÁTH M. 2008, 245, 331, 386. 1930. jegyzet, 389. 1946. jegyzet, 391. 1955. jegyzet.

ben a vár alkaptánya Nagy János volt.¹⁰³ Mocsáry István pedig beszámolt egy a törökökkel vívott 1632-es Vác környéki összecsapásról, amikor is Nagy János kis híján az ellenség fogságába esett.¹⁰⁴

Pálffy István bányavidéki főkapitány – feltehetően – 1633 elején arról értesítette az Udvari Haditanácsot, hogy Somody Ferenc szőgyéni¹⁰⁵ kapitány elhalálozott. Ezt követően áprilisban a főkapitányt arra kérték, hogy ajánljon a megüresedett helyre alkalmas vitézeket.¹⁰⁶ Azt jelen ismereteink szerint nem tudjuk, hogy Pálffy pontosan kiket ajánlott a tisztségre, de május elején az Udvari Haditanács tudatta Nagy Jánossal – és valószínűleg a főkapitánnyal is – hogy a szőgyéni várkapitányi tisztségbe helyezték.¹⁰⁷ Az Udvari Haditanács leiratai között azonban találunk olyat, ami arra utal, hogy Nagy Jánost előzőleg a nógrádi kapitányi tisztségre is ajánlották.¹⁰⁸ A korábbi nógrádi kapitány, Esterházy Pál ugyanis 1633-ban Érsekújvárra került, és a bányavidéki főkapitányság főkapitány-helyetteseként működött 1645-ben bekövetkezett haláláig.¹⁰⁹

Az elkövetkező években Nagy János szőgyéni kapitányként tevékenykedett, amiről sajnálatos módon jelenleg kevés információval rendelkezünk. Bár Szőgyén neve gyakran előfordul például Esterházy Pál főkapitány-helyettes Pálffy István főkapitányhoz írt leveleiben – azért is, mert a helység a török és magyar fél tanácskozási helyeként is szolgált¹¹⁰ –, Nagy János nevével alig találkozunk. A felbukkanó forrásadatok alapján úgy tűnik, hogy 1641 végén vagy 1642 elején bekövetkezett haláláig a szőgyéni várban szolgált. Ez a szolgálat pedig a szomszédos török várak katonaságával még békeidőszakban is gyakori konfliktusokkal és összetűzésekkel járt együtt. Esterházy Pál főkapitány-helyettes Pálffy Istvánnak írt 1638. december 14-i levelében arról számolt be, hogy előző éjjel az esztergomi és a párkányi törökök meg akarták támadni Berencset.¹¹¹ Ez a támadás sikerülhetett is volna, mert a falvak bírái és polgárai vigyázatlanok voltak, a törökök készülődéséről nem értesítették sem az (érsek)újváriakat, sem pedig a szőgyénieket. Illetve Nagy Jánosnak „rosszul adták át a hírt”,¹¹² aki

¹⁰³ HAUSEL 2000, 84. Sajnos hivatkozás nem szerepel a megjegyzés mellett.

¹⁰⁴ MOCSÁRY 1902, 179.

¹⁰⁵ Ma Szőgyén/Svodin, község Szlovákiában.

¹⁰⁶ Az Udvari Haditanács 1633. április 12-i levele gróf Pálffy István főkapitányhoz. JEDLICKA 1910, 122–123. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 54r.

¹⁰⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 193v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 269. fol. 279r: „Joannes Nagy bith vmb Conferierung der Haubtmanschafft zu Zögin”. – Ugyanerről értesítést kapott még Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) is. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 192r.

¹⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 270. fol. 54r. Vö. MOCSÁRY 1902, 179.

¹⁰⁹ PÁLFFY 1997, 272.

¹¹⁰ JEDLICKA 1911, passim. Vö. MERÉNYI 1906, 569.

¹¹¹ Berencs azonosítása esetében több település is felmerülhet az újkorban, elhelyezkedésük és a fenti forrás alapján azonban leginkább a Fényes Eleknél található Nyitra vármegyei Berencs fogadható el: „a Nyitra jobb partján, Nyitrától délre 2 órányira”. FÉNYES 1851.

¹¹² Esterházy Pál levele gróf Pálffy Istvánnak. JEDLICKA 1910, 214–215.

így nem tudta a környék katonaságát időben értesíteni. Berencset végül az mentette meg, hogy a Nyitra patak megáradt, és a törökök nem tudták megközelíteni a palánkot. Ugyancsak a főkapitány-helyettes egy 1641. augusztusi leveléből tudjuk azt is, hogy Nagy János megbetegedett, de ekkor még azt írta róla, hogy „Nagy János Uram megkönnyebedett; im az borbélt is visszaküldte”.¹¹³ Talán ebből a betegségből mégsem tudott igazán felgyógyulni. Nem tudjuk, de a következő év elején a megüresedett szőgyéni kapitányi tisztségre Pálffy Pál már Nadányi Miklóst ajánlotta Pálffy István figyelmébe, amely tisztséget Nadányi meg is kapott.¹¹⁴

Nagy János még nógrádi alkaptányként – feltehetően – 1632 végén azért folyamodott az uralkodóhoz, mert a család régi (1597-es) nemeslevele elveszett, és azt kérte, hogy őt, a fiát, Ferencet és a testvérét, Tamást a nemességükben és a címerük használatában erősítse meg.¹¹⁵ A megújított címeres nemeslevelet Bécsben 1633 januárjában keltezték, és Nagy János Nógrád megyében hirdette ki 1637 májusában.¹¹⁶ Mocsáry azt írta ezzel kapcsolatban, hogy ebben a nemesi levélben szerepelt először hivatalosan a gyöngyösi előnév. De annak korábbi használatára – arra, hogy az első nemeslevélben is szerepelhetett – utal Jánosnak az 1622-ben az Udvari Kamarához intézett folyamodványa, ahol a *Johannes Nagy de Gyöngyös* aláírás szerepel.¹¹⁷ S bár nem hivatalos irat, de ahogy azt már korábban említettem, 1597-ben Hüszein hatvani aga Nagy Egyed drégelypalánki kapitányhoz írt levelében is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy „nemzetségedről gyöngyösi (*Giöngiösj*) fiú volna te *Kegyelmed*”.¹¹⁸

A fenti ismereteink alapján azt feltételezhetjük, hogy Nagy János katonai pályafutásának kezdete még Bethlen Gábor hadjáratának/hadjáratainak időszakára esett, amely időszakban apjával együtt a Habsburg uralkodó szolgálatában tüntette ki magát. Pálffy István és az Esterházyak oldalán – nyilvánvalóan az ő támogatásukkal – biztosította a helyét a bányavidéki főkapitányság főtisztjei (*tisztviselő urai*) között.

¹¹³ Esterházy Pál levele gróf Pálffy Istvánnak, 1641. augusztus 26. JEDLICKA 1910, 309. 1641 augusztusában a szőgyéni kapitány arról tudósította Esterházy Pált, hogy gyülekeznek a törökök Esztergomnál. MERÉNYI 1906, 574.

¹¹⁴ Pálffy Pál levele gróf Pálffy Istvánnak, 1642. február 21. JEDLICKA 1910, 333. – III. Ferdinánd (1637–1657) Pálffy Istvánnak szóló 1642. március 8-i levelében arra adott utasítást, hogy a szőgyéni kapitányságba iktassa be Nadányi Miklóst. JEDLICKA 1910, 337. Vö. MOCSÁRY 1902, 179. – Mocsáry megemlíti, hogy Nagy János örökösei 1651-ben még apjuk 9947 Ft-nyi hátralékos zsoldját kérelmezték az Udvari Haditanácstól.

¹¹⁵ MOCSÁRY 1902, 179.

¹¹⁶ Nagy Iván szerint 1633. január 10-én keltezték. NAGY I. VIII 1860, 75. Mocsáry 1633. január 13-t említ. MOCSÁRY 1902, 179. Utóbbi megemlíti azt is, hogy ennek az eredetije 1902-ben még megtalálható volt a gyöngyösi Somogyi család levéltárában.

¹¹⁷ ÖStA HKA HFU Rn. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 135. *Johannes Nagy de Gyöngyös* folyamodványa: fol. 137, 139.

¹¹⁸ RÁDAY lt. C/217 No 1.

2.3. A nagybáty, Nagy Tamás

A nemesi rangot elért Nagy Egyednek második feleségétől, Kovács Judittól született egy Tamás nevű fia is. Az általunk ismert források lehetőséget adnak arra, hogy betekintést nyerjünk az ő katonai pályafutásába is. Ezáltal arról is tágabb képet kaphatunk, hogy a katonai szolgálat révén egy család miként tudta – a katonai kvalitásai mellett egy láthatóan terebélyesedő kapcsolati háló segítségével – előmenetelét biztosítani.

Nagy Iván Nagy Tamással kapcsolatban csupán annyit említett meg, hogy Drégely vár alkapitányaként működött és ő is szerepelt az 1633. évi nemesi levélben.¹¹⁹ Személyének Mocsáry István sem szentelt több helyet, csupán egy fél hasábot. Ő azonban már pontosította Nagy Iván információit: Nagy Tamást 1631. június 21-én nevezték ki drégelypalánki – és nem drégelyi! – alkapitánynya.¹²⁰ Az első ismert adat szerint tehát ugyanabban a várban találjuk, ahol apja, Nagy Egyed is tevékenykedett katonai pályája elején. Érdekes röviden kitérni kinevezése körülményeire is, amely rávilágít nemcsak annak mechanizmusára, hanem a Nagy család tagjai mögött álló kapcsolatrendszerre. Nagy Tamást már többször hívta Bakyth Péter, az akkori drégelypalánki kapitány maga mellé vicekapitányságra, amiről Esterházy Pál még nógrádi kapitányként – akinek az ajánlására került Nagy János is a szőgyéni kapitányságba (!) – a végvidéki főkapitányt, Pálffy Istvánt is tudósította. Maga Esterházy Pál is Nagy Tamást ajánlotta a főkapitány előtt a drégelypalánki alkapitányi tisztségre, és arra kérte Pálffyt, hogy az Udvari Haditanács előtt ő is Nagy Tamást javasolja.¹²¹

Hat évvel később Nagy Tamás neve egy a család története szempontjából már szintén ismert vár, illetve alkapitányi tisztség kapcsán merült fel. Esterházy Pál, immár bányavidéki végvidéki főkapitány-helyettes, 1637. június 7-én a főkapitányhoz írt levelében Nagy Tamást ajánlotta a füleki alkapitányi tisztségre: „bizony elég ember [Nagy Tamás] is pro hic et nunc [’itt és most’], mivel látja Nsgod szük voltát az embernek, de Ngd hire s engedelme nélkül egyik sem meri megmozdítani a dolgot”.¹²² A tisztségben őt szeretne volna látni Wesselényi Ferenc füleki kapitány is.¹²³ Nagy Tamás a következő év elején már valószínűleg Füleken tevékenykedett, hiszen Esterházy Pál 1638 áprilisában arról írt Pálffy Pálnak, hogy a drégelypalánki alkapitányi tisztségbe – amit eddig Nagy Tamás

¹¹⁹ NAGY VIII 1860, 75.

¹²⁰ MOCSÁRY 1902, 179.

¹²¹ Esterházy Pál nógrádi kapitány levele Pálffy István végvidéki főkapitánynak 1631. június 10. JEDLICSKA 1910, 91. – Nagy Tamás alkapitány szerepel még Bakyth Péter drégelypalánki kapitány 1632. június 20-i Pálffy István főkapitánynak írt levelében. JEDLICSKA 1910, 115.

¹²² JEDLICSKA 1910, 184. Ugyanerről írt Esterházy Pál egy ugyancsak június 7-én keltezett levelében. JEDLICSKA 1910, 185.

¹²³ JEDLICSKA 1910, 184.

töltött be – Romhány Simon addigi nógrádi lovas hadnagynak kell mennie, ugyanakkor Pálffyknak rendelkeznie kell Nagy Tamás vicéiről.¹²⁴

Nagy Tamás katonai erényeit, illetve érdemeit a továbbiakban is elismerték felettesei. A főkapitány-helyettes, Esterházy Pál 1639 nyarán a hadba szólított végvidéki katonák élére javasolta Nagy Tamást a főkapitány előtt: „ösmerem az embert, s bizony merem dicsérni. Ha Nk ellene nincsen commendálja őtet s bizony mindjárt jobb szive leszen a katonának hozzá [ti. a hadba vonuláshoz]”.¹²⁵ Míg az általunk ismert források Nagy Jánossal kapcsolatban arról tesznek említést, hogy kis híján a török fogságába esett, testvére, Tamás a füleki évek alatt bizony meg is járta az ellenség budai tömlöcét. Esterházy Pál 1641 októberében értesítette Pálffy Istvánt arról, hogy a *nyavalyás* Nagy Tamás megalkudott a váltságdíjára (*megsarcolt*) és a maga fejében 3000 tallért és öt rabot ígért.¹²⁶ Ez a váltságdíj viszonylag magasnak számított, amellyel kapcsolatban Esterházy meg is jegyezte: „nem tudom, mint fogja szerét tenni”, de amiből arra is következtethetünk, hogy Nagy Tamás személye és tisztsége a végvidéki törökök előtt is ismert lehetett. A váltságdíj kifizetése valóban gondot jelenthetett az alkaptánynak, hiszen azt követően, hogy december 1-jén arról értesülünk, hogy kijött Budáról,¹²⁷ még hónapokkal később is sarca megfizetésén, illetve a közben felgyülemlett adósságai visszafizetésén fáradozott.¹²⁸ Még 1642 júniusában is a váltságdíj kapcsán kérte Esterházy Pálffy Istvánt, hogy legyen az eléje járuló Nagy Tamás segítségére, „menekedhessék meg nyavalyás sok adósságitól”.¹²⁹ Feltehetően ez az ügy készítette Nagy Tamást arra, hogy 1642-ben kérje az Udvari Kamarától a 3000 tallérnyi hátralékos zsoldja kifizetését.¹³⁰ Mocsáry értesülései szerint Nagy Tamás 1645-ben még Füleken tevékenykedett, továbbá azt valószínűsítette, hogy a következő évben halhatott meg, mivel akkor az alkaptányi tisztségre új személyt neveztek ki.¹³¹

A drégelypalánki, majd füleki alkaptányról jelenleg nem rendelkezünk több információval. Házasság volt, és feleségét Etyeky Juditnak hívták, aki a gyermekeivel – egy lány és egy fiú – 1655-ben Nagy Tamás hátralékos zsoldja kifizetéséért

¹²⁴ Esterházy Pál főkapitány-helyettes levele Pálffy Pálnak 1638. április 18-án. JEDLICKA 1910, 192. Vö. MOCSÁRY 1902, 179: „1638-ban a füleki alkaptányságért folyamodik, melyet ez évben meg is kapott”.

¹²⁵ JEDLICKA 1910, 236–237.

¹²⁶ JEDLICKA 1910, 319.

¹²⁷ JEDLICKA 1910, 322.

¹²⁸ Esterházy Pál 1642. február 22-én azt írta Pálffy Istvánnak, hogy leküldi Nagy Tamás sarcát (JEDLICKA 1910, 334.), március 17-én pedig arról tudósította, hogy a sarcot az előző nap küldte Budára (JEDLICKA 1910, 340.), április 2-i levelében pedig jelentette, hogy szolgálai befizették Nagy Tamás sarcát (JEDLICKA 1910, 342.).

¹²⁹ JEDLICKA 1910, 354.

¹³⁰ MOCSÁRY 1902, 179.

¹³¹ MOCSÁRY 1902, 179. Vö. Forgách Ádám két levele Esterházy Miklós nádornak, ahol említést tesz Nagy Tamás füleki alkaptányról. MERÉNYI 1908, 476, 478.

folyamodott az Udvari Kamarához. Mivel Nagy Tamás zálogbirtokai az unoka-öccsére, Nagy Ferencre maradtak, elfogadhatjuk Mocsáry azon következtetését, hogy gyermekei utódok nélkül haltak meg.¹³²

2.4. Nagy Ferenc katonai pályafutásának kezdetei

A Kanizsával szembeni végvidék későbbi főkapitány-helyettesével kapcsolatban Nagy Iván még csak feltételezte, hogy Nagy Ferenc ebből a *Nagy* családból származott, de ő még Nagy Tamás utódjaként azonosította őt.¹³³ De azt is megemlítette, hogy Nagy Jánosnak volt egy Ferenc nevű fia, aki a fent nevezett 1633-as megújított nemesi levélben is szerepelt, de azon túl, hogy tévesen „közszerző”-nek titulálta, más információt nem közölt róla.¹³⁴ Ezzel szemben Mocsáry megállapította, hogy a nemesi levélben szereplő Ferenc azonos – a későbbi báró – Gyöngyösi Nagy Ferenc személyével.¹³⁵ Ferenc gyermek- és ifjúkoráról nem rendelkezünk hasznosítható információkkal. Mind a születési idejét, mind pedig a – későbbi bárói diplomájában szereplő – tanulmányai elvégzésének helyét nem sikerült még tisztázni a kutatásnak. A család nemesi levelének megújításakor – Mocsáry feltételezése szerint – még gyermek volt.¹³⁶

A forrásokban Nagy Ferenc neve végvári, királyi zsoldon lévő katonaként az 1650-es években bukkan fel elsőként. Mocsáry családtörténeti tanulmányában azt írta róla, hogy a „nevével a hadi pályán 1655-ben találkozunk először, midőn Sempte vár alkapitánya lett”.¹³⁷ Ugyanakkor az Udvari Kamara 1702. januári ügyleírásai között megtaláljuk Hilarius Fleichtinger főmustramester 1676. júniusi kimutatását Nagy Ferenc hátralékáról, amely felsorolja az addig betöltött tisztségeit is.¹³⁸ Ebből tudjuk, hogy Nagy Ferenc 1654. február 1-től 1663. szeptember végéig lovas (fő)hadnagyként/kapitányként (*Husarn Hauptman*)

¹³² MOCSÁRY 1902, 179. Koránt sem biztos, hogy Nagy Tamás 1642-ben megkapta hátralékos zsoldját, mivel 1655-ben az özvegye és gyermekei 5100 forintot kértek az Udvari Kamarától. MOCSÁRY 1902, 179.

¹³³ NAGY I. VIII 1860, 76.

¹³⁴ NAGY I. VIII 1860, 76.

¹³⁵ Mocsáry a család gyöngyösi Somogyi nevű ágának levéltári anyagában lévő leszármazási táblázatokra, illetve Nagy Ferenc birtokjegyzékére – „ahol Nagy Egyedet «öreg apja»-nak nevezi” – hivatkozva Nagy Ferenc báró apjának Nagy Jánost tekinti. MOCSÁRY 1902, 178–179.

¹³⁶ MOCSÁRY 1902, 179. Tanulmányaira utal IVÁNYI E. 1983, 120. – Ahogy fent láttuk, az Esterházyak a Nagy család tagjait jól ismerték. A Nagyoknak az Esterházyakhoz fűződő (familiárisi) viszonyának vizsgálata még további kutatást igényel. De nem kizárt, hogy Nagy Ferenc már egészen fiatalon a szolgálatukban tevékenykedett. Vö. Esterházy Miklós levele fiához, Istvánhoz 1639. szeptember 11-én. MERÉNYI 1907, 310.

¹³⁷ Sajnos Mocsáry a hivatkozásaiban csak azt adja meg, hogy „Hadi levéltár”. MOCSÁRY 1901, 179. Ugyanezt az adatot veszi át IVÁNYI E. 1983, 117.

¹³⁸ ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198.

szolgált (Érsek)Újváron (*in der Vöstung Neuheusel*).¹³⁹ Feltételezésem szerint Mocsárynál az 1655-ös dátum az 1665 elírása is lehet, mivel Nagy Ferenc Érsekújvár 1663-as elestét követően az említett kimutatás szerint 1665. július 1-től 1672. május 31-ig – a lemondásáig – semptei alkapitányként (*Vice Capitán*) működött.¹⁴⁰

Az 1650-es évekre vonatkozóan azonban rendkívül érdekes adattal szolgált 1895-ben Fest Aladár is, aki a Margittay család iratai közül – amelyekből Nagy Egedy kapcsán már fentebb is idéztem – közölt kettőt, az esztergomi törökök által Nagy Ferenc érsekújvári lovas hadnagynak szóló levelet.¹⁴¹ Fest az érsekújvári lovas hadnagyot Nagy Iván munkája alapján az általunk tárgyalt Nagy Ferencsel azonosította. Az első levelet 1651. augusztus 2-án küldte Esztergomból Hádzi Musztafa alajbég „Nagy Ferencnek [...] Ő Fölsége érsekújvári végházában egyik lovas rendin való hadnagyának”.¹⁴² A tartalmát tekintve az alajbég időt kért Nagy Ferencről, hogy a kívánt „töltött nemez kappákat [(nyereg)kappákat]” és az „egy pár kengyelvasat” megcsináltassa és elküldje mind neki, mind pedig Forgách Györgynek.¹⁴³ Továbbá, egy a határvidéken lévő – feltehetően mindkét fél részére adót fizető – falu, Babali(?) ügyében szerette volna, ha rendezni tudnák a nézeteltéréseket és meghatároznák a határokat. Sajnos, ma már ez a levél az említett iratanyagból hiányzik, így nincs lehetőségünk ellenőrizni a levél olvasatának – így a dátumnak – a helyességét. Ugyanakkor megvan – vélhetően ugyanannak – az esztergomi Hádzi Musztafa alajbégnek (*Haczý Mustafa Allaý Bek*) egy 1655. május 11-i levele, amelyet „Nagy Ferencnek újvári (*Ujvary*) egyik fő lovashadnagynak” címzett, és amelyben a fent említett Babali település földjének határaitól esik szó: az ottani jobbágyok „fölötte nagy ínségben vannak az körül-belől való faluk miatt, mert minden földjüket és határokat az szomszédságbeli faluk bírják”.¹⁴⁴ Mindemellett azt gondolom, teljességgel nem zárható ki, hogy Nagy Ferenc már 1651-ben is teljesített lovas hadnagyi – és nem főhadnagyi (vö. *Husarn Hauptman*) – szolgálatot Érsekújváron.

A Fest Aladár által közölt másik levél 1658. augusztus 2-i keltezésű, amelyet a szenttamási¹⁴⁵ Haszán aga szintén „ű Fölsége érsekújvári végházának egyik fű

¹³⁹ Lovas hadnagyi fizetése havi „Ein vndt siebenzig [71] gulden, fünffzehnen [15] kreuzer” volt. ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198.

¹⁴⁰ ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198. Sempte/Šintava ma község Szlovákiában.

¹⁴¹ FEST 1895, 727–729.

¹⁴² FEST 1895, 727–728.

¹⁴³ Forgách György Forgách Péter koronaőr fia, aki ekkor érsekújvári kapitány volt. NAGY I. III 1858, 215. Hivatkozik rá: FEST 1895, 727. – A bányavidéki végvidék főkapitánya ekkor Forgách Ádám (1644–1663) volt. PÁLFFY 1997, 271.

¹⁴⁴ RÁDAY lt. C/217 No 7.

¹⁴⁵ Itt feltehetően az Esztergom szomszédságában lévő újkori mezővárosról van szó, ahol a törököknek palánkvára volt. VÁLYI III 1799, 394. FÉNYES 1851. Ma Szenttamás Esztergom városrésze.

lovas hadnagyának” címzett.¹⁴⁶ Ebből a levélből arról értesülünk, hogy Nagy Ferenc kész volt hitlevelet adni Tót Istók keresztény rabért, és elvárta, hogy Haszán aga pedig hitlevelet adjon egy Ráczi Filip nevű rabért. Ma már ez a levél sem található meg a Margittay család iratai között, ami nem meglepő, hiszen Fest azt írta a publikált levél alá, hogy az „eredetije a közlő birtokában”.¹⁴⁷ Így az olvasat helyességét itt sem tudtuk ellenőrizni, és nem tudjuk megállapítani, hogy vajon tényleg véletlen-e az ismételt augusztus 2-i keltezés.

Meg kell említenünk még egy „török” levelet az 1650-es évekből, ami fennmaradt a Margittay család levéltárában, és aminek a keltezésével már az iratok rendezőjének is gondja támadt: az iratanyaghoz készített mutatóban 1689-re dátumozta a levelet, ami semmiképpen sem fogadható el.¹⁴⁸ Az én olvasatomban 1659. május 8-i keltezésű a levél. Ezt a levelet a párkányi várban szolgáló Besse odabasa¹⁴⁹ küldte egy Haszán (*Haszany*) nevű rab sarca ügyében: arra kérte benne Nagy Ferencet, hogy elégedjen meg 300 tallérral a rabért, amit meg fognak küldeni neki. Ellenkező esetben nem tud hitlevelet adni, és Haszánnak nem lesz lehetősége szabadulni, ti. „annak az atyjától sem maradt [semmije], mert az mit egy nap keresett, másnap megitta, az bátyját is levágták”.¹⁵⁰

Nagy Ferenc még érsekújvári lovas hadnagysága idején szerencsésen beházasodott az akkor még győri püspök – később kalocsai, majd esztergomi érsek (1685–1695) – Széchényi György családjába. Pontosabban a püspök egyetlen testvérének, Széchényi Lőrincnek a lányát, az akkor tizenöt éves Erzsébetet vette feleségül.¹⁵¹ Ismert, hogy 1659 májusában a győri káptalan előtt 2000 forint kölcsönt vett fel apósától, Széchényi Lőrinctől a Nyitra vármegyei tornóci birtok megvételére, amit hat évre zálogba is adott neki.¹⁵² Nagy Ferencnek a Széchényi családdal létrejött szoros kapcsolata nyilvánvalóan a későbbi katonai

¹⁴⁶ FEST 1895, 728–729.

¹⁴⁷ FEST 1895, 729.

¹⁴⁸ RÁDAY lt. C/217 No 19. Mivel ugyanezzel a kézírással nem maradt fenn más levél az iratanyagban, így fenntartom annak a lehetőségét is, hogy nem 1659, hanem 1657, esetleg 1651 a dátum.

¹⁴⁹ Odabasa: egy janicsár oda (kezdetben 10, majd akár 2–300 fős egység) parancsnoka. KAKUK 1996, 76–77.

¹⁵⁰ RÁDAY lt. C/217 No 19.

¹⁵¹ A házasságról említést tesz: NAGY I. VIII 1860, 76. Vö. MOCSÁRY 1902, 180; BÁRTFAI SZABÓ 1911, 366. – A Széchényi családra lásd: NAGY I. X 1863, 517–525 és BÁRTFAI SZABÓ 1911. – A nagy ívű egyházi karriert befutott Széchényi Györgyöt 1648 áprilisában III. Ferdinánd (1637–1657) veszprémi püspökké nevezte ki, majd tíz évvel később, 1658-ban I. Lipóttól (1657–1705) megkapta a győri püspökséget. A győri püspökség mellett Széchényi György 1667 novemberében kalocsai érsek lett, majd 1685-től esztergomi érsek. Életére és tevékenységére legújabban lásd: KOLTAI 2003.

¹⁵² Bártfai Szabó László számára az adat a Széchényi család levéltárából ismert. BÁRTFAI SZABÓ 1911, 367; IVÁNYI E. 1983, 117. – A birtok szerepel Nagy Ferenc birtokjegyzékében zálogbirtokként. Nagy Ferenc birtokjegyzéke: „Dunántúl Nyitra és Komárom vármegyében a Tornóczi 2000 L.-tban”. MOCSÁRY 1902, 180. – Ma Tornóc/Trnovec nad Váhom, község Szlovákiában.

és vagyoni előmenetelében is jelentős súllyal esett latba. A házaspár a vár török kézre kerüléséig (1663. szeptember) Érsekújváron lakott, majd ezt követően Kürtre költöztek Széchényi Lőrinchez.¹⁵³ Nagy Ferenc későbbi bárói diplomája megemlíti, hogy maga is hősiiesen harcolt a török ellen Érsekújvár ostromakor.¹⁵⁴

Ahogy már fentebb is szó esett róla, 1665 júliusától Nagy Ferenc az Esterházyak végvárrá nyilvánított családi várában, Semptén teljesített alkapitányi (*Vice Capitan*) szolgálatot.¹⁵⁵ A bányavidéki végvidéki főkapitányság központjaként működő Érsekújvár elvesztése után szükségszerűen újjá kellett szervezni a végvidéket, amit a Vág partján újonnan felépített Lipótvár körül alakítottak ki (*gegen Neuhausel ligende Grenze/leopoldische Grenze*). Lipótvár és a körülötte lévő erődítmények irányítását azonban kivonták a bányavidéki főkapitány hatásköréből és közvetlenül az Udvari Haditanács alá rendelték.¹⁵⁶ A végvidék többi vára – köztük Sempte – továbbra is a bányavidéki főkapitány irányítása alatt maradt.¹⁵⁷ A főkapitányi tisztséget 1668 decemberéig nem töltötték be, akkor pedig Esterházy Pál kapott rá kinevezést, aki a továbbiakban Semptén székelt.¹⁵⁸

Nagy Ferencnek ebből az időszakból is maradtak fenn levelei, amiket a végvidék főkapitányának, Esterházy Pálnak írt. A fennmaradt öt levél közül háromban is a végvárnak és tisztjeinek Nyitra vármegyével való nézeteltéréseiről esik szó, ami érinti a törvénykezési hatáskört és a gratuitus labor (ingyen munka) szolgáltatás elrendelését.¹⁵⁹ Nagy Ferenc és apósa, Széchényi Lőrinc 1665-ben végrehajtokként szerepeltek Széchényi György győri püspök akkori végrendeletében.¹⁶⁰ Majd 1667 májusában arról értesülünk, hogy Pozsony vármegye közgyűlése határozatot hozott a területén garázdálkodó rablók üldözésére, amely ügy sikerességét segítve apósa mellett Nagy Ferenc is felajánlotta 1 lovas

¹⁵³ BARTFAI SZABÓ 1911, 366, 367. Kürtre lásd: BARTFAI SZABÓ 1911, 358. Vö. VÁLYI II 1799, 474. FÉNYES 1851. Ma Csallóközkürt/Ohrady, község Szlovákiában.

¹⁵⁴ A bárói diploma MOL A 57 (Liber Regius) 17. k. 127–129. A tartalmát ismerteti: IVÁNYI E. 1983, 120.

¹⁵⁵ ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 198. Nagy Ferenc semptei alkapitányi fizetése havi „fünf: vndt sechzig [65] gulden” volt. 1654 februárjától összesen 199 hónapig szolgált Érsekújváron, majd Semptén és ez pénzben 13 660 forint fizetést jelentett. Ebből 1676 júniusáig 2 741 forint 15 krajcár került ténylegesen kifizetésre, tehát 10 918 forint 45 krajcár hátraléka volt. – Semptén 1665-ben, az 1652. évi hadrendnek megfelelően, 200 huszár tartózkodott. CZIGÁNY 2004, 117.

¹⁵⁶ A végvidék átalakulására: PÁLFFY 1996, 2–3, 206–207; CZIGÁNY 2004, 115–116. – A megmaradt érsekújvári őrséget Semptére, Sellyére és Nyitrára küldték. CZIGÁNY 2004, 116.

¹⁵⁷ A bányavidéki főkapitányság keretein belül maradt várakat hozza CZIGÁNY 2004, 115–116: Galgóc, Kistapolcsány, Nyitra, Sellye, Sempte, Szentantal, Sztregova, Füle, Korpona, Léva.

¹⁵⁸ PÁLFFY 1996, 206; PÁLFFY 1997, 271; CZIGÁNY 2004, 116.

¹⁵⁹ Nagy Ferenc levele 1669. július 5. MOL P 125 No 3319; Nagy Ferenc levele 1670. augusztus 27. No 3320; Nagy Ferenc levele 1670. szeptember 22. No 3321.

¹⁶⁰ BARTFAI SZABÓ 1911, 191; IVÁNYI E. 1983, 117.

katona eltartását.¹⁶¹ Ugyancsak a semptei időszakból, 1671 augusztusából maradt fenn egy az alkapitány kérésére felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv egy Zsóka (*Soka*) nevű szolgáló leány ügyével kapcsolatban, aki Kürtön Mérey (*Me-rej*) Zsigmond pincéjéből – amit ekkor már Nagy Ferenc birtokolt – két aranygyűrűt, két ezüstkanalet és pénzt vett el.¹⁶² Majd az alkapitány ugyanez év nyarán Esterházy Pálnak arról tett jelentést, hogy Semptére az Udvari Haditanács mérnököt (*inzenir*) küldött, aki „megnézegette az várat, fogyatkozást és reparációra való dolgokat eleget talált”.¹⁶³

Nagy Ferenc 1672-ben maga kérte az Udvari Haditanácstól tisztségéből való elbocsátását.¹⁶⁴ Döntése hátterét jelenleg nem ismerjük, de lényeges szempont lehetett, hogy apósa már 1665-ben eladta a Pozsony vármegyei Kürtön lévő házát és a Győr vármegyei Ráróra költözött, amely jószágot akkor valójában testvére, Széchényi György győri püspök birtokolt.¹⁶⁵ Nagy Ferenc lemondását követően feltehetően a Dunántúl délnyugatibb területére költözött, de a helyet jelenleg nem tudjuk pontosabban meghatározni. Katonai szolgálatban pedig néhány évvel később már a Batthyány grófok irányítása alatt álló Kanizsával szembeni végvidéken találkozunk vele.

2.5. A katona-dinasztia történetének a vége – Nagy Zsigmond

A kronológiai rendet kissé megbontva lényegesnek tartom, hogy itt térjek ki a gyöngyösi Nagy család utolsó férfitagja pályafutásának teljesség nélküli bemutatására. Nagy Ferenc ismereteink szerint egyetlen felnőtt kort megért fia, Nagy Zsigmond – apja fent tárgyalt életútja alapján – 1660 körül születhetett. Sajnos a pontos születési dátumot jelenleg nem ismerjük. Nevével először a források-

¹⁶¹ BÁRTFAI SZABÓ 1911, 358.

¹⁶² RÁDAY lt. C/217 No 8. A kivizsgálást gróf Pálffy Miklós Pozsony vármegye főispánja rendelte el, és *Benczicz* János Pozsony vármegye szolgabírója és Takács György a vármegye esküdtje végezte el.

¹⁶³ MOL P 125 No 3323

¹⁶⁴ Lemondásáról: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 341. fol. 179v, 208v, 322v. Lemondásának elfogadásáról: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 342. fol. 201v. Hivatkozik még rá: IVÁNYI E. 1983, 118.

¹⁶⁵ BÁRTFAI SZABÓ 1911, 362. Ráróra lásd: VÁLYI III 1799, 178; FÉNYES 1851. Ma Ásványráró, község Győr-Moson-Sopron megyében. – Széchényi Lőrinc 1677-ben a Vas megyei sárvári uradalmat kapta testvérétől, aki azt Draskovich Miklós gróftól vásárolta. NAGY X 1863, 519; IVÁNYI E. 1983, 119. – Széchényi György birtokszerzései: győri püspökként 1658-ban a Győr megyei Rárót, 1660-ban a Sopron megyei Nagybarmot, 1662-ben a szintén Sopron megyei Locsmándot, 1665-ben a Moson megyei Nezsídert és Nyulast, 1675-ben Szentgotthárdot, 1676-ban a Sopron megyei borsmonostori uradalmat, 1677-ben a Vas és Somogy megyei egervár-pölske-szentgyörgyvári és a Sopron megyei sárvár-felsővidéki uradalmakat, 1678-ban a Fejér megyei Csókakőt, 1680-ban a kapuvári uradalom részeit, 1682-ben a Zala megyei Belatincot és a Sopron megyei Széplakot, 1685-ben Szarvkőt és a Nyitra megyei Csejtét. KOLTAI 2003, 313–314; BÁRTFAI SZABÓ 1911, 467–482. Vö. még IVÁNYI E. 1983, 119.

ban egészen pontosan a család 1681-ben elnyert bárói diplomájában találko-zunk.¹⁶⁶

Nagy Zsigmondot a katonai pályán, királyi zsoldon lévő katonai tisztségviselőként – feltételezhetően nem véletlenül – az Esterházy család tulajdonában lévő, és egyben a Kanizsával szembeni végvidék várrendszeréhez tartozó Lenti (*Nempti*) és Alsó-Lendva várainak kapitányaként találjuk meg.¹⁶⁷ Esterházy János báró 1684. március 3-án – még a Kanizsával szembeni végvidék ideiglenesen megbízott főkapitány-helyetteseként¹⁶⁸ – ajánlotta őt az említett várak kapitányi tisztségébe.¹⁶⁹ Az Udvari Haditanács pedig március 21-én már arról értesítette Nagy Zsigmondot, hogy megkapta Lenti és Alsó-Lendva kapitányságát.¹⁷⁰ Zsigmond közvetlen katonai felettese tehát a saját apja lett. Ennek következtében pedig a jelen munka nagyobb részét kitevő, a Kanizsával szembeni végvidék helyzetével és szerepével foglalkozó *A Kanizsával szembeni végvidék Nagy Ferenc főkapitány-helyettes jelentései alapján az 1683. évi oszmán hadjárattól Kanizsa 1690. évi visszafoglalásáig* című fejezet több helyén is megemlí-tésre kerül Zsigmond katonai tevékenysége is.¹⁷¹

Nagy Zsigmond várkapitányi tevékenysége mellett Esterházy Pál nádor (1681–1713) mint birtokos nevében annak alsó-lendvai úriszékein is elnökölt.¹⁷² Emellett pedig 1689-ben tisztséget is vállalt Zala vármegyében,¹⁷³ amit jócskán megnehezített, hogy – ahogy alább is látni fogjuk – a katonaság és a vármegyei nemesség viszonya a visszafoglaló háború időszakában konfliktusokkal terhelt volt. Vármegyei tevékenységét alátámasztja Mocsáry azon megjegyzése is, hogy Nagy Zsigmond 1691-ben Zala és Somogy vármegyék követeként vett részt az országgyűlésen, és feladatul kapta, hogy a csáktornyai és kanizsai ka-

¹⁶⁶ A bárói diploma MOL A 57 (Liber Regius) 17. k. 127–129. A tartalmát ismerteti: IVÁNYI E. 1983, 120. Nagy Iván nem tudott Zsigmondról. NAGY I. VIII 1860, 75–76.

¹⁶⁷ A Kanizsával szembeni végvidékről lásd: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.).

¹⁶⁸ A kérdés taglalását lásd alább: „*Mi sem voltunk vétkesebbek másoknál*” – *visszatérés a király hűségére* című alfejezet (4.1.3.).

¹⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 159v. Vö. még a felterjesztéssel arról, hogy valakit jelölni kell a megüresedett kapitányi tisztségre: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 152r.

¹⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. 183r. Ugyanott ez ügyben utasítást küldtek az Udvari Kamarának is Nagy Zsigmond beiktatásáról. – A kérdésre lásd még: MOL P 1314 No 32 999; MOL P 1313 Memorabilia No 1301/2; IVÁNYI E. 1983, 123. 45. és 46. jegyzet.

¹⁷¹ A Batthyány család levéltárában Nagy Zsigmondtól az 1682 és 1693 közé eső időszakból 87 darab levél (MOL P 1314 No 33 415–33 501) maradt fenn. Ennek az anyagnak a feldolgozása lehetőséget ad a későbbiekben Zsigmond katonai pályafutásának részletesebb vizsgálatára, és kiegészítheti az ún. visszafoglaló háború első szakaszáról való ismereteinket a várkapitány szemszögéből is.

¹⁷² Lenti és Alsó-Lendva birtokosa Esterházy Pál: SZABÓ 1978, 100. Nagy Zsigmond úriszéki bíraskodásáról lásd: MOL P 1314 No 33 474 (1689); MOL P 125 No 3358 (1697, de ez az 1694. évre vonatkozik); IVÁNYI E. 1983, 124. Vö. a nádorral való konfliktusa egy hadiszéki ítélete miatt: IVÁNYI E. 1983, 127.

¹⁷³ IVÁNYI E. 1983, 126.

marai hivatalnokok visszaéléseinek vizsgálatát kieszközölje.¹⁷⁴ A Batthyány család szolgálatában pedig Batthyány II. Ádám (1662–1703), a végvidék akkori főkapitánya megbízásából és képviselőként 1693-ban Bécsben is járt.¹⁷⁵ Ebből az évből maradt ránk az utolsó levele, amit Lenti és Alsó-Lendva kapitányként írt. A további katonai, familiárisi és vármegyei tevékenységének vizsgálata részletesebb kutatásokat igényel.

Zsigmond házasságát már főnemesi rangú család gyermekével kötötte: 1697. február 26-án feleségül vette Szapáry Magdolnát, Szapáry I. Péter alországbíró leányát.¹⁷⁶ A felesége és annak lánygyermeké azonban 1702. január 17-én meghalt gyermekágyban.¹⁷⁷ Ezt követően pedig nincs információnk további házasságkötésről és gyermekekről.

Mocsáry István még említést tesz arról, hogy Nagy Zsigmond 1700-ban királyi adományként elnyerte Zarka György és Rajkovich János összes javait.¹⁷⁸ Zsigmond halálának időpontja is bizonytalan, Mocsáry azt feltételezi, hogy 1716-ban már nem élt, ugyanis ez év június 6-án a még életben lévő lánytestvérek az apjuk után örökölt javakat eladták Inkey Jánosnak és Szapáry II. Miklósnak.¹⁷⁹

A család előmenetelének történetében egy korántsem kontrollálható tényező hozta el a tragédiát: Ferenc gyermekei közül is csak egyetlen fiút ismerünk, Zsigmondot. Ő ugyan megérte a felnőttkort és apja kapcsolatrendszerén, illetve az általa megteremtett egzisztencia alapjain megindulva minden körülmény adott volt, hogy a család hírnevét és vagyonát tovább gyarapítsa. A sors azonban úgy rendelte, hogy neki utód nélkül kellett meghalnia. Ezzel pedig a gyöngösi Nagyok egy évszázados emelkedése a katonai pályán és egyben a család fiági története befejeződött.

¹⁷⁴ MOCSÁRY 1902, 181. Vö. IVÁNYI E. 1983, 126. és 126. 74. jegyzet. – A Csáktornyai Kamarai Admisztráció szerepéről lásd: OROSS 2011, 37–38; 42–43. (Külön köszönet a szerzőnek, hogy *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján* című, megjelenés alatt lévő munkáját rendelkezésemre bocsátotta.)

¹⁷⁵ MOCSÁRY 1902, 181; IVÁNYI E. 1983, 126.

¹⁷⁶ SZÉLL 1893, 37; MOCSÁRY 1902, 181; IVÁNYI E. 1983, 127. – A Szapáry családra lásd: NAGY I. X 1863, 479–485; SZÉLL 1893.

¹⁷⁷ SZÉLL 1893, 37–38; MOCSÁRY 1902, 181; IVÁNYI E. 1983, 127.

¹⁷⁸ MOCSÁRY 1902, 181.

¹⁷⁹ A végleges megállapodás 1723-ban történt meg. MOCSÁRY 1902, 181. Vö. IVÁNYI E. 1983, 127. – Szapáry II. Miklós – aki Szapáry Magdolna testvére volt, és aki testvérével, Szapáry II. Péterrel 1722-ben grófi rangot kapott – Nagy Zsigmond Sára nevű testvérének második férje volt; 1719-ben már házasok voltak. Előzőleg, 1716-ban Sárát Sennyei Sándorhoz adták feleségül. Szapáry II. Miklós és Nagy Sára házasságából csak egy fiú, István élte meg a felnőttkort, ő azonban 1742-ben utód nélkül halt meg. NAGY I. X 1863, 481; MOCSÁRY 1902, 181. – Nagy Sára 1745-ben özvegyként végrendekezett. MOCSÁRY 1902, 181.

3. NAGY FERENC A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉKEN

3.1. A Kanizsával szembeni végvidék

Budának, a Magyar Királyság kormányzati központjának 1541-ben történt elvesztése után, a század második felére az ország középső területei az oszmánok kezébe kerültek, Erdélyben pedig egy, a Portától függő külön államalakulat jött létre. A megmaradt északi és nyugati részeket magába foglaló Magyar Királyság rendjei elfogadták a Habsburg uralkodókat, és ez által a Királyság a Habsburg Birodalom részévé vált. Az elkövetkező másfél évszázad háborús időszakai ezt az újonnan kialakult helyzetet ugyan tovább módosították, de alapjaiban nem változtatták meg.

A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határok kialakulásával egyidejűleg indult meg Habsburg és magyar részről a határvédelem hatékonyabb megszervezése és kiépítése. A 16. század utolsó harmadára megszilárduló új védelmi rendszer szervezetenként kettős jelleget vett fel, mivel szervezésében és irányításában a Habsburg udvar mellett a magyar főnemesség is részt kívánt venni. A Magyar Királyság korábbi katonai igazgatását követve kerületi főkapitányságokat hoztak létre, élükön magyar főnemesekkel. Ugyanakkor az ország területén eltérő hatáskörrel létrehozták az Udvari Haditanács (1556) által központilag irányított végvidéki főkapitányságokat, élükön főként osztrák, de esetenként aulikus magyar főurakkal.¹⁸⁰ A határ túloldalán pedig az Oszmán Birodalom is felállította katonai-közigazgatási egységeit: a vilajeteket és szandzsákokat.¹⁸¹

A végvidéki főkapitányságok olyan védelmi övezetek voltak, amelyek nagyrészt lefedték a Magyar Királyság megmaradt területeit, azaz a Királyság egyben a Habsburg Birodalom védelmi övezetének tekinthető. Az oszmánok uralta hódoltság területektől elválasztó határt azonban nem nevezhetjük állandónak. A fegyveres akciók, összetűzések békeidőszakban is mindennaposak voltak, bár mindkét fél tiltotta azokat. Az oszmán katonaság a magyar végvárak mögé nyomulva hódoltatta az ott lévő falvakat, a magyarok pedig a török erődök kör-

¹⁸⁰ A védelmi övezetek kialakulására, illetve a kettős jellegű irányításra lásd: PÁLFFY 1996; PÁLFFY 2000. A szerző a tanulmányok jegyzeteiben felsorolja a témához kapcsolódó korábbi szakirodalmat, illetve a magyarhoz kapcsolódó horvát-szlavón védelmi övezetekkel foglalkozó nemzetközi munkákat is. – A kerületi és végvidéki főkapitány és főkapitány-helyettesi tisztségek betöltésére lásd: PÁLFFY 1997. – A magyar és török végvárrendszer fenntartásának kérdésére lásd: PÁLFFY 1995. – Lásd még a kérdéshez kapcsolódóan Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576): KELENIK 2005a. Természetesen a védelmi rendszer részét képezte a családtörténeti fejezetben (2. *Családtörténeti kitekintés*) már érintett bánnyavideki végvidéki főkapitányság is.

¹⁸¹ A török védelmi rendszer kiépüléséről, feladatairól, katonaságáról, annak összetételéről, és nem utolsósorban a fenntartás kérdéséről lásd: HEGYI 2007, 75–357.

nyékét dúlták. A magyar nemesség fegyveres erő segítségével igyekezett továbbra is érvényesíteni jogait az oszmánok által elfoglalt birtokain.¹⁸² Mindezek következtében a határvonal a helyi erőviszonyoknak és érdekeknek megfelelően állandó változásban volt. A földrajzi adottságoktól függően akár 50–100 km széles képlékeny határsávról lehet beszélni.

A Magyar Királyság nyugati felén Szigetvár 1566-os oszmán kézre kerülése után létrehozott Kanizsa központú végvidéki főkapitányság (*kanischische Grenze*) egyike volt az Udvari Haditanács által irányított védelmi övezeteknek. Az 1577. évi bécsi haditanácskozáson elfogadott koncepció szerint – amely a védelmi övezetek kialakításához kapcsolódó irányelveket fogalmazta meg – Kanizsa környékén hangsúlyt fektettek a természeti adottságokhoz (lásd dombvidék, illetve vízjárta, mocsaras terület) való alkalmazkodásra.¹⁸³ Pálffy Géza a kanizsai végvidék és a mellette fekvő bajcsavári végvidéki körzet 1576. és 1582. évi végvárjegyzékeinek összehasonlítása után megállapította, hogy fél évtized alatt a Kanizsa patak mentén – többnyire kisebb „váracsák”, illetve elhagyott templomok átalakításával – mintegy tucatnyi őrházat építettek.¹⁸⁴ A végvárrendszer északi irányban pedig már ekkor kiterjedt a későbbi Kanizsával szembeni végvidék néhány Zala menti várára is (mint Lövő, Kemend, Csány, Bér, Szentgrót).¹⁸⁵ A tizenöt éves háború (1591–1606) alatt észak fele tovább bővítették a védelmi rendszert, és a Zala és Rába közti erősségeket is a főkapitányság alá rendelték, például már 1595-ben Nádasd, Magyarósd és Egervár gyalogságát.¹⁸⁶ Ugyanakkor a háború egyik legnagyobb vesztesége éppen a végvidék központjának, Kanizsa várának 1600. október 21-én történt török kézre kerülése volt. Ezzel egyidejűleg több környező kisebb vár is leégett, miután az ostrom alatt a kanizsai kapitány, Georg Paradieser (1598–1600) parancsba adta azok felgyújtását. Ennek következtében pedig a törökök könnyen ellenőrzésük alá vonták a környéken átmenő kereskedelmi útvonalakat is.¹⁸⁷

Habsburg, illetve magyar oldalról a törökök további előrenyomulásának megakadályozására szükségessé vált egy teljesen új védelmi övezet kialakítása,

¹⁸² Az adóztatás kérdéséről lásd: SZAKÁLY 1981.

¹⁸³ Az 1566-ot megelőző időszakról lásd: PÁLFFY 1996, 191; PÁLFFY 2000, 38. A Kanizsa központú végvidéki főkapitányság létrejöttéről: PÁLFFY 1996, 196–197, 205–206; PÁLFFY 2000, 45–46, 51–52. A végvidék főkapitányai és helyettesei: PÁLFFY 1997, 278–279. – Az 1577. évi bécsi haditanácskozás koncepciója arról, hogy a védelem kialakításában miként kell alkalmazkodni a természeti adottságokhoz: KELENIK 1995b. Lásd még a kérdésre: PÁLFFY 1995a, 123; PÁLFFY 1995, 75; SIMON 1997, 62–63.

¹⁸⁴ Keresztúr, Fityeháza, Bajcsavár, Szentmiklós, Szentgyörgy, ún. Kanizsa melletti torony, Újudvar, Kacorlak, Kielmansziget, Isabort stb. PÁLFFY 1995b, 75. Vö. PÁLFFY 1995a, 149–150, 168–171.

¹⁸⁵ Ezek Zalavárral és Pölöskével együtt az 1580-as évektől már egyre hatékonyabban működtek. PÁLFFY 1995b, 75. Vö. PÁLFFY 1995a, 168–171.

¹⁸⁶ SIMON 1997, 63; VÁNDOR 1994, 352.

¹⁸⁷ Leégett Fityeháza, Bajcsavár, Keresztúr, Újudvar, Rajk és Kielmansziget, Pölöske. VÁNDOR 1994, 335; SIMON 1997, 64.

aminek megszervezése már közvetlenül Kanizsa elvesztése után, még a hosszú-
ra nyúlt háború idején megkezdődött. Kelenik József kutatásai világítottak rá
arra, hogy az alsó-ausztriai rendek Ferdinánd főherceg irányításával már pár
nappal Kanizsa elvesztése után a kialakult vészhelyzet megoldásán kezdtek el
dolgozni, és a területet legjobban ismerő Zrínyi Györgytől és Herberstein vend
végvidéki főkapitánytól emlékiratot kértek a védelem megszervezésével kap-
csolatban.¹⁸⁸ Továbbá Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány (1598–
1604) egyik novemberi levelének az Udvari Haditanács egyik protokollum kö-
tetében található regesztájából tudjuk, hogy őt is felkérték emlékirat készítésé-
re arra vonatkozóan, hogy milyen katonasággal és hogyan lehet megszervezni
az érintett Kanizsával szembeni terület védelmet.¹⁸⁹ Ez utóbbi tervezet – amely
elsősorban a Rába menti védővonal kialakítását hangsúlyozta, és gyakorlatilag
feladta volna a megmaradt Zala megyei területeket – lett az 1600. novemberi
főhercegi találkozó tárgyalásainak alapja.¹⁹⁰ Nádasdy koncepciójában nem ka-
pott szerepet az alsó-ausztriai részek számára kulcsfontosságú muraközi terü-
let kérdése sem, ennek problematikájával Zrínyi emlékirata foglalkozott, amely
a törökkel szemben egy Zala megye területén kialakítandó védelmi övezetet
vázolt fel.¹⁹¹ A tervezetek megalkotásánál összeségében különböző szemponto-
kat kellett figyelembe venni: meg kellett akadályozni, hogy a törökök a Zala
folyó völgyébe jussanak, hogy megközelíthessék a Balaton északi partját, illetve
a Rába menti hídfőket, és ez által a stájer, továbbá alsó-ausztriai részeket.¹⁹²
Attól sem lehet azonban elvonatkoztatni, hogy az emlékiratok készítői igyekez-
tek saját birtokaik, birtokközpontjaik védelmét is biztosítani általa. Az 1600
decemberében megtartott bécsi haditanácskozás állást foglalt a kialakítandó új
védelmi övezet szükségességéről, de fenntartotta annak lehetőségét is, hogy a
következő évi hadjárat során visszaszerzik a kanizsai erősséget.¹⁹³

A Nádasdy és Zrínyi által kialakított koncepciók és nézőpontbeli különbsé-
gek a magyar rendek véleményében is tükröződött. Vas vármegye intézkedése-
ket hozott a Rába vonalán – Sárvártól Szentgotthárdig – lévő őrhelyek megerő-
sítéséről, illetve további védelmi munkálatok (mint a folyóvíz elterelése, árkok
és csatornák ásása, fák kivágása, átkelők eltorlaszolása) elvégzéséről,¹⁹⁴ Zala
vármegye azonban eleinte elsősorban Kanizsa várának visszafoglalását szorgal-

¹⁸⁸ KELENIK 2005b, 319. – Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány volt 1574–1575 és 1582–
1598 között, illetve kanizsai végvidéki főkapitány 1574–1575 és 1582–1590 között. PÁLFFY
1997, 269, 279. Hans Siegmund Freiherr von Herberstein vend végvidéki főkapitány 1594–
1603. PÁLFFY 1997, 283.

¹⁸⁹ KELENIK 2005b, 322–323. – Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi főkapitány 1598–1604, sárvári
végvidéki főkapitány 1600–1604. PÁLFFY 1997, 269, 280.

¹⁹⁰ A tervezetet lásd: KELENIK 2005b, 323–324; 349–350; SIMON 1997, 68–69.

¹⁹¹ KELENIK 2005b, 328–329; 348–349; SIMON 1997, 67.

¹⁹² SIMON 1997, 65.

¹⁹³ KELENIK 2005b, 337–340.

¹⁹⁴ TÓTH P. 1989, 243. No 719; 251. No 756; SIMON 1997, 65.

mazta.¹⁹⁵ Az 1601. évi országgyűlés XXIX. törvénycikke pedig elrendelte, hogy „ne csak mindig a Rába folyó átjáróját és gázlóit őrizzék, hanem a Kanizsához közelebb fekvő többi erősséget is, tudniillik Pölöskét, Egerszeget, Kapornakot, Zalavárt, Kemendet, Nemptit, Szécsiszigetet, Szentgrótot, Szemenyét, Alsó-Lendvát is addig, amíg Kanizsát Isten jóvoltából visszaveszik, szükség szerint katonasággal és lőszerrel megerősítsék és kijavítsák, és azok közül kettőt vagy hármat fővéghelyül kiválasszanak”.¹⁹⁶

A Kanizsával szemben elsőként létrehozott védelmi övezetet végül Nádasdy javaslatából kiindulva két várkörzetből alakították ki, Körmend és Sárvár központokkal.¹⁹⁷ A várkörzetekhez pedig 10–10 különböző nagyságú erősség tartozott.¹⁹⁸ A várakban (*végházakban*) a királyi zsoldon lévő katonaság létszáma 1601 augusztusában 2 607 fő volt, amelynek közel kétharmadát gyalogosok alkották.¹⁹⁹

A Kanizsa visszafoglalására tett 1601. évi sikertelen próbálkozás, illetve a Habsburg–oszmán háborút lezáró zsitvatoroki béke (1606) után kialakult helyzetben a fenti védelmi övezeten tovább módosítottak azt követően, hogy 1604

¹⁹⁵ BILKEI–TURBULY 1989, 124. No 787; SIMON 1997, 66.

¹⁹⁶ 1601:29. cikkely 2. §. CJH 1899, 907–908. Idézi: SIMON 1997, 66. Vö. MÜLLER 1976, 7; MÜLLER 1978, 82. – 1601 tavaszán még az udvar részéről egy új fővár kiépítésének terve is felmerült. KELENIK 2005b, 348. A végvidéken állomásozó katonaság létszámát 5 171 főre tervezték. CZIGÁNY 2006, 311.

¹⁹⁷ KELENIK 2005b, 354. Simon Éva nézete szerint Batthyány II. Ferencnek is volt egy tervezete az új védelmi övezet kialakításáról, amit a Batthyány család levéltárában talált irat alapján állított (MOL P 1313 Memorabilia No 237; közli: SIMON 1997, 70–72.). Sőt arra a következtetésre jutott, hogy az Udvari Haditanács által 1601 nyarára elfogadott koncepció alapját Batthyány tervezete adta. SIMON 1997, 81. A Simon által hivatkozott iratról azonban Kelenik József kritikai vizsgálat alapján megállapította, hogy az nem Batthyány tervezete, hanem csak egy másolat „egy »hivatalos« várlistáról, aminek alapján a sárvári, illetve Kanizsa elleni végvidék ideiglenes felállítása Nádasdy tervei alapján 1600 novemberében megkezdődött”. KELENIK 2005b, 353. – Batthyány II. Ferenc dunántúli kerületi főkapitány 1604–1609, körmendi főkapitány 1601–1602. PÁLFFY 1997, 269, 280.

¹⁹⁸ PÁLFFY 1996, 204–205; PÁLFFY 2000, 57. A körmendi várkörzet várai: Körmend, Csákány, Szentpéter, Hídvég, Szecsőd, Hollós, Magyarósd, Csörötnek, Lövé és Szécsisziget. A várakban szolgálatot teljesítő katonaság 1601. évi zsoldadatai alapján készült táblázatot lásd: SIMON 1997, 80–81. Nincs királyi katonaság Bérbén, Lentiben, Lendván, Kemenden, a később szintén a végvidékhez csatolt várakban. – Batthyány II. Ferenc körmendi főkapitány Nádasdy Ferenc sárvári főkapitány alárendeltségében volt. PÁLFFY 1997, 280.

¹⁹⁹ SIMON 1997, 81; KELENIK 2005b, 357. A csapatnemek ilyen jellegű megoszlása, ami a későbbiek folyamán is megfigyelhető, nem az ún. hadügyi reformok következménye, hanem elsősorban annak köszönhető, hogy a végvidéken nagymértékben támaszkodtak a természetes akadályokra. Azokon a véghelyeken, ahol többségben voltak a gyalogosok (vagy csak azok voltak), a katonaság feladata csupán az ún. passzív védekezés volt: átkelők, utak ellenőrzése, figyelés, riasztás; míg a visszacsapás, a mozgásban lévő ellenség üldözése, megelőzése (ún. aktív védelem) a nagyobb létszámú és több lovassal rendelkező várak feladata maradt. KELENIK 1993, 103–104.

végén sor került a végvidék erősségeinek megszemlélésére.²⁰⁰ Az oszmánok által kialakított Kanizsa központú vilajettel²⁰¹ szemben 1607 után már egy Egerszeg (ma Zalaegerszeg) központtal működő védelmi övezetről beszélhetünk, amely elsősorban a Zala és a Mura (továbbá a Kerka) folyók mentén lévő várakra, végházakra támaszkodott.²⁰² A központtá vált Egerszeg vára a korábbi sárvári várkörzet második legkevesebb katonaságot – 10 lovast és 30 gyalogost – felmutató erőssége volt.²⁰³ Az elsőségért pedig „harcban állt” a közvetlenül Kanizsa szomszédságában fekvő Kiskomárom várával, ami még a korábbi kanizsai végvidék várrendszeréhez tartozott, de az 1601-ben kialakított első Kanizsával szembeni védelmi övezetnek nem volt része. Kiskomárom a 17. század első felében azonban keretlétszámában és erődítettségében is felülmúlta Egerszeget: még 1649-ben is Kiskomárom keretlétszáma 390 fő volt, míg Egerszegé 350.²⁰⁴ Ugyanakkor az utóbbi mellett szólt központi fekvése és ez által a védettsége. Maga a végvidék főkapitány-helyettese a továbbiakban itt rendezte be székhelyét. Így a főkapitány-helyettes egyben az egerszegi (fő)kapitány is volt, a kapitányi tisztséget pedig csak távollétében ruházta rá időlegesen valamelyik lovas hadnagyára.²⁰⁵ A 17. század második felében már találunk az Udvari Hadi-tanács iktatókönyveiben példát egerszegi (vice)kapitányi kinevezésre is.²⁰⁶ Ön-

²⁰⁰ KELENIK 2005b, 350, 353.

²⁰¹ A kanizsai vilajet helyőrségeiben összesen mintegy 4 100 katona és ismeretlen számú javadalombirtokos szolgált. HEGYI 2007, 169. A törökkori Kanizsa történetére lásd: VÁNDOR 1994, 353–401.

²⁰² Az újabb keretszámtervezet 23 végvárban 970 német és 2992 magyar katona állomásoztatását írta elő. CZIGÁNY 2006, 312.

²⁰³ SIMON 1997, 81. Főkapitányi központnak elsőként Egervárat jelölték ki. CZIGÁNY 2006, 312.

²⁰⁴ A Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság központjaként Müller Veronika az egerszegi várról szóló tanulmányában kezdetektől Kiskomáromot említette, és csak a 17. század második felétől Egerszeget. MÜLLER 1976, 7. A kérdésre lásd: VÉGH 2010, 17–18. – Egerszeg keretlétszáma 1653-ban már 100 lovassal többet mutat, azaz 450 fő (lovas és gyalogos) volt, amihez még hozzá kell számítani a tüzéreket és a rendkívüli alkalmazottakat is. VÉGH 2010, 20. Vö. MÜLLER 1976, 12; MÜLLER 1978, 84.

²⁰⁵ A kérdésre részletesen lásd: VÉGH 2010, 39–40. Vö. Kerpachich István megbízott kapitányságáról: KELENIK 1997, 147. Vö. MÜLLER 1976, 25.

²⁰⁶ Végh Tar Józsat említi 1686-ban, mint egerszegi vicekapitányt. VÉGH 2010, 40. 168. jegyzet. Gyöngyösi Nagy Ferenc leveleiben azonban az alatta szolgálatot teljesítő Tar Józsat rendszeresen egerszegi kapitánynak nevezte. Tar Józsat még 1681. április 16-án terjesztette fel Batthyány II. Kristóf végvidéki főkapitány az egerszegi kapitányi tisztségre (*Hauptman Stöll*). ÖSTA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 247r–v. Kinevezésére lásd még: „Wirdt auch des Grafen Batthiani vorschlag zue Hauptmanschafft zue Egersee des Joseph Tar”. ÖSTA KA HKR Prot. Reg. Bd. 363. fol. 43r. De Tar Józsa egy 1688. évi tanúvallomásában magát egerszegi vicekapitánynak nevezte. MOL P 1314 No 33 153. Ráadásul az iktatókönyvek terminológiája sem minden esetben következetes, így a Hauptmannschaft kifejezés keveredik az Oberhauptmannschaft, illetve a Capitaneat kifejezésekkel akár egyetlen kinevezés kapcsán is, ahol a Hauptmannschaft a kapitány/lovas főhadnagy/százados értelemben is használható. De megtaláljuk a Vicecapitaneat/Vicehauptmannschaft kifejezéseket is, ami pedig a helyettesre vo-

magában már az is érdekes, esetleg zavarba ejtő momentum, hogy a Kanizsával szembeni végvidéken nem a végvidék főkapitánya, hanem annak helyettese tartózkodott a központnak kijelölt várban.

Az átalakított védelmi övezet húsz végházát – ahol királyi zsoldon lévő katonaságot találunk – valójában négy várkörzetre lehet osztani:²⁰⁷ a Zala felső folyásánál az Egerszeg központú körzet (Magyarósd, Lövő, Egervár, Kemend, Bér, illetve a Zala völgyét védő Kapornak és Pölöske végházakkal), a Kerka mentén Lenti és környéke (Lendva, Szécsisziget és Kányavár végházakkal), Kiskomárom és körzete (a Zala alsó folyásánál Szentgrót, Szentgyörgyvár és Zalavár végházakkal), illetve Légrád központtal a muraközi véghelyek (Kotori, Goricsány, Hodosány). Légrád és környéke a Zrínyi család birtoka volt, és itt ők örökjogon töltötték be a várkapitányi tisztséget.²⁰⁸ Magát a végvidéket az 1610-es évektől kezdték mind gyakrabban Kanizsával szembeni végvidékeknek (*gegen die Kanischawärts liegende Grenze*) nevezni.²⁰⁹ A végvidék helyőrségeiben a katonaság létszáma a 17. század közepén körülbelül 2 400 főre tehető.²¹⁰

Az 1650-es évekre vonatkozóan a török fél aktivitásának erősödése miatt a magyar végvári katonaság létszámbeli növekedése figyelhető meg. Az 1652. évi központi intézkedésekre, amelyek engedélyezték újabb – az addigi keretszámok feletti – lovas katona felfogadását, jelentős befolyást gyakoroltak a magyar végvidéki főkapitányok – Batthyány I. Ádám, Forgách Ádám és Wesselényi Ferenc –

natkozik. Nyilvánvalóan emellett a német és magyar terminológia egyeztetése is problémát jelent. A terminológiai problémát vö. még: EMBER 1946, 260.

²⁰⁷ A felosztásra lásd még: VÉGH 2010, 13–15. Végh a továbbiakban úgy értékeli a végvidéki rendszert, hogy annak kettős alappillére alakult ki Egerszegre és Kiskomáromra támaszkodva. VÉGH 2010, 17–18.

²⁰⁸ 1671-ig, a Zrínyi-féle birtokok elkobzásáig. PÁLFFY 1996, 205; PÁLFFY 2000, 57; VÉGH 2010, 13. – Ezzel egyidejűleg a stájer rendek megerősítették és egységes rendszerbe szervezték a Kanizsa felé eső határ menti osztrák várakat. PÁLFFY 1996, 205.

²⁰⁹ Pálffy megkülönböztetett a végvidék életében egy ún. átmeneti időszakot, ami 1607 és 1633 közé datálható, amikor a végvidéki főkapitány mellett meghatározó szerepe volt a helyi határvédelemben a dunántúli kerületi főkapitányoknak is. PÁLFFY 1997, 280. Tegyük hozzá, 1633-tól mind a dunántúli kerületi, mind pedig a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget ugyanazon személy töltötte be, Batthyány I. Ádám. Lásd alább. – A végvidékekkel, váraival, a végváriak életével foglalkozó újabb munkák például: J. ÚJVÁRY 2008; a végvidéket ért török kori kártételekre lásd: ILLIK 2010, 55–60, 75–78, 167–168.

²¹⁰ A Kanizsával szembeni végvidékekkel, illetve egyes váraival foglalkozó szakirodalom több helyen kitért a fellelhető létszámadatokra, illetve a létszámban (és összetételben) mutatkozó változásokra. A kérdésre lásd: MÜLLER 1976, 11–12; MÜLLER 1978, 83–85; VÉGH 2010, 156. Külön Egerszegre vonatkozóan: VÉGH 2010, 19–21. A végvidék katonaságának nemzetiségi megoszlásáról és létszámának változásáról 1633 és 1640 között lásd: KELENIK 1993, illetve KELENIK 1995a. Vö. még VARGA J. 1995, 139–140; és 146. 7. jegyzet, ahol a szerző 16 erősség 2 103 fős katonaságát említi. – Például Szentgyörgyvár katonaságának létszámadataira lásd: SZATLÓCZKY 2002, 42. – A létszámadatok kapcsán nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a nagyobb végházak gyakran német katonasággal is kiegészültek.

és az országban szolgáló magas rangú császári tisztek.²¹¹ A kérdés pontosabb kifejtése még további kutatást igényel. A Kanizsával szembeni végvidéket mindez annyiban érintette, hogy Lenti, Szentgrót, Kapornak és Kiskomárom végházakba összesen 300 főnyi lovasságot irányítottak.²¹² Ugyanakkor 1652 tavaszán a végvidék átszervezésével kapcsolatban a főkapitány, Batthyány I. Ádám az Udvari Haditanács számára készített javaslatában hét végvár – Egerszeg(!), Egervár, Kányavár, Kemend, Lendva, Magyarósd és Tótfalu – megszüntetését indítványozta. A végvidék székhelyét Szentgrótra helyeztette volna át, a felszabaduló katonaság felét pedig a megmaradt várakba osztotta volna szét, míg a másik felét hidakhoz és figyelőhelyekhez irányította volna. Mindezt a hatékonyabb határvédelem érdekében.²¹³ Az 1655. évi országgyűlésen törvénybe iktatott keretlétszámok a végvidék egyes helyein – a központban, Egerszegen is – nagyobb, összességében 3 025 fős katonaság felállítását írta elő.²¹⁴ Ami természetesen nem jelentette, hogy ez ténylegesen meg is valósult volna. A valóságban kisebb létszámmal kell számolnunk.

A Kanizsával szembeni végvidék az oszmánok 1664. évi hadjárata során jelentős károkat szenvedett el.²¹⁵ Az ellenség ekkor Egerszeget is ostromolta, elfoglalta és ki is fosztotta, a magyarósd helyőrség pedig megadta magát.²¹⁶ Míg azonban Egerszeg az 1664. évi vasvári békét követően keresztény kézen maradt, a végvidék egyik legerősebb véghelyét, a közel 400 fős keretlétszámú Kiskomárom várát elveszítették: azt a törökök elfoglalták, majd pedig lerombolták.²¹⁷

²¹¹ CZIGÁNY 2004, 101. Vö. VÉGH 2010, 20, ahol a szerző még kevésbé ismert határvédelmi reformot említ. – Batthyány I. Ádám a Kanizsával szembeni végvidék főkapitánya (1633–1659), Forgách Ádám a bányavidéki végvidék főkapitánya (1644–1663), Wesselényi Ferenc felsőmagyarországi főkapitány (1648–1658, 1663–1664). PÁLFFY 1997, 280, 271, 273.

²¹² CZIGÁNY 2004, 101–102.

²¹³ CZIGÁNY 2004, 102. – A fent nevezett erősségek közül a tótfalui vigyázóhely 1652-től már nem adatolható az eddig ismert forrásokban. TAKÁTS 1908, 291; VÉGH 2010, 14–15.

²¹⁴ 1655:3. cikkely 23–40. §. CJH 1900a, 584. Az 1660. évi keretlétszámra (2 620 fő) lásd: TAKÁTS 1908, 297; CZIGÁNY 2004, 103. Az 1661. évi keretlétszámra (3 115 fő), illetve annak legkésőbb 1656-ban való keletkezésére lásd: CZIGÁNY 2004, 103, 104. 19. jegyzet.

²¹⁵ Eseménytörténetre a legteljesebb monográfa: WAGNER 1964. Magyarul az eseményekre lásd még: PERJÉS 1989; BÁNLAKY 2001.

²¹⁶ Egerszeg ostromára lásd: THURY 1890, 517; RÓNAI HORVÁTH 1891, 609; EVLIA CSELEBI 1908, 6–7; HASAN AGA 1976, 208–209; MOL P 1314 No 962, amit idézett: MÜLLER 1976, 31. 68. jegyzet; VÉGH 2010, 27–28. – Magyarósd helyőrségét Kányavárra rendelték. VÉGH 2010, 18. 50. jegyzet. Pölöske, Egervár, Kemend és Kapornak káraitra lásd: THURY 1890, 517; RÓNAI HORVÁTH 1891, 609; HASAN AGA 1976, 209–213; VÉGH 2010, 28. – Kiskomárom, Egerszeg, Pölöske, Egervár, Bér „meghódítására” lásd: SILAHDÁR I 1928, 347–352. Kapornak és Szentgrót „meghódítására” lásd: SILAHDÁR I 1928, 355–356.

²¹⁷ VÉGH 2010, 27.

Az 1660-as évek második felében az Udvarban, illetve az Udvari Haditanácsban körvonalazódó, Raimondo Montecuccoli²¹⁸ nevéhez fűződő ún. hadügyi reform a magyar végvári katonaságot is jelentős mértékben érintette. A végvári katonaság 1672-ben meginduló – politikai motivációtól sem mentes – átszervezése során a végvidékeken nagyarányú létszámcsökkentést (*végvári redukció*) hajtottak – néhány esetben csak hajtottak volna – végre: a mintegy tizenegyezer fős végvári katonaságból hétezeret bocsátottak (volna) el.²¹⁹ A Kanizsával szembeni végvidéken az I. Lipót magyar király (1657–1705) által jóváhagyott rendelet értelmében az 1670 előtti 2 490 fős keretlétszámot 1 000 főre (500 lovasra és 500 gyalogosra) kellett csökkenteni.²²⁰ A végvidék a báni végházakkal együtt a végrehajtás „élharcosává” vált: 1674-ben és 1676-ban az erősségekben összesen 500 lovas és 500 gyalogos állomásozott, 8 tüzérrel és 5 rendkívüli alkalmazottal együtt.²²¹ Az elbocsátott katonák sorsát tekintve hosszú ideig az a nézet uralkodott, hogy azok a meginduló bujdosó mozgalomhoz (1672–1678), majd pedig 1678 után Thököly Imre katonaságához csatlakoztak.²²² Ehhez képest az újabb kutatások alapján azt kell mondanunk, hogy az elbocsátott katonaság jelentős része továbbra is katonai szolgálatban maradt a császári állandó hadsereg mezei ezredeiben, illetve szabadszázadokban.²²³ A Kanizsával szembeni végvidéken pedig Bér, Kapornak és Pölöske példája azt mutatja, hogy azok a katonák, akik a *redukció* során kikerültek a királyi zsoldon lévők közül, továbbra is a váraikban szolgáltak. Az még kérdés a kutatás számára, hogy milyen javadalmazást kaptak.²²⁴ A végvárak körül megtalálható ún. szabad legényekkel pedig már a létszámcsökkentést megelőző időszakban is találkozunk, számuk –

²¹⁸ Raimondo Montecuccoli 1660-tól 1680-ig győri végvidéki főkapitány, illetve 1668-tól 1680-ig az Udvari Haditanács elnöke. PÁLFFY 1997, 277. Montecuccoli és a magyarok viszonyáról, illetve a Zrínyi–Montecuccoli „vitáról” legújabban lásd: NAGY–HAUSNER 2011.

²¹⁹ A végrehajtási rendelkezésről lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 341. fol. 112. A hadügyi koncepcióról és annak végrehajtásáról, illetve a végrehajthatás sikerességéről legújabban lásd: CZIGÁNY 2001; CZIGÁNY 2004. Ahol a politikai motiváció helyett inkább a hadügyi koncepció modernségén, az átalakítás szükségességén van a hangsúly. A politikai motivációnak a magyar főurak 1667-ben induló rendi szervezkedése, majd az 1670. évi felkelése és annak leverése adott alapot, amit az Udvar nem hagy(hat)ott figyelmen kívül a végrehajtáskor. – Legújabban Bagi Zoltán Péter a császári-királyi hadsereg szervezetének alakulását, illetve átalakulását a tizenöt éves háború kapcsán követte végig, de kitekintést tett egészen a 17. század közepi folyamatokig is: BAGI 2011, különös tekintettel 357–366.

²²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 342. fol. 19. CZIGÁNY 2004, 123. A végvidékekről együttesen elbocsátott katonaság létszámát csak megbecsülni lehet. Czigány ezt 1672 első felére vonatkoztatva 5000–5500 fő körülire teszi. CZIGÁNY 2004, 129.

²²¹ CZIGÁNY 2001, 287, 290; CZIGÁNY 2004, 126–127.

²²² SZÁNTÓ 1984, 17–18; BENCZÉDI 1985, 1199; R. VÁRKONYI 1985b, 1409; RÁCZ 2000, 183.

²²³ CZIGÁNY 2004, 147–148. Vö. a magyar és horvát katonaságból toborzott főként huszárezredekre és ezredtulajdonosokra az 1670-es évektől kezdődően: ZACHAR 2008, 56–81.

²²⁴ CZIGÁNY 2004, 144. A Czigány István által közölt, az 1674. évre vonatkozó előírt keretlétszámokat tartalmazó listában Bér még szerepelt, ahol akkor 10 gyalogos szolgálhatott királyi zsoldon. CZIGÁNY 2004, 126.

bár megbecsülni sem tudjuk – feltehetően tovább növekedett ekkor.²²⁵ Azonban nem szabad megfeledkeznünk egy, a védelem katonai erejét is kiegészítő alakulatról, a főkapitány – ekkor Batthyány II. Kristóf (lásd később) – magánhadseregéről sem, ami szintén befogadhatta a felszabaduló, elsősorban lovas katonákat.²²⁶

Az egész országra kiterjedő átszervezés az 1670-es évek végére társadalmi, politikai és anyagi okok miatt is kudarcot vallott, a végvári katonaság rendszeres javadalmazását az adóreformok, átszervezések után sem tudták biztosítani.²²⁷ Az 1678 és 1680 között megerősödött kurucmozgalom, majd Thököly Imre a törökök által támogatott államának kialakulása (1681–1682), majd pedig egy esetleges oszmán támadás veszélye arra készítette az uralkodót, hogy ismételten támaszkodjon a magyar végvári katonaságra. I. Lipót 1681. december 30-án szentesítette a soproni országgyűlés azon határozatát, miszerint a „benszüllött katonaságot az idézett törvénycikkben [1655:3. tc.] kitett számban, az ország véghelyeire minél előbb visszaállítsák”.²²⁸ Az, hogy 1682 júliusában a Kanizsával szembeni végvidéken és a báni végházakban 1 392 lovasra és 1 667 gyalogosra (3 059 fő) emelték fel a katonaság létszámát,²²⁹ – mint látni fogjuk – koránt sem jelentette azt, hogy a rendszer ilyen könnyen visszarendeződött. Gyöngyösi Nagy Ferenc katonai pályafutása szempontjából pedig érdekes – és további kutatást igénylő – momentum, hogy éppen ebben az átmeneti időszakban (1672–1681) került át a bányavidéki főkapitányság központjából, Semptérről a Kanizsával szembeni végvidékre.²³⁰

3.2. A Batthyányak, a végvidék urai

A Batthyány család a 15–16. századtól a Magyar Királyság egyik legjelentősebb főúri családja volt.²³¹ Birtokaik főként a Királyság délnyugati részén, illetve

²²⁵ CZIGÁNY 2001, 294–295; CZIGÁNY 2004, 145. A korábban Egerszegen lévő szabadosokra lásd: VÉGH 2010, 44–45. Általánosságban a szabad legényekre legújabban lásd: VÉGH 2009. A redukció utáni (1675) szabad legények által végbevitt katonai akcióra lásd: SZÁNTÓ 1993, 149–150. – A törökök végén a győri főkapitányságban például 875, a kanizsaiban pedig (a Murától északra lévő véghelyeken) legkevesebb 326 szabados létével lehetett számolni. VÉGH 2009, 450. Vö. az alábbiakban is megemlítésre kerülő szabadlegényekkel.

²²⁶ CZIGÁNY 2004, 144–145.

²²⁷ CZIGÁNY 2001, 295–296; CZIGÁNY 2004, 141–142.

²²⁸ 1681:5. cikkely. 1. §. CJH 1900b, 267.

²²⁹ CZIGÁNY 2004, 147.

²³⁰ A végvidékre lásd: *A Kanizsával szembeni végvidék a 17. század utolsó harmadában*. MELLÉKLETEK 2.

²³¹ A család történetéről átfogó, tudományos igényű monográfia mindeztáig nem készült. A 19. század végén Tárnok Alajos *A Batthyány hercegi és grófi nemzetség leszármazása 972-dik évtől 1874-dik évig* (Nagykanizsa, 1875.) címen jelentetett meg róluk egy monográfiát, amelyet ma már nem használ a szakirodalom. A Batthyány családdal foglalkozó legújabb és rendkívül reprezentatív tanulmánykötet: NAGY 2006. A Batthyányak határvédelemben betöltött szere-

Szlavónia (ma Horvátország) területén helyezkedtek el. Az oszmánok előrenyomulása azonban arra készítette vagy inkább kényszerítette őket, hogy északra húzódjanak, így vásárlásaik és házasságaik révén a 16. század derekára, illetve a 17. század elejére a családi birtokok központja a mai Burgenland (Ausztria) és Nyugat-Magyarország területére tevődött át. De birtokokkal rendelkeztek még Fejér megyében is, amely területekhez a középkor folyamán jutott a család.²³² A Batthyány család férfi tagjai mind az ország, mind saját birtokaik védelme érdekében már a 16. századtól jelentős állami és katonai tisztségeket töltöttek be. Országos tisztségre elsőként 1527-ben Batthyány I. Ferencet (1497–1566) nevezték ki, aki horvát-szlavón bánként tevékenykedett és részt vett II. Lajos magyar király (1516–1526) mellett az 1526. évi sorsdöntő mohácsi ütközetben is.²³³

A család 17. századi története szorosan összekapcsolódik a birtokaikon, illetve birtokaik szomszédságában kialakított Kanizsával szembeni végvidékkel. Batthyány II. Ferenc (1573–1625),²³⁴ aki a tizenöt éves háború több színterén is megfordult, és harcolt az 1600-ban Kanizsa sikertelen felmentésére küldött seregben is, – mint fentebb láttuk – jelentős szerepet vállalt az újonnan kialakított védelmi övezet első változatának létrejöttében. De azon túl, hogy tervezetét az Udvar felhasználhatta a végvidék kialakításakor, 1601 és 1602 között körmendi főkapitányként az egyik várkörzet parancsnoka is volt. Majd pedig 1604 és 1609 között dunántúli kerületi főkapitányként tevékenykedett, illetve Sopron vármegye főispánja volt, továbbá a királyi főlovászmesteri címet is bírta.²³⁵ A dunántúli magyar főúr – ellentétben sok magyar nemessel – nem állt a törökök által támogatott Bocskai István és az általa vezetett felkelés (1604–1606) mellé. Ennek következtében Bocskai egyik főkapitánya, Némethy Gergely török

péről pedig legújabbán Pálffy Géza írt összefoglalást. Pálffy tanulmányában felsorolja a család egyes tagjairól készült jelentősebb monográfiákat és tanulmányokat is. PÁLFFY 2009, 321. 1. jegyzet.

²³² A család birtokaira lásd: ZIMÁNYI 1962, 10–21; ZIMÁNYI 1968. A 16. század első felében megszerzett Németújvár (ma Güssing, Ausztria), Rohonc (ma Rechnitz, Ausztria) és Szalonak (ma Schlaining, Ausztria) várak és tartozékaik váltak a Batthyányak törzsuradalmává. Majd a 17. század legelején Körment (Nyugat-Magyarország) várának megszerzésével ismét nagyobb uradalomhoz jutottak. Jelentősebb birtokszerzésnek tekinthetjük még Borostyánkő (ma Bernstein, Ausztria) és uradalma megszerzését is.

²³³ Báni tisztségére lásd: PÁLFFY 1996, 177; PÁLFFY 1997, 275. A mohácsi csatában való részvételére lásd: KATONA 1979, 36 (Brodarics), 69 (Szerémi), 108 (Istvánffy), 131–142, (II. Lajos levelei Batthyány Ferenc horvát bának).

²³⁴ Batthyány II. Ferenc a humanista műveltségéről híres Batthyány III. Boldizsár (1537–1590) fia volt. Batthyány Boldizsárról lásd: IVÁNYI B. 1983; BARLAY 1986; MONOK-ÖTVÖS-ZVARA 2004; BOBORY 2005; BOBORY 2007; MONOK 2010. Katonai tisztségben 1568. április–júniusban dunántúli kerületi főkapitányként találjuk meg. PÁLFFY 1997, 269; PÁLFFY 2009, 327–328. – Batthyány II. Ferenc életére lásd: TAKÁTS 1917; KOLTAI 2002, 8–16. Részvétele a tizenöt éves háborúban: TAKÁTS 1917, 55, 67–68; KOLTAI 2002, 10; PÁLFFY 2009, 328.

²³⁵ Tisztségeire lásd: TAKÁTS 1917, 68; KOLTAI 2002, 10; PÁLFFY 1997, 279–280; PÁLFFY 2009, 328–329; FALLENBÜCHL 2002, 48.

és tatár segítséggel 1605 nyarán feldúlta a Nyugat-Dunántúlt és elfoglalta többek között Batthyány körmendi várát is.²³⁶ Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek (1613–1629) azonban sikerült maga mellé állítania az addig királyhű Batthyányt, aki ezt követően 1620–1621-ben Bethlen főkapitányaként tevékenykedett.²³⁷ De miután II. Ferdinánd Habsburg uralkodó (1618–1637) a Bethlen mellé állt magyar főurak számára amnesztiát hirdetett, 1622-ben már Batthyány is részt vett a soproni országgyűlésen.²³⁸ Nem sokkal később azonban lemondott minden tisztségéről és visszavonult a közéletől.²³⁹

Batthyány II. Ferenc 1625-ben bekövetkezett halála után a családfő a fia, Batthyány I. Ádám (1610–1659) lett, aki 1633-tól kezdődően haláláig mind a dunántúli kerületi főkapitányi, mind pedig a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget is egyidejűleg bírta, ahogy utódai is.²⁴⁰ Batthyány I. Ádám életével, személyével, műveltségével, katonai és politikai tevékenységével a kutatás máig széles körben foglalkozik, így rendkívül gazdag szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére.²⁴¹ Az Udvarban a királyi kamarási és főpohárnoki címet elnyerő céltudatos főúr meghatározó egyénisége volt a 17. század közepi magyar főnemesi körnek. A Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, Forgách Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc és Batthyány I. Ádám nevével fémjelzett arisztokrata kör törekvései és elképzelései a legfőbb országos tisztség betöltője, Esterházy Miklós nádor (1625–1645), majd Pálffy Pál nádor (1649–1653) ré-

²³⁶ TAKÁTS 1917, 69; NAGY 1955, 76–82. – A körmendi eseményekre lásd még: TÓTH I. 1994, 100–101. Legújabban a kérdéssel Dominkovits Péter foglalkozott: DOMINKOVITS 2006. – Némethy Gergely május–június folyamán levélben igyekezett Batthyányt meggyőzni az átállásról: „Isten úgy éltessen, hogy mindgyárast elbocsátom mind magyart s tatárt. Nézze aztán nagyságod a helyét jószágának.” (1605. május 30.); „Tudom és hiszem, hogy magyar és keresztény vér kegyelmed. Azért illenék, hogy az magyarokkal tartana kegyelmed.” (1605. június 5.) Némethy leveleit idézi: TAKÁTS 1917, 69. A kérdéssel legújabban Papp Sándor foglalkozott megjelenés alatt lévő monográfiájában: Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest, 2013.

²³⁷ PÁLFFY 1997, 269; KOLTAI 2002, 14. – Érdekes adalék, hogy Takáts a család levéltárában felbontatlanul talált két levelet, amelyeket Bethlen Gábor címzett a stájerországi és a szlavóniai rendeknek 1620 októberében. (Ma a levelek jelzetszáma: MOL P 1314 No 6634, 6628.) A leveleket ezek szerint nem kézbesítették. TAKÁTS 1917, 106. Batthyány II. Ferenc és Bethlen kapcsolatára lásd még: ILLIK 2010, 48–51.

²³⁸ Az országgyűlést 1622 áprilisában nyitották meg. Batthyány, bár meghívták, eleinte nem vett részt rajta, majd 1622. június 2-án már arról írt – a korábban szintén Bethlen oldalán álló – Thurzó Szaniszlónak, hogy készül menni az országgyűlésre. TAKÁTS 1917, 108. Vö. KOLTAI 2002, 14–15.

²³⁹ TAKÁTS 1917, 109.

²⁴⁰ PÁLFFY 1997, 269, 280. A család Ádámot követő tagjai már örökletesen viselték a két tisztséget. PÁLFFY 1997, 265. Katonai szerepvállalására lásd még: PÁLFFY 2009, 330–333.

²⁴¹ A Batthyány I. Ádámra vonatkozó szakirodalomból a teljesség igénye nélkül: az életére: FAZEKAS 1996; KOLTAI 2002, 20–61; vallási irányultságára, katolizálására: IVÁNYI B. 1943, 6–7; SZILASI 1989; FAZEKAS 1996, 92, 108. 12. jegyzet; KOLTAI 2002, 26–29; FAZEKAS 2008. Lásd még Batthyány I. Ádámra: IVÁNYI B. 1942–1945; KOPPÁNY 1984; KOLTAI 2008.

széről is támogatásra találtak.²⁴² Az 1630–40-es években ez a fiatal főúri generáció nem érzékelte az Oszmán Birodalom közvetlen fenyegetését. Gondolkodásukban központi helyre került az oszmánok elleni összefogás és fellépés igénye. Ennek lehetőségét pedig helyi szintű sikeres katonai akcióik is megerősítették. Az Oszmán Birodalom a belső kormányzati válság mellett azért sem vállalkozott nagyobb horderejű támadásra a magyar hadszíntéren, mert az 1640-es évek közepétől hosszan elhúzódó háborúba kezdett a Földközi-tengeren a velenceiekkel szemben, illetve lekötötte figyelmét a 17. század közepén kibontakozó lengyel-orosz konfliktus. Ez a nemzetközi helyzet befolyásolhatta a magyar arisztokrácia Habsburg udvarral szembeni türelmetlenségét. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) megkötése után – amellyel a Habsburgok figyelme a Magyar Királyság területe felé fordulhatott – a magyar nemesek elérkezettnek látták az időt az oszmánokkal szembeni fellépésre. A türelmetlenségüket tovább fokozhatta az is, hogy a nagy hadjáratok nélküli, de állandó hadakozás a végletekig kimerítette a határvidéket, illetve magát a megmaradt Magyar Királyságot.²⁴³

Ez a szemléletmód tükröződik fia, Batthyány II. Kristóf (1637–1687) tevékenységében is, aki 1659-től töltötte be mind a dunántúli kerületi, mind pedig a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztséget.²⁴⁴ Az 1660-as évek elején részt vett az oszmánok elleni hadjáratokban (1661, 1663–1664).²⁴⁵ Továbbá őt is azon magyar főurak között találjuk, akik a Habsburgok és az oszmánok között létrejött 1664. augusztus 10-i vasvári békét követően Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667) köré szerveződve saját utat kerestek az ország helyzetének megoldására. Az ország kimerültsége, a türelmetlenség, elégedetlenség az amúgy is érzékeny Habsburg–magyar kapcsolatot megingatta, ami pedig udvarellenes rendi szervezkedéshez és látszólagos törökbarátságához vezetett.²⁴⁶ A kutatás azonban még nem foglalkozott behatóan az aulikus család fejének, Batthyány II. Kristófnak a rendi mozgalmakhoz fűződő viszonyával sem.

Gyöngyösi Nagy Ferenc, miután 1672-ben lemondott a semptei alkaptányi tisztségéről, a Batthyány II. Kristóf által irányított Kanizsával szembeni végvi-

²⁴² PÉTER 1979, 31–59, 88–95; R. VÁRKONYI 1985a, 1043–1060; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 187–196.

²⁴³ Batthyány I. Ádám elhíresült törökök elleni igali portyájáról lásd: FENYVESI 1985. Az uradalmaiban és a végvidéken folyó rabkereskedelemről lásd: DOBOS 1971; VARGA J. 1991; TÓTH H. 2002; LADÁNYI-BENEDIKT 2008; illetve Batthyány II. Ferenc rabjairól lásd: TARKÓ 2008.

²⁴⁴ Batthyány II. Kristófról és tevékenységéről ez idáig jelentős monográfia nem készült, a fent említett családtörténeti munkák kitérnek röviden az ő életére is: FAZEKAS 1996, 94–102; KOLTAI 2002, 55–56. Külföldi tanulmányútjának naplóját lásd: SZELESTEI 1988. – Katonai tisztségire lásd: PÁLFFY 1997, 270, 280; illetve a kérdésre kitérek a dolgozat későbbi fejezeteiben.

²⁴⁵ R. VÁRKONYI 1985a, 1085–1154; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 197–204; PÁLFFY 2007, 286–282; PÁLFFY 2009, 333.

²⁴⁶ A Wesselényi Ferenc nádor vezette rendi szervezkedésről lásd: BENCZÉDI 1985, 1156–1181; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 205–211. A kuruc mozgalomra lásd: BENCZÉDI 1985, 1199–1221; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 211–213. A törökkel való kapcsolatfelvétellel lásd: PAPP 2003, 643–647.

déken vállalt katonai szolgálatot.²⁴⁷ Már itt meg kell említenünk Kristóf fiát, Batthyány II. Ádámot (1662–1703) is, aki az 1680-as évek közepétől vette át a főkapitányságok parancsnoklását.²⁴⁸ A későbbi horvát bán (1693–1700), majd pedig országbíró (1700–1703) életével és tevékenységével eddig a kutatás szintén nem foglalkozott behatóan. Batthyány II. Ádám katonai pályafutásának első szakasza egybeesik a jelen disszertáció által feldolgozott időszakkal, így reményeink szerint az alább közölt adatok, információk egy későbbi monográfia elkészítéséhez is hozzá tudnak járulni.

3.3. Nagy Ferenc katonai tevékenysége a végvidéken 1675 és 1682 között

Miután Nagy Ferenc 1672-ben lemondott semptei alkapitányi tisztségéről, családjával a Dunántúlra költözött. A rendelkezésünkre álló forrásokban nevével a Batthyány II. Kristóf által irányított Kanizsával szembeni végvidékhez tartozó Szentgrót²⁴⁹ várának alkapitányaként találkozunk ismét. A végvidék főkapitánya 1675 nyarán Batthyány Ferenc nagykorúságáig őt ajánlotta a tisztség betöltésére az Udvari Haditanácsnak, amit Bécsben jóvá is hagytak.²⁵⁰ Nagy Ferenc szentgróti vicekapitányságának (a gyakorlatban kapitányságának) idején a végvidék főkapitány-helyettesi tisztségét Gersei Pethő László töltötte be (1671–1677).²⁵¹

Nagy Ferenc szentgróti kapitányságának (1675. július 1–1681. március vége)²⁵² idejéből mindössze kilenc levél maradt fenn, amelyek alapján aligha al-

²⁴⁷ Lemondásáról: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 341. fol. 179v, 208v, 322v. Lemondásának elfogadásáról lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 342. fol. 201v. Hivatkozik még rá még: IVÁNYI E. 1983, 118.

²⁴⁸ Tisztségeire lásd: PÁLFFY 1997, 270, 280; PÁLFFY 2007, 333; PÁLFFY 2009, 335–336; illetve a kérdésre kitérek a dolgozat későbbi fejezeteiben.

²⁴⁹ Szentgrót 1654-től a Batthyányak birtoka volt, ahol Széchényi György is birtokrészt szerzett. MOCSÁRY 1902, 179; ZIMÁNYI 1962, 20; VÁNDOR 1978, 63; IVÁNYI E. 1983, 118. – Ma Zala-szentgrót, város Zala megyében.

²⁵⁰ „Für den Franz Nagy, dass er die Commandschaft zu St. Grot bis zu des Grafen Franz Batthyany's Vogtbarkeit bedienen könne”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 347. fol. 376. A kinevezésre lásd: „Francisco Nagy um des Vicecapitaneat zu St. Grot”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 348. fol. 400. Hivatkozik még rá: IVÁNYI E. 1983, 118. Vö. BARTFAI SZABÓ 1911, 367.

²⁵¹ A Pálffy Géza által összeállított lista szerint Pethő László szolgálati idejének záró dátuma 1679 volt. PÁLFFY 1997, 280. Ezt az adatot pontosította 1677-re Végh Ferenc. VÉGH 2010, 159. – Iványi Emma korábban tévesen Ákosházi Sárkány Jánost említette erre az időszakra vonatkozóan a főkapitány-helyettesi tisztségben (IVÁNYI E. 1983, 120.), de Sárkány 1656 és 1671 között töltötte be azt. PÁLFFY 1997, 280; VÉGH 2010, 159.

²⁵² Georg Rudolph Wütz főmustramester (*Oberst Mustermeister*) 1690. januári kimutatása Nagy Ferenc hátralékáról: „alss des Herren Grafen Francisci Batthiani substitirter Commandant zu St. Groth mit leutl. Besoldung von 1. July 1675. biss Ende Martÿ 1681.” ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. De már 1681. március 11-én a főkapitány-helyettesi dekrétuma kiváltásáról, illetve addigi ki nem váltásáról írt Batthyány II. Kristófnak. MOL P 1314 No 32 965

kothatunk képet a (vice)kapitány tevékenységéről, de ez a néhány irat is érinti azokat a problémákat és sajátosságokat, amikkel egy végvári (al)kapitánynak, illetve általában a katonának szembesülniük kellett a 17. század utolsó harmadában.²⁵³

Nagy Ferenc a Batthyány család levéltárában fennmaradt első, 1676-ban keltezett levelében a szentgróti és béri vitézlő rend „könyörgő levelét” továbbította Batthyány II. Kristófnak. A katonák a már hosszú ideje elmaradt fizetésük miatt kérték a főkapitány közbenjárását az Udvarnál. Azzal is megelégedtek volna, ha az elmaradt zsoldnak csak egy kisebb részét kapják meg. Panaszaik között említik katonai szolgálatuk nehézségét: „csak egynéhányan magunkkal lévén, úgymint Szentgrót (*Szent Grotth*), ilyen nagy végházban tizenöt gyalog és négy lovas. Minden harmad nap reánk kerül az őfölsége istrázsája.²⁵⁴ Amikor rossz hírek vannak, másodnap is. Más dolgunkhoz semmiképpen nem láthatunk. Hanem csak éppen az mi kevés fizetésecskénk volna, ha megadtnék, avval köllenék feleséginket, gyermekinket és magunk életit táplálnunk”.²⁵⁵ Ilyen körülmények között inkább a létszámuk növelése lenne elvárható, mintsem annak további csökkentése. Azt írták feletteseiknek, hogy ha a vár török kézbe kerülne, „még az Rábán felül való füld is, úgymint Sárvár (*Sáruar*) és Szombathely (*Szombathel*) tája nem lenne securitásban [védelemben]”.²⁵⁶ Szinte ugyanezeket a panaszokat olvashatjuk a végvidékhez tartozó Kapornak, Pölöske, Kemend és Egervár katonáinak az Udvari Haditanácshoz intézett 1676. augusztusi felterjesztésében: „a katonaság már oly kis létszámban maradt, hogy a várakat lakni és tovább védeni lehetetlen”.²⁵⁷ A katonaság létszámbeli fogyatkozása a fent említett várakban a végvidéken az 1671/72-es ún. végvári redukció intézkedéseivel magyarázható.²⁵⁸ A szentgrótiak levelében említett létszám (15 gyalogos és 4 lovas) valójában megfelel a végház 1674. évi előírt keretlétszámának (15 gyalogos és 5 lovas). A redukciós rendelet eredményeképpen pedig ekkor már Kapornakon, Pölöskén és Egerváron nem tartottak nyilván királyi zsoldon lévő katonaságot, Kemend neve pedig a redukció előtti 1670. évi nyilvántartásban sem szerepelt. Az, hogy mégis e várak katonái tettek felterjesztést, újabb

²⁵³ Levelek jelzete MOL P 1314 No 32 954–32 964. Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1678. évi levelek között, a No 32 957 jelzetszám alatt nyilvántartott levél írója nem Gyöngyösi Nagy Ferenc volt, így ezt a levelet munkám során figyelmen kívül hagytam. A No 32 965 jelzetszámú levél 1681. március 11-én íródott, amikor még a tényleges főkapitány-helyettesi beiktatására nem került sor, de én már ahhoz az időszakhoz sorolom, mert a gyakorlatban már akként működött. A kérdést lásd alább is.

²⁵⁴ strázsa, őrködés

²⁵⁵ MOL P 1314 No 32 954

²⁵⁶ MOL P 1314 No 32 954

²⁵⁷ Az 1676. augusztus 10-én kelt latin nyelvű felterjesztés – pontos levéltári jelzet nélkül – teljes magyar fordítását közli: MÜLLER 1976, 21–22. Ez a katonaság húsz havi elmaradt zsoldjának kifizetését követelte.

²⁵⁸ A kérdésre lásd: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.).

bizonyíték arra, hogy a királyi zsoldból való elbocsátás ellenére is a várakban maradtak.²⁵⁹

A végvári katonákat adófizetés (*contributio*) kötelezettsége is sújtotta, „mely miatt annyira jutottunk – írták levelükben –, hogy fegyverünket, ruháinkat érette elvevín az exactorok [behajtók], bottokkal és csaknem mezételen kölletik őfölsége kapuját űrzenünk”.²⁶⁰ A szolgálat és az adózás terhe alatt, a fizetlenség következtében a végvári katonák – a királyi zsoldból elbocsátottak pedig még inkább – rákényszerültek arra, hogy önmaguk és családjuk megélhetését más módon igyekezzenek biztosítani: „egyedül a mezei munkájukból táplálkoztak csak”.²⁶¹ Nehéz helyzetük bemutatásán túl figyelemre méltó a kapornaki, pölöskei, kemendi és egervári katonaság azon megjegyzése, hogy a katonák „mivel a török gyakori rablásainak tovább nem óhajtvá ellenállni, elhagyták a várat, és a hódoltsági részekre mennek”,²⁶² illetve, hogy a jelentősen megfogyatkozott végvári katonaságot a fent részletezett nehéz körülmények miatt – amikor „a megélhetésük megszűnik” – „hűtlenségre lehet csábítani”.²⁶³ Azt látjuk, hogy a kurucmozgalom által fel nem bolygatott nyugat-dunántúli területen a végváriak, továbbá az egész végvidéken a katonaság és a polgári lakosság számára realitásként jelentkezett a törökökhöz vagy a kurucokhoz való átállás lehetősége.

A végvidéki élet és a kapitányi feladatok egy kevésbé előtérben lévő szegmensébe enged betekintést Nagy Ferenc egyik, 1677 tavaszán írt levele, amelyben arról számolt be Batthyány II. Kristófnak, hogy az ő és a vidéken birtokos kalocsai érsek, Széchényi György²⁶⁴ utasítására lefolytatták a vizsgálatot a mándi²⁶⁵ malom és gát felépítésének kérdésében. Ahogy fentebb is láttuk, a végvidéken a védelem biztosítását tekintve nagy jelentősége volt annak, hogy a malmok, gátak, átkelők ne teremtsenek lehetőséget a törököknek arra, hogy könnyen átjárhassanak magyar területre. A levélhez csatolt jelentés részletezi, hogy a jelenlevők – Nagy Ferenc szentgróti (vice)kapitány, Szentbenedeki Tamás hadnagy, a szentgróti vitézlő rend tagjai, Ákosházi Sárkány István kemendi kapitány, a szentgyörgyvári kapitány és a szentgyörgyvári vitézlő rend tagjai –

²⁵⁹ CZIGÁNY 2001, 287, 290; CZIGÁNY 2004, 126–127. Vö. CZIGÁNY 2004, 144. A kérdésre lásd még: *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.). Bér előírt keretlétszáma 1674-ben 10 gyalogos volt. Vö. még: Batthyány II. Kristóf 1681 júniusában kérelmezte, hogy Egervár, Kapornak, Kemend és Pölöske a korábbi állapotába helyeztessék vissza. ŐSTÁ KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 413r. Vö. 1681:5. cikkely. 1. §. CJH 1900b, 267.

²⁶⁰ MOL P 1314 No 32 954

²⁶¹ MÜLLER 1976, 22.

²⁶² MÜLLER 1976, 22.

²⁶³ MÜLLER 1976, 22.

²⁶⁴ Széchényi György 1667. november 19-én lett kalocsai érsek a győri püspöksége mellett. KOLTAI 2003, 313.

²⁶⁵ Mánd: ma Alsómándpuszta és Felsőmándpuszta Szentgyörgyvár község részei Zala megyében.

miként járták be a kérdéses helyet, milyen információkat szereztek az ott lakóktól, az ott halászóktól, illetve az ott bujkálóktól is. A kapitányok megállapítása szerint: „a malomnak megépülése is *nem* volna ártalmas a végháznak, csak az erdőnek bevágása continuáltassék [folytattassék]”, mert „ahol már semmi gát nincsen, ott, ha az erdőnek bevágása *nem* leszen, mind lovas, gyalog szabadon mehet által”.²⁶⁶ A szentgyörgyvári kapitány, akinek katonáival együtt feladata is volt a mándi átkelőhely vigyázása,²⁶⁷ felhívta a figyelmet arra, hogy „a parasztság soha meg *nem* állja, ha a malom és gátja megleszen, hogy utat ne nyisson a törökös félre; a hajdú katona pedig a malomban kiérvén, a török által lopván magát, feleset levághat a malomban benne”.²⁶⁸ Nagy Ferenc szerint éppen ezért a parasztság megfegyvelzéséről is rendelkezni kell.

Batthyány és Széchényi György érsek között nem egyszer került sor nézeteltérésre is. A két főúr közötti ellentét rendezésére az egyik legalkalmasabb személynek pedig Nagy Ferenc bizonyult, a végvidéken szolgáló szentgróti kapitány, aki egyben az érsek rokona is volt. Közvetítőként lépett fel 1679 májusában is, amikor Széchényi György panaszait továbbította Batthyánynak a bántalmazott katolikus papok ügyében. Az érsek egyik plébánosát, akit ő Körmendre akart helyezni, a lakosság elüldözte („untig elszitdák”); míg a vépi²⁶⁹ plébános pedig, akit a rohonciak nem hagytak békén, meghalt: „Így *nem* járt volna – írta Széchényi –, ha Rohoncrúl (*Rohonczrul*) békét hagytak volna néki”.²⁷⁰ Ezen történetek miatt pedig az érsek rendkívül rossz véleménnyel volt Batthyány jószágairól és embereiről, azt írta: „a mi Angliánk ezen a földön generális uram jószága, és a mi persecutorink [üldözőnk] generális uram emberi, Isten s ez világ tudja és látja”.²⁷¹ A Körmenden elrendelt vizsgálat kimenetelét tekintve pedig egyáltalán *nem* volt bizakodó, mert hasonló *inquisitiora* [vizsgálatra] eddig is sokszor és sok helyen sor került, de a büntetések elmaradtak: „papot is öltek immár az úr jószágában, és most is élnek az, kik megölték, verték sokat”.²⁷² Batthyány II. Kristóf apja, I. Ádám 1629-ben történt rekatolizációja után a birtokain élő addig többségében protestáns vallású lakosságot is a katolikus hitre való áttérésre készítette, ám ez teljességében *nem* történt meg.²⁷³ Széchényi György győri püspök és kalocsai érsek 1671-ben elérte az Udvarnál, hogy felülvizsgáltathassa az egyházmegyéjében élő protestáns felekezetek ügyeit, ami pedig a Batthyányok birtokait is érintette.²⁷⁴ Ezt követően pedig a

²⁶⁶ MOL P 1314 No 32 955

²⁶⁷ SZATLÓCZKY 2002, 38; VÉGH 2010, 15.

²⁶⁸ MOL P 1314 No 32 955

²⁶⁹ Vép ma város Vas megyében.

²⁷⁰ MOL P 1314 No 32 960

²⁷¹ MOL P 1314 No 32 960

²⁷² MOL P 1314 No 32 960

²⁷³ Az áttérésére és annak körülményeire lásd: 241. jegyzet hivatkozásait.

²⁷⁴ KOLTAI 2003, 313. 1671. július 15-i keltezéssel I. Lipót arról tudatta Batthyány II. Kristóft, hogy az érsek jelentése szerint Batthyány birtokairól, főleg pedig Körmendről számúzték a

körmendi evangélikusoktól elvették a templomukat, ami nagy felháborodást váltott ki köztük, és az érintettek az Udvarnál tettek panaszt az ügyben.²⁷⁵ Mindezek ismeretében a felekezetek közötti ellenségeskedés nem meglepő, viszont a földesúr, Batthyány magatartása az erőszakos cselekedetekkel szembeni fellépés terén már annál inkább. Az ügy alakulásáról azonban jelenleg több információval nem rendelkezünk.

Széchényi György nemcsak tiszténél fogva, hanem mert ő is török–magyar határvidéken nőtt fel, és itt, a szomszédságban jószága is volt, jogot formált a vélemény-nyilvánításra a katonai tisztségek, így 1677-ben a megüresedett főkapitány-helyettesi tisztség betöltésének ügyében.²⁷⁶ Nagy Ferenc egyik ez évben kelt levele alapján úgy tűnik, hogy Batthyány II. Kristóf a posztra Esterházy Mihályt javasolta, ahogy az érsek is őt támogatta. Bár Széchényi Györgyöt éppen az a vád érte Batthyány előtt, hogy Bécsben tiltakozott Esterházy személye ellen. A két főúr közötti nézeteltérés rendezésében ismételten részt vett Nagy Ferenc, aki Franciscs Ádámon, Batthyány udvari hadnagyán keresztül igyekezett elsimítani az ellentétet. Esterházy kinevezésének megghiúsulása mögött egyébként Széchényi érsek az Esterházyak és Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök (1670–1685)²⁷⁷ közötti *controversiát* [vitát] sejtette.²⁷⁸

A végvidéki főkapitány-helyettesi tisztségben ezt követően hosszabb ideig üresedés állt fenn.²⁷⁹ Majd Batthyány II. Kristóf ajánlására 1680. március 22-én Nagy Ferenc a főkapitány helyettese (*Substitut*) lett, de továbbra is a szentgróti fizetést kapta.²⁸⁰ Nagy Ferenc ekkori tisztsége még nem volt azonos a végvidék főkapitány-helyettesi (*Vicegeneral/Obristleutnant*) posztjával. Ez utóbbira való kinevezését – miután Szentgrótról átköltözött Egerszegre – 1681 júniusában

katolikus vallást, illetve a protestáns prédikátorok akadályozzák a katolikus plébánosok munkáját (MOL P 1313 Memorabilia No 1161): IVÁNYI B. 1942, 153.

²⁷⁵ KOLTAI 2003, 313. Az evangélikus felekezet panaszra nyomán az uralkodó Batthyány II. Kristóftól felvilágosítást kért az ügyben. IVÁNYI B. 1942, 153 (MOL P 1313 Memorabilia No 1144). Vö. még a szentgróti prédikátor ügyével. IVÁNYI B. 1942, 153 (MOL P 1313 Memorabilia No 1146).

²⁷⁶ A Pálffy Géza által összeállított lista szerint Pethő László szolgálati idejének záró dátuma 1679 volt. PÁLFFY 1997, 280. Ezt az adatot pontosította Végh Ferenc. VÉGH 2010, 159.

²⁷⁷ Kollonics Lipót (1631–1707), ekkor bécsújhelyi püspök, a Magyar Kamara elnöke.

²⁷⁸ MOL P 1314 No 32 956

²⁷⁹ Lásd 251. jegyzet. Pálffy azt írta, hogy az üresedés 1680-ig állt fenn. PÁLFFY 1997, 280.

²⁸⁰ Az előterjesztésre lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 359. fol. 167r, 247r. A helyettesi kinevezésre a szentgróti fizetés mellett lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 360. fol. 85r, 182v, 468r. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 248., ahol Georg Rudolph Wütz főmustramester Batthyány II. Ádámnak 1685 májusában küldött levelében Nagy Ferencet tévesen 1680. március 22-től a végvidék főkapitány-helyetteseként (*Obristleutnant*) említette. Lásd még Batthyány II. Kristóf levelét a végek tisztjeihez 1680. április 30-án. MOL P 1320 No 1/e. Közli: IVÁNYI E. 1983, 129. A kérdésre lásd még: MOCSÁRY 1902, 179–180; IVÁNYI E. 1983., 120; PÁLFFY 1997, 280.

Batthyány, majd júliusban ő maga is kérelmezte az Udvari Haditanácstól.²⁸¹ Nagy Ferencet végül az 1681. évi országgyűlés idején (ápr. 28–dec. 31.) léptették elő *vicegenerálissá*.²⁸² A szentgróti kapitányi tisztségbe Batthyány már 1681 januárjában Jakab Pált ajánlotta, majd ez ügyben Nagy Ferenc is írt Bécsbe. Ezt követően Jakab Pált márciusban nevezték ki a kapitányságra.²⁸³ A nyár folyamán, 1681. július 17-én pedig Nagy Ferenc és fia, Zsigmond részére I. Lipót bárói diplomát adományozott, ezzel a közel egy évszázada katonáskodó és szerteágazó kapcsolati hálót kiépített Nagy család a magyar főnemeselek közé emelkedett.²⁸⁴

Nagy Ferenc regnálásának első évéből, 1681-ből mindössze két levél maradt ránk a Batthyány levéltárban.²⁸⁵ A márciusi keltezésű levele már arról számolt be, hogy Batthyány helyetteseként, annak hozzájárulásával törvényszéket akar tartani az elé vitt emberek ügyében, akik amúgy sem a fizetésen lévő vitézlő rend tagjai, és az ún. szabad legények közé sem tartoznak, hanem csak afféle *vagabundusok* [csavargók].²⁸⁶ Ugyanebből a levélből értesülünk arról is, hogy a dekrétumát (kinevezését) még nem váltotta ki, mert nem tudta, hogy mekkora annak a díja, illetve hogy mi a kiváltás módja. Az új főkapitány-helyettes májusban leleplezte az egerszegi fegyverraktáros (*Czaiguorter/Zeugwarth*), Hans Ködl sikkasztását, aki a végvidék egyik végházába, Kányavárra ugyan az előírt mennyiségű lőport és ólmot küldte, de annak kétszeresét iratta be a nyilvántartásba.²⁸⁷ Ködl a ravaszságait – ahogy a sikkasztást Nagy Ferenc nevezte – alig

²⁸¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 328r, 385v. Vö.: az 1688. évi zsoldhátralékáról készült kimutatásban a főkapitány-helyettesi és az egerszegi kapitányi fizetést 1681. április 1-től számolták neki. ÖStA HKA HFU Rn. 417. Konv. 1702. január fol. 196r.

²⁸² MOCSÁRY 1902, 179–180; IVÁNYI E. 1983, 120; PÁLFFY 1997, 280.

²⁸³ A felterjesztésekre lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 363. fol. 23v, 43r; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 93v, 158v. Vö. Jakab Pálról március elején további információkat kért a Haditanács Batthyánytól, mert nem ismerték: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 362. fol. 96r. A kinevezéséről szóló értesítést lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 362. fol. 146r; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 363. fol. 37r: „Decret für den Paul Jakap, das Ihme das Capitaneat zu St. Groth conferiert worden”. és fol. 75v. Batthyány II. Kristóf 1683 áprilisában tudatta az Udvari Haditanáccsal, hogy Jakab Pál szentgróti kapitány meghalt, helyére Drevararics (*Dreuodelics*) Ferencet ajánlotta, aki azt meg is kapta. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 333r, 334r. Illetve ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 275r.

²⁸⁴ A bárói diploma MOL A 57 (Liber Regius) 17. k. 127–129. A tartalmát ismerteti: IVÁNYI E. 1983, 120. MOCSÁRY 1902, 180; IVÁNYI E. 1983, 120.

²⁸⁵ Esterházy Pál iratai között 1681. október 20-i keltezéssel találunk még egy Nagy Ferenc által írt levelet, amelyben arról számolt be, hogy a kanizsai pasa 2 000 törökkel Zalavárnál volt, onnan Szentgrót fele küldött katonaságot, és az Egerszeg körüli átkelőket éjszaka mind megjárták. Arra készültek a végvidéken, hogy a következő holdtöltekor a törökök a tótságra fognak menni. MOL P 125 No 3 324

²⁸⁶ MOL P 1314 No 32 965

²⁸⁷ „Több ravaszági is lassan-lassan nyilatkoznak” – írta róla Nagy Ferenc. MOL P 1314 No 32 966

egy évig folytathatta, mert 1682 áprilisának elején a főkapitány-helyettes már arról számolt be, hogy a fegyverraktáros a halálán van.²⁸⁸ Ugyanakkor azt is megtudjuk a levélből, hogy Egerszegen négy pattantyúsnak (*Pixenmaister*) kellett volna lennie, azonban eddig is csak három volt, akik közül az egyik, Jakob Krämer meghalt, így szükségessé vált legalább egy új kinevezése. Nagy Ferenc azért fordult Batthyányhoz, mert tudomása szerint olyan embert akartak kinevezettni pattantyúsnak, aki még sohasem látott ellenséget, soha nem lőtt ágyúval, azaz semmit sem tudott. Félő volt, hogy ha megkapja a posztot, akkor egy török támadás alkalmával a keresztények közé lő, ahogy arra már Kapornakon is volt példa. Batthyány májusi felterjesztésében Jakob Nielt ajánlotta a Haditanácsnak, aki tanult és nem utolsó sorban katolikus vallású ember volt.²⁸⁹ Az augusztusban elhalálozott fegyverraktáros, Ködl helyére pedig szeptemberben Hans Röder került.²⁹⁰

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes elé 1682 első felében rabokkal, pribékekkel, törökök elleni portyával kapcsolatos ügyek kerültek. Egy *Czerny* János nevű rab azért zaklatta a garabonci²⁹¹ polgárokat, mert őket okolta a fogságba kerüléséért, pedig, ahogy azok írták: „az maga szófogadatlansága miatt esett rabságra, mivel eleget izenték, s kérték, hogy az erdőn az bokrok közé bújjék el, de ő azt nem fogadta, hanem az gabonák között fölhágván egy szívfára [szilvafára]. Míg Rada²⁹² nevű faluról az emberink kísírótt hozott volna melléje, előtalálták [ti. a törökök]”.²⁹³ Az esettel közel egy időben a kapornakiak pedig elfogtak egy pribéket, aki „gránát[színű] köntösben” volt, és akit állítólag gyermekkorában vittek el a törökök.²⁹⁴ A kapornakiak ellen egyéb iránt a szentgrótiak panasszal éltek, mert egyik közös portyájuk után az előbbieket igazságtalanul osztották el a nyereséget.²⁹⁵ Radonay Mátyás zalavári kapitányra pedig már ekkor magának a főkapitány-helyettesnek volt panasa, mert értesülései szerint a kapitány a vár körüli kerítés és a hidak javítására szánt pénzből lápot metszetett, a német katonáknak házat és felesleges malmot építtetett.²⁹⁶

Az 1681. évi főkapitány-helyettesi kinevezés Nagy Ferenc életében jelentős változásokat hozott: figyelme és felelőssége ezt követően az egész Kanizsával szembeni végvidékre kiterjedt, aminek ő lett a helyben székelő irányítója. A végváriak élete az eddig megszokott – és a Nagy Ferenc által is már több évtize-

²⁸⁸ MOL P 1314 No 32 971

²⁸⁹ „Erlehrnter Pixenmaister er catholischer Religion...” ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 364. fol. 342v. Jakob Niel pattantyús kinevezése júliusban: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 365. fol. 317v.

²⁹⁰ Ajánlás a fegyverraktáros posztjára: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 364. fol. 433v, 457r, 492v, 520v. Röder kinevezésére: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 365. fol. 523v.

²⁹¹ Garabonc ma község Zala megyében.

²⁹² Rada, ma Nagyrada község Zala megyében.

²⁹³ MOL P 1314 No 32 968

²⁹⁴ MOL P 1314 No 32 969

²⁹⁵ MOL P 1314 No 32 970

²⁹⁶ MOL P 1314 No 32 974

den keresztül megtapasztalt – mederben folytatódott. Főkapitány-helyettesként a végvidék, végházak gondjairól, nehézségeiről, a szomszédos törökök tevékenységéről elsőként értesült, másrésről pedig Batthyány II. Kristóf meghosszabbított karjaként kellett eljárnia a végeken.

A háborús előjelekkel csak két 1682 nyarán írt levelében találkozunk. Június végén arról tett jelentést Batthyány II. Kristóf főkapitánynak, hogy Kanizsára janicsárságot helyeztek, ami annak a jele lehet – írta ő –, hogy a lovasságot valahova ki akarják vinni.²⁹⁷ Július legvégén pedig a végvidéki katonaságot a generálistól a zászlótartóig nyilvántartásba kellett venni, mert háborús előkészületek részeként megindult a katonaság fizetésosztása.²⁹⁸ A Porta parancsára Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) 1682 nyarán hadjáratot hirdetett a Magyar Királyság ellen, miközben Thököly Imre csapatai – felrúgva az 1681 őszén az Udvarral kötött fegyverszünetet – ismét megkezdték előrenyomulásukat Felső-Magyarországon.

²⁹⁷ MOL P 1314 No 32 975

²⁹⁸ MOL P 1314 No 32 976

4. A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉK NAGY FERENC FŐKAPITÁNY-HELYETTES JELENTÉSEI ALAPJÁN AZ 1683. ÉVI OSMÁN HADJÁRATTÓL KANIZSA 1690. ÉVI VISSZAFOGLALÁSÁIG

4.1. A végvidék az 1683. évi oszmán hadjárat idején

Az 1683. év mind a Magyar Királyság, mind a Habsburg Birodalom, sőt az egész keresztény Európa szempontjából sorsfordító jelentőséggel bírt. Az oszmánok sikertelen bécsi ostromát követően nemcsak kezdetét vette a magyar területen az ún. visszafoglaló háború időszaka, hanem a létrejövő széles körű európai összefogás eredményeképpen az Oszmán Birodalom kelet-európai hegemoniáját is sikerült megtörni. A fordulópontnak számító kahlenbergi csatáig (1683. szeptember 12.) azonban hosszú út vezetett, mind a Habsburg-oszmán diplomáciát, mind pedig a magyarországi katonai eseményeket tekintve.

IV. Mehmed szultán (1648–1687) 1683. február 20-án deklarálta hivatalosan a háborút I. Lipót császár és magyar király (1657–1705) birodalma ellen, majd tavasszal százezres szultáni haderő indult meg Drinápolyból a Magyar Királyság felé. A bécsi Udvar az utolsó pillanatig az 1664-ben megkötött vasvári béke fenntartására, illetve megújítására törekedett, amelynek elérése érdekében még 1682 februárjában Alberto Caprara (1630–1685) személyében rendkívüli követet is küldtek Konstantinápolyba.²⁹⁹ Csak amikor Capraranak az 1682. év végén tett jelentései révén világossá vált számukra, hogy a háború elkerülhetetlen, kezdtek el felkészülni a védekezésre.³⁰⁰ A hadjáratot megelőző évek politikai helyzete látszólag a támadóknak kedvezett, hiszen a Habsburg uralkodó hosszú ideig katonai ereje megosztására kényszerült: egyidejűleg kötötte le a franciákkal való viszálykodás a Rajna-vidéken, a Thököly-felkelés a

²⁹⁹ HÄMMER-PURSTALL 1830, 380–381; KLOPP 1882, 98, 105–141; PASTOR 1929–1930, 762; VANYÓ 1935, 89. 2. jegyzet. Vö. LEITSCH 1988, 76–79. és UZUNÇARŞILI 2003⁶, 436. Uzunçarşılı Caprara kiküldetésének kezdetét 1682. február 3-ra teszi. Caprara útjáról Giovanni Benaglia készített beszámolót *Ausführliche Reiss-Beschreibung von Wien nach Constantinopel des hochgebohrnen Grafen und Herren Albrecht Caprara* (Frankfurt, 1687.) címmel. Itt érdemes megjegyezni, hogy a *Magyarország Hadtörténete* című munka a kiküldött császári követként tévesen Aeneas (Sylvius) Caprara (1631–1701) tábornokot nevezi meg (LIPTAI 1984, 309.), aki birodalmi tábornokként részt vett az 1683-as hadjáratban és a visszafoglaló háborúk harcaiban. Ugyanezt vette át: SUGÁR 1983, 10, illetve VARGA J. 1986, 33; VARGA J. 1993, 56. – Legújabbban a kérdéssel ismét Varga J. János foglalkozott és a korábbi téves adatot javítva részletesen beszámol Caprara konstantinápolyi követségéről. VARGA J. 2007a, 22–23, 67–68. – Ez az utóbbi munka tekinthető az 1683. évi események legújabb és legrészletesebb magyar nyelvű összefoglalásának.

³⁰⁰ 1683 januárjában már tudták az érintett uralkodók, hogy tavasszal az oszmánok hadjáratot vezetnek Magyarországra. VARGA J. 2007a, 68.

Magyar Királyságban és a török fenyegetése. A Köprülü restauráció következtében az Oszmán Birodalmon belüli problémák pedig időlegesen rendeződtek.

Az 1683-as év az európai hatalmak politikájában is fordulatot hozott. Márciusban Sobieski János lengyel király (1674–1696) és I. Lipót a pápai diplomácia közreműködésével szövetséget kötött.³⁰¹ XIV. Lajos francia király (1643–1715) pedig – aki a Habsburg Birodalom és a Franciaország viszonyát rendező nymwegeni békét (1679) követően még nagyon félreérthető politikát folytatott – eddigre látszólag nem tartott igényt hagyományos „szövetségese”, az oszmánok támogatására a Habsburgokkal szemben.³⁰² A megváltozott politikai helyzetben az maradt a kérdés, hogy az Oszmán Birodalom gyengülő katonai ereje sikert érhet-e el vagy sem.³⁰³

A Magyarország ellen indított oszmán hadjárat történései a Magyar Királyság szempontjából pedig ismét rámutattak a két birodalom határán lévő ország politikai mozgásterének és katonai teljesítő-képességének korlátaira. Az, hogy az oszmán sereg bő egy hónap alatt Eszékről Bécs városa alá tudott vonulni,³⁰⁴ a magyar védelmi rendszer, a védelmi övezetek tehetetlenségét, elégtelenségét is jelezte.

Az 1683. évi oszmán hadjáratra vonatkozóan rendkívül sok forráskiadás és szakirodalom áll a kutatás rendelkezésére. A legújabb szakirodalmak is gazdagon merítenek a török történetírók munkáiból, bár elsősorban azok kaptak nagyobb figyelmet, amelyeket valamely európai nyelvre is lefordítottak. A 19. században alkotó Joseph Hammer-Purgstall az Oszmán Birodalom történetéről írt, máig alapműnek számító munkájában az alapvetően Rásid Mehmed efendi udvari történetíró *Târîh* című művét használta fel.³⁰⁵ Rásid történetének az oszmán hadsereg 1683. évi magyarországi átvonulásával kapcsolatos részeit Karácson Imre már 1896-ban magyarra fordította.³⁰⁶ Ugyanakkor a Rásidnál megtalálható leírást olvashatjuk Dámád/Szári Mehmed pasa defterdár történeti

³⁰¹ A szövetséget, amelynek egyik lényeges pontjaként a két fél segítségnyújtást ígért egymásnak, amennyiben a törökök valamelyik fővárost (Bécset vagy Varsót) megtámadják, április 17-én a szejm ratifikálta, május 2-án pedig I. Lipót. Az előzményeket összefoglalta: VARGA J. 2007a, 59–60. A tárgyalásokról és a szövetségkötésről lásd: VARGA J. 2007a, 68–71. Mindezt vö. BARKER 1967, 103–163.

³⁰² XIV. Lajos politikai manőverezéséről lásd: LEITSCH 1988, 67–69. Vö. VARGA J. 2007a, 39, 51–54, 66–67.

³⁰³ RÁZSÓ 1988, 214, 241. 1. jegyzet. Az oszmán hadsereg gyengüléséről lásd: ÁGOSTON 1995.

³⁰⁴ Az oszmán had június közepén indult el az eszéki táborból és július 14-én vonta ostromzár alá Bécs városát.

³⁰⁵ RÁSID 1153/1740. Rásid efendi udvari történetíróról lásd németül: BABINGER 1927, 268–270. Törökül javított kiadás: BABINGER 1992, 294–295. Illetve THURY 1890, 365; KARÁCSON 1896a, 74. 2. jegyzet; FEKETE 1938, 79. Hammer-Purgstall említett munkája: HAMMER-PURGSTALL 1830.

³⁰⁶ KARÁCSON 1896b.

munkájában is, akinek a kutatás számára időben később ismertté vált művét Rásid valójában szó szerint átvéve használta fel.³⁰⁷ Itt szeretném felhívni a figyelmet annak a jelentőségére, hogy az említett két török történetíró nem volt részese az eseményeknek, munkájukat pár évtizeddel az események után írták. Richard Franz Kreutelnek köszönhetően azonban németül is olvasható egy szemtanú, az Ahmed nevű portai ceremónia-mester *Vekâ'i-i Beç* ('Bécsi események')³⁰⁸ elnevezéssel fennmaradt naplója, pontosabban annak a bécsi ostromról szóló, július 10-től szeptember 14-ig tartó része.³⁰⁹ Az 1683. évi eseményekre vonatkozó kiegészítéseket hozzáfűzve a ceremónia-mester munkáját vette alapul Findiklili Mehmed aga szilahdár történeti munkájában (*Silahdâr târihi*), amit a szövegek közti szó szerinti egyezések is bizonyítanak.³¹⁰ Ez a munka ma már nem ismeretlen a kutatás számára, de felhasználása európai nyelvre történt lefordítás hiányában korlátozott. A későbbiekben magyar nyelvre történő fordítása is segítené a korszakkal foglalkozó kutatók munkáját. Meg kell említenünk még egy szemtanú visszaemlékezéseit, a görög származású portai főtölmács, Alessandro Maurocordato naplóját, amit szintén Kreutel fordításában olvashatunk német nyelven.³¹¹ Ezen munkákat azért emeltem ki, hogy érthetővé váljon az 1683. év eseményeivel foglalkozó oszmán történeti művek egymáshoz való viszonya, illetve, hogy felhívjam a figyelmet arra: kiket is tekinthetünk az események szemtanúinak, illetve kik számoltak be utólagosan, illetve egyéb források alapján a történeletről.

A munkám alapját képező forrásbázis, Nagy Ferenc főkapitány-helyettes levelezése az 1683. évi eseményekkel kapcsolatban rendkívül hiányos. A főkapitány-helyettes levelei között nem maradt fenn irat az 1682. július és 1683. június eleje közötti időszakból. Ez a körülmény igencsak nehezíti annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy az oszmán hadjárat milyen feladatok elé állította a végvidéket, illetve annak irányítóit: Batthyány II. Kristófot és helyettesét, Nagy Ferencet. Sajnálatos módon nem nyerhetünk betekintést a főkapitány-helyettes szemszögéből többek között azon eseményekbe sem, amelyek Esterházy Pál

³⁰⁷ Dámád/Szári Mehmed pasa defterdâr történeti munkáját lásd: DEFTERDAR 1995. Defterdâr Mehmed pasáról lásd: BABINGER 1927, 247–249; BABINGER 1992, 271–273. Rásid és Szári Mehmed pasa munkáinak egymáshoz való viszonyára lásd: KREUTEL 1955, 12–13. is.

³⁰⁸ A naplónak két kézírata ismert: az egyik a londoni British Múzeumban található („Or. 6647”), a másik pedig az isztambuli szultáni rezidencia könyvtárában (a továbbiakban ez: VEKÂ'I-I BEÇ). KREUTEL 1955, 19; YILMAZ 2006, 6. Amelyek közül az utóbbit fotómásolatban használtam témavezetőm, Papp Sándor jóvoltából. – A napló írójának személyére lásd: KREUTEL 1955, 19; YILMAZ 2006, 9–10.

³⁰⁹ KREUTEL 1955. Pontosabban ehhez kapcsolódik még egy a naplóban is megtalálható függelék és az 1683. december 25-re vonatkozó naplóbejegyzés is.

³¹⁰ SILAHDÂR II 1928. Szilahdâr Mehmed agáról lásd: BABINGER 1927, 253–254; BABINGER 1992, 277–278; FEKETE 1938, 79–80. Fekete fordításában magyarul olvasható Szilahtâr munkájának az 1684. évi eseményekről szóló része (FEKETE 1938), továbbá az 1686. évi hadjáratra vonatkozó részek Fodor Pál fordításában (SILAHDÂR 1986).

³¹¹ KREUTEL 1971.

nádornak (1681–1713) a hadi készülődésre felszólító 1683. március 12-i levele nyomán történtek a Kanizsával szembeni végvidéken.³¹² Továbbá hiányoznak azok a – feltételezhetően valaha létezett – levelek is, amelyeket Nagy Ferenc 1683 júniusának vége után, a gyökeresen megváltozott körülmények között írt felettesének, amikor már szinte az egész Dunántúl oszmán kézre került.

A főkapitány-helyettes 1683-ban írt leveleit június 4. és június 21. között keltezték. Nyolc levélről van szó, amelyek közül az elsőnek Batthyány II. Ádám, a többinek pedig Batthyány II. Kristóf végvidéki főkapitány a címzettje. A levelek azon bő két hét alatt születtek, amikor Nagy Ferenc a Kanizsával szembeni végvidékről a katonákkal és nemesi felkelőkkel Batthyány II. Ádámhoz vonult a Vát³¹³ melletti táborba. Batthyány Kristóf ebben az időben sokat betegeskedett, ezért kérésére a nádor és az Udvari Haditanács engedélyezte, hogy a táborra szállásban fia helyettesítse őt.³¹⁴

A tárgyalt levelek egyike a főkapitány-helyettes levelezéséből ma már hiányzik, de megtalálható Thaly Kálmánnak az 1683. évi táborozás eseményeivel kapcsolatban megjelentetett forrásközlésében, ahol Thaly Batthyány II. Kristóf és Batthyány II. Ádám levelezéséből válogatott.³¹⁵ Továbbá 1683 szeptemberéből is maradt fenn egy Nagy Ferenc által írt levél Esterházy Pál nádor iratai között.³¹⁶ Természetesen az sem zárható ki, hogy további kutatás eredményeképpen még előbukkanhat néhány újabb dokumentum.

4.1.1. A végvidék feladatai és szerepvállalása

A IV. Mehemed szultán vezette sereg, miután a tél nagy részét Drinápolyban töltötte,³¹⁷ 1683 tavaszán, április 1-én (*rebî'ü l-âhir* hó 3-án) elindult Nándorfehérvár felé.³¹⁸ Ezzel ténylegesen megkezdődött a magyarországi hadjárat. A felvonuló török had létszáma a ma elfogadott nézet szerint körülbelül százezer

³¹² Esterházy Pál nádor kiáltványa: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ráth Károly gyűjteménye, 201/III. Idézi: CZIGÁNY 2004, 149.

³¹³ Ma község Vas megyében.

³¹⁴ Batthyány Kristóf betegségére: MOL P 1313 No 4902, 4904; VARGA J. 2001, 493. Vö. IVÁNYI E. 1983, 122. – A főkapitányi tisztség ideiglenes átruházásáról: MOL P 1314 No 5973; VARGA J. 1993, 58; VARGA J. 1998, 58; VARGA J. 2001, 493; VARGA J. 2007a, 99.

³¹⁵ THALY 1887, 115–116. No 18.

³¹⁶ MOL P 125 No 3325. Hivatkozik rá még: IVÁNYI E. 1983, 122; VARGA J. 2007a, 219.

³¹⁷ A szultán január 10-én indult el Konstantinápolyból/Isztambulból Drinápolyba/Edirnébe. YILMAZ 2006, 6. A bécsi udvarba áprilisban visszaérkező követek jelentették, hogy maga a szultán is táborba szállt. VARGA J. 2007a, 68, 75.

³¹⁸ RÂSID 1153/1740, 391. A vonatkozó rész magyar fordítását lásd: KARÁCSON 1896b, 330. A szultáni sereg elindulására lásd még: SZALAY 1884, 653: „Drinápolyból április 1-én indult meg a szultán seregestül.” Vö. VARGA J. 2007a, 75. – Az oszmán török forrásokból átvett időpontok keresztény időszámításra való konvertálásában 1-2 napos eltérés mutatkozik. A dátumokat modern átszámítás segítségével adom meg.

főre tehető.³¹⁹ A szultán és serege május 3-án (*cemâziyü l-evvel* hó 6. napján) érkezett Nándorfehérvárra.³²⁰ Itt IV. Mehmed szultán Kara Musztafa nagyvezírt (1676–1683)³²¹ a hadjárat fővezérévé, azaz ún. főszerdarrá (*serdâr-i ekrem*) nevezte ki.³²² Eldöntötték azt is, hogy a szultán a továbbiakban személyesen nem vesz részt a hadjáratban. A nagyvezír vezette oszmán sereg május 15-én (*cemâziyü l-evvel* hó 18. napján) indult el Nándorfehérvárról³²³ és június 2-án (*cemâziyü l-âhir* hó 6. napján) érkezett az eszéki síkra.³²⁴

A császári hadvezetés – értesülve a meginduló oszmán hadjáratról – hatvan-ezer főnyi haderő kiállítását rendelte el.³²⁵ Magyar részről Esterházy Pál nádor – a márciusi hadba hívó levelében található tervezete szerint – a bányavidéki, a győri és a Kanizsával szembeni végvidékről, illetve a vármegyék és főurak részéről összesen 12 lovas és 6 gyalogezred felállítására, azaz körülbelül 17–18 000 főnyi hadra számított.³²⁶ A nádor március 31-én Batthyány II. Kristóf főkapitánynak írt levelében abbéli reményét fejezte ki, hogy a Kanizsával szem-

³¹⁹ A Bécs ellen induló török sereg létszámát az egykorú és a későbbi történészek 250–300 000 főre becsülték, ami túlzásnak tekinthető, mivel az Oszmán Birodalom teljes hadipotenciálja ekkor kb. 230 000 fő volt: LIPTAI 1984, 309; VARGA J. 1986, 39; VARGA J. 1993, 56–57; VARGA J. 1998, 55; FUCHS 2002, 86. A különböző becült adatokat hozza: RÁZSÓ 1988, 222, 243. 34. és 36. jegyzet. – A felvonuló 100 000 fős török sereg létszáma kiegészült a tatár kán, a két román vajda, Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) és Thököly Imre segédcsapataival. LIPTAI 1984, 309; VARGA J. 1986, 39; VARGA J. 1993, 56–57; VARGA J. 1998, 55; FUCHS 2002, 86. Vö. még: THALY 1883, 32–33. – Rázsó Gyula elfogadta Jan Wimmer álláspontját (WIMMER 1982, 49; WIMMER 1983, 25–42.), miszerint az egyetlen megbízható adat az 1683-ban felvonuló oszmán sereg nagyságára a szeptember 12-i csatában részt vevő harcosok létszáma. Ebből kiindulva 40 000 reguláris és 80 000 irreguláris harcosban határozta meg a sereg eredeti létszámát. RÁZSÓ 1988, 222. – A román vajdák felvonuló segédcsapatairól lásd: ALEXANDRESCU-DERSCA-BULGARU 1988, 203, 205. – A Murád Giráj tatár kán (1677/1678–1683) vezette segédhadra nyilvánvalóan túlzó adatot (százezer főt) említ a *Târîh-i Mehmed Giray* című tatár krónika. KÖHBACH 1983, 152. Ennél kevesebb, ötvétezer szerepel Uzunçarşılınál (UZUNÇARŞILI 2003⁶, 440.), a legelfogadhatóbb a húszeszes létszám. VARGA J. 2007a, 96, 104.

³²⁰ RÂŞID 1153/1740, 391–392. KARÁCSON 1896b, 330. Vö. SZALAY 1884, 653: „Május 3-ikán ért a szultán és a vele volt csapatok, természetesen nem az egész hadsereg, mert annak több napra volt szüksége, Nándorfehérvárra.” VARGA J. 2007a, 75.

³²¹ Kara Musztafa nagyvezír 1676. ok. 25./nov. 4.–1683. nov. 22./dec. 2. DANIŞMEND 1971, 43.

³²² 1683. május 12-én (*cemâziyü l-evvel* hó 15.) RÂŞID 1153/1740, 392; KARÁCSON 1896b, 330. Vö. HAMMER-PURGSTALL 1830, 390. és VARGA J. 2007a, 76–77.

³²³ Rásid efendinél a Nándorfehérvárról való elindulás napjaként az említett hó, azaz *cemâziyü l-evvel* hó 18. napja szerepel (RÂŞID 1153/1740, 393.), Karácsonnál pedig 16. napot olvashatunk (KARÁCSON 1896b, 331.). Mivel mindkettőnél szombati nap található, valószínű, hogy a fordításban történt elírás. Vö. VARGA J. 2007a, 77.

³²⁴ RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 333. Vö. SZALAY 1884, 654: „Május utolsó s június első napjaiban érkezett a sereg Eszékre”. Vö. még: VARGA J. 2007a, 77.

³²⁵ LIPTAI 1984, 309; VARGA J. 1986, 42; VARGA J. 1993, 56–57; VARGA J. 1998, 57. – Fuchs György tanulmányában Bánlaky József (BÁNLAKY 2001.) adatát veszi át, miszerint az Udvari Haditanács 70 000 fős hadsereg kiállításával számolt. FUCHS 2002, 85.

³²⁶ THALY 1883, 6. Vö. CZIGÁNY 1996, 182–183; CZIGÁNY 2004, 150; VARGA J. 2007a, 83. – Esterházy Pál nádor 1683. évi szerepére legújabbán lásd: VARGA J. 2009.

beni végekről és a nemesi felkelés keretében legalább kétezer katonát fog tudni kiállítani, továbbá ígéretet tett arra, hogy szorgalmazni fogja az Udvarnál a végbeliek zsoldjának, és ha már „mezőbe szállnak”, a hópénzüik kifizetését is.³²⁷ A Dunától a Drávaig húzódó határszakasz védelme is zömében a magyar katonaságra hárult. A győri és a Kanizsával szembeni főkapitányság 29 erősségében ekkor 4620 fő szolgált,³²⁸ mellettük a Rába-vonal védelmét Gyórtól Körmendig Batthyány II. Kristóf fia, Ádám és Draskovich Miklós országbíró (1681–1687) irányították körülbelül hatezer fős sereg élén.³²⁹

Az oszmánok már megérkeztek Nándorfehérvárra, amikor 1683. május 6-án Köpcsénynél császári seregszemlére került sor, ahol körülbelül harmincötezer főnyi had gyűlt össze.³³⁰ A magyar csapatok gyülekezése nehézségekbe ütközött, amit jól érzékeltetnek Nagy Ferenc 1683 júniusában írt levelei is. Júniusban, amikor az ellenség már Eszéken tartózkodott, a főkapitány-helyettes a Batthyány grófokat arról értesítette, hogy csak nagy késéssel sikerül csatlakoznia a végváriakkal és kisebb nemesi, vármegyei bandériumokkal Batthyány II. Ádámhoz.³³¹

Megnehezítette a csapatok felvonulását az is, hogy nem szívesen indították útnak az elrendelt létszámú katonaságot a végházakból, mert azok őrzésére így reménytelenül kevesen maradtak volna.³³² Sőt, maguk a nemesek és végvári katonák sem szívesen hagyták el azokat a területeket, amelyeken éppen császári csapatok tartózkodtak.³³³ A levelekből kiderül, hogy a felvonuló csapatok mozgását, előre jutását az is akadályozta, hogy vagy nem állt rendelkezésükre megfelelő számú szekér, vagy a falvak és a birtokos nemesség egyszerűen megtagadta a szekerek átadását a katonák részére.³³⁴ A főkapitány-helyettesnek

³²⁷ THALY 1887, 104–105; IVÁNYI E. 1983, 122.

³²⁸ ÖStA HKA HFU Rn. 292. Konv. 1683. május fol. 200–203, illetve MOL Filmtár W 2189. 1683. május fol. 200–203. Idézi: VARGA J. 1993, 58; VARGA J. 1998, 58; VARGA J. 2007a, 87. 75. jegyzet. Vö. CZIGÁNY 2004, 150.

³²⁹ THALY 1883, 10; VANYÓ 1935, 98; KELENIK 1992, 66–67; FUCHS 2002, 86; VARGA J. 2007a, 84.

³³⁰ LIPTAI 1984, 309; RÁZSÓ 1988, 217–218; VARGA J. 2007a, 88–89. Vö. FUCHS 2002, 85, aki Bánlaky József adatait veszi át (BÁNLABY 2001.), miszerint az összegyűlt sereg 21 600 gyalogosból, 10 800 lovasból és 6–8000 magyarból állt. Köpcsény/Kittsee, ma falu Ausztriában.

³³¹ MOL P 1314 No 32 979, 32 980, 32 981

³³² A Kanizsával szembeni végvidék végházaiban 1683-ban kevesebb katona volt az előírtnál: THALY 1887, 106. No 4. Vö. CZIGÁNY 2004, 150. – A hiányos létszámot a várakban, illetve a várak körül található ún. szabad legényekből igyekeztek feltölteni. A végvári katonák 1686-os összeírásakor is ilyen szabad legények voltak Szentgróton, Szentgyörgyváron, Lövön és Lendván: MOL P 1314 Nr 33 083. Szabad legények alkalmazásával kapcsolatban lásd még: CZIGÁNY 2001, 294–295; CZIGÁNY 2004, 146; VÉGH 2009. Lásd még korábbi fejezetekben.

³³³ THALY 1887, 105–106. No 4., 119. No. 22. Vö. VARGA J. 1993, 59; FUCHS 2002, 88. – A vármegyék engedetlenségére lásd: THALY 1887, 113. No 15., 114. No 16., 117. No 20. Vö. VARGA J. 1993, 59.

³³⁴ „Tar Józsa kapitány uramnak parancsolja Nagyságod, hogy ezen vármegyében lévő nemeseknek megparancsolja, hogy szekereket adjanak. Itt mi körülöttünk két-három falucska vagyunk, kik is az szolgálatokat ide szokták presentálni, s most is szekerekkel ide vannak limitálva [rendelve]. Alázatosan kérem Nagyságodat, hogy már ezeránt is igyekezzünk ne conturbál-

ezért újabb és újabb főkapitányi parancsra volt szüksége velük szemben. Természetesen a falvak is panasszal éltek Batthyány II. Kristófnál Nagy Ferenc erélyes fellépése ellen, akit már a váti táborban érte a hegyháti falvak azon panasza, miszerint velük „képtelen” bánt volna. A következőket írta magyarul a főkapitány-helyettes Batthyány Kristófnak: „én, Nagyságos Uram, semmit nem vettem rajtok, amit jóakaratokból hoztak, mindenestül is egy faluból hét-nyolc kenyeret, öt-hat tiktot. De mivel mostani üdőben akármi aprólékos írással nem gondol az polgárság, azért írtam keményebben reájok. Tudom az ilyen dolgokban az discretiót [különbséget]”.³³⁵

A katonák összegyűjtésében és táborra szállásában a legnagyobb problémát a járandóságuk kifizetése, illetve annak késedelmes volta jelentette.³³⁶ Batthyány Kristóf május 19-én az ügyben írt levelet Esterházy Pál nádornak, mert a végbeliek fizetése még nem érkezett meg, és nem is engedte útnak indulni a bandériumokat, hogy csatlakozzanak a főszereghez, mert veszélybe került volna a védelem biztosítása.³³⁷ A főkapitány május 31-én keltezett levelében is arról számolt be fiának, hogy a zsoldot még mindig nem fizetik a katonáknak, és ezért késnek az indulással: „A végbeliek is elérkeznek, csak a füzetéseknek szakadjon vége, s meg is írtam Nagy Ferencz (vice-generális) Uramnak, hogy oda Dobrokához siessen vélek utánnad.”³³⁸ Ezt követően június 4-én maga Nagy Ferenc írta Batthyány II. Ádámnak, hogy indulásuk idejét még nem tudja. A fizetés osztását „elvégezték Lentiben, bémenni Muraközben, mihelt ott elvégzik, parancsolatja vagyon Sárkány”³³⁹ Uramnak, hogy mindjárt indítsa meg az ottbenn valókat; mihelezt érkeznek, immár készen lévén, mindjárt indúlok és a hagyott helyre nagyságod udvarlására mégyek”.³⁴⁰ Pár nappal később, a június 7-i és 8-i keltezésű leveleiben arról számolt be, hogy továbbra is a muraközi/muramelléki

tassék [zavartassék], maradjon meg a limitatio [eddig meg szabás, határozat, rendelet]. Nagyságod parancsolatját kapitány uram el fogja a bírónak küldeni, aki Lenti és Lindva körül való nemes falukból a specifikált [meghatározott] szekereket meg fogja parancsolni. Jobb vidéke lévén azon várnak, jobban is kitelhetnék onnét”. MOL P 1314 No 32 979 – Lásd még szekerekre: No 32 981.

³³⁵ MOL P 1314 No 32 983

³³⁶ THALY 1887, 105–106. No 4. Vö. VARGA J. 1993, 59. – Itt szeretném megemlíteni, hogy a 17. század utolsó harmadára vonatkozóan a hadseregellátásért felelős kormány szervekről rendkívül értékes összefoglalást ad: OROSS 2011, 29–36.

³³⁷ MOL P 125 No 1170. Idézi: IVÁNYI E. 1983, 122.

³³⁸ THALY 1887, 113. No 15. – Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám levelezéséből tudható, hogy az eredetileg az Udvari Haditanács és Lotharingiai Károly herceg által kijelölt táborhely Pápa volt. Azonban Batthyány Kristóf – arra hivatkozva, hogy Pápa a Rába-vonal délebbi részének védelme szempontjából nem előnyös – a három mérfölddel odébb fekvő Dobrokát jelölte ki fiának. De a dobrokai táborhely is alkalmatlannak bizonyult, mert a Marcal folyón épített átkelőhelyet a folyó rendre elmosta. Ezért június elején Vátra került a tábor. THALY 1887, 113–114. No 16., 116. No 19., 117. No 20.

³³⁹ Az Ákosházi Sárkány családra lásd: NAGY X 1863, 55–59.

³⁴⁰ THALY 1887, 115–116. No 18.

katonákat várja.³⁴¹ Miközben Batthyány Ádám szüntelenül sürgette a főkapitány-helyettes és katonái elindulását, Nagy Ferenc inkább hagyatkozott a Németújváron székelő Batthyány Kristóf főkapitány parancsaira. A főkapitány-helyettes június 10-én Egerszegről keltezett levelében is azt írta, hogy a katonák a Mura mellől továbbra sem érkeztek meg.³⁴² Sőt a szentpéterfai³⁴³ táborból írt, június 13-án és 14-én kelt levelei is arról tanúskodnak, hogy még mindig várt a muraközi katonákra, ezért nem tudott elindulni Batthyány Ádám után.³⁴⁴ A nagy idővesztés és annak okai azért is bírnak nagy jelentőséggel, mert az oszmán sereg az említett levelek megírását követő napokban már elindult az eszéki táborból.

A hadi készülődés, táborra szállás eseményei közepette nem elhanyagolható az a kérdés, hogy a Dunántúl egyik végvidékének főkapitány-helyettese, illetve rajta keresztül a főkapitány milyen értesülésekkel bírt az ellenséges seregről, annak terveiről. Mivel a magyar végvárrendszer rendkívül hosszú volt, a rendelkezésre álló viszonylag csekély létszámú katonaságot csak szétszórni lehetett rajta. Ahhoz, hogy ilyen körülmények között hathatósan tudjanak védekezni, még békeidőszakban is fontos volt, hogy mindig időben értesüljenek az oszmán csapatok szándékairól (például portyáiról) és idejében csapatösszevonásokat tudjanak végrehajtani, valamint a végházak egymás segítségére tudjanak sietni. Hadjárataik idején pedig az információszerzésnek, kémkedésnek kiemelkedően fontos szerep jutott a védekező taktika kialakításában.³⁴⁵

1683-ban is fokozottan szükségessé vált a magyar fél számára, hogy ismeretek, kiszámíthatók legyenek az oszmán sereg mozgásai. A végvári kapitányoknak kötelességük volt híreket szerezni a szomszédos, törökök által megszállt területekről, ezért embereiket, kémeiket beküldték a hódoltság területére. Jelen esetben a főkapitány-helyettes egyik leveléből tudjuk, hogy a gelseieknek,³⁴⁶ és újudvariaknak³⁴⁷ „parancsolatjokban vagy az onnan [ti. Eszékről] való híradás”.³⁴⁸

³⁴¹ „Légrádi kapitány *uramnak* méltóztassék *Nagyságod* kemény parancsolatot küldeni, mert az bizony dolog, hogy *őkegyelme* akármi közönséges jóban is örömet akadályoskodik”. MOL P 1314 No 32 977 – Lásd még: No 32 978.

³⁴² MOL P 1314 No 32 979

³⁴³ Szentpéterfa (Péterfa) ma Ikervár község része Vas megyében. Vö. VÁLYI III 1799, 393.

³⁴⁴ MOL P 1314 No 32 980, 32 981

³⁴⁵ A magyar hódoltság korában magyar és török részről egyaránt nagy jelentőséggel bírt a hírszerzés, kémkedés. A témában a legújabb eredményeket lásd: PETERCSÁK–BERECZ 1999. A témakörrel jó historiográfiai áttekintést ad: BAGI 2010.

³⁴⁶ Bár a forrásban összetéveszthetetlenül a 'gersei' szó olvasható (Gerse ma a Vas megyei Gersekarát község része), elhelyezkedése révén azt gondolom, hogy itt a Gelse nevű, Újudvarhoz közeli, Zala megyei településről lehet inkább szó.

³⁴⁷ Újudvar ma község Zala megyében.

³⁴⁸ MOL P 1314 No 32 982

Thaly Kálmán közölte Szőkei János légrádi kapitány Batthyány Ádámnak szóló levelét, amelyet a kapitány még az oszmán főserg Eszékre való megérkezése előtt írt. Az egykorú másolatban fennmaradt levelet keltezés hiányában Thaly április 25. és május 15. közé datálta. Ebben a kapitány arról számolt be, hogy *Inkey* Istók nevű embere, aki „böjt”-től fogva a törökök között volt, milyen hírekkel tért vissza. Az informátor elmondása szerint a boszniai pasát az eszéki híd őrzésére és javítására rendelték, és láthatóan felkészült az oszmán főserg fogadására és ellátására: „az eszéki hídnál, mind túl, mind innét, sátozt vont az boszniai bassa; a ki azon kívül jön és érkezik mind itt úntalanúl, mind csak föl takarozik Buda felé; [...] az élést pedig, valami Kanizsa körül vagyon, mind Eszékre takarják, az mi pedig odaalá való, mind Bosznyavárban takarják, az abrakot pedig és kenyeret nemhogy valamely árnyékban és szegletben raknák: hanem mind csak az mezőn határban töltik és rakják; most megént újokban szekereket hajtottak alá az éléssel”.³⁴⁹

A Kara Musztafa vezette szultáni had megérkezése előtt Nagy Ferenc is küldött kémeket Eszékre. Június 4-i levelében arról tudatta Batthyány Ádámot, hogy két nappal korábban (június 2-án) érkeztek vissza emberei. A főkapitány-helyettes Szőkei Jánoséhoz hasonló híreket kapott: mintegy háromezer török tartózkodik a dárдай táborban, Eszék körül egyelőre még csak a gabona összegyűjtése folyik.³⁵⁰ A levélből az is kiderül, hogy a hírvivők egyike törökül is jól tudott, ami feltétele volt a sikeres kémkedésnek. Ő azt hallotta a „fő törökök” között, hogy a sereg Kapronca (*Kaproncza*)³⁵¹ felé szándékozik menni. Ezt az információt azonban Nagy Ferenc főkapitány-helyettesként felülbíráta, mert szerinte Kaproncán már akkora keresztény őrség van, hogy a helyi törökök nem fognak próbálkozni vele, a sereg fő része pedig – az ő megítélése szerint – nem fog arra menni. Ugyanebből a levélből megtudjuk: az a hír járta, miszerint a törökök a horvátok felé portyáztak volna, de nagy veszteségük volt, és a kanizsai pasáról³⁵² is azt feltételezték, hogy elesett vagy fogságba került a portya során.

A ma már ismert körülmények közepette nehezen hihető, de a fennmaradt levelek szerint a főkapitány-helyettesnek viszonylag hosszú ideig nem voltak hírei a török táborról. A június 13-i levelében is csak annyit említett, hogy „az kanizsai törökök is nyilván az táborban készülnek”.³⁵³ Majd a következő napon azt írta, hogy egy szentgróti katona érkezett hozzá Batthyány Kristófnak cím-

³⁴⁹ THALY 1887, 107–108. No 7. Az eszéki híd megvédésére már márciusban török csapatokat rendeltek. VANYÓ 1935, 96. Vö. VARGA J. 2007a, 76. 11. jegyzet.

³⁵⁰ THALY 1887, 115–116. No 18. Vö. VARGA J. 2007a, 77.

³⁵¹ Ma Kapronca/Koprivnica, város Horvátországban.

³⁵² Dávid Géza 1682–1683-ra vonatkozóan említ egy Szejdzáde Mehmed nevű kanizsai beglerbéget. DÁVID 1992, 62. 61. jegyzet. A jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk, hogy a híradásban ugyanerről a beglerbégről van-e szó.

³⁵³ MOL P 1314 No 32 980

zett levéllel, és szóban arról értesítette, hogy jelentős számú török érkezett Kanizsára.³⁵⁴ Nagy Ferenc azonban nem elégedett meg ezzel a szóbeli információval és felbontotta a főkapitánynak szóló levelet. Urának saját levelében azzal érvelt, hogy mivel ők kint vannak a táborban, rövid időn belül hiteles információkra volt szükségük, és olyanokat nem kapott Egerszegről sem. Ez utóbbi megjegyzése azért is meglepő, mert június 8-án Tar Józsa egerszegi kapitány Drevadarics Ferenc szentgróti kapitányhoz levelet írt, amelyben Horvát Mihály zalavári kapitány jelentése alapján arról értesítette, hogy az előző napon (június 7-én) délután hat órakor 30 zászlóaljnyi török érkezett Kanizsára. Továbbá arra kérte, hogy ezt a hírt tudassa más végbeliekkel is. A szentgróti kapitány ezt meg is tette: utasítást adott arra, hogy a levelet juttassák el „Karakóra,³⁵⁵ onnét Szegvárra,³⁵⁶ Jánosházára,³⁵⁷ és az hová kívántatik”.³⁵⁸ Amennyiben itt arról az információról van szó, amelyet Nagy Ferenc Egerszegről várt, szinte reménytelenül nagy késéssel jutott el az a főkapitány-helyetteshez.

Mindezek után június 15-én érkezett meg Szentpéterfára Nagy Ferenchez egy korábban Eszékre küldött embere, aki az eddigi hírekkel ellentétben már bővebb információkkal szolgált az ellenséges táborról. A „gelsei ember” ötöd napja, június 11-én indult el Eszékről, miután két hetet töltött a török táborban. Ő már a Kara Musztafa vezette hadra vonatkozó híreket is hozott: „a fővezér oda érkezett, az eszéki (*Eszeki*) hídon alul napkelet felől fekszik. Táborban tart egy mérföldet a Dráva (*Drava*) mellett. Innen, fölül a hídon, Dárdavár (*Darda var*)³⁵⁹ felé más basák népei fekszenek. Az is tart annyira, amint vannak telepedve, de a túlsó tábor több, mert sűrűbben vagyon.”³⁶⁰ Az oszmán sereg terveiről pedig a következőképpen informálta feletteseit: „bizonyosnak hallotta, hogy a túlsó tábor túl megyen föl a Dráva (*Drava*) mellett, az innen eső pedig innen, úgy, hogy Répásnál (*Repásnál*)³⁶¹, az mely *Dörnye*³⁶² ellenében vagyon, hidat vessenek és által mehessenek egymáshoz”.³⁶³ A hídépítést azért valószínűsítette, mert a híd készítéséhez szükséges hajókat és „tombaszokat”³⁶⁴, továbbá

³⁵⁴ MOL P 1314 No 32 981 – Kanizsa megerősítését a török források is említik: a ceremónia-mester naplója említi, hogy „bir oda Kanije muhafazasına ta'yîn olundi ('Kanizsa védelmére egy odát rendeltek ki')” VEKÂ'İ-I BEÇ fol. 38v; YILMAZ 2006, 72; SILAHDÂR II 1928, 25. Az oda különböző nagyságú török katonai alakulat, kezdetben tíz főből álló egység, de később a várakban szolgáló janicsárok odáiban két-háromszáz katona is lehetett. KAKUK 1996, 76.

³⁵⁵ Ma község Vas megyében.

³⁵⁶ Ma Zalaszegvár, község Veszprém megyében.

³⁵⁷ Ma nagyközség Vas megyében.

³⁵⁸ THALY 1887, 121. No 25.

³⁵⁹ Ma Dárda/Darda város Horvátországban.

³⁶⁰ MOL P 1314 No 32 982. Vö. VARGA J. 2007a, 77.

³⁶¹ Ma Répás/Repaš, község Horvátországban a Dráva mentén.

³⁶² Ma Dörnye/Drnje, község Horvátországba a Dráva mentén.

³⁶³ MOL P 1314 Nr. 32 982. Vö. VARGA J. 2007a, 92.

³⁶⁴ Tombász: „Hidat, vízimalmot a víz felszínén tartó, kikötött vagy lehorgonyzott hajó, bárka, ponton.” KAKUK 1996, 62.

deszkákat már látta. A Dráván való felmenetel lehetőségét erősítette az is, hogy az élelmet északabbra szállították: „jele az is, hogy innend fog egy része följönni, mivel aminemű élést alávittek volt éppen Eszékre (*Eszekre*), annak nagy részét meg fölhozták Siklósra (*Siklosra*)”.³⁶⁵ Azon a napon, amikor a főkapitány-helyettes embere elindult Eszékről, Esterházy János győri főkapitány-helyetteshez (1655–1691)³⁶⁶ is érkezett két veszprémi rác katona, akiknek eredetileg szintén Eszék volt az úticéljuk, de mielőtt odaértek volna, hallották, hogy Baranyavárnál³⁶⁷ fekszik valamilyen török tábor, amelyet megtekintve tizenötezer főre becsülték. A dárдай tábor szemlélői voltak. Ugyanakkor ők is arról adtak hírt, hogy irtják az utakat a Dráva mentén felfele, és feltételezték, hogy a sereg egyik része arra fog menni.³⁶⁸

Nagy Ferenc azon információja, miszerint nagyszámú török katonát rendeltek Kanizsára, és a Dráva mentén való készülődés, amiről Esterházy János kémei is beszámoltak, erősíthette a végváriakat abban a hitben, hogy az ellenség az 1664-es hadjáráshoz hasonlóan a Dél-Dunántúl irányából támad, és indul Bécs felé. A törökök kanizsai csapatösszevonása arra kényszerít(h)ette a császári és magyar hadakat, hogy erőiket és figyelmüket megosszák.³⁶⁹ Pár nap múlva azonban Kara Musztafa vezetésével a török had a Duna jobb partján, a szokásos útvonalon indult el, de a Balatontól délre fekvő török végvárak is erősítést kaptak. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Dráva menti felvonulás híre dezinformációként is szolgálhatott, hiszen a török fél érdeke az volt, hogy valós szándékait titokban tartsa.

A főkapitány-helyettes embere június 15-én arról tett jelentést, hogy a nagyvezír (június 11-én) még a Dráván túl táborozik.³⁷⁰ A veszprémi katonák azonban június 11-én azt tudatták Esterházy Jánossal, hogy Kara Musztafa négyezer lovassal átkelt az eszéki hídon.³⁷¹ Azt is tudjuk, hogy Alberto Caprara rendkívüli császári követet a nagyvezír június 12-én Eszékről bocsátotta el,³⁷² továbbá Thököly Imre a dunántúliakhoz szóló ún. hódoltató leveleit június 14-én, 15-én még innét, az eszéki táborból írta meg.³⁷³ Rásid efendi a török sereg Eszékről

³⁶⁵ MOL P 1314 No 32 982.

³⁶⁶ PÁLFFY 1997, 278. A közel negyven év alatt a tisztségben másokat is találunk időlegesen. Vö. később Zichy Istvánnal.

³⁶⁷ Ma Baranyavár/Branjin Vrh, község Horvátországban.

³⁶⁸ THALY 1887, 123–124. No 28.

³⁶⁹ FUCHS 2002, 86. Vö. VANYÓ 1935, 96: „A törökök a Száván [!] át hidat építenek, hogy több oldalról fenyegezzék Magyarországot.” A Száva feltehetően elírás.

³⁷⁰ MOL P 1314 No 32 982

³⁷¹ THALY 1887, 123. No 28.

³⁷² SZALAY 1884, 654. – Thököly Imre Eszékre érkezésekor Caprara még ott tartózkodott. KARÁCSON 1896b, 331. VARGA J. 2007a, 81.

³⁷³ SZALAY 1884, 656. – Itt érdemes megjegyezni, hogy Szalay tanulmányában két oldallal korábban azt írta, hogy Thököly Imre június 10-től 12-ig tartózkodott Eszéken. SZALAY 1884, 654.

való elindulását június 15-re (*cemâziyü l-âhir* hó 19. napjára) tette, miután tizenkét napig táborozott itt a nagyvezír.³⁷⁴ Az eszéki hídon való átkeléssel kapcsolatos eltérő információk abból a körülményből eredhetnek, hogy az oszmán sereg a Dráva két oldalán táborozott le – a magyar területen lévő csapattesteket is ide vonták össze – és nagy területet foglaltak el. Ugyanakkor az újonnan érkező csapatok folyamatosan keltek át a folyón, így az eszéki tábor és a folyó túl oldalán fekvő dárdai tábor fogalma a forrásokban többször összemosódott.³⁷⁵

Figyelemre méltó Nagy Ferenc levelében az a megjegyzés, hogy semmi híre nem volt arról: vajon a szultán személyesen részt vesz-e a hadjáratban. Még arról sem volt tudomása június közepén, hogy IV. Mehmed Nándorfehérváron van-e: „a török császár, hogy személye szerint följönne, nincsen semmi híre [ti. a kémnek], még Lándorfejevára (*Lándor fejer várá*) is”.³⁷⁶ Azt az ígéretet tette Batthyánynak, hogy az emberét visszaküldi, „hogy mindenkinek menjen jól végére, és miképpen lészen indulások, hozzon bizonyos hírt”.³⁷⁷ Azonban az ellenség közé későn küldött kém már csak a Dunántúlon előrenyomuló török hadakkal találhatta szembe magát. Ugyanakkor erről a főkapitány-helyettes nem tett említést az ez évi – megmaradt – utolsó, június 21-i levelében; sőt, ebben a levélben a török fenyegető közelsége ellenére sincs igazán hasznos információ.³⁷⁸

A török történeti forrásoknak a hadjáratról szóló leírása alapján azt mondhatjuk, hogy a főkapitány-helyetteshez májusban és júniusban befutó hírek, amelyek az ellenséges táborról és annak készülődéséről szóltak, meglehetősen késeiek voltak. Sőt részletesebb beszámoló csak a nagyvezír Eszékről való megindulása után érkezett hozzá. Időközben a magyar területen tartózkodó császári főszereg június 5-én megkezdte Érsekújvár ostromát, amivel pár nap elteltével felhagyott, és Komárom környékére költözött,³⁷⁹ majd pedig Győr alá vonult. Ennek a gyors visszavonulásnak az okai között Fuchs György éppen Esterházy János győri végvidéki főkapitány-helyettes levelei alapján megemlíti a keresztény tábor rosszul informáltságát is.³⁸⁰

Vö. A nagyvezír június 13-án kezdte meg az átköltözést Eszékről. RENNER 1883, 204, 208; THEUER 1976, 7; VARGA J. 2007a, 79.

³⁷⁴ RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 333.

³⁷⁵ Vö. „Dívánt tartván harmadnapig [ti. a nagyvezír], úgy kezdett költözködni azon fővezér megszámálhatatlan hada; egy egész hétig éjjel nappal szüntelen költözött a sok had, és aki azt látta, megszámlálhatatlan barom-erőnek mondta.” OTTLYK 1875, 11.

³⁷⁶ MOL P 1314 No 32 982

³⁷⁷ MOL P 1314 No 32 982

³⁷⁸ MOL P 1314 No 32 983

³⁷⁹ FUCHS 2002, 90. Ugyanitt foglalkozik az érsekújvári ostrom befejezésének és az elvonulás időpontjának datálási problémáival. Vö. VARGA J. 2007a, 90–98.

³⁸⁰ FUCHS 2002, 90.

4.1.2 „ita‘ât ve inkiyâd” (‘behódolás és engedelmesség’) – a végvidék Thököly Imre és az oszmánok oldalán 1683 nyarán

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes tudósításai – mint fentebb láttuk – a június 21-én keltezett levéllel megszakadtak. A török táborról, illetve készülődéséről szerzett és közölt információk még azt a június közepi állapotot tükrözték, amikor Kara Musztafa nagyvezír serege Eszék, illetve Dárda környékén tartózkodott.³⁸¹ Az ezt követő időszakban is történt levélváltás Nagy Ferenc és a Batthyány grófok között, de a szeptember 12-én Kahlenbergnél aratott keresztény győzelem szükségessé tette a magyar főurak számára, hogy a náluk fellelhető – és minden valószínűség szerint – kompromittáló leveleket megsemmisítsék.³⁸² Ezen levelek minden bizonnyal részletesen szóltak arról, hogy milyen út vezetett 1683 nyarán több magyar főúr mellett a végvidéket irányító Batthyányak Thököly Imrével, illetve az oszmánokkal való együttműködéséhez. Továbbá, hogy az együttműködés mennyire tekinthető kényszerűnek.

A nyugat-magyarországi főurak 1683 nyarán történt átállásának problematikáját legújabbban rendkívül körültekintően járta körül Varga J. János munkáiban.³⁸³ Ő a kérdést tágabb összefüggésbe helyezte: az átállás háttérében lévő motivációt az 1650-es évek történéseiig vezette vissza, amikor a magyar főurak az Oszmán Birodalom elleni háború mellett szálltak síkra a Habsburg udvar békepárti politikájával szemben.³⁸⁴ Az 1660-as években felerősödött az elégedetlenség az Udvar oszmánokkal szembeni „tétlensége” miatt és – ahogy Varga J. János fogalmazott – „A Wesselényi Ferencről elnevezett rendi szervezkedés óta hullámozó belpolitikai válság 1683 nyarán elérte tetőpontját”.³⁸⁵ A magyar főurak mozgásterét az oszmánok pillanatnyi katonai helyzete is befolyásolta.

³⁸¹ VARGA J. 2007a, 77. Lásd még: *A végvidék feladatai és szerepvállalása* (4.1.1.) című alfejezet.

³⁸² Thaly Kálmán Batthyány Kristófnak egy, Thököly biztosához, Szalay Pálhoz írt levelét idézi, ahol szó esik Nagy Ferenc leveléről is, amit felettesének írt a stájerországi hadakozással kapcsolatban. THALY 1883, 17–18. A másolatban fennmaradt levéllel kapcsolatban érdemes azt is kiemelni, hogy az 1887-ben Thaly Kálmán saját gyűjteményében volt megtalálható. A kompromittáló levelek eltüntetéséről lásd: THALY 1887, 302; THEUER 1976, 187–188; VARGA J. 2001, 498.

³⁸³ A Thököly Imre és a törökök oldalára állt magyar főurak Esterházy Pál nádor feljegyzése szerint a Dunántúlon: Draskovich Miklós országbíró, Batthány II. Kristóf, Batthyány II. Ádám, Széchy Péter, Nádasdy Ferenc, István és Tamás, Nagy Ferenc, Viczay Ádám, Sárkány János és Miklós. A Dunán inneni területről: Czobor Ádám, Erdődy György, Illésházy György, Illésházy Miklós, Révay Sándor, Révay Farkas, Révay László és id. Bercsényi Miklós a családja több tagjával, Balassa Ádám, Kéry János, Homonnai Bálint, Révay Imre, Petrőczy István, Révay Pál. THALY 1883, 41–42. Vö. IVÁNYI E. 1983, 122. A kérdésre lásd: VARGA J. 2001.

³⁸⁴ VARGA J. 2007a, 117.

³⁸⁵ VARGA J. 2007a, 119. – Az 1683-as események felvezetéseképpen az egyéb iránt Oszmán Birodalom történetét megíró Zinkeisen is kitért erre a több évtizede tartó elégedetlenségre és kiútkeresésre. ZINKEISEN 1857, 87–97. Vö. még: FODOR 1991, 151. A magyar főnemesség oszmánokkal való kapcsolatkeresésére lásd: PAPP 2003. Thököly török-politikájára legújabbán lásd: PAPP 2009.

Arra a kérdésre a legnehezebb választ találni, hogy a magyar főurak, így a végvidéki főkapitány, Batthyány Kristóf döntésében mi játszotta a meghatározóbb szerepet: valamely hosszabb távú politikai megfontolás vagy csupán a reálisan felmért helyzetük, esetleg személyes érdekek? A török előrenyomulás következtében kialakult kilátástalanság miatt Esterházy Pál nádor június 30-i Lipótnak írt levelében felemelte szavát az átállók érdekében: „ne vegye nekik Fölséged rossz néven, ha az időkhöz szabván magokat s a kénytelenség tanácsára hallgatván, magok, nejeik és gyermekeik megmaradásáról gondot viselendő, – Thököly hatalmának hódolnak”.³⁸⁶ Bár ugyanerre a gondolatmenetre alapozta véleményét Thaly Kálmán is 1883-ban, külön felhívta a figyelmet arra, hogy mind Batthyány Kristóf, mind pedig Draskovich Miklós országbíró cselekedetei ezen túlmutattak.³⁸⁷ A kérdéssel legújabbban foglalkozó Varga J. János a Thököly Imre és az oszmánok főségét elfogadók között pedig már határozottan két csoportot különböztetett meg: voltak, akik fejet hajtottak Thökölynek és együtt is működtek vele, sőt katonai akciókat vezettek kuruc–török–tatár támogatással, mások viszont a meghódolás ellenére sem voltak hajlandók tettelesen is együttműködni.³⁸⁸

A Kanizsával szembeni végvidék szempontjából fontos kiemelni, hogy – a fentiek alapján – Batthyány Kristóf, a fia, Batthyány Ádám és a főkapitány-helyettes, Nagy Ferenc is a ténylegesen együttműködők csoportjába sorolhatók. A körülményeket tekintve a Kanizsával szembeni végvidék hadi készülődése és nehézségei az előrenyomuló oszmán sereggel szembeni kilátástalan helyzet kialakulását eredményezték, ami a Batthyány grófokat és közvetlen környezetüket az átállásra készítette. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy amikor a főurak követői június végén – egyes források tanúsága szerint – megjelentek a nagyvezír székesfehérvári táborában, a Lotharingiai Károly vezette császári had még magyar területen tartózkodott. Az alábbiakban a rendelkezésünkre álló források, adatok alapján ismertetjük az 1683. június közepe utáni dunántúli történéseket.

Kara Musztafa pasa nagyvezír ünnepélyes körülmények között fogadta a június 10-én az eszéki táborba érkező Thököly Imrét, Felső-Magyarország (Orta Madzsar) fejedelmét.³⁸⁹ Majd ezt követően „négy szemközti” tárgyalásokat foly-

³⁸⁶ A levelet idézte: THALY 1883, 19.

³⁸⁷ THALY 1883, 17–18. Előbbi esetében a stájerországi fegyveres akciókat, míg az utóbbi esetében is a magyar – és egyben meghódítandó Lajtán túli – területek megszerzésével kapcsolatban leírt gondolatait említette.

³⁸⁸ VARGA J. 2007a, 131–132.

³⁸⁹ Thököly fogadtatásáról, kíséretéről és kísérete tagjainak megajándékozásáról részletesen írt naplójában a portai ceremónia-mester (VEKÂ'İ-I BEÇ fol. 35r–36r; YILMAZ 2006, 64–66.), Findiklili Mehmed aga (SILAHDÂR II 1928, 21–22.), továbbá Alessandro Maurocordato (KREUTEL 1971, 60–61.) is. Vö. RÂŞID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 331; DEFTERDAR 1995, 141. – Az Orta Madzsar (Orta Macar) kifejezés a török forrásokban már az 1630-as években megjelent, akkor a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által bírt hét felső-magyarországi vármegyére

tattak, amiken a portai főtolmács, Alessandro Maurocordato is részt vett, de – az utókor számára sajnálatos módon – a tárgyalások tartalmáról naplójában nem tett említést.³⁹⁰ Thököly Imre június 14–16-i keltezéssel az eszéki, illetve a dárdai táborból ún. hódoltató leveleket – *emân-nâmeler* (*Aufforderungsschreiben*) – írt a Magyar Királyság főurainak, vármegyéinek, városainak, amelyekben felszólította őket a neki való behódolásra.³⁹¹ Thököly, mielőtt a Dunán inneni területek katonai megszállásának és biztosításának céljával távozott az eszéki táborból, a hódoltatásra adott utasítással megbízottjait: Barkóczy Ferencet, Szepesy Pált és Szalay Pált a Dunántúlra küldte. Kara Musztafa pasa nagyvezír június 15-i Dárdán kelt levelében szintén felszólította a még meg nem szállt magyar területek címzettjeit, hogy engedelmességeskedjenek Thökölynek, „den der Sultan zum König von Ungarn eingesetzt”.³⁹²

használták. FEKETE 1932b, XVII. A kifejezés jelentésváltozataival mind Fekete Lajos, mind Vojtech Kopčan (KOPČAN 1983, 22–23.), mind pedig Varga J. János (VARGA J. 2002) is foglalkozott. Elfogadott, hogy az elnevezés az oszmán térszemléletet tükrözve földrajzi alapon jött létre: az Alsó-Magyarország és Erdély közötti terület megnevezésére, de a kifejezést az ott élő lakosságra is alkalmazták. A terület elhelyezkedéséből adódóan mondhatjuk, hogy egy köztes/középső területről van szó. Mivel a török kifejezés 'orta' része szintén fordítható közép/középső/köztes módon, nem véletlen, hogy pl. Fekete 1932-ben 'Mittel-Ungarn'-ként írta le németül. Kenéz Gyula pedig Hammer-Purgstall német nyelvű munkájából (HAMMER-PURGSTALL 1830, 731.) fordította a kifejezést Közép-Magyarországgént (SINKOVICS 1968, 660). Utóbbi a magyar szakirodalomban ma is használatos. Mivel felmerült a Köztes-Magyarország variáció használata is, azt gondolom, hogy a kifejezést lefordítani nem biztos, hogy kell, de értelmezni igen: az Orta Madzsar a 17. század utolsó harmadában Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének a területét jelentette.

³⁹⁰ Alessandro Maurocordato minden közelebbi információ nélkül naplójában június 10-én, 13-án, 14-én és 15-én is említ egy-egy megbeszélést. KREUTEL 1971, 60–61. Vö. VEKÂ'Î BEÇ fol. 35v, 36v, 37r, 38r; YILMAZ 2006, 65, 67, 68, 71; RENNER 1883, 207; VARGA J. 2007a, 78.

³⁹¹ A ma ismert ún. hódoltató levelek közül az egyik Sopron vármegyének szolt: MOL P 125 No 6596 (Thököly Imre Sopron vármegyének. Eszék, 1683. június 14.), a másik Veszprém helyőrségének: MOL P 1314 No 49 532 (Thököly Imre Veszprém őrségének. Eszék, 1683. június 15.). A levelek tartalmát ismertette: VARGA J. 2007a, 80.

³⁹² RENNER 1883, 208. A török nyelvű iratot, hogy megértsék, Alessandro Maurocordato lefordította latin nyelvre. A levél latin nyelvű másolatát közli RÖDER 1839, Urkunden 8–10. No III: „Manifest des Grosswesirs Kara Mustafa an das ungarische Volk diessseits der Donau d. d. türkisches Feldlager bei Darda 15. Juni 1683”. Vö. KARÁCSON 1896b, 331. – A ceremóniamester június 19-i feljegyzésében említi, hogy „Tökeli Imre ma^crifetiyle etrafda ba^czi kefereye emân-nâme virildi ki, «Şevketlü pâdişâh-i islâma inkıyâd ederseniz, râğbet-i kabûl ile emîn u sâlim oturursunuz. Ve illâ cümle kıldırım» deyü tenbîh ve agâhı müş^cîr haberlerle âdemleri rû-be-râh kılındı”. (Thököly Imre közvetítésével a környéken lévő némely hitetlennek hódoltató levél küldetett ki azzal, hogy «Ha az iszlám fenséges padisahja előtt fejet hajtatok, az ő kegyéből biztonságban és félelem nélkül élhettek. Ha pedig nem, mindent elpusztítottok», és az intő és figyelmeztető hírekkel [Thököly] emberei útnak indítottak.) VEKÂ'Î BEÇ fol. 38v; YILMAZ 2006, 72. Illetve ugyanez Szilahdárnál: „Tökeli Imre ma^crifetiyle etrafda olan kefereye şevketlü kidvetlü pâdişâh-i islâma râğbet-i kabûl ile itâ^cat inkıyâd ederseniz emîn ve sâlim yerlerinizde oturursuz. Ve illâ cümle kıldırım deyü tenbîh ve agâhı müş^cîr emân-nâmeler ile âdemleri rû-be-râh kılındı”. (Thököly Imre emberei a környéken lévő hitetlenekhez küldettek olyan intő és figyelmeztető hódoltató levéllel, miszerint, ha behódoltok és fejet

Thököly Imre Batthyány II. Kristófhhoz intézett június 16-én keltezett levele nem adott választási lehetőséget a magyar főúrnak: vagy behódol neki és ezzel együtt elfogadja az oszmán főséget, vagy végső pusztulásba dönti a Dunántúlt. Thököly a felelősséget „atyafiságos intésével” Batthyányra hárította: „Isten s emberek előtt *Kegyvelmed* ad számot róla”.³⁹³ Ennek nyomatékot adhatott, hogy pár nappal később a Balaton északi partján lévő várak katonaságának aggodalma az oszmán sereg közeledésének hírére fokozatosan növekedett és segélykérő írásokat küldtek a váti táborban állomásozó Batthyány II. Ádámnak. „Azért talán nem ártana Nagyságodnak egy kevéssé erre felé fordulni azon néppel, – mégis, elmenne a híre és így megtartóztatná magát az pogány eb; noha mi készek vagyunk ugyan ő Fölsége hűsége mellett vérünk kiontására és a mint legjobban lehet, szegény hazánk vígyázására és oltalmára: de egy tábornak megfelelni, jól tudja Nagyságod elégtelenségünket” – írta június 21-én Babócsay Ferenc veszprémi kapitány.³⁹⁴ A Rába-vonal megerősítésén dolgozó Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök június 22-én arról írt Lotharingiai Károly hercegnek, hogy a kurucok közelségének hírére a munkálatokhoz (földsáncépítés, kisebb hidak építése vagy éppen felégetése) kirendelt parasztok mind elmene-

hajtotok, az iszlám fenséges és hatalmas padisahja kegyéből biztonságban és félelem nélkül élhettek jószágaitokban, ha nem, mindeneteket elpusztítatom.) SILAHDÁR II 1928, 25. A két forrásból vett idézetek azt is jól tükrözik, hogy Szilahdár milyen szinten használta fel a ceremónia-mester munkáját. Vö. RENNER 1883, 207–208.

³⁹³ MOL P 1314 No 49 533 (Thököly Imre levele Eszékről, 1683. június 16.) Vö. az Esterházy Pálnak szóló levéllel (MOL P 125 No 6596), és az Esterházy Ferencnek szóló levéllel (MOL P 1314 No 49 531). Vö. még: VARGA J. 2007a, 120. Varga J. János itt a 226. jegyzetben tárgyalja, hogy a kérdéssel kapcsolatban Franz Theuer munkájában az szerepel, miszerint Batthyány Kristóf és Draskovich Miklós megbízottai már 1683. június 15-én megjelentek a dárdai táborban és letették a hűségesküvet uraik nevében, illetve megállapodtak Veszprém, Pápa és Tata átadásáról. Majd 16-án elhagyták a tábort és magukkal vitték Thököly utasításokat tartalmazó levelét. THEUER 1976, 8. Varga J. János ezt (elsősorban az utasításokat tartalmazó levél létét) saját kutatásaira alapozva – és Theuer munkáját szigorú kritika alá véve – felülbírált: ugyanis Thököly június 16-i levele nem tartalmaz utasításokat, „csupán” behódolásra szólít fel. A várak átadásának kérdése pedig bizonyításra szorul. Emellett meglepőnek tartom, hogy – bár Theuer név szerint felsorolja a küldötteket: Balogh András Draskovich Miklós, Festetics Pál és Radosics Ferenc Batthyány Kristóf követeként jelentek meg – a küldöttek június 15-i megjelenéséről a dárdai táborban sem Maurocordato, sem a ceremónia-mester, sem pedig az eseményekkel foglalkozó török történetírók munkáiban nem találunk utalást. Továbbá Theuer leírása szerint a követek Uzun Ibrahim budai pasa jelenlétében tették meg hódolatukat, ám a török történetírók szerint Ibrahim pasa csupán a székesfehérvári táborban csatlakozott a nagyvezírhez. RÂŞID 1153/1740, 393. KARÁCSON 1896b, 336. DEFTERDAR 1995, 144. Ibrahim pasa ekkor kapott megbízatást Tata bevételére. VEKÂ’I-I BEÇ fol. 41r; YILMAZ 2006, 76; SILAHDÁR II 1928, 33–34. – Azonban a magyar urak követeinek nevei onnan is ismeretek lehetnek, hogy 1683 őszén, mentvén a menthetőt, uraik őket küldték a bécsi udvarba tárgyalni. Lásd alább.

³⁹⁴ THALY 1887, 127–128. No 34. Levéltári jelzete MOL P 1314 No 1110. A levelet idézi még: VARGA J. 2007a, 94.

külnek.³⁹⁵ Június 24-én ismét Veszprémből, Gyalódy Istvántól azt a tudósítást kapta a fiatal Batthyány, hogy Thököly Imre megbízottja, Barkóczy Ferenc egy török csapat kíséretben már Palotán (ma Várpalota) van, és onnan küldi a hódolásra felszólító írásait nekik is.³⁹⁶ Egy nappal később, június 25-én Kondory Mihály szegvári kapitány már arról számolt be, hogy Thököly emberei és a törökök bent vannak Veszprémben, Tihanyban és Vázsonyban.³⁹⁷ Június legvégén pedig Pápáról Bezerédy István kapitány küldte kétségbeesett segélykérését Batthyány Ádámmal: „Az hatalmas Istenért, Ngtok közelgessen erre mifelénk [mert a törökök] elrekesztenek bennünket”.³⁹⁸

Időközben Batthyány II. Ádámot katonáival együtt Vátról Marcaltóhoz rendelték,³⁹⁹ majd pedig Lotharingiai Károly herceg német csapatokat készült a rendelkezésére bocsátani, hogy azok segítségével próbálják meg erősíteni a Rába menti védelmet.⁴⁰⁰ Ugyanakkor a védelem irányítóinak egyáltalán nem volt könnyű dolga, hiszen az események és a várak-városok behódolásának előre haladásával Draskovich Miklós, majd Batthyány Ádám is a katonaság engedetlenségéről és szökéseiről adtak hírt.⁴⁰¹ A magyar katonaság és tisztjeik erőfeszítéseit látva szinte megdöbbentő – de egyben érthető is lenne – az információ, miszerint Thököly Imre június 24-én megkapta Batthyány Kristóf válaszlevelét, amelyben a főkapitány *ígéretet* tett arra, hogy a nagyvezír szolgálataira adja magát.⁴⁰² Egy nappal később, június 25-én Kara Musztafa pasa egész

³⁹⁵ SARLAI 2006, 141.

³⁹⁶ THALY 1887, 295. No 39. Thököly Veszprém helyőrségének szóló levele: MOL P 1314 No 49 532. Lásd még: 391. jegyzet.

³⁹⁷ THALY 1887, 296. No 41. Vö. SARLAI 2006, 141. – A Veszprém behódolásáról hírt hozó két lovas díszruhát kapott a nagyvezirtől. VEKÁ^c-i BEÇ fol. 39v; YILMAZ 2006, 74; SILAHDÂR II 1928, 27. A veszprémi eseményekről részletesen lásd még: VARGA J. 1998.

³⁹⁸ THALY 1887, 300. No 46.

³⁹⁹ Esterházy János győri főkapitány-helyettes június 22-i levele Batthyány Ádámmal (THALY 1887, 293. No 37.), amiről Batthyány az éppen Bécsben tartózkodó Draskovichot is tudósította. THALY 1887, 299. No 45. – Marcaltó ma község Veszprém megyében, a Rába és a Marcal folyók között.

⁴⁰⁰ Esterházy János győri főkapitány-helyettes levele Batthyány Ádámmal június 26-án. THALY 1887, 297. No 42. A Rábaköz védelmének biztosítását Marsigli német csapatok odairányításával tudta csak elképzelni, mivel a magyar katonaságban nem bízott, erről Lotharingiai Károlynak is beszámolt június 24-i levelében. SARLAI 2006, 141.

⁴⁰¹ Draskovich Miklós június 22-én írt levelében arról panaszkodott Batthyány Ádámmal, hogy a végbeliek előtt nincs respektusa, pedig úgy gondolja: „talán megérdemleném, az mennyi szolgálatokat tészek én is Urunknak s Hazánknak”. THALY 1887, 294. No 38. A problémára lásd még Batthyány Kristóf július 4-i levelét fiának, Ádámmal. THALY 1887, 300–301. No 48. Vö. Marsigli jelentései Batthyány Ádámmal és fizetetlen katonaságáról, akik július elején már nem akartak harcolni, mert nem kaptak zsoldot; haza akartak menni, kapitulálni akartak az ellenségnek. SARLAI 2006, 142.

⁴⁰² DIARIUM 1850, 498. Idézi: VARGA J. 2007a, 120.

serege Székesfehérvár alá érkezett.⁴⁰³ Defterdár Szári Mehmed pasa munkájában és az őt felhasználó Rásid efendinél is olvasható, hogy a nagyvezír székesfehérvári táborozása alatt megjelentek a magyar főurak – *Bakân-oğlu ve Zirîn-oğlu* – követei, hogy uraik *meghódolási ajánlatát* közvetítsék,⁴⁰⁴ ugyanakkor ezt bizonytalanná teszi, hogy az eseményt egyik naplót író szemtanú – Maurocor-dato és a ceremónia-mester – sem említette meg.

Draskovich Miklós országbíró mindeközben még Bécsben tartózkodott, és a Batthyány II. Ádámnak június 30-án írt levelében arról számolt be, hogy Barkóczy Ferenc neki is elküldte Thököly manifesztumát, amiről az Udvar tudo-

⁴⁰³ Az oszmán sereg vonulása Eszékről Székesfehérvárig lásd: VEKÂ'Î-İ BEÇ fol. 37r–39r; YILMAZ 2006, 70–73; SILAHDÂR II 1928, 24–26; KREUTEL 1955, 61–62; RÂSİD 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 332–333. Vö. RENNER 1883, 208. – Babócsay Ferenc veszprémi kapitány június 21-én Batthyány Ádámnak írt levelében már arra hívta fel a gróf figyelmét, hogy a hírek szerint a nagyvezír serege feléjük tart: „minden szándéka [ti. a nagyvezírnek] mireánk volna, hogy ezt [Veszprémet], Tihant és Vázsont üssék el legelőször is”. THALY 1887, 127. No 34. Vö. Szatmáry Mihály tatai kapitány június 21-i jelentésével. THALY 1887, 293. No 36.

⁴⁰⁴ „Ve tavâif-i Macar'ın eşca'ı olmak üzere istihâr bulan Bakân-oğlu ve Zirîn-oğlu, tavk-ı ra'ıyyeti gerdenlerine bend ile, Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvend-i pâdişâhî'ye itâ'at üzere olmaların, Serdâr-ı ekrem hazretlerine pey-der-pey âdem gelüp, 'arz ü i'clâm ve izhâr-ı 'ubûdiyyet göstermeleriyle itâ'at ü inkıyâdları mevki'-i i'timad olunmağın, gelen elçilerine dil-hâhları üzere istimâlet virilüp, itmînâmı kalb ile 'avdet itdirdiler.” (‘És a magyar nép vezetőiként híressé vált Batthyány-fi és Zrínyi-fi, akik az alávetettség jármát nyakukra vették és az örökkévaló szultáni Magas Portának behódoltak, a nagyvezír önagsága színe elé egymás után embereket küldtek és kinyilvánították hódolatukat és engedelmisségüket, az érkező követek szívélyes kegyben részesültek, majd nyugodt szívvel elbocsáttattak.’) DEFTERDAR 1995, 142–143. Hasonló értelmű bejegyzést lásd: RÂSİD 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 334. Vö. HAMMER-PURGSTALL 1830, 392, aki Rásid efendi munkájára hivatkozva írta le röviden az eseményt, ráadásul az 1683. június 10-i eseményekhez közel, de pontos datálás nélkül. Vö. még VARGA J. 2007a, 120. Mindezt vö. 393. jegyzet. – A török történeti munkák Batthyány-fi és Zrínyi-fi meghódolását említik, ami a Batthyányak esetében valóban meg is történt, a Zrínyiek esetében már problémás a név emlegetése. A Zrínyiek neve nem fordul elő az Esterházy Pál nádor által a rebellisekről összeállított listában. A listát lásd: THALY 1883, 41–42. Vö. KARÁCSON 1896b, 334. 5. jegyzet. A két élő Zrínyi-fiú, Zrínyi Miklós (1620–1664) fia, Ádám, és Zrínyi Péter (1621–1671) fia, János Antal közül az utóbbi keveredett gyanúba a török támadás idején, és ezért le is tartóztatták. Az ő máig tisztázatlan 1683. évi szerepéről lásd: VARGA J. 2007a, 109–113; VARGA J. 2007b. Ugyanakkor a két nevet – Batthyányt és Zrínyit – a török történetírók toposzként (is) használták a híres, királyhú, törökverő magyar nemesség képviselőinek azonosítására. Vö. „A törökök számára ugyanis a 16. század második felétől a Habsburg-párti nyugat-magyarországi nemességet a Zrínyi, Batthyány és Nádasdy név szimbolizálja és foglalja össze [...], és szokás lett minden nyugat-magyarországi eseményt hozzájuk kapcsolni.” FODOR 1991, 153. és 50. jegyzet. Lásd még: VARGA J. 2001, 503–504. Vö. FEKETE 1938, 211. 27. jegyzet, ahol Fekete azt írta, hogy a 17. század végi háborúk kapcsán Szilahdárnál a „Zrínyi-oğlu, Batthyány-oğlu dunántúli – pontosan körül nem határolható – tartományok nevei, olyan nevek, melyeknek analóg társai Kis-Ázsiában és általában mohamedán területen gyakoriak.” Ez a megállapítás a Batthyányakat érintően 1683-ra vonatkozóan nem állja meg a helyét, a későbbiek tekintve pedig további vizsgálatok szükségesek.

mást szerzett, és azt el is kérték tőle.⁴⁰⁵ Ugyanebben a levélben az országbíró a következőt kérte a fiatal gróftól: az Udvar intézkedéséig akadályozza meg, hogy a még „holdulatlan”-ok „accomodatiójokkal [alkalmazkodásukkal] vagy szándékokkal meg ne égessék magokat”. Azzal bízta a gróft, hogy Bécsben fizetést ígértek és engedélyt adtak újabb 2500 katona felfogadására. De figyelemre méltó azon megjegyzése is, hogy ha meghódol is a népesség, mert „periculumra [veszedelemre/veszedelembre] nyilván nem vethetvén magát”, „azt ő Fölsége sem veheti oly nehéz néven”.⁴⁰⁶ Draskovich szavai is jól tükrözik, hogy milyen nehéz helyzettel kellett megbirkózniuk mind a katonaságnak, mind pedig a lakosságnak június legvégén, amikor a nagyvezír serege már a székesfehérvári táborból Győr fele menetelt.⁴⁰⁷ Ezen körülmények között a behódolás felajánlása – mint lehetséges kiút a válsághelyzetből – érthetővé is válhatna, bár a Lotharingiai Károly vezette császári had még a Csallóközben, illetve a Tóközben tartózkodott.

A helyzet zűrzavaros voltát jelzi, hogy július első napjairól egymásnak elentmondó tartalmú értesülések maradtak fenn: a Vas vármegyei alispán július 2-án még arról írt a Rábaközben tartózkodó Batthyány II. Ádámnak, hogy a Rábán lévő átkelők bevágásához siet,⁴⁰⁸ az idősebbik Batthyány pedig július 4-én a „jó vigyázás” szükségességéről írt neki, és hogy segítséget kért Lotharingiai Károly hercegtől.⁴⁰⁹ Marsigli gróf azonban sokkal sötétebbnek festette le a helyzetet július elején, a Rábaközben lévő magyar tisztekkel, köztük Batthyány Ádámmal való konfliktusairól írt, miközben meg kellett akadályozniuk a török-tatár hadaknak a Rábán való átkelését. Azzal kellett szembesülnie, hogy a Batthyányra és katonáira bízott bodonhelyi⁴¹⁰ átkelőt a magyarok szabadon hagy-

⁴⁰⁵ THALY 1887, 299. No 45. Vö. RENNER 1883, 206: leírja, hogy az Udvari Haditanácson nagy izgalom lett úrrá a hírtől, hogy Thököly és a nagyvezír kiáltványokat küldött széjjel, és a Magyar Kancellária ellenkiáltványt készítettett. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 425v.

⁴⁰⁶ THALY 1887, 299. No 45. Vö. Esterházy Pál nádor június 30-i felterjesztését, amelyben hasonlóan védi a behódolókat és az egész dunántúli területet, ami a török kezére került. THALY 1883, 18–19. Vö. RENNER 1883, 210–213; DAS KRIEGSHAJHR 1883, 70–71. – Az Udvari Haditanácshoz beérkező felterjesztések között június 30-i dátummal találjuk Draskovich Miklós országbíró kérelmét, amiben még a Rába-vonal védelmére kért fegyvert és muníciót, és annak a veszélyéről írt, hogy különben fel kell adni Pápát, Veszprémet és Tatát. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 513v. A Magyar Kancellária utasítást adott a katonaság átcsoportosítására és újabb 2500 katona toborzására. RENNER 1883, 206; DAS KRIEGSJAHR 1883, 75.

⁴⁰⁷ A nagyvezíri sereg június 28-án (*receb hó 3-án*) indult el a székesfehérvári táborból. DEF-TERDAR 1995, 144; RÂSID 1153/1740, 393; KARÁCSON 1896b, 336. A Székesfehérvártól Győrig (július 1.) tartó útról lásd: VEKÁCI-I BEÇ fol. 41r–42r; YILMAZ 2006, 76–77; SILAHDAR II 1928, 30–31; KREUTEL 1971, 65.

⁴⁰⁸ Szentgyörgyi Horváth János Vas vármegyei alispán levele Batthyány II. Ádámnak: THALY 1887, 300. No 47.

⁴⁰⁹ Batthyány Kristóf levele Batthyány Ádámnak: THALY 1887, 301. No 48.

⁴¹⁰ Bodonhely ma község Győr-Moson-Sopron megyében, a Rába mentén.

ták a tatárok számára, akik így betörték a Rábaközbe pusztítani.⁴¹¹ A Rábvonal pedig ezt követően összeomlott. Amellett, hogy a túlerővel szemben – és talán a kiábrándult katonaság és lakosság miatt is – amúgy sem tudták volna tartani, önkéntelenül felmerül(t) a kérdés: Batthyány Ádám és Kristóf talán valamiféle megállapodás következtében nyitott utat az ellenséges hadaknak? Ekkora már a császári segítségnyújtás realitása is megszűnt: július 4-én Lotharingiai Károly seregével visszavonult Köpcsényhez, majd folytatta útját Bécs felé. Vitathatatlan, hogy a császári haderő ezen lépése pedig a magyar főurakat döntéskényszerbe sodorta.

Kara Musztafának a magyar főurakhoz, illetve a Sopron város polgáraihoz intézett behódolásra felszólító leveleit, és azok tartalmát csupán olasz regesztákból, pontosabban Marcantonio Mamucha della Torre konstantinápolyi udvari tolmács fordításai révén ismerhettük.⁴¹² Azonban a Batthyány II. Kristófnak és Sopron polgárainak küldött oszmán-török nyelvű levelek szövege megtalálható egy, két kötetes másolati könyvben (továbbiakban defter), amelyben a szultánnoknak és a nagyvezíreknek a hadjáratok (1644–1686) során írt/íratott leveleit iktatták.⁴¹³ A defterben lévő leveleket – illetve Draskovich Miklós, Esterházy Ferenc és Szicsi/Szecs(?) esetében csak rövid bejegyzéseket – 1961-ben arab betűs nyomtatott átírásban és mellette a francia fordítás megadásával közölte Vesela-Přenosiłova.⁴¹⁴ Ő azonban az arab betűs névben (Bakân-ođlu) nem ismerte fel Batthyány nevét, és miután a számára ismeretlen név után a szövegben kisebb hiátus következik, magát a levelet olyan mintának tekintette, ahol a beírandó név helyét üresen hagyták. Mivel a többi magyar főúr esetében csak rövid bejegyzéssel találkozunk,⁴¹⁵ a Batthyáynak küldött irat valóban mintának tekinthető, de a név szerepeltetése miatt a szövegben inkább véletlen, mint sem szándékos helykihagyásról lehet beszélni. A soproni polgároknak küldött felszólítás eredetijének szövegét és fotómásolatát 1910-ben Hamil Edhem már

⁴¹¹ SARLAI 2006, 142. – Hivatkozik még Marsiglire: RENNER 1883, 213. Vö. ANGYAL 1889, 36. Vö. még: BARKER 1967, 218; VARGA J. 2009, 189.

⁴¹² RENNER 1888, 38–39 (No 76), 40 (No 78), 40–41 (No 81), 41 (No 82), 39 (No 77); KREUTEL 1955, 126. 18. jegyzet; VARGA J. 2007a, 80; VARGA J. 2009, 187. 14. jegyzet. – Marcantonio Mamucha della Torre személyére lásd: RENNER 1888, 5–11.

⁴¹³ NSNB Turcica 30. Fol. 63v–64r. Köszönettel tartozom Papp Sándornak, aki a defterek másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

⁴¹⁴ A kérdőjeles név az eredeti szövegben nehezen olvasható és értelmezhető, Vesela-Přenosiłova például Szepesi(?) olvasatot adott. VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961, 573. Ezt azonban nem tudom elfogadni. Mamucha della Torre fordításában Zichy név található. RENNER 1888, 41 (No 82). Valószínűbb azonban, hogy itt a később valóban behódoló Széchy Péterről van szó. Vö. VARGA J. 2007a, 134; VARGA J. 2009, 190. – A defter rövid bejegyzése szerint a fentiekhez hasonló tárgyú levelet küldtek az említett magyar főuraknak latin nyelven, és felszólították őket, hogy élelmiszer-szállítmányaikkal támogassák az akkor már Bécs alatt lévő török sereget. NSNB Turcica 30. Fol. 64v.

⁴¹⁵ VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961, 552, 562, 572.

közzé tette.⁴¹⁶ A defterben lévő másolat szövege megegyezik az eredetivel, de míg a fotómásolaton nincs dátum, a defterben a szöveg alatt a *fî evâhîr receb sene 1094* kifejezés található, ami a keresztény időszámítás szerint 1683. június 17–26.-nak felel meg. Ugyanakkor az eredeti levél alján azt olvashatjuk, hogy a győri várnál lévő mezőn (*sahrâ-i kal'e-i Yânik*) írták. A török sereg azonban július elsején ért Győr alá, és ezt követően vette ostrom alá a várat. A soproniaknak szóló levél a Batthyáynak elküldött felszólítás után szerepel, az utóbbinak pedig 1683. július 7. (*fî 12 receb sene 1094*) a keltezése.⁴¹⁷ A fenti problémára jelenleg nem tudok magyarázatot adni, de az elmondható, hogy a defterbeli bejegyzések csak többé-kevésbé követik egymást kronológiai rendben. A Batthyáynak küldött levél júliusi dátumozása azonban azért is érdekes, mert ha a tényleges dátum szerepel rajta, akkor a magyar főúr tényleges átállása ez utánra tehető, azaz amikor a császári sereg már nem tartózkodott magyar területen.

A két levél – a soproniaknak és a Batthyáynak küldött levél – tartalmát összehasonlítva azt látjuk, hogy Kara Musztafa pasa nagyvezír a soproniakat a szultán nevében az Orta Madzsar fejedelmének, Thököly Imrének való behódolásra szólította fel.⁴¹⁸ Batthyány – és feltételezhetően a többi magas rangú magyar főúr – esetében azonban Thököly nevével a levélben nem találkozunk, ott a nagyvezír az Orta Madzsar népének a szultánnal kötött szerződésére hivatkozik. Batthyányt pedig, mint a fent nevezett nép nemes fiát szólítja fel arra, hogy ne szakadjon el népétől és hódoljon be a „magasságos/fényes Portának”.⁴¹⁹

Miután a defter leveleit és bejegyzéseit összehasonlítottam a Mamucha della Torre-féle fordításokkal és regesztákkal, azt kell mondanom, hogy a tolmács biztosan a deftert bejegyzéseiről készítette a fordításait. A soproniakhoz szóló levél esetében azonban nem írta le az egész levelet, hanem a többi főúrhoz intézett irathoz hasonlóan rövidítette azt. A fent leírtak alapján pedig elmondhatjuk, hogy a Kara Musztafa által Batthyány Kristófnak küldött 1683. július 7-i keltezésű felszólító levélnek nemcsak a szó szerinti fordításhoz közeli olasz és

⁴¹⁶ EDHEM 1988², 925–927. Papp Sándor közölte a soproniaknak küldött levél részleges magyar fordítását: PAPP 2009, 255. Renner az 1880-as években még a felszólító levél három különböző példányáról tudott a soproni levéltárban: egy török nyelvűről és két latin fordításról. Az iratokon különböző dátum szerepelt. RENNER 1888, 46–47. Ma csak az egyik latin nyelvű hivatalos fordítás található meg ugyanitt. PAPP 2009, 255. 1. jegyzet.

⁴¹⁷ A Draskovichnak küldött levél kapcsán a dátum 1683. július 17–25., Esterházy esetében augusztus 1., míg a harmadik magyar nemes esetében július 26.–augusztus 30.

⁴¹⁸ NSNB Turcica 30. Fol. 64r–64v; RENNER 1888, 39 (No) 77; EDHEM 1988², 925–927; VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961, 563–564, 574.

⁴¹⁹ „(8) sen dahî saye-i hüsrevâniye (9) iltica eden tayfe-i mezbûre a^cyanmın ocak zadesi ve bellü başlu gorûfi olduğın ecilden haline merhameten hauf (10) ve haşiyetine gidermek ve seni tayfe-i mezbûreden ayarmayub devlet-i 'alîye ita^catına da^cvet etmek için kâğıd (11) gönderilmişdir” ('te is, mivel a fenség árnyékába menekülő, említett nép nemeseinek tagja és legjelesebb grófja vagy, e rangod/helyzeted révén kegyben részesülsz, és neked azért, hogy ne félj és ne rettegj, és hogy téged az említett néptől el nem szakadván a Magas Porta hódolatára felszólítsunk levél küldetett') NSNB Turcica 30. Fol. 63v.

német átírata áll a kutatók rendelkezésére, hanem annak oszmán-török nyelvű másolata és francia fordítása is.

A Batthyány grófok tényleges meghódolására nagy valószínűség szerint július 7. után kerülhetett sor,⁴²⁰ amiről július 12-én Batthyány II. Kristóf tudatta a soproni tanácsot is.⁴²¹ Megengedve, hogy a magyar főúr részéről előzetes „tapogatózásra”, helyezkedésre, esetleg kapcsolatfelvételre korábban is sor kerülhetett. Azon a napon, amikor Kara Musztafa pasa nagyvezír serege Bécs alá érkezett (július 14.), estefelé megjelentek a magyar főurak követei a táborban uraik meghódolásának hírével – „ita^cât ve inkıyâdları haberin getürdi (‘a behódolásuk és engedelmisségük hírét hozták [ti. a magyar főurakét a követek]’)⁴²² –, és fe-

⁴²⁰ Varga J. János említi Uzun Ibrahim budai pasa Thökölyhez írt július 7-i levelét, ahol a pasa Batthyány Kristóf meghódolásáról írt, de szerinte itt még a székesfehérvári ajánlatról van szó. VARGA J. 2001, 495; VARGA J. 2007a, 121; VARGA J. 2009, 190. 27. jegyzet. Vö. NSNB Turcica 30. Fol. 63v–64r, ahol a Batthyánynak kiküldött levél dátumaként szerepel a július 7. – Július 10-én Draskovich Miklós levelet küldött Batthyány Kristófnak és Esterházy Ferenc semptei kapitánynak is, amely levelekben már nyíltan a Thököly előtt való meghódolásról esik szó. Draskovich Miklós levele Batthyánynak: MOL P 1314 No 10 862. Esterházynak: THALY 1887, 301–302. No 49. Az előbbire hivatkozik még: VARGA J. 2001, 495; VARGA J. 2007a, 121. Draskovichról lásd még: KLOPP 1882, 205; VARGA J. 2007a, 122–124. Az Udvari Haditanácshoz július 14-i keltezésű értesítés érkezett Grazból Batthyány behódolásáról: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 366. fol. 521r. – A Kanizsával szembeni végvidékhez tartozó Lendva, Alsó-Lendva és Szécsisziget katonasága a nagyvezír nevében eljáró Batthyány Kristóf előtt hódolt be. POSCH 1984, 291–292. Vö. A muraszombatiak és Perneszy János lenti kapitány jelentése Batthyány Kristófhoz: MOL P 1314 No 31 658, 36 416; VARGA J. 2001, 496. 49. jegyzet.

⁴²¹ VARGA J. 2001, 495–496; VARGA J. 2007a, 121. Sopronról lásd még: VARGA J. 2007a, 124–126. Július 11-én Batthyány levelet írt a stájer rendeknek is átállításáról: POSCH 1984, 289. Kőszeg meghódolásának körülményeiről lásd: CHERNEL 1878, 120–121. – Bár hetekkel később történt, érdemes megemlíteni Pottendorf és Ebersdorf meghódolását, amit a ceremónia-mester is feljegyzett naplójába: a városok képviselői augusztus 3-án érkeztek a nagyvezírhez meghódolásuk hírével, mindkét helyre 1-1 csauszt küldött Kara Musztafa és – „rehin olmak üzere (‘hogy zálogban legyenek’)” – 8-8 túszt vittek el az oszmánok táborába. VEKÂ^c-I BEÇ fol. 58r; YILMAZ 2006, 118; KREUTEL 1955, 63.

⁴²² VEKÂ^c-I BEÇ fol. 48v; YILMAZ 2006, 99; SILAHDÂR II 1928, 46; KREUTEL 1955, 33; KREUTEL 1971, 67. Némi kuszaságot lehet felfedezni a forrásokban és a szakirodalomban a tekintetben, hogy kiknek a követei jelentek meg a bécsi táborban: a ceremónia-mesternél és Szilahdár Findiklili Mehmed munkájában *Zirîn-oğlu* és *Drâşkovîçe-oğlu* olvasható, de a ceremónia-mester munkájának német fordításában a következőt írta Kreutel: „Gegen Abend trafen von (den ungarischen Magnaten) Zrinyi und Rákóczy Boten ein, und auch von Batthyányi und Draskovich kamen Abgesandte” (KREUTEL 1955, 33.). Jelenleg, ha nem elírásról van szó, azt kell feltételeznünk, hogy a ceremónia-mester munkájának – általunk nem látott – londoni kézírata tartalmaz több információt a magyar urakra vonatkozóan. Maurocordato naplójának ugyancsak Kreutel által német nyelvre fordított változatában is Batthyány és Draskovich követeiről esik szó. KREUTEL 1971, 67. – Vö. Csányi János krónikájával: „Item diese Wochen [július 10. után] hat sich auch der Graff Traschkovitz zu Schárvár. mit allen seyner Güethern den Fürsten Dackelly. Dessgleichen der Graff Wultiany mith aller seyner Graffschafft, dise Wochen den Fürsten Döckelly gehultiget”. CSÁNYI 1858, 72–73. A még mindig a nagyvezír táborában lévő Georg Christoph Kuniz, Bécs állandó portai követe Batthyányt és Draskovichot elmíti. DIARIUM

jenként 20–30 katona kiállításának ajánlatával.⁴²³ A küldöttek – *Bakân-ođlu* és *Drâşkovîçe-ođlu* küldöttei – a következő napon, július 15-én járultak a nagyvezír elé, ahol jelentették, hogy uraik szolgálatuk (hűségük) jeleként a náluk lévő muzulmán foglyokat elengedték, ugyanakkor arra kérték a nagyvezírt, hogy ő is gyakoroljon kegyelemet a végvidék keresztény foglyaival szemben. A nagyvezír válasza: „Siz hemân şevketlü pâdişâhimız hazretlerine *sadâkat üzre kul-lukda olun!* Devlet-i alîye'de her murâdınız husûl-i pezîr olur ('Ti azonnal a fenséges padisahunk öfelsége hűsérére térvén szolgáljatok! A Magas Porta részéről minden kérésetek teljesül majd.)”⁴²⁴

A *hűséges szolgálat* Batthyány II. Kristóf és emberei esetében a kuruc–török–tatár csapatokkal közös katonai akciókat is jelentette. Thököly Imre kapitánya, Madách Pál már 1683. július 10-i levelében katonaságot kért Batthyánytól, miközben azzal kecsegtette, hogy a fejedelem oldalán biztosítva lesz az előmenetele.⁴²⁵ Batthyány németújvári várában általános felkelést hirdetett.⁴²⁶ A napról napra gyarapodó hadi néppel kapcsolatban a stájer rendek azt kérték a gróftól, hogy az semmi más célt ne szolgáljon, csak az ország védelmét.⁴²⁷ Bár a stájerországi lakosság a védelmében bízott, Batthyány katonái július 16-án átlépték a határt és fosztogatásba kezdtek, amit a következő napokban is folytattak, esetenként a gróf részvételével.⁴²⁸ Batthyány és embereinek ezen „hadműveletei” támogatást jelentettek a nagyvezír Bécset ostromló seregének, hiszen így a császári katonaság figyelmét sikerült megosztani. Batthyány II. Kristóf a stájerországi „rabló akciók”, mert a katonaság számát és harcértékét tekintve másról aligha lehetett szó, megindulásával egyidejűleg, július 16-án értesítette Thökölyhez pártolásáról a stájer területért felelős Joseph Herberstein károlyvárosi

1850, 501. De vö. KLOPP 1882, 237, ahol Kunizra hivatkozva a Nádasdy testvérek, Draskovich és „mások” szerepelnek. – Kunizra lásd: KERÉKES 2007, 86. 9. jegyzet.

⁴²³ VEKÂ'Î-I BEÇ fol. 48v; YILMAZ 2006, 99; SILAHDÂR II 1928, 46; KREUTEL 1955, 33.

⁴²⁴ VEKÂ'Î-I BEÇ fol. 49v–50r; YILMAZ 2006, 100, ahol megjegyzésként az olvasható a muzulmán foglyokkal kapcsolatban, hogy eddigre azokat már szabadon is engedték: „Şimdiye deđin salivermişlerdir”. Lásd még: SILAHDÂR II 1928, 49, aki itt is megemlíti Zrínyit. Továbbá: KREUTEL 1955, 35–36. Maurocordato az eseményekről nem tesz említést. – A ceremóniamesternél július 23-i dátummal olvasható, hogy Batthyánytól 66 muzulmán fogoly érkezett a táborba. VEKÂ'Î-I BEÇ fol. 54v; YILMAZ 2006, 111–112; SILAHDÂR II 1928, 55; KREUTEL 1955, 50. A foglyok visszaküldését említi még: VARGA J. 2007a, 121.

⁴²⁵ MOL P 1314 No 18 181. A levelet idézi: VARGA J. 2001, 495; VARGA J. 2007a, 121.

⁴²⁶ ZIMÁNYI 1968, 24; ZIMÁNYI 1982, 1157; VARGA J. 2007a, 122. – Július 28-án Francesco Buonvisi nuncius, a pápa bécsi követe arról írt, hogy Batthyány Kristóf háromezer lovassal portyázik. VANYÓ 1935, 99, 160.

⁴²⁷ POSCH 1984, 290. Július 14-én a Körmendnél gyülekező – túlzó – 15–20 000 főnyi török és rebellis katonaságról szóltak a hírek. POSCH 1984, 292.

⁴²⁸ BARKER 1967, 282; POSCH 1984, 290–293. – Batthyány július 18-án a mai Burgenland (Ausztria) és Szlovénia településeinek – Alsóór (Untervart), Felsőór (Oberwart), Csendlak (Tišina), Pinkafő (Pinkafeld), Rétfalu (Wiesen) és Rödöny (Riedlingsdorf) – lakóit szólította fel engedelmességre és védelmet ígért nekik a portyázókkal szemben. VARGA J. 2001, 496; VARGA J. 2007a, 121.

végvidéki főkapitányt és Lotharingiai Károly hadsegédjét.⁴²⁹ A portyázások egészen addig folytatódtak, amíg július végén – a többszöri segítségkérés után – a kelet-stájerországi területre nem rendelték erősítésképpen a Metternich-féle vértés- és a Saruau-féle dragonyosezredet.⁴³⁰

A harcok szünetében a *hűséges szolgálat* jegyében Batthyány Kristóf a többi meghódolt magyar főúrhoz, illetve városhoz hasonlóan többszöri élelemszállítmánnyal nyújtott segítséget a Bécsset ostromló oszmán tábornak.⁴³¹ A ceremónia-mester augusztus 19-i feljegyzésében pedig azt is olvashatjuk, hogy Batthyánytól ajándék érkezett a nagyvezírhez, aminek mibenlétéről azonban közelebbit nem tudunk meg.⁴³²

Több mint egy hónappal az után, hogy követeiket meghódolásuk hírével a bécsi táborba küldték, augusztus közepén a magyar főurak⁴³³ – Thököly Imre kíséretében – augusztus 22-én személyesen is audiencián jelentek meg a nagyvezír előtt. Az eseményről a ceremónia-mester és Szilahdár is említést tesz, akiknél azonban csak Draskovich, a két Nádasdy fiú, illetve Esterházy *Mihály*

⁴²⁹ Das Krisgsjahr 1883, 77; THEUER 1976, 88. Varga J. János ezt úgy interpretálta, hogy a főkapitány ezzel igyekezett biztosítani magát a másik oldalon. VARGA J. 2001, 496. 46. jegyzet és VARGA J. 2007a, 121. 233. jegyzet. – Johann Joseph Graf zu Herberstein horvát/károlyvárosi végvidéki főkapitány 1669–1689. PÁLFFY 1997, 282.

⁴³⁰ A német csapatok megjelenése a török-tatár és rebellis seregek ellen ugyan védelmet jelentett, de a beszállásolásuk egy idő után elviselhetetlenné vált a lakosság számára. POSCH 1984, 293.

⁴³¹ Lásd Sopron város július végi élelmiszer-szállítmányairól, illetve hogy július 29-én Kőszeg, Sopron városok és Draskovich Miklós 100 szekér élelmet küldtek (kellett küldeniük) Bécs alá: CSÁNYI 1858, 77–78. Vö. RENNER 1883, 303. – A ceremónia-mester naplójában megemlékezett arról, hogy augusztus 6-án Nádasdytól (*Natşar ođlu*) élelmiszer érkezett, meg is ajándékozta a nagyvezír díszruhával az embereit. VEKÁ^c-I BEÇ fol. 58v; YILMAZ 2006, 120; KREUTEL 1955, 67. – Csányi krónikája említi, hogy augusztus 7-én Batthyány Kristóf több mint 100 szekér élelmet küldött a nagyvezír táborába: CSÁNYI 1858, 80. A ceremónia-mester arról emlékezett meg, hogy Batthyány 100 szekere árpával, liszttel és más élelmiszerekkel augusztus 9-én érkezett meg: VEKÁ^c-I BEÇ fol. 61r; YILMAZ 2006, 123; KREUTEL 1955, 73. – Maurocordato pedig augusztus 25-i dátummal jegyezte le, hogy élelem érkezett Sopronból (100 kocsi), Kőszegről (40), tátrföldről (50), Draskovichtól (100), Batthyánytól (100), Nádasdytól (10), Erdődytól (20), Debrecenből (100), Bruckból (40). KREUTEL 1971, 69–70. Az is elképzelhető, hogy a főtölmács mintegy összesítve írta le az addig a táborba beérkezett élelmiszer-szállítmányokat. – Az oszmánok utánpótlás-biztosításáról lásd még: a szultán elrendelte az eszéki híd megjavítását, mert „a mostani áldott esztendőben az iszlám csapatoknak gyakori átmenetele folytán igen megromlott” (1683. augusztus 7.): TMOT 1914, 286. No 300. Rendelet árpa vásárlására a budai állomáshely számára (1683. október 6.): TMOT 1914, 287. No 301.

⁴³² VEKÁ^c-I BEÇ fol. 64v; YILMAZ 2006, 129; KREUTEL 1955, 81. – Ugyanezen a napon Batthyány Kristóf tiszteletét tette Thököly Imrénél Fertőegyházán. VARGA J. 2001, 497. Vö. VARGA J. 2007, 133.

⁴³³ Batthyány Ádám az apja képviseletében, Draskovich Miklós, Nádasdy Ferenc és Tamás, továbbá Széchy Péter. VARGA J. 2007a, 134; VARGA J. 2009, 190. Vö. RENNER 1883, 303. Vö még: ANGYAL 1889, 52: Draskovich, Zichy István, Esterházy Ferenc, Batthyány II. Ádám és a Nádasdyak szerepelnek. Vö. még: DIARIUM 1850, 503: augusztus 19-én Draskovich, Nádasdy Tamás és Ferenc jelent meg a táborban.

neve került megemlítésre, és viszonylag szűkszavúan írták le a történeteket.⁴³⁴ A későbbiekben ennek a találkozónak a ténye adhatott teret – Csolak Mehmed bég 1686-os tanúvallomása⁴³⁵ mellett – az oszmánok és a rebellisek által újonnan elfoglalt/elfoglalandó területekkel és azok irányításával kapcsolatos elméleteknek. Theuer értesülése szerint ezen a tanácskozáson Thököly jelentette a nagyvezírnek, hogy Batthyány II. Kristófot a stájer front parancsnokává, Draskovichot pedig nádorrá nevezte ki. Kara Musztafa pasa a megbeszélés során a stájer front ismételt megnyitására, illetve további élelmiszer-szállítmányok küldésére szólította fel Batthyányékat.⁴³⁶

Amellett, hogy kétségeket hagy maga után, pontosan mikor, kiknek a jelenlétében és mi is zajlott a nagyvezíri táborban, a stájer front újbóli megnyitására valóban sor került: augusztus 22-én – amikor Lotharingiai Károly herceg ezredekét kívánt elvonni a területről, illetve az ott lévők hadászatiilag rossz pozícióban voltak – Batthyány csapatai újabb támadást indítottak.⁴³⁷ A gróf már augusztus 20-án felszólította Kőszeg városát a németek elleni hadba vonulásra,⁴³⁸ és számíthatott Thökölynek és a kanizsai pasának a támogatására is. Csapatai augusztus 24-én teljesen felégették Speltenbachot; de miután Fürstenfeldbe olyan hírek érkeztek, hogy a kanizsai pasa hatezer katonával és tizenhárom ágyúval közeledik feléjük és egyesülni akar a rebellisekkel, a lakosság követelte a császári katonaság visszafordítását.⁴³⁹ Kérésük meghallgatásra talált, és amilyen hirtelen jött a magyarok támadása, olyan gyorsan sikerült a Saruau és a Metternich ezred katonáinak visszaszorítaniuk, amely kudarcról Nagy Ferenc tudósította Batthyányt.⁴⁴⁰ Ezek után a gróf további segítséget kért a nagyvezír-

⁴³⁴ VEKÁČI-BEČ fol. 66v; YILMAZ 2006, 131; KREUTEL 1955, 84. A jelenlévők névsorának bizonytalanságára lásd még: TEPLY 1972, 136; VARGA J. 2007, 294. jegyzet.

⁴³⁵ Csolak Mehmed személyével, életútjával és vallomástételével foglalkozott már Takáts Sándor: TAKÁTS É.N. Csolak Mehmed ma is széles körben használt életrajzát lásd: TEPLY 1972.

⁴³⁶ Ugyancsak Theuer tesz említést arról, hogy az audiencia végén Batthyány (a szerző végig Kristóf jelenlétéről ír!) és Draskovich a nagyvezírtől átvették/átvehették a birtokjogukban megerősítő, portai pecséttel ellátott oklevelet. THEUER 1976, 129–131. A feltételes módot a találkozóval kapcsolatban Varga J. János is megtartotta: „Szó eshetett még a Magyar Királyság és az örökös tartományok Bécs eleste utáni felosztásáról, az új magyar király és a fő tisztségviselők személyéről”. VARGA J. 2007, 134. Vö. Csolak Mehmed vallomásával Kara Musztafa és a magyar nagyurak koncepciójáról. Draskovich nádorrá nevezéséről: TEPLY 1972, 135. – Draskovich és a Nádasdyak augusztus 24-én kérték elbocsátásukat a nagyvezírtől. VEKÁČI-BEČ fol. 68r; YILMAZ 2006, 133; KREUTEL 1955, 87.

⁴³⁷ POSCH 1984, 294. Vö. THEUER 1976, 156.

⁴³⁸ A város 10 lovast állított ki. CHERNEL 1878, 128.

⁴³⁹ POSCH 1984, 294. Theuer egyébként arról tud, hogy a kanizsai pasa nyolcszáz emberét küldte Németújvárra (Güssingbe). THEUER 1976, 146. – Fürstenfeld ma város Ausztriában (Steiermarkban), Speltenbach község Fürstenfeld mellett.

⁴⁴⁰ POSCH 1984, 295. Nagy Ferenc levelét ugyan nem ismerjük, de Batthyány Kristóf augusztus 25-én Szalay Pálhoz írt levelében a következőket írta: „tegnap itt a Lápics vize mellett micsoda casus történt a németekkel? ezen Vice-generális Nagy Ferencz Uram leveléből, mely csak most érkezett, meg fogja érteni Kglmed.” THALY 1883, 17. (A Lápics a Lapincs/Lafnitz/Lapinc)

től,⁴⁴¹ aminek megérkezéséről nincs információnk, de szeptember elején a hadakozás már magyar területen zajlott, és a Batthyány-birtokok látták kárát.⁴⁴² A Bécs környékére összegyűlt szövetséges seregek pedig már egy, az oszmánok elleni koncentrált támadásra készültek.

1683. szeptember 12-én Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly egyesült hadai Kahlenbergnél elsöprő győzelmet arattak a Kara Musztafa pasa nagyvezír vezette oszmán sereg felett, ami nemcsak Bécs felmentését jelentette, hanem gyökeresen megváltoztatta a hónapok óta tartó küzdelem minden résztvevőjének az életét. A szövetséges keresztény haderő számára megnyílt a lehetőség az oszmánok magyarországi uralmának megtörésére. Batthyány II. Kristófnak pedig a többi Thököly Imre és a törökök oldalára állt magyar főúrral együtt 1683 őszén ismét a túlélésért kellett megküzdenie. Tisztában voltak azal, hogy amit tettek, kimerítette a felség-, illetve hazaárulás kategóriáját. Az okokra ekkor kielégítő választ senki sem kapott. Amikor 1686-ban Csolak Mehmed bég, Thököly Imre jó ismerőse, a császáriak fogságába került, a vallatói számára még mindig az volt a legfontosabb kérdés, hogy mi is történt valójában 1683 nyarán.⁴⁴³ A bég bécsújhelyi – a fentiek alapján igencsak megkérdőjelezhető – vallomása szerint már az eszéki táborban a nagyvezír és Thököly között folytatott tárgyalásokon egy olyan koncepció bontakozott ki, miszerint az újonnan megszerzett területeket három részre osztották volna fel: Batthyány Kristóf a Dunántúlt, Czobor Ádám Alsó-Magyarországot, Thököly Imre továbbra is Felső-Magyarországot kapta volna a Porta védnöksége alatt, Draskovichnak valamiféle nádori fennhatósága alatt.⁴⁴⁴ Majd ezt a tervet a bég szerint az augusztus 22–23-i Bécs alatti táborban megváltoztatták: a sikeres hadjárat után Thököly Imre Magyarország királya lett volna, Draskovich Miklós Alsó-Ausztriát, Czobor Ádám Morvaországot, Batthyány Kristóf Stájerországot, Erdődy Miklós pedig a horvátországi területeket kapta volna.⁴⁴⁵ Az általunk eddig ismert török történeti munkákban minderre nem találtunk utalást, de Kara Musztafa pasa behódolásra való felszólítása sejtetni enged, hogy Batthyány és a magyar főurak

nevű folyó, ami a Rába mellékfolyója.) Kéry Ferenc gróf az esetről Esterházy Pál nádornak így számolt be 1683. szeptember 1-jén: „Bottiáni hadát G. Seran és Metternik regimentje megcsapta, jószágait G. Seran raboltatta. Ugy halljuk, Battiáni Fürstenfeldet lövetné; de Badensis Herczeg nem hiszi”. MERÉNYI 1902, 477. Vö. még: VARGA J. 2001, 497; VARGA J. 2007a, 122.

⁴⁴¹ „Az minemű segítségért a hatalmas Vezérhez elküldöttem, annak elérkezése mindazáltal ugyan kívántatik.” THALY 1883, 17.

⁴⁴² POSCH 1984, 295. A császáriak felégették (Rába)Hídvéget (ma falu Vas megyében) és Radalfalvát (ma Rudersdorf, város Ausztriában), két falut a Batthyány-birtokokon. VARGA J. 2007a, 122.

⁴⁴³ TEPLY 1972, 125.

⁴⁴⁴ TEPLY 1972, 131. Vö. TAKÁTS É.N. 533; VARGA J. 2001, 487.

⁴⁴⁵ TEPLY 1972, 132, illetve 136: a nagyvezír táborában 1683-ban kovácsként tevékenykedő és később onnan elmenekülő, tiroli Hans Kammerling beszámolója. Vö. még: ANGYAL 1889, 52–53; TAKÁTS É.N. 533; VARGA J. 2001, 487; VARGA J. 2009, 192–193. – Erdődy Miklós horvát bán (1670–1690) nem hódolt be a törököknek.

helyét a nagyvezír nem feltétlenül Thököly Imre irányítása alatt képzelte el.⁴⁴⁶ Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a vallás körülményei máig tisztázatlanok, és Csolak Mehmed, aki aztán áttért a keresztény hitre, a későbbiekben jelentős katonai pályát futott be a Habsburg hadseregben.

A magyar urak 1683. évi átállása az oszmán oldalra nem kérdéses. Az általam részletesebben ismertetett, illetve idézett török történeti források vizsgálata nem könnyíti meg a történész dolgát, de rávilágít azoknak a keresztény forrásokkal egyidejűleg történő minél szélesebb körű használatának szükségességére. A magyar főurak – és elsősorban a Batthyány grófok – átállásának bemutatása során a rendelkezésünkre álló török történeti források közül az ún. szemtanú elbeszélők, illetve az ő munkájukra építő Szilahdár Findiklili Mehmed aga művéből pontosabb információkat kaphattunk, mint defterdár Szári Mehmed pasa vagy az őt alapul vevő udvari történetíró, Rásid Mehmed efendi munkáiból. Azonban a törökökkel, illetve Thökölyvel együttműködő magyar urak személyével kapcsolatban még a jobban értesül történetírók esetében is megfigyelhető, hogy nem tudtak mentesülni a szinte már toposszá vált Batthyány és Zrínyi nevek használatától. A székesfehérvári török táborban (vagy a körül) megjelenő magyar főurak követeiről csak Szári Mehmed pasa és Rásid efendi tett említést, konkrét dátum nélkül és a *Bakân-oğlu* és *Zirîn-oğlu* kifejezéseket használták. A továbbiakban a magyar főurak az eseményekkel kapcsolatban náluk nem szerepelnek. A ceremónia-mester, Maurocordato főtolmács és Szilahdár Findiklili Mehmed aga a magyar főurak, illetve követeik július 14–15-i bécsi megjelenéséről tesznek említést, illetve a továbbiakban azok élelmiszerszállítmányairól. Batthyány és Draskovich neve mellett mind a ceremónia-mesternél, mind az ő naplóját felhasználó Szilahdárnál továbbra is szerepel a Zrínyi név. Az események és körülményeik minél szélesebb körű ismertetését a továbbiakban török levéltári források pontosíthatják.

4.1.3. „Mi sem voltunk vétkesebbek másoknál” – visszatérés a király hűségére

Az 1683. évi eseményeket megörökítő török történetíró, Szilahdár Mehmed pasa már a szeptember 14-i történések leírásának végén megemlégett, hogy Zrínyi és Batthyány – *Zirîn ve Bakân oğulları* –, akik annak idején megjelentek a bécsi táborban hódolatuk felajánlásával, a melléjük küldött muszlim segédcsapatot legyilkolták.⁴⁴⁷ Bár a korábbiak alapján joggal feltételezhetjük, hogy a török historikusnál a két főnemes megemlézése nem – vagy nem csak – a konkrét

⁴⁴⁶ Vö. NSNB Turcica 30. Fol. 63v–64r, illetve lásd fent.

⁴⁴⁷ „Zirîn ve Bakân oğulları hûd dahı isti'mân edüb Beç altında gelüb serdâr-i âczama buluşmuşlar ve ʿazım zahîre götürmüşler ve kendülere dört beş bin kadar serhadludan muhâfiz ʿasker-i islâm oluşmuşlar idi cümlesin katl-i ʿâm etdükleri haberi geldi. (‘Az a hír érkezett, hogy a Zrínyi és Batthyány fiak, akik maguk is oltalmat kérvén Bécs alá jöve találkoztak a nagyvezírrrel és nagy mennyiségű élelmiszert vittek oda, és melléjük a határvidéki védők közül négy-ötvezernyi iszlám katona rendeltetett, azokat mindnyájukat egyszerre kivégezték.’) SILAHDÁR II 1928, 89. Német fordítást lásd: KREUTEL 1955, 167.

személyekre vonatkozik, Batthyány II. Kristóf valóban mindent elkövetett, hogy „jóvá tegye” bűneit: szinte azonnal jelentkezett bocsánatkérésével a stájer területen tartózkodó parancsnokoknál és felajánlotta nekik szolgálatait. Már ekkor arra készült, hogy a Németújvárnál lévő törökökkel az ő katonái fognak elbánni.⁴⁴⁸ A magyar főúr tehát a kahlenbergi vereség után azonnal és fegyveresen fordult szembe az addigi szövetségeseikkel.⁴⁴⁹

Batthyány Kristóf szeptember 18-án fiának, Ádámnak írt levelében már arról rendelkezett, hogy senki ne ártsa magát a kótyavetye – azaz a törököktől és kurucoktól szerzett zsákmány és rabok eladásának – dolgába, kizárólagosan a saját jogkörbe vonta azt.⁴⁵⁰ A következő napokban Lentiből és Egerszegről is jelentkeztek nála a kapitányai, hogy utasítást kérjenek a rabokkal kapcsolatban.⁴⁵¹ Az „előre látó” főúr a Lentiben fogva tartott kanizsai fő janicsárága kapcsán arra utasította a fiát, hogy próbálja azt megszerezni, „talám egyik elégett falunknak a kára megtérül rajta”.⁴⁵² A törökökkel szembeni azonnali fellépésről szeptember 24-én Babócsay Ferenc veszprémi kapitány arról értesítette Draskovich Miklóst, hogy huszonhat töröknek vették a fejét.⁴⁵³

⁴⁴⁸ POSCH 1984, 296; VARGA J. 2007a, 218. A császári ezredek csak szeptember 17-én vonultak Németújvárra és Szentgotthárdra. Körmendnél a magyar huszárok már háromszáz törököt levágtak. POSCH 1984, 296.

⁴⁴⁹ Batthyány embereire – annak pálfordulása ellenére is – ellenséges tevékenységük miatt még szeptember 21-én is volt panasz. POSCH 1984, 296.

⁴⁵⁰ THALY 1887, 303. No 51. A kótyavetye árverést, vitézi vásárt jelentett, ahol kiárúsították a portyák nyereségét: portékát, barmokat, lovakat, vagyontárgyakat és a foglyokat. Ezen árverés lebonyolítására a vitézek maguk közül biztosokat választottak, a kótyavetyéseket, akiknek esküt kellett tenniük feladatuk pontos elvégzésére. A kótyavetyések esküje: „Az kótyavetyéseket így esküdtették meg: Isten engem úgy segítsen, Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság. Ebben az reám bízott mostani kótyavetyeségben igazán eljárók, senkinek sem barátságát, sem atyafiúságát nem tekintem, hanem mindennemő marhát az mint elkelhet, úgy adok el, annak az árát igazán beírom, és egyaránt ki is osztom az én tehetségem szerint”. MOL P 1313 Török iratok 248. cs. 51. fol. 10. A szöveget hozza még: PÁLFFY 1997a, 26. 73. jegyzet. Hasonlóképpen a katonák is esküvel fogadták, hogy ami zsákmányt szereztek, azt mind előadják a kótyavetyére. Batthyány I. Ádám katonáinak esküje: „Az vitézlő rendet így esküdtetik meg: Isten engemet úgy segítsen, Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony Isten. Miülta fogván gróf Batthyány (*Batthiani*) Ádám Uram őnagysága mellett házomtúl kiindultam az török ellenség ellen, valamit találtam, nyertem avagy vontam, akár keresztényé lett légyen, s akár töröké vagy rácé, igazán előadom. Ha penig valakinél másnál tudnék is valami nyereséget, azt is igazán megmondom”. MOL P 1313 Török iratok 248. cs. No. 51. fol. 10. A szöveget hozza még: PÁLFFY 1997a, 26.

⁴⁵¹ Perneszy János Lenti kapitánya szeptember 21-én azt jelentette, hogy 13 török rab van náluk, köztük a kanizsai fő janicsárága, aki a harmadik ember Kanizsán. MOL P 1314 No 36 417. Kiadta: THALY 1887, 304. No 52. Hivatkozik rá még: VARGA J. 2007a, 212. Ugyancsak szeptember 21-én Tar Józsa egerszegi kapitány írt Batthyány II. Ádámnak a kótyavetye dolgában. Egerszegről öt rabot vittek, és az iránt érdeklődött, hogy Kapornakról és Pölöskéről is oda kell-e vinni a rabokat. MOL P 1314 No 48 494. Kiadta: THALY 1887, 304–305. No 53.

⁴⁵² THALY 1887, 306. No 55. Idézi még: THEUER 1976, 188.

⁴⁵³ MOL P 1314 No 1111. Kiadta: THALY 1887, 308. No 57. Idézi: VARGA J. 2007a, 212.

Batthyány Kristóf mellett, hogy szeptember 12. után tettelesen is szembe fordult a török csapatokkal, a fiát személyesen küldte el elsőként a stájer területen állomásozó német tisztekhez. Szeptember 18-i leveléhez pedig mellékelte egy levélmintát a fiának, hogy miként is kell jelentkeznie náluk.⁴⁵⁴ Arra kérte a fiát, hogy keressen olyan tiszteket, akiknek baráti jóindulatára számíthatnak.⁴⁵⁵ Draskovich Miklós is Batthyány II. Ádámon keresztül akart levelet eljuttatni Johann Joseph Herberstein károlyvárosi főkapitányhoz.⁴⁵⁶ Ezzel együtt igyekezett Batthyány kifürkészni, hogy miként is viszonyulnak hozzá a be nem hódolt magyar urak, illetve az Udvar: a lenti kapitány, Perneszy János szeptember 21-én Erdődy Miklós horvát bánról úgy nyilatkozott, hogy az ő részéről nem kell veszéllyel számolni, de fenntartotta annak lehetőségét, hogy Batthyány Kristófnak még lehetnek nehézségei.⁴⁵⁷ A grófnak szüksége is volt a sokrétű támogatás megszerzésére, mert szeptember 25-én I. Lipót manifesztumot bocsátott ki, amely alapján jószágvesztésre ítélte a Thököly Imre mellé állt főurakat és köznemeseket, és utasítást adott váraik, városaik, kastélyai, jószágaik megszállására.⁴⁵⁸ Ennek hatására a következő lépésben Batthyány Kristóf a fiát már Esterházy Pálhoz küldte Lakompakra, hogy tárgyaljon vele a lehetőségeikről, és hogy a nádor támogatását megnyerje.⁴⁵⁹ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes is Esterházyt kereste fel 1683. szeptember 22-én kelt levelével, amelyben azzal mentette magát az elmúlt hónapok történései miatt, hogy amíg lehetett, addig védte a rábai átkelőhelyeket a tatároktól, de magára maradt, miként Batthyány Ádám is. Ezt követően pedig, amikor megtörtént „gróf főgenerális uramnak önegységának meghajlása – írja –, én magam nem ellenkezhettem, de hitemet is az más részre le nem tettem”.⁴⁶⁰

Az ősz folyamán mind Batthyány, mind pedig Draskovich elküldték embereiket Bécsbe, hogy ott járjanak közben – anyagi áldozatok árán is – ügyükben. Október 26-án Radosics Ferenc arról tudósította Batthyány Kristótot, hogy a magyar főurak ügyével egy vizsgálóbizottság foglalkozik. Radosicsot általában

⁴⁵⁴ THALY 1887, 303. No 51.

⁴⁵⁵ THALY 1887, 305. No 54. Idézi még: THEUER 1976, 188.

⁴⁵⁶ THALY 1887, 307. No 56. A levélből az is kiderül, hogy érdekükben már Esterházy János főkapitány-helyettest is megkeresték.

⁴⁵⁷ MOL P 1314 No 36 417; THALY 1887, 304.

⁴⁵⁸ THALY 1887, 308–309. No 58; R. VÁRKONYI 1987, 25; VARGA J. 2001, 498; VARGA J. 2007a, 218.

⁴⁵⁹ Batthyány Kristóf még arra utasította a fiát, hogy a németektől való eljövetele előtt kérjen ajánlást a tisztektől, Herbersteintől és Aspremont-tól I. Lipóthoz, illetve legalább az Udvari Haditanács elnökéhez, Bádeni Hermannhoz, amellyel majd Bécsbe kell mennie. Távozásának szükségességét pedig magyarázza azzal, hogy a nádor hadakat gyűjt a török ellen. THALY 1887, 308–309. No 58. – Ferdinand Gobert Aspremont-Reckheim (1643–1708) gróf, vezérőrnagy, később tábornagy. NAPLÓ 1998, 144. 181. jegyzet. – Lakompak/Lackenbach ma város Ausztriában.

⁴⁶⁰ MOL P 125 No 3325. A teljes levelet lásd: *Nagy Ferenc levele Esterházy Pálhoz, 1683. október 22.* MELLÉKLETEK 3. A levelet idézi még: IVÁNYI E. 1983, 122; VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 219.

mindenhol jó válasszal bíztatták, azonban Balogh Mihályt, Draskovich Miklós követét már kevésbé. Batthyány Ádámhoz pedig az Udvar tisztségviselőinek a viszonyulása rendkívül pozitív volt.⁴⁶¹ A magyar főurak kapcsolati hálójának egy következő szintje volt, hogy igyekeztek – maga Batthyány Kristóf is – a lengyel király, Sobieski János kegyét megnyerni, hogy ügyükben Lipótnál közbenjárjon. Kristóf október első felében több, a fiának címzett levélben említi annak szükségességét, hogy a lengyel király előtt megjelenjen,⁴⁶² amire végül nem került sor.⁴⁶³

Batthyány II. Ádám az Esterházy Pál nádorral történt találkozást követően a végvidéki és a magánkatonasága hadba hívása körül tevékenykedett. Apja október 6-án kelt levele alapján az idősebbik Batthyány szerint a Kanizsával szembeni végvidékről kiállítható volt a nádor által kívánt had.⁴⁶⁴ Ennek előkészületeiben Nagy Ferenc főkapitány-helyettes volt a fiatal Ádám gróf segítségére.⁴⁶⁵ Batthyány Kristóf a legjobb katonákat küldte a táborba. Ádámnak a katonákkal a Dunán inneni területre kellett volna felvonulnia, de Esterházy János főkapitány-helyettes október 17-én írt levelében – amikor a keresztény sereg már elfoglalta Esztergom várát (október 27.) – arra kérte, hogy közvetítse a nádor felé, miszerint hasznosabb lenne a továbbiakban inkább a dunántúli részekben működniük.⁴⁶⁶

A Batthyány grófoknak a keresztény katonai akciókban való részvételével egyidejűleg a császári katonaság megkezdte birtokaik konfiskálását.⁴⁶⁷ Ugyanakkor a magyar főurak – köztük Batthyány Kristóf politikája – sikeresnek mondható a tekintetben, hogy október 28-án megszületett a birtokelkobzásokat

⁴⁶¹ MOL P 1314 No 39 119. Kiadta: THALY 1887, 314–315. No 66. Idézi még: VARGA J. 2001, 498; VARGA J. 2007a, 213, 219.

⁴⁶² MOL P 1314 No 4920 (október 8. Kiadta: THALY 1887, 311. No 62.), 4921 (október 9.), 4922 (október 14.) Vö. VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 219. A lengyel közbenjárásról: HORVÁT 1872, 146–147.

⁴⁶³ November 12-én Batthyány Kristóf Nádasdy Andrásnak még mindig csak a találkozás szükségességéről írt. MOL P 1314 No 4926. Kiadta: THALY 1887, 317–318. No 69. Hivatkozik még rá: VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 219.

⁴⁶⁴ A katonaság kiállításában csupán a zalavári apát, Radonay Mátyás magánakciói (rablások, portyák) jelentettek gondot: „ez az apát úr, ennyi izgágát térszen, aki pedig tisztünk alatt való ember”. MOL P 1314 No 4919. Kiadta: THALY 1887, 310. No 61. Az apát tevékenysége a későbbiekben is problémát jelentett a végvidéken: november 9-én Batthyány Kristóf azt írta a fiának, hogy az apát Szentgróton alkalmatlankodik. THALY 1887, 316.

⁴⁶⁵ MOL P 1314 No 4920. THALY 1887, 311. No 62.

⁴⁶⁶ MOL P 1314 No 12 048. Kiadta: THALY 1887, 312–313. No 64. Hivatkozik rá még: VARGA J. 2007a, 213. – 1683 októberében már 6 000 magyar katona vett részt a küzdelmekben. BÁNLAKY 2001; NAGY 1989, 39.

⁴⁶⁷ Október 20-án Karl von Strassoldo zároltatta a felső-lendvai jószágot, majd megérkezett a tiltó rendelet. MOL P 1314 No 4923; VARGA J. 2001, 502; VARGA J. 2007a, 222; CZIGÁNY 1989, 163; CSÁNYI 1858, 99.

tiltó rendelet.⁴⁶⁸ Személyük és tisztségeik sorsával kapcsolatban azonban még hónapokig fennállt a bizonytalanság, bár Batthyány biztató híreket is kapott Linzből, miszerint kegyelemben fognak részesülni.⁴⁶⁹

A Kanizsával szemben lévő végvidéket 1683 októberében a győri főkapitányság fennhatósága alá helyezték. Erről báró Esterházy János győri főkapitány-helyettes tájékoztatta a végeket november 21-i levelében,⁴⁷⁰ majd a végvidék átvételére Karl von Strassoldo gróf és az Alapi és Zámori nevezetű győri tisztek mentek. Megérkezésükről és arról, hogy bemutatták az Udvari Haditanács által Esterházy Jánosnak küldött határozatot, Nagy Ferenc november 29-én tett jelentést. A győri tisztek a rabok számáról tudakozódtak és megtiltották a továbbiakban mindenféle csatározást.⁴⁷¹ Batthyány Kristóf főkapitány a kialakult helyzet miatt a nádor közbenjárását kérte.⁴⁷²

Végül Lipótnak az 1684. január 12-én Linzben kelt manifesztuma közkegyelemben részesítette mindazokat, akik február 24-ig megjelennek Pozsonyban, megtagadják Thököly Imrét és húségesküt tesznek az uralkodóra.⁴⁷³ Nagy volumenű császári megtorlásra azonban nemcsak a bizonyítékok jó részének az eltüntetése miatt nem kerülhetett sor, hanem mert katonai, és legfőképpen gazdasági erőforrásaikra tekintettel, a magyar főnemességgel való együttműködés nélkülözhetetlen volt egy, az oszmánok ellen megindítandó háborúban. Politikai múltja miatt is azonban – ahogy Károlyi Árpád írta – ez a nemesség katonailag és

⁴⁶⁸ VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 221. De a német katonaságot beszállásolták a Batthyány-birtokokra, élmezésük és fuvarozásuk pedig további terhet jelentett a grófi család számára. THALY 1887, 314; THEUER 1976, 196; VARGA J. 2001, 79 és 81. jegyzet; VARGA J. 2007a, 222–223.

⁴⁶⁹ Maholányi János október 28-i levele. MOL P 1314 No 30 249; VARGA J. 2001, 499; VARGA J. 2007a, 221. – Ugyanakkor Batthyány felfüggesztéséről már 1683 novemberében döntött az Udvari Haditanács: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 668. Hivatkozik még rá: Pálffy 2009, 334. 91. jegyzet.

⁴⁷⁰ MOL P 125 No 1172; IVÁNYI E. 1983, 123; VARGA J. 2007a, 223. Vö. 1684 januárjában Esterházy János feladatul kapta, hogy az alárendelt, Komáromtól Légradig húzódó végvidék állapotáról jelentést tegyen. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 3r. Ugyanakkor nem jelentkeztek a főkapitány-helyettesnél az újonnan alárendelt végházakból. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 50v. – Esterházy János levelei Nagy Ferencnek MOL P 1314 No 12 049 (1684. január 22.), 12 050 (1684. február 18.), 12 051 (1684. február 29.).

⁴⁷¹ MOL P 125 No 1172; IVÁNYI E. 1983, 123.

⁴⁷² MOL P 125 No 1172; IVÁNYI E. 1983, 123. A király javaslatot kért a nádortól: MOL P 125 No 8404. Linz, 1683. december 23.

⁴⁷³ Az amnesztiát előkészítőkről lásd: Somogyi Ferenc levele Batthyány Kristófnak 1683. december 30-án. MOL P 1314 No 43 778; VARGA J. 2001, 500; VARGA J. 2007a, 221. Amnesztiára lásd: HORVÁT 1872, 147; SINKOVICS 1968, 664: „Tizenhét megye, 12 királyi város, s az urak közül Draskovics, Batthyány, Széchy, Viczay, Barkóczy, Czobor, Illésházy György, Bercsényi Miklós és hasonnevű fia, Révay Elek és Imre, Homonnay Kristóf, s mások számszerint tizennégyen, kiket előbb az önfentartás ösztöne Tökölihez hajlított, egész készséggel letették a hódolati esküt”. Lásd még: THEUER 1976, 202–203. A közkegyelem fogadtatásáról lásd: VARGA J. 2001, 500. 69. jegyzet.

politikailag is alárendelt szerepet kapott saját országának, a Magyar Királyságnak a felszabadításában.⁴⁷⁴

Batthyány II. Kristóf személyére vonatkozóan Radosics Ferenc 1684. január 13-án azt írta a főkapitánynak, hogy az Udvar álláspontja szerint valakin példát kell statuálni.⁴⁷⁵ Mindenképpen meg akarták büntetni a stájer uradalmakat és kastélyokat felprédáló főurat, ezért vele szemben csak látszatengedmények születtek: Batthyány Kristóf ugyan a főpohárnoki méltóságát visszakapta, de I. Lipót úgy rendelkezett, hogy főkapitányi tisztségeiről le kell mondania.⁴⁷⁶

A magyarországi főurak 1683 nyarán történt átállásával kapcsolatban úgy tűnik, hogy tettük kimerítette a felség- és hazaárulás fogalmát. Nekünk azonban nem dolgunk ítélkezni és azt gondolom, hogy a körülmények bonyolultságát is jól tükrözi, hogy az eseményeket átélő Nagy Ferenc a későbbiekben – azon túl, hogy 1683 őszén a nádor előtt elismerte tetteik hibás voltát – mindössze egy alkalommal tett utalást arra, hogy miként vélekedett a történelekről: „Mi sem voltunk vétkesebbek másoknál”.⁴⁷⁷

4.2. Új kihívások és új főkapitány „Bécs és Buda között”

Nagy Ferenc főkapitány-helyettestől az 1684. évből 32 darab,⁴⁷⁸ az 1685. évből pedig 43 darab levél maradt fenn.⁴⁷⁹ Míg 1684-ben a levelek címzettje Batthyány II. Kristóf,⁴⁸⁰ addig a következő évben már csak három levél szólt neki.⁴⁸¹ A címzett megváltozása nyilvánvalóan a főkapitányi tisztséget betöltő személyének cseréjével függ össze. I. Lipót Batthyány II. Kristóft az 1683 nyári események után nem kívánta megerősíteni katonai tisztségében, de ennek a válto-

⁴⁷⁴ A szövetséges haderő vezérkarában nem találunk magyar főnemeseket, a magyar főkapitányok pedig, annak ellenére, hogy a tisztségük az ezredesi rangnak felelt meg, alatta álltak a császári ezredeseknek, ugyanígy a helyettes főkapitányok is. KÁROLYI-WELLMANN 1936, 114.

⁴⁷⁵ MOL P 1314 No 39 120. Vö. VARGA J. 2007a, 122. Vö. még: 457. jegyzet.

⁴⁷⁶ THALY 1883, 27–28; THALY 1885, 289–290. Lásd alább.

⁴⁷⁷ MOL P 1314 No 32 986

⁴⁷⁸ MOL P 1314 No 32 984–33 014, 33 202 – A No 33 202-es számú levelet tévesen az 1689-ben keltezett iratok közé rendezték.

⁴⁷⁹ MOL P 1314 No 33 015–33 057

⁴⁸⁰ Az 1684. évi levelek közül négynek (MOL P 1314 No 32 987, 33 202, 32 992, 33 008) van melléklete, a No 33 008-as számúnak kettő is. Ezek egy-egy másik személy – Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy, Nagy Zsigmond lenti és lendvai kapitány, illetve Sibrik Sándor kemendi kapitány által – Nagy Ferenchez írt levelek, illetve egy, amelyet Bezerédy István pápai kapitány Sibrik Sándorhoz írt, és amit a kemendi kapitány Nagy Ferenchez továbbított, kettejük levelét pedig a főkapitány-helyettes Batthyány Kristófhhoz küldte tovább.

⁴⁸¹ Batthyány Kristóf főkapitánynak szólnak: MOL P 1314 No 33 016, 33 017, 33 018. További két levél (No 33 043, 33 053) címzettje sem Batthyány II. Ádám: az első a Hollóson (ma Egyházashollós, Vas megye) lakó Kober István, míg a másiké Csányi Bernát (*Csányi Bernárd*), Batthyány „főember szolgája”. A No 33 037-es számúhoz pedig Nagy Ferenc mellékelte egy tanúvallomást.

zásnak a gyakorlati megvalósulása bő egy évet vett igénybe, ami azzal az újonnan kialakult rendkívüli körülménnyel is magyarázható, hogy 1684 tavaszától kezdve mind az Udvar, mind pedig a magyar rendek figyelmét és erejét a törökök ellen meginduló háború előkészületei kötötték le.

4.2.1. A végvidék intézményi önállóságának visszaállítása és katonai feladatainak ellátása 1684-ben

A Kanizsával szembeni végek élete 1683–1684 telén lassan kezdett visszarendeződni megszokott menetéhez, bár mindenki számára érzékelhető módon változtak a körülmények. 1684 elején – amikor még sem a végvidék önállóságának, sem pedig irányításának kérdése nem tisztázódott – a kiemelt és egyben nagyon is kényes ügyek közé tartozott az újonnan szerzett rabok és portéka eladásának, illetve kótyavetyére bocsátásának kérdése. Láthattuk, hogy Batthyány II. Kristóf 1683. őszi első intézkedéseinek egyike is éppen erre vonatkozott: saját hatáskörbe vonta azt, és csak a szigorú rendet megtartva lehetett lebonyolítani. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes pedig februárban éppen a helytelenül lebonyolított – feltehetően még őszi – körmendi kótyavetye miatt került kínos helyzetbe a végvidéki katonák és a főkapitány előtt.⁴⁸² A végbeliek azzal vádaskodtak, hogy a főkapitány-helyettest az egerszegiek lefizették, hogy a nyereségüket maguk között szétoszthassák, és nem szolgáltatták azt be Körmendre, így a kótyavetye lebonyolítása során a többi végház katonáinak sérültek a jogai és érdekei. Nagy Ferenc védekezésében elismerte, hogy valóban kapott száz aranyat az egerszegiektől, de ez az összeg a nyereség tized része volt, amit jogosan vett át a katonáktól, ennek rendjéről még Batthyány I. Ádám rendelkezett.⁴⁸³ A főkapitány-helyettes a kérdéses időpontban nem is tartózkodott Egerszegen, a körmendi kótyavetye lebonyolítására pedig maga Batthyány Kristóf adott utasítást a lenti kapitánynak, Perneszy Jánosnak.⁴⁸⁴ A katonaság helyzetéről és a köztük uralkodó állapotokról sokat elárul Nagy Ferenc azon meg-

⁴⁸² Nagy Ferenc levele a végbelieknek 1684. február 17-én: MOL P 1314 No 32 984. Nagy Ferenc levele Batthyány Kristófnak 1684. március 1-én: MOL P 1314 No No 32 985.

⁴⁸³ MOL P 1314 No No 32 985. Nagy Ferencnek nagyobb összeg járt volna, mert tizenkilenc rabot vittek el Egerszegről Körmendre és a zsákmányolt portéka nagy részét. „Igen nagy csorba esett az én ez iránt való accidentiámban [jutalékomban], mert tizenkilenc rabot vittek fel Körmöndre (*Körmöndre*), azon kívül a partékának a javát, attúl is énnekem tized járt volna, ha otthon lettem volna” – panaszkodott levelében. MOL P 1314 No 32 984

⁴⁸⁴ Perneszy János lenti kapitány a március 1-i levél megírásának időpontjában már nem élt: MOL P 1314 No 32 985. Esterházy János 1684. március 3-án Lenti és Lendva kapitányi tiszttségére Nagy Ferenc fiát, Nagy Zsigmondot ajánlotta. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 159v. Vö. még a viceispán felterjesztése, hogy jelölni kell valakit a kapitányi tiszttségre. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 152r. Március 21-én az Udvari Haditanács értesítette Nagy Zsigmondot, hogy megkapta a megüresedett Lenti és Lendva kapitányságát. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. 183r. Ugyanott ez ügyben utasítást küldtek az Udvari Kamarának Nagy Zsigmond beiktatásáról. A kérdésre lásd még: MOL P 1314 No 32 999; MOL P 1313 Memorabilia No 1301/2 (1684. február 25.).

jegyzése, hogy a katonák olyan „kölségtelenek”, hogy ő nem is hajlandó a jogtalanul szétozott javakat visszavenni, inkább a tiszttségéről mond le. A körmendi kótyavetye pedig – az ő meglátása szerint – „nem főkótyavetyének [...], hanem fődistrakciónak [viszálykodásnak] helye volt”.⁴⁸⁵

A zsákmányolt rabok tulajdonlásának – és egyáltalán a létének – a kérdése 1684 elején azért is okozott jelentős gondokat a végvidéken, mert – ahogy arról Nagy Ferenc március 27-én Batthyány Kristófnak beszámolt – Olazavall (*Olauazal*) császári megbízott Egerszegen és több véghelyen lajstromba vette a rabokat, illetve a „Bádensis herceg per speciale commissionem [rendkívüli megbízás révén]” a Kanizsa ellen vetett végházakban lévő rabokat megtartotta.⁴⁸⁶ Tették mindezt a rebellis magyarokkal szembeni elkobzások részeként. A főkapitány-helyettesnek is csak egy „rossz” rabja maradt, „csak fát sem lesz kinek vágni” – írta Batthyáynak.⁴⁸⁷ A rabokkal való kereskedelem, illetve a kialakított váltságdíjuk – immáron bő egy évszázada – kiegészítője, sok esetben pedig helyettesítője volt a végvári katonák zsoldjának. Érthető volt a katonaság fent említett felháborodása is a jogsértően lebonyolított kótyavetye miatt is, de a rabok elvétele még tovább növelhette elégedetlenségüket. Nagy Ferenc 1684-ben írt leveleit olvasva pedig ez az a momentum, amikor a császári katonaság elkobzásai, a végvidékieket sújtó büntetések miatt papírra vetette a már fentebb is idézett megjegyzését: „csudálatos dolog, hogy csak minket sújtnak, hiszen mi sem voltunk vétkesebbek másoknál”.⁴⁸⁸

I. Lipótnak 1684 márciusától fogva – amikor XI. Ince pápa (1676–1689) védnöksége alatt a Habsburg Birodalom, a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) és a Velencei Köztársaság részvételével létrejött egy nemzetközi törökellenes szövetség, a Szent Liga⁴⁸⁹ – egy az Oszmán Birodalom kelet-

⁴⁸⁵ MOL P 1314 No 32 985 – A kanizsai végekről 1684 februárjában többedik alkalommal érkezett panasz arról, hogy minden ígéret ellenére már hosszú ideje nem kapták meg a zsoldjukat. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 93v.

⁴⁸⁶ MOL P 1314 No 32 986 Vö. a légrádi lovasság (*Husaren*) májusi panaszával, akik sérelmezték, hogy az ő elfogott törökjeiket a biztosoknak ki kell szolgáltatniuk. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 243v, 246r. Vö. még egy listát a Légrádon fogva tartott törökökről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 232r. Zrínyi Ádám már légrádi kapitányként júliusban kérte a légrádiak török rabjainak kiadatását, Don Jear Olazauallnak való átadásukról úgy nyilatkozik, hogy az lehetetlenség. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 330r.

⁴⁸⁷ MOL P 1314 No 32 986

⁴⁸⁸ MOL P 1314 No 32 986

⁴⁸⁹ Az okmányt március 5-én Krakóban írta alá Sobieski János, március 28-án I. Lipót Linzben, majd április 25-én Marcantonio Giustiniani dózse (1684–1688) Velencében. A Szent Liga létrejöttéről lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 442–445, 451–454; ZINKEISEN 1857, 130–132; R. VÁRKONYI 1985c, 1581–1587, 1622. – A Habsburg kormányzat megkísérelte a szövetségbe bevonni Spanyolországot, Oroszországot, Moldvát, Havasalföldet és Perzsiát is. R. VÁRKONYI 1985c, 1582. Oroszország bekapcsolódása – ami nyilvánvalóan a Krími Kánság haderejének lekötését célozta meg – csak az 1686-ban létrejött lengyel-orosz ún. örök béke megkötése után vált realitássá. R. VÁRKONYI 1985c, 1622. Vö. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 460; ZINKEISEN 1857, 139. és 139. 1. jegyzet. A kérdéstről legújabban: GEBEI 1999, 1–6; GEBEI 2001, 134–154. Nicolae

európai és balkáni hegemoniáját megtörő közös háborúban való részvételre kellett koncentrálnia. Az 1684 tavaszán a bécsi udvarban körvonalazódó hadjárat terv értelmében a császári haderő legfontosabb célja a török kormányzati központ, Buda várának elfoglalása lett. A Lotharingiai Károly vezette főszeregnek a Duna mentén kellett felvonulnia a vár ostromára,⁴⁹⁰ emellett a felsőmagyarországi hadszíntéren továbbra is folyt a hadakozás Thököly Imre és katonái ellen Ludwig Schultz altábornagy vezetésével, míg a Dráva mellé Walter Leslie generális vezetésével küldtek egy hadtestet.⁴⁹¹ A továbbiakban is – az ún. visszafoglaló háború első időszakában – az évről évre meginduló hadjáratok során a szövetséges keresztény haderő ezen a három hadszíntéren oszlott meg, a fő hadművelési célok megvalósítása mellett legalább két mellékhadszíntéren folytak a harcok.

Lotharingiai Károly megközelítőleg 40 ezres⁴⁹² serege már május végén elindult a vágsellyei⁴⁹³ gyülekezőhelyről és június 15-én Visegrád alatt táborozott. Az Udvari Haditanács ekkor – június közepén – tudatta Esterházy Jánossal, hogy már nem kell beavatkozni a Batthyány-féle (*Batthyanyische*) és a kanizsai (*Canisische*, értsd Kanizsával szembeni) katonaság irányításába, mert ez ügyben új rendelkezés született.⁴⁹⁴ A Kanizsával szembeni végvidék 1684 júniusában visszakarta intézményi önállóságát. Batthyány II. Kristófot pedig – akit tisztségéből korábban felfüggesztettek, és aki felajánlotta lemondását a fia, az Udvar számára elfogadhatóbb Ádám javára,⁴⁹⁵ – mind tisztségébe, mind pedig katonai

Jorga az Oszmán Birodalomról írt történeti munkájában kitért arra, hogy 1683-ban Sebastian Knab nakschiwani (Naxçıvan (m. Nahicsevan), város Azerbajdzsánban) püspököt Ispahanba (város Iránban) küldték, hogy tárgyaljon a sahhal az oszmánok elleni közös háborúról és Bagdad visszafoglalásáról. A püspök 1686-ban arról tudósított, hogy lehetetlen megnyerni a sahot a háborúra, mert a grúzokkal, kozákokkal és az orosz cár kalmükjeivel hadakozik. A sah és vezére szerencsét kívántak a keresztény haderőnek. JORGA 1911, 202–203.

⁴⁹⁰ Amennyiben Buda ostroma nem lett volna lehetséges – illetve annak sikeres visszafoglalása után is –, a következő lépésként az Érsekújvár elleni támadást vették tervbe. A katonai vezetésen belüli ellentétes nézetek következtében amikor július elején Lotharingiai Károly Pest alól Érsekújvárra akart visszavonulni, Bádeni Lajos őrgróf erélyes fellépése ennek végrehajtását megakadályozta. BÁNLAKY 2001. vö. SUGÁR 1983, 36–37.

⁴⁹¹ Az eseményekre lásd: BÁNLAKY 2001; FEKETE 1944, 42–47; VÁRKONYI 1985, 1588–1593. Szilahdár Mehmed török történetíró munkájának az 1684. évi eseményekre vonatkozó részét magyarra fordította: FEKETE 1938, 90–104, 205–228.

⁴⁹² VÁRKONYI 1985, 1590; BÁNLAKY 2001. A nádor vezette (nemesi felkelők) magyar katonaságnak június 24-én kellett csatlakozniuk a herceg seregéhez. Esterházy Pál nádor 1684. augusztus 12-i létszámkimutatása alapján 9417 katonát vezetett Buda alá, de összesen 19 317 magyarországi katona harcolt a szövetségesek oldalán a különböző hadszíntereken. CZIGÁNY 2004, 153.

⁴⁹³ Ma Vágsellye/Šal'a város Szlovákiában.

⁴⁹⁴ A haditanácsi utasításokat az iktatókönyv június 14-i és 19-i bejegyzései között találjuk. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 407r, 421v.

⁴⁹⁵ Batthyány II. Kristóf lemondási szándékának bejelentése 1684 elején: MOL P 1313 Memorabilia No 1303/1; IVÁNYI E. 1983, 124; VARGA J. 2007a, 223. – Egyébként Ádám részére az átörö-

hivatalába visszahelyezték.⁴⁹⁶ A gróf az 1684. évi hadműveletekhez ezer magyar lovas katona kiállítását ajánlotta fel a császári sereg számára, akiket az Udvari Haditanács Lotharingiai Károly herceg irányítása alá rendelt.⁴⁹⁷ A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy szeptemberben még Batthyány azért folyamodott a Haditanács felé, hogy az ezer magyar lovas számára utalják ki a pisztolyokat és karabélyokat.⁴⁹⁸

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes levelezésében is június második felétől kezdve követhetjük nyomon a végvidékiek hadjárat előkészítését, amit az előző évihez hasonló gondok nehezítettek. Batthyány II. Ádám júliusban arról értesítette az Udvari Haditanácsot, hogy a katonaság táborba szállása fizetés nélkül aligha fog megvalósulni.⁴⁹⁹ Ugyanakkor a főkapitány-helyettes azt jelentette Batthyány Kristófnak, hogy bár a végvidéki kapitányok táborba szállnának, a területen tartózkodó és a Drávához vonuló német katonaság akadályozza, hogy szekereket szerezzenek, élelem és szekér nélkül pedig nem fognak elindulni.⁵⁰⁰ A német katonaság jelenléte a végvidéken minden eddiginél nagyobb gondot okozott 1684 nyarán. A kormányzat szempontjából az előző év eseményei indokoltá tették a császári katonaság téli beszállásolását, de állandó jelenlétük és az ezzel együtt járó dúlás és fosztogatás júniusra már elviselhetetlen terhet jelentett a végvidék lakosságának és a végváriaknak.⁵⁰¹ A Walter Leslie által a

kítést I. Lipót már 1682. február 24-i leiratában engedélyezte. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 365. fol. 65r. Vö. PÁLFFY 2009, 334. és 341. No VII. (OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 95. fol. 66r-v, XIX. századi másolat).

⁴⁹⁶ „Tam in honorariis, quam militaribus officiis restituiert seie...” 1684. június 28. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 431v. – Batthyány Kristóf főkapitányi tisztségbe való visszahelyezéséről lásd még: MOL P 1313 Memorabilia No 1304/1. 1684. június 28.; Esterházy Pál levelei Batthyány Kristófhoz 1684. június 4., 11., 23., 28.: MOL P 1314 No 12 821, 12 823, 12 824, 12 828. Esterházy János levele Nagy Ferenchez 1684. július 2.: MOL P 1314 No 12 052. Vö. még: Pálffy 2009, 340, ahol közli az Udvari Haditanács Esterházy Jánosnak szóló értesítését (Slovenský národný archív, Bratislava; Archív rodiny Esterházy–Česnecká línia, Kart. 43. Pallium II. fol. 57–58.).

⁴⁹⁷ Erről – ahogy Batthyány Kristóf visszahelyezéséről is – Lotharingiai Károlyt is értesítették. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 434r. Vö. PÁLFFY 2009, 340. – Leirat Laurenz Georg Hoffkirchen táborszernagynak arról, hogy a Batthyány által kiállítandó 1000 lovas huszár számára pisztolyt és karabélyt kell kiutalni: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 434v. – A felajánlásra lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 297v.

⁴⁹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 387r. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 503v.

⁴⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 334r, 334v. Vö. Esterházy Pál nádor levele Batthyány Kristófnak június 23-án: a végbeliekkel és a vármegyei bandériumokkal Bodonhelynél a nádorhoz kell csatlakozni. MOL P 125 No 12 824, 12 825

⁵⁰⁰ Nagy Ferenc levele Batthyány Kristófnak június 22-én: MOL P 1314 No 32 987.

⁵⁰¹ Nagy Ferenc értesülései szerint a hadak dúlása miatt az egész Zala vármegye elpusztult: „minemű dúlást tesznek pediglen generális Leslie (*Leszli*) uram őnagysága hadai, tudom, Nagyságodnál már nyilván vagyom, Zala (*Szala*) vármegye ma teljességgel elpusztult”. MOL P 1314 No 32 987

Dráva mellé rendelt had károkozásait az Udvari Haditanács is számon kérte a generálison.⁵⁰²

A táborba szálló végváriak, nemesi bandériumok – és Nagy Ferenc feltételezése szerint a vármegyei hadak – irányítását is az alig huszonnégy éves fiatal grófra, Ádámmra bízta az Udvari Haditanács, ami azonban már ekkor sem aratott osztatlan örömet a magyar főurak körében; volt, aki panasszal élt az udvar felé emiatt.⁵⁰³ A Kanizsával szembeni végvidék katonai irányítását birtokló Batthyány II. Ádám hatásköre ekkor még nem terjedt ki a végvidék teljes irányítására. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes 1684-ből fennmaradt leveleiben a tisztségébe visszahelyezett főkapitánynak, Kristófnak tett jelentést a végvidéket érintő ügyekről.

Esterházy Pál nádor küldött értesítést a haditerv végvidéket érintő módosításairól: a végváriakat a Drávához, Leslie generális mellé rendelték, a Batthyányok saját bandériumát és a vármegyei hadakat Batthyány II. Ádámnak Buda alá kellett vezetnie.⁵⁰⁴ Emellett a nádor arra utasította Batthyány Kristófot, hogy a Rába mentén „subsistáljon [’állomásozzon]”.⁵⁰⁵ A végvidéket és katonaságát jól ismerő Nagy Ferenc főkapitány-helyettes július közepén – mivel a táborba szállás pontos helye még nem dőlt el – azt tanácsolta Batthyány Kristófnak, hogy a végbeliek egyelőre maradjanak készenlétben a végházaikban, mert ha azok között táboroznak, akkor a törökök rajtuk fognak ütni, ha pedig távolabbra mennek, akkor nem lehet rájuk felügyelni: „a csintalanságtól lehetetlen megoltalmazni őket”.⁵⁰⁶

Nagy Ferenc levelei alapján azt mondhatjuk, hogy Batthyány II. Ádám vezetésével a végvári katonaság is hadba indult a Budát ostromló keresztény táborba,⁵⁰⁷ aminek pontos időpontjáról a fennmaradt levelek nem tudósítanak bennünket.⁵⁰⁸ Esterházy Pál augusztus 9-én Buda alatt kelt levelében arról tudósította Batthyány Kristófot, hogy a fiát, Ádámot kétezer lovassal Fehérvár alá küldte.⁵⁰⁹ Szeptember második felében pedig Nagy Ferenc jelentései között

⁵⁰² Az Udvari Haditanács felszólította Leslie generálist, hogy akadályozza meg a katonaság kihágásait. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 450r, 451v.

⁵⁰³ Széchy Péter panasszal élt ez ügyben, ahogy azt Nagy Ferenc július 7-i leveléből megtudjuk. MOL P 1314 No 32 988

⁵⁰⁴ MOL P 1314 No 12 834

⁵⁰⁵ MOL P 1314 No 12 835

⁵⁰⁶ MOL P 1314 No 32 989

⁵⁰⁷ A Lotharingiai Károly vezette sereg július 14-én kezdte meg Buda ostromát.

⁵⁰⁸ Már csak Nagy Ferenc július 18-án kelt levele (MOL P 1314 No 32 993) alapján is nehezen hihető, hogy Batthyány Ádám katonáival ugyanezen napon megjelent Buda alatt, ahogy azt Feketénél olvashatjuk (FEKETE 1944, 43.). Nagy Ferenc a következőket írta: „Az *Nagyságod* méltóságos parancsolatját nagy alázatossággal vettem, melynek contentusa [tartalma] szerint elírtam mind az egész végekre. Azon lészek, hogy fogatkozás ne essék, hanem a megírt napon és helyen jelen lehessenek”.

⁵⁰⁹ MOL P 1314 No 12 837

arról olvashatunk, hogy a budai táborból katonák jöttek vissza Egerszegre: három beteg hajdú és három katona, akik pedig leveleket hoztak.⁵¹⁰ A betegek helyett Batthyány Ádám újabb katonákat kért Nagy Ferencről.⁵¹¹ A betegeken, sérülteken kívül azonban több katona engedély nélkül hagyta el a tábor: „a végházokban alig van egy nap, hogy kemény büntetéssel ijesztő parancsolatokat nem bocsáttam, s mentek is el, de még azonban úgy hallom, mások jöttek vissza”.⁵¹² Az elküldött katonák létszámáról, megoszlásáról jelenleg nem rendelkezünk adatokkal, de Nagy Ferenc szeptember 22-én írt leveléből megtudhatjuk, hogy a tisztek közül kik mentek el. A végvidékről három kapitány volt a táborban: *Fáncsi* István – akinek el sem kellett volna mennie, „csak maga jóakaratiából ment” – meghalt, *Széchényi (Szécsényi)* Györgyöt pedig betegen hozták haza, és oda volt még a főkapitány-helyettes fia, Nagy Zsigmond, aki Lenti és Lendva kapitánya volt ekkor. Nagy Ferenc helyettük is igyekezett másokat küldeni.⁵¹³ Az újonnan elküldendő tisztek kijelölésében Nagy Ferenc szabad kezét kapott, de mivel azok nem tartózkodtak a végházakban, Batthyány Kristóf parancsára volt szükség a behívásukhoz.⁵¹⁴ A főkapitány-helyettes – ugyancsak tapasztalataira alapozva – fontosnak tartotta, hogy a katonaság a tisztekkel együtt induljon útra, mert „netalántán, mint fejetlen láb indulván, az útban valami alkalmatlanságot és csintalanságot cselekedjenek”.⁵¹⁵ Ugyanekkor – október közepén – a zsold kifizetését is sürgette, amely ügyben október folyamán Batthyány Kristóf is az Udvari Haditanácshoz folyamodott.⁵¹⁶

⁵¹⁰ MOL P 1314 No 32 996

⁵¹¹ Vö. Esterházy Pál szeptember 7-i levele Buda alól, amiben azt kérte Batthyány Kristóftól, hogy a végvidékről küldendő katonaság elé Nagy Ferencet rendelje. MOL P 1314 No 12 840 – Lásd még: No 12 841, 12 842.

⁵¹² MOL P 1314 No 32 996

⁵¹³ Rajtuk kívül az egerszegi tisztekről a következőket tudjuk meg: a vicekapitány vicehadnagyja beteg, az egerszegi fővajda beteg, *Nagy* István vajda meghalt, *Balogh* Mihály vajda a táborban van, *Gyenesi* Gergely egerszegi hadnagy vicéje, *Törjek* Gergely meghalt. MOL P 1314 No 32 996 – Nagy István megüresedett vajdai helyére már augusztusban három személyt ajánlott Batthyány II. Kristóf az Udvari Haditanácsnak: *Johann Godi*, *Peter Torma*, *Mihael Hegi*. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 351r. A tisztségre októberben Gödy János (*Johann Gödy*) lett kinevezve. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 547r.

⁵¹⁴ MOL P 1314 No 33 000 – A tisztekkel kapcsolatban Nagy Ferenc a következőket írta: aki volt már a budai táborban beteg vagy meghalt. Ő maga *Sibrik* Sándort, *Hertelendi* Zsigmondot és *Novák* Ádámot ajánlotta, vajdákat pedig Szentgrótról, Szécsiszigetről és Egerszegről: MOL P 1314 No 32 999. Hertelendi Zsigmond kapornaki kapitányra – aki jó lenne a gyalogság vezetésére – egy másik levelében azonban azért panaszkodott, mert nem volt a végházban: „őkegyelmének is nem ártana hazájának szolgálni”. MOL P 1314 No 32 996 – Hertelendi Zsigmond 1690 őszéig kapornaki kapitányként működött. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 294r.

⁵¹⁵ MOL P 1314 No 33 000

⁵¹⁶ MOL P 1314 No 32 999 – Októberben Batthyány Kristóf is sürgette a végvidékiek zsoldjának kifizetését, hogy a fia, Ádám mellé tudjanak menni: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 417r.

A budai táborba készülõ újabb katonaság még október 25-én nem indult el,⁵¹⁷ de négy nappal késõbb Nagy Ferenc már arról számolhatott be, hogy elindította õket *Sibrik* Sándorral, sõt, hogy a mustrakor a létszám is meglegyen, elküldte velük Tar Józsa (*Taar Josa*) egerszegi kapitányt és – az egyébként beteg – Nagy Zsigmondot is ismételten.⁵¹⁸ A Mura melléki véghelyekrõl még meg nem érkezett katonákat személyesen a fõkapitány-helyettes akarta bevárni, mert attól tartott, hogy azokat senki sem fogja utána küldeni. A hadak gyülekezésének akadozását a végvidékiek fokozódó elégedetlensége és a táborba szállás elleni tiltakozása okozta. A Mura mellékére a szécsiszigetiekhez és lentiekhez – az utóbbiak kapitánya, mint láttuk, hadba vonult! – az egerszegi hadnagyot kellett kiküldeni fenyegetõ levéllel, hogy aki nem indul el, az „veszedelemnek fia leszen, el van rendelve, és ha el nem megyen, Nagyságod is [ti. Batthyány Kristóf] halállal bünteti õket”.⁵¹⁹ De még az egerszegi katonákkal szemben is keményen kellett fellépnie: akik nem akartak hadba vonulni, azoknak a feleségeit és gyermekeit tömlõbe vettette.⁵²⁰ Azokat a katonákat, akik a parancs ellenére mégsem voltak hajlandók hadba vonulni, Batthyány Kristóf parancsára elfogták és felküldték a grófnak Németújvárra.⁵²¹

A budai táborból október közepén olyan bizonytalan híreket kapott a fõkapitány-helyettes, hogy a németek bementek egy bástyába és Mátyás király „házába”, illetve, hogy sok törököt megöltek ugyan, de megállították õket. Az ostromlók azonban azt remélték ekkor, hogy néhány nap múlva beveszik a várat.⁵²² Ezek az információk feltehetően a keresztény hadak szeptember végi-október eleji támadásaival kapcsolhatók össze, amikor is sikerült megközelíteniük a várkastélyt.⁵²³ Ezen hírekkel kapcsolatban Nagy Ferenc személyes véleménye az volt, hogy „mivel a lovasnak igen nehéz ott élni, ha ötszáz végbeli gyalog volna, több hasznát vehetnék”.⁵²⁴ Amiben igaza lett volna, ha a magyar katonaságot elsõsorban közvetlenül az ostrommunkálatoknál alkalmazták volna. Nem véletlen azonban, hogy Batthyány Kristóf felajánlásában is ezer lovas katona szerepelt, hiszen – ahogy a késõbbieken is látni fogjuk – a magyar végbeli katonasá-

⁵¹⁷ Azért, mert Sibrik Sándor és a muramellékiek még nem érkeztek meg, pedig a következõ napon, október 26-án indulhattak volna. MOL P 1314 No 33 002 – Bár Nagy Ferenc szerint egy-két napot ekkor még várhattak, mert hírei szerint a kanizsai törökök megint készülõdtek.

⁵¹⁸ MOL P 1314 No 33 003

⁵¹⁹ MOL P 1314 No 33 003 – A muramelléki hadakról a fõkapitány-helyettes november 2-án azt írta, hogy még csak most járnak dülva-fosztva a falvakon: MOL P 1314 No 33 004.

⁵²⁰ A pölöskeiek engedetlenségérõl írta Nagy Ferenc: „ha oda küldök, felvonják a kaput, mind a bozótba szöknek hajókon. Már rajtam történt. Ide pedig még porért sem mernek bégyünni, hanem parolát s hitet kívánnak. Az Isten ne adta volna, hogy soha is oda építhették volna, mert semmi hasznunkra, de valóba nagy kárunkra vannak”. MOL P 1314 No 33 003

⁵²¹ Nagy Ferenc levele Batthyány II. Kristófnak november 9-én. MOL P 1314 No 33 006

⁵²² MOL P 1314 No 33 001

⁵²³ BÁNLAKY 2001. Vö. FEKETE 1944, 46–47; SUGÁR 1983, 55.

⁵²⁴ MOL P 1314 No 33 001

got elsősorban felderítésre, portyázásra, a felmentő sereg elleni akciókra küldték ki. Ezt támasztja alá a főkapitány-helyettes egyik novemberi(!) levele is, amelyben arról számolt be, hogy Lotharingiai Károly herceg a veszprémi Horvát Pétert küldte ki a Bekri Musztafa pasa szerdár vezette török tábor kikémlelésére. A törökök azonban észrevették őket, és az összecsapásból csak „kevesed magával” tudott a veszprémi katona elmenekülni.⁵²⁵ A Kanizsával szembeni végvidékről újonnan elindított katonaságról november 7-én a főkapitány-helyettes azt feltételezte, hogy körülbelül Esztergom táján járhatnak.⁵²⁶ De szolgálatukra a budai táborban már nem volt szükség, miután a keresztény sereg október 31-én felhagyott a vár ostromával, és november első napjaiban már megkezdte a visszavonulást téli szállására.⁵²⁷

A főkapitány-helyettes és emberei a nyár folyamán a végeken átvonuló – és valójában az eszéki híd elfoglalására küldött – német had helyzetéről és tevékenységéről is igyekezett információkat szerezni és azokat Batthyány Kristófnak eljuttatni. Értesülései szerint az eszéki híd elfoglalására küldött Leslie generális hadteste július közepén már Verőce alatt állomásozott.⁵²⁸ Egyes hírek szerint a vár segítségére a tatár kán fiát küldték negyvenezer főnyi sereggel, amit a tapasztalt főkapitány-helyettes jogosan kétségesnek tartott, főként mert Buda felmentése volt az elsődleges feladata az oszmánoknak, ugyanakkor a negyvenezer fő is túlzottnak tűnt.⁵²⁹ Nagy Ferenc július 27-én azt a hírt továbbította Batthyány Kristófnak, hogy a keresztény had július 23-án elfoglalta Verőcét.⁵³⁰ Az üzenet küldője – Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy – pedig arra lett volna kíváncsi, hogy igaz-e a magyar csapatok székesfehérvári veresége.⁵³¹ Az

⁵²⁵ Nagy Ferenc levele Batthyány Kristófnak november 10-én: MOL P 1314 No 33 007. Bekri Musztafa pasát 1684 elején nevezték ki a magyarországi hadszíntérért felelős katonai vezetőnek, azaz szerdárnak. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 459. A szerdár ugyan július 12-én a Buda ostromára érkező keresztény seregtől vereséget szenvedett és Eszékig vonult vissza, a nyár végére csapatait újjászervezte, és megindult Buda felmentésére. BÁNLAKY 2001; FEKETE 1944, 42, 45. Vö. SUGÁR 1983, 54–55.

⁵²⁶ Tar Józsa és Nagy Zsigmond visszatért a táborból, a katonaság Sibrikkel vonult tovább. A muramellékiek pedig Kemenesalja felé mentek. MOL P 1314 No 33 005

⁵²⁷ Fekete a keresztények 1684 októberi Buda alatti tartózkodását már nem ostromnak, hanem táborozásnak minősítette. FEKETE 1944, 47.

⁵²⁸ MOL P 1314 No 32 990 – Verőce/Virovitica, ma város Horvátországban.

⁵²⁹ MOL P 1314 No 32 991 – Uzunçarşılı is megemlíti a 40 ezer fős tatár segítség érkezését. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 465. Tatár haderőről: IVANICS 1994, 41–48.

⁵³⁰ MOL P 1314 No 32 202 Vö. MTK II 1982, 505: az eseményt 1684. július 22-re teszi. – Leslie generális azonban nem folytatta Eszék felé a hadműveleteket. Bánlaky (Angelire hivatkozva) írja, hogy a generális a mellé rendelt magyar katonaság megbízhatatlanságára hivatkozott, azzal érvelt, hogy, ha eltávolodna hadestével, akkor a még török kézen lévő Kanizsa, Siklós és Szigetvár katonasága a magyar és császári csapatok összeköttetését veszélyeztetnék. BÁNLAKY 2001. Vö. SUGÁR 1983, 58. Az Dráva menti hadműveletekre lásd még: SILAHDÂR II 1928, 156–157. A rész érdekessége még, hogy említést tesz Zrínyi-fi és Batthyány-fi katonaságának részvételéről a harcokban. Vö. FEKETE 1938, 211. 27. jegyzet, és a dolgozat 404. jegyzete.

⁵³¹ MOL P 1314 No 32 202

említett összecsapásról nincs jelenleg hasznosítható információnk, de később, szeptember 22-én a budai táborból Székesfehérvár felé csapatokat küldtek ki, akik ott Bekri Musztafa pasa szerdár seregébe botlottak.⁵³² Talán ezzel függ össze Nagy Ferenc szeptember 28-i levelének azon információja, miszerint a vitélző nép felverte a Fehérvár táján összegyűlt törököket és 30 zászlót nyertek tőlük, de mindezt nem tudta biztosan.⁵³³ Nagy Ferencnek szeptember végén eltérő értesülései voltak a drávai hadtestről: az egyik tudósítója szerint a német hadak Szigetvár fölött egy mérfölddel, Istvánd⁵³⁴ nevű falnál táboroztak, míg mások arról írtak neki, hogy Barcsnál a Dráva két oldalán az erdőben vannak, illetve a dragonyosok az erdőn kívüli síkon, és szűkös a széna- és abrakkészletük.⁵³⁵ A drávai hadtest nem jutott el Eszékig, Veróce elfoglalása után a Dráva két oldalán portyázó akciókat hajtottak végre. Szeptember végén Leslie generális Bécsbe utazott és a hadat Joseph Herberstein károlyvárosi főkapitányra bízta. Ő október második felében megindult Eszék felé, miután azonban arról értesült, hogy a szerdár ismét hadat vezet Buda alá az ostromlottak megsegítésére, nem érte el úti célját, mert a horvát lovasság elhagyta.⁵³⁶ A török hadak készülődéséről november 9-én Nagy Ferenc azt írta Batthyány Kristófnak, hogy a tatárokkal együtt Mohács mezején gyülekeznek, csatlakoztak már hozzájuk a kanizsaiak közül is,⁵³⁷ akik a szemben lévő végvidék magyar katonaságának azt üzenték: „ha halljátok, hogy Budát megvették, csak fussatok, merre futhatok”.⁵³⁸ A levél dátuma alapján a főkapitány-helyettes információi jócskán megkésették voltak, hiszen október legvégén a Buda alá újabb alakulatokat felvonultató Bekri Musztafa pasának sikerült a keresztény hadakat elvonulásra kényszerítenie.

A kanizsai törökök „üzenete” azonban azt is jelzi számunkra, hogy a végvidéken maradt keresztény katonaságnak még volt kitől és mitől tartania 1684-ben, ha másért nem is, de az elmúlt év őszen lekaszabolt és fogságba ejtett török és tatár katonákért mindenképpen. Nagy Ferenc már március 1-jén arról tudósította Batthyány Kristótot, hogy a törökök a hó elmúltával akcióba fognak lépni a végvidék ellen.⁵³⁹ Ugyanakkor nagyon érdekes a főkapitány-helyettes azon értesülése, miszerint a kanizsai törökök segítséget kértek, de csak húsz-harminc katonát ígértek nekik. A híresztelések szerint a szultántól azt az utasítást kapták, hogy Kanizsát „ha tarthatjátok csak egy hétig is, tartsátok, ha nem, azelőtt is üdejek volt, hitre adjátok meg! Most igen elfogyott az hadam, meg

⁵³² BÁNLAKY 2001.

⁵³³ MOL P 1314 No 32 998

⁵³⁴ Ma Istvándi, község Somogy megyében.

⁵³⁵ MOL P 1314 No 32 997

⁵³⁶ BÁNLAKY 2001.

⁵³⁷ MOL P 1314 No 33 006

⁵³⁸ MOL P 1314 No 33 007

⁵³⁹ MOL P 1314 No 32 985

nem segíthetlek.”⁵⁴⁰ Mind márciusban, mind pedig júniusban arról számoltak be a főkapitány-helyettes informátorai, hogy a kanizsai törökök egyéb iránt nagyon is szűkölködtek az élelemben.⁵⁴¹ A július közepi hírek szerint megérkezett Kanizsára a (új?) pasa negyven-ötven emberrel,⁵⁴² és ugyanekkor élelmet is szállítottak a várba.⁵⁴³ Az így megerősített Kanizsáról Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy azt az információt kapta egy pribéktől – „kiben ő mond még valami kis kereszténységet lenni” –, hogy a törökök bizonyosan katonai akciót indítanak majd ellenük.⁵⁴⁴ Nagy Ferenc azon túl, hogy korábban már aggodalmát fejezte ki a tekintetben, hogy a szemben lévő törökség előbb-utóbb támadást indít a végvidék ellen, a pribék általi híreket már fenntartással kezelte: „szívét az ilyenek ember nem tudhatja, talán nekünk is, Kanizsára is szolgál” – írta róla.⁵⁴⁵ A főkapitány-helyettes aggodalmának jogossága szeptember végén beigazolódott: arról kellett beszámolnia Batthyány II. Ádámnak, hogy a törökök három faluból (*Gőzfáról*,⁵⁴⁶ *Boldogasszonyfáról*⁵⁴⁷ és *Szentlőrincről*⁵⁴⁸) levágtak, illetve elvittek hetven embert, főként asszonyokat és gyermekeket.⁵⁴⁹ Ugyanekkor a kanizsai pasa vezetésével ezer török lovas ment portyázni *Henyébe*⁵⁵⁰, de a kapornaki szőlőkben is volt egy *dandár*. A törököknek sikerült a láthatóan jól összehangolt akciót annyira titokban tartaniuk – a parasztságot 3 napig nem engedték el Kanizsáról, illetve amely faluból értesíthették volna a magyar katonaságot, ott negyven-ötven lovaszt hagytak –, hogy a végházakba semmilyen információ nem jutott el a portya előkészületeiről. A kapornaki szőlőhegyen egy egerszegi tizedes hallotta ugyan a dobolást és sípolást, de nem jelentette, amiért később Nagy Ferenc vasra verette.⁵⁵¹ A főkapitány-helyettes ekkor – szeptember legvégén – egy esetleges újabb török támadásra készülve háromnapos élelemmel hívta össze

⁵⁴⁰ MOL P 1314 No 32 987, melléklet: Ferenczi Pál szécsiszigeti hadnagy levele Nagy Ferencnek 1684. június 20-án.

⁵⁴¹ „Élésből pedig annyira megfogyatkoztak, hogy az régi hombárokot, az kölesekét kezdték meg, s azt eszik.” MOL P 1314 No 32 987 Vö. MOL P 1314 No 32 985

⁵⁴² MOL P 1314 No 32 989, 32 990

⁵⁴³ MOL P 1314 No 32 991

⁵⁴⁴ MOL P 1314 No 32 991

⁵⁴⁵ MOL P 1314 No 32 991 – Vö. Lentiből Nagy Zsigmond azt jelentette, hogy hírei szerint a kanizsai törökök Muraszombat (ma Murska Sobota, város Szlovéniában) felé rablást terveznek (1684. július 19.).

⁵⁴⁶ Ma Gósfá, község Zala megyében.

⁵⁴⁷ Ma Vasboldogasszony, község Zala megyében.

⁵⁴⁸ Ma Zalaszentlőrinc, község Zala megyében.

⁵⁴⁹ MOL P 1314 No 32 997 – Más török várak katonái közül is tartózkodtak ekkor Kanizsán. A török akcióról Nagy Ferenc további információkat közöl a következő napon, szeptember 28-án írt levelében: MOL P 1314 No 32 998.

⁵⁵⁰ Ma Pethőhenye, község Zala megyében.

⁵⁵¹ Az egerváriak hírlövésére a főkapitány-helyettes szerint a vasváriak, baltaváriak (Baltavár ma Bértavár, község Vas megyében) és mihályfaiak (ma Petőmihályfa, község Vas megyében) küldhettek volna segítséget. MOL P 32 997

a végvidék katonaságát Egerszegre, de azok a levél írásakor még nem érkeztek be. A fent leírt eset kapcsán Nagy Ferenc csalódottságának is hangot adott Batthyánnak írt levelében: „én soha sem tudom, mit érez ez a magyar nemzet, hogy ilyen engedetlen, és semmi jóban nem concurál [vesz részt]”.⁵⁵²

Már a budai ostrom utolsó szakaszában, október közepén – amikor nyilvánvalóbbá vált, hogy a várat nem sikerül ebben az évben bevenni, és amikor még a Kanizsával szembeni végvidékről újabb csapatot készültek küldeni Buda alá – megkezdődtek az egyeztetések a német katonaság téli beszállásolásáról. Az Udvari Haditanács Lotharingiai Károllyal és a főtisztekkel, köztük Batthyány II. Ádámmal is ez ügyben levelezett.⁵⁵³ Az időközben a hadtestéhez visszaérkezett Leslie generális novemberben magához hívatta az egerszegi kapitányt, Tar Józst, akit Nagy Ferenc arra kért, hogy menjen el és jelentse a generálisnak a vidék pusztaságát.⁵⁵⁴ Mindezt tette azzal a szándékkal, hogy a végvidék, illetve környéke lakosságát megkímélje. Az állandó hadiállapot által sújtott „szegénység” egy része a végekről ekkorra már védett helyre költözött, de Nagy Ferenc megemlített olyanokat is, akik „kedvet keresnek a pogányságnál”.⁵⁵⁵ 1684 őszén jelentős problémát okozott a végvidéken kialakult gabonahiány is. A lakosoknak Batthyány Kristóf megtiltotta, hogy Kanizsára gabonát szállítsanak.⁵⁵⁶ Október 15-én pedig a főkapitány-helyettes arról panaszkodott, hogy a környéken – „aranyat hordozzon bár az ember” – nem lehet búzát venni, mert elvitték és megdrágították a kereskedők; a hajdinát még le sem aratták, de a szegénység már eladta, csak hogy elmenekülhessen a területről. Ilyen körülmények között a szántóföldek pusztulásával kellett számolni, ami a végvidék katonaságának helyzetét is kilátástalanná tehetette; a környező földeken 1684-ben nem termett gabona.⁵⁵⁷ Nagy Ferenc leveléből érződik az igyekezet, hogy ebben a helyzetben minél körültekintőbben próbált eljárni. Bár tisztában volt vele, hogy a gabona eladásának tiltása a Buda alatt lévő, illetve oda igyekvő katonaság ellátását nehezítené, mégis szükségesnek tartotta, mert különben a beszállásolandó német katonaság végső pusztulásba döntheti a vidéket.

A végvidék ez évi történéseit látva elmondhatjuk, hogy – főként a büntetésképpen beszállásolt német katonaság miatt – növekedtek a katonaság és a lakosság nehézségei. A végvidék önállóságának visszaállítása után a működés megszokott mederbe terelődött. A végvidékiek életét 1684-ben a tisztségébe időlegesen visszahelyezett főkapitány, Batthyány II. Kristóf irányította Nagy

⁵⁵² MOL P 1314 No 32 997 – Egerszegen hetvenöt katonája (lovas és gyalogos egyben!) sem lett volna, hogy a törökökön rajta üssön.

⁵⁵³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 419v; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 564r. – Batthyány Kristóf októberben panasszal élt az Udvari Haditanács felé, amiért Leslie generális katonáit az ő birtokain akarják elszállásolni: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 368. fol. 416r.

⁵⁵⁴ MOL P 1314 No 33 005

⁵⁵⁵ MOL P 1314 No 32 998

⁵⁵⁶ MOL P 1314 No 32 998

⁵⁵⁷ MOL P 1314 No 32 999

Ferenc főkapitány-helyettessel együtt, a végvidékről felvonultatott katonaság irányítója a fiatal Ádám gróf volt. A folyamatos hadiállapot új kihívások elé állította a katonaságot és vezetőiket: egyrészt számukra kevésbé megszokott módon egy hónapokig elhúzódó várostrom körüli feladatokat kellett ellátniuk, ráadásul az emberveszteség és a katonák kimerülése az utánpótlás biztosításának megoldására kényszerítette a végvidéket, amely feladatnak az csak nagy nehézségek árán tudott megfelelni. Másrészt 1684-ben a végvidékkel szomszédos kanizsai vilájet katonasága részéről még reálisan várható volt nagyobb támadó akció indítása, amire aztán sor is került. Ez utóbbi igazolta a végvidék létének és működésének szükségességét a háború ezen szakaszában, ami pedig megkövetelte volna az ellátottság megfelelő biztosítását. A hadműveletek befejeztével pedig a magyar végvidékek katonaságának és lakosságának is szembe kellett néznie azzal, hogy a német katonaság jelenléte a területen az elkövetkezendő – még meg nem határozható hosszúságú – időszakban állandóvá válik. A főkapitány-helyettes is csupán arra törekedhetett, hogy ebben a helyzetben a végvidék számára minél elfogadhatóbb körülményeket teremtsen.

4.2.2. Az 1685. évi katonai szerepvállalás Batthyány II. Ádám főkapitány irányítása alatt

Nagy Ferenc ez évi első leveleinek címzettje még Batthyány II. Kristóf főkapitány volt, akinek tisztségéről való lemondása (*Resignation*) – amire már az előző évben ígéretet tett – 1685 márciusában került bejegyzésre a haditanácsi iktatókönyvekbe.⁵⁵⁸ Nagy Ferenc 1685. április 4-én írt levelében köszöntötte Batthyány II. Ádámot az alkalomból, hogy a király kinevezte őt végvidéki és kerületi főkapitánynak, továbbá a főkapitány-helyettes felajánlotta szolgálatait a fiatal grófnak.⁵⁵⁹ Ezt követően Nagy Ferenc jelentéseit a végvidékről már neki címezte. Az Udvari Haditanács jegyzőkönyveinek 1685. májusi bejegyzései között találjuk meg azokat a leiratokat, amelyek szerint Nagy Ferencet főkapitány-helyettesi tisztségében újonnan megerősítették.⁵⁶⁰ A főkapitány kinevezéséhez képest késői időpont abból a problémából is adódhatott, amit Nagy Ferenc április

⁵⁵⁸ Batthyány Kristóf lemond végvidéki főkapitányi tisztségéről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 148v. Vö. PÁLFFY 2009, 334. 93. jegyzet: Batthyány Kristóf lemondására: ÖStA KA Best. No 2357 és SNA Esterházy cseszneki ág lt., Kart. 43. Pallium I. fol. 175–176.

⁵⁵⁹ MOL P 1314 No 33 020 – I. Lipót 1685. február 15-i leiratában tudatta Esterházy Pál nádorral, hogy a dunántúli kerületi főkapitányságra és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányságra Batthyány II. Ádámot nevezte ki: MOL P 125 No 8427. Hivatkozik rá: IVÁNYI E. 1983, 124. Vö. még az Udvari Haditanács leirata március 16-án Esterházy Jánosnak: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 133r. Vö. még PÁLFFY 2009, 334. 95. jegyzet Batthyány Ádám kinevezésére: ÖStA KA Best. No 1623, 2357; OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 68rv.

⁵⁶⁰ Az Udvari Haditanács leirata Batthyány Ádámnak és Rudolph Wütz főmustramesternek: „wird notificiert, das den Franciscus Nagy noch den 22. Martij 1680 die Obr: leut: stell auf denen canisischen Gränizen conferiert worden, vmb selben zu installieren”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 248v.

7-i levelében leírt Batthyány Ádámnak, hogy tudni illik az Udvari Haditanács némi nehézséget (*difficultiót*) támasztott vele szemben, mert nem váltotta ki a dekrétumát. Batthyánytól ekkor kérte a kiváltáshoz szükséges összeg kifizetését, és hogy azzal vagy Sibrik Sándort, vagy Német Kristófot küldjék fel Bécsbe.⁵⁶¹ Az új főkapitány azt parancsolta neki, hogy személyesen menjen fel a dekrétumáért, de Nagy Ferenc később arról értesítette, hogy egy emberét küldte el.⁵⁶² Ezen levele írásakor – április közepén – nem is tartózkodott a végvidék központjában, Egerszegen, mert az esztergomi érseket, Széchényi Györgyöt várta Szombathelyen. Visszatérését pedig az ünnepek utánra valószínűsítette, mert a nagy árvizek megnehezítették a közlekedést a végeken.

Az előző évben Batthyány II. Ádám vezetésével a Kanizsával szembeni végekről Nagy Ferenc Buda alá indította el a katonákat. Levelei alapján – minimum – két alkalommal küldött nagyobb egységet a főkapitány mellé. A vár 1684. évi sikertelen ostroma után az Udvarban megegyezés született arról, hogy elsődleges és szükségszerű a keresztény sereg útvonalába eső és egyben annak utánpótlását veszélyeztető török erősség, Érsekújvár elfoglalása. Az ugyancsak török kézen lévő Eszék miatt, és a múlt év tapasztalatai alapján is a bécsi kormánynak jelentős oszmán támadásra kellett felkészülnie. A hadjárat terv alapján a keresztények 1685-ben is három helyen, három sereggel indítottak támadást:⁵⁶³ a fősereg Lotharingiai Károly vezetésével – I. Lipót június 28-án kiadott parancsa értelmében – Érsekújvár ostromára indult, a felsőmagyarországi hadműveleteket továbbra is Ludwig Schultz altábornagy irányította, míg a Dráva melletti hadszíntérért – ahogy az előző évben is – Walter Leslie generális felelt. A végvidéki katonaságnak ismételten fel kellett készülnie arra, hogy támadó hadműveletekben kell részt vennie.

Az Udvari Haditanács 1685. júniusi leirataiban szereplő rendelkezések alapján az ez évi hadjáratra a győri, a Kanizsával szembeni és a bányavidéki végvidékről két-két ezer katonát – ezer-ezer lovast és ezer-ezer gyalogost – kellett kiállítania Esterházy János főkapitány-helyettesnek, Batthyány Ádám főkapitánynak és Bercsényi Miklós főkapitány-helyettesnek.⁵⁶⁴ A Kanizsával szembeni végvidékről kiállítandó katonák jelentős részét, ahogy azt az eddigiekben is láttuk, a végvárakban szolgálatot teljesítők alkották, akik fizetése továbbra is

⁵⁶¹ MOL P 1314 No 33 019

⁵⁶² MOL P 1314 No 33 020

⁵⁶³ Az 1685. évi magyarországi hadászati eseményeire lásd: BÁNLAKY 2001; R. VÁRKONYI 1985c, 1593–1603; SUGÁR 1983, 65–79; UZUNÇARŞILI I. 2003⁶, 466–470.

⁵⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 295v (június 10.). Az Udvari Haditanács elrendelte, hogy a katonák toborzására két havi zsoldjukat meg kell előlegezni: egy lovasnak 3 R (rajnai forintot), egy gyalognak 2 R (rajnai forintot). ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 293v (június 9.). A rendelkezés Esterházy Jánosnak, Batthyány Ádámnak és Bercsényi Miklósnak lett kiküldve. – A katonaság felállításának és ellátásának megelőlegezése tárgyában folyamodott Batthyány Ádám júliusban az Udvari Haditanácshoz: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 380v. Vö. CZIGÁNY 2004, 154. és 154. 13. jegyzet.

akadozott. A főkapitány-helyettes februárban a fiát, Nagy Zsigmondot küldte fel Bécsbe a fizetés sürgetése végett,⁵⁶⁵ de – többek között – ez ügyben maga Batthyány Ádám is oda utazott.⁵⁶⁶ A katonaság összegyűjtésével és annak nehézségeivel csak Nagy Ferenc júliusi leveleiben találkozunk először. Ekkor – július 4-én – kelt levelében arról panaszkodott a főkapitánynak, hogy még a tisztek sem tartózkodnak a végházakban, mert – az állandó háborús állapottal egyre kevésbé összeegyeztethető módon – az aratási munkálatokkal vannak elfoglalva. „Én ugyan semmi fáradságomat, hivatalomban való eljárásomat, *Nagyságod* parancsolatját el nem múlatom, de, hogy kapitány uraimék tisztét egyedül viselhessem, lehetetlen” – írta Batthyánnak.⁵⁶⁷ Mindeközben a Lotharingiai Károly vezette főserég működéséről – Bezerédy István veszprémi kapitány levele alapján – már július 6-án tudósította a főkapitányt. Azt írta, hogy a német hadak már megszállták Érsekújvárat, illetve a kint rekedt törökök közül háromszázat levágtak, és „az mint beszélük, hamar nap *Isten* az keresztények kezében adja”.⁵⁶⁸ Július közepén a főkapitány-helyettes még a had összegyűjtésén fáradozott, és a végvidéken a főkapitány parancsaira, illetve jövetelére vártak; ekkor még nem történt intézkedés abban a kérdésben sem, hogy Batthyány a kisebb tisztségekbe kiket fog kinevezni.⁵⁶⁹ Azzal kapcsolatban, hogy a főkapitány a környező falvakból akart élelmet biztosítani a táborra menő katonáknak, Nagy Ferenc nagyon lesújtóan nyilatkozott: „igen keveset bírhatik *Nagyságod* s mind az commissarius [biztos] urak, mert az faluk kívül-belül elpusztultak, az mely nyomorult ember tekereg is rajta, egy hétig sem eszik kenyeret”.⁵⁷⁰ A biztosok (fizetőmesterek) érkezését is ezekben a napokban várta Nagy Ferenc, és ezért az egerszegi lovasokat Hagyárosnál, a gyalogosokat pedig András hidánál vára-

⁵⁶⁵ Nagy Ferenc felterjesztése a Kanizsával szembeni végvidék katonáinak fizetéséről február 17-én: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 370. Bd. fol. 81v. Lásd még az ő és fia folyamodványát a fizetés ügyében márciusban is: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 370. Bd. fol. 141v. Vö. még Batthyány Ádám folyamodványa az Udvari Haditanácsához május 9-én a kanizsai végvidékre szükséges lőporról és lőszerről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 370. Bd. fol. 236. v.

⁵⁶⁶ MOL P 1314 No 33 016 – A fizetelenségre lásd a kapornakiak panaszát májusban, amit Nagy Ferenc a következőképpen tolmácsolt Batthyány Ádámnak: „valami orvosságot találjon ebben, mert meg fognak a végek pusztulni, most is éhhel halók. Ha valamire szükségesek lesznek, semmi hasznokat nem vehetjük”. MOL P 1314 No 33 024 – A zsold kifizetésével kapcsolatban még július 8-án is azt írta Batthyánnak, hogy az „igen rák lábbon jön”. MOL P 1314 No 33 035 Vö. Batthyány Ádám a magyar katonaság júliusi zsoldja sürgetése végett írt az Udvari Haditanácsnak júliusban: ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 387r. – A kifizetésekben való fennakadásra jó példa az is, amiről Nagy Ferenc július 27-i levelében tudósította a főkapitányt: Széchenyi György pölöskei és egervári kapitányságáról a biztosokat Bécsből még nem értesítették, és így nem akarták kiadni a kapitányi fizetését. Nagy Ferenc arra kérte Batthyányt, hogy írjon ez ügyben a fizetőmestereknek: MOL P 1314 No 33 041.

⁵⁶⁷ MOL P 1314 No 33 034

⁵⁶⁸ MOL P 1314 No 33 035 Vö. Érsekújvár ostroma július 7–augusztus 19. MTK II 1982, 506.

⁵⁶⁹ 1685. július 14. MOL P1314 No 33 038

⁵⁷⁰ „Hanem káposztalevéllal, parajjal, és ha valahunnan magzott [--]alyatot kaphat, avval múlatja éhinségét, abraknak még híre sincsen”. MOL P 1314 No 33 038

koztatta. Batthyányt is arra kérte, hogy oda menjen, ahol a katonák mezőben vannak.⁵⁷¹

A hadjárat készülődés érdekes momentumának számít, hogy Tüskevárról⁵⁷² Esterházy János parancsát vitték Nagy Ferenc elé, miszerint a győri végvidék katonaságához kell csatlakozniuk, mivel korábban is onnan kaptak védelmet. De a főkapitány-helyettes július 15-i leveléből tudjuk, hogy Batthyány II. Ádámnak pedig arról volt parancsa, hogy a tüskeváriaknak hozzá kell menniük, amit egyéb iránt Nagy Ferenc is alkalmasabbnak tartott.⁵⁷³ Batthyány Ádám főkapitánynak még 1685 júniusában is megnehezítette a dolgát, hogy az ő főségét, illetve parancsnoklását nem mindenki vette tudomásul, így szükségessé vált, hogy megerősítsék annak tényét, például gróf Kéry Ferenc előtt is.⁵⁷⁴ Júliusi iktatással gróf Erdődy Miklós horvát bántól felirat érkezett az Udvari Haditanácshoz, amelyben kijelentette, hogy Batthyány Ádámmal, mint a végvidék főkapitányával („mit dem Adam Bathyani als Generaln der canisischen Granizen”) együtt fog működni.⁵⁷⁵

A Kanizsával szembeni végvidék hadjárat készülődése mellett, azzal egy időben kezdett gyülekezni a Walter Leslie generális hadtestéhez tartozó katonaság is. Az 1685. évi hadművelési tervnek megfelelően ismételten a Drávához kellett vonulniuk, hogy onnan elindulva kísérletet tegyenek az észéki híd elfoglalására, és ezzel megakadályozzák az új szerdár, Melek (Sejtán) Ibrahim pasa⁵⁷⁶ seregének átkelését, illetve elzárják a törökök utánpótlási útvonalát. A generális hadának mozgása és tevékenysége közvetlenül érintette a Kanizsával szembeni végvidéket, hiszen részben ugyanazon a területen tartózkodtak,⁵⁷⁷

⁵⁷¹ 1685. július 15. MOL P 1314 No 33 039 – Hagyáros ma Hagyárosbörönd része, község Zala megyében; Andrásbuda, ma Zalaegerszeg városrésze (Zala megye).

⁵⁷² Tüskevár ma község Veszprém megyében.

⁵⁷³ MOL P 1314 No 33 039 – Itt vélhetően Tüskevár nemesi felkelőiről van szó.

⁵⁷⁴ Az Udvari Haditanács leirata Batthyány Ádám parancsnoklásának megerősítéséről: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 313r. Vö. Másolat az Udvari Haditanács azon dekrétumáról, amit június 20-án Kéry Ferencnek küldtek ki, miszerint Batthyány Ádám végvidéki főkapitányként tevékenykedik: ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 316½r. Vö. még az Udvari Haditanács leirata a Magyar Kancelláriának Batthyány Ádám azon panasza ügyében, hogy a végvidékhez tartozó falvak nem engedelmeskednek neki: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 311v (június 20.). – Gróf Kéry Ferenc 1687-től 1700-ig Vas vármegye főispánja. FALLENBÜCHL 2002, 154.

⁵⁷⁵ ÖStA KA HKR. Prot. Exp. Bd. 370. fol. 388v.

⁵⁷⁶ Sejtán Ibrahim pasát 1684 augusztusában nevezték ki budai beglerbégnek, miután elődje Kara Mehmed pasa a vár ostroma közepette meghalt. SILAHDÁR II 1928, 118, 122; GÉVAY 1841, 51–52. A Budát védő, illetve felmentő hadműveletekben szerzett érdemei elismeréseképpen 1684 decemberében ő kapta meg a szerdári kinevezést a magyarországi hadszíntérre, és az új, Melek ('angyal') előnevet. SILAHDÁR II 1928, 138; GÉVAY 1841, 52; HAMMER-PURGSTALL 1830, 441–442; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 465–466. A szerdár a telet Nándorfehérváron töltötte.

⁵⁷⁷ Lásd az elmúlt év őszén a katonák beszállásolása miatti problémákat. Továbbá Batthyány Kristóf panaszát a birtokaira beszállásolt katonaság kártevései miatt 1685 elején: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 44v. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 11r. Vö. még Nagy Zsigmond apjának, Nagy Ferencnek szóló jelentésével a német katonaság kihágásairól:

illetve mert tevékenységük befolyásolhatta a szemben fekvő Kanizsa török katonaságának lépéseit is. A beszállásolt katonaság engedély nélkül hajtott végre portyákat a törökök ellen, ezáltal a magyar végvidéket is veszélybe sodorták, ami miatt a főkapitány-helyettes is jogosan aggódott. Március elején arra kellett figyelmeztetnie a Zalaváron lévő német kapitányt, hogy Batthyány II. Kristóf parancsa nélkül ne kezdjenek semmiféle akcióba.⁵⁷⁸

Nagy Ferenc június végén személyesen is találkozott Leslie generálissal. A ketten között végbement megbeszélésről Batthyány II. Ádámnak is jelentést tett június 27-én írt levelében.⁵⁷⁹ A német generális – saját elmondása szerint – ekkor 10–12 ezer német katonára számított, akikhez csatlakozik majd a horvát bán, Erdődy Miklós hada, a muraköziek és remélte, hogy így tesz majd Batthyány is katonáival.⁵⁸⁰ A generális arról is érdeklődött a helyi viszonyokat jól ismerő főkapitány-helyettesnél, hogy hogyan lehetne valamiképpen ártani a törököknek, van-e realitása Kapos(vár), Pécs vagy esetleg (Székes)Fehérvár bevételének. Nagy Ferenc június végén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a német had a végvidékiekkel együtt elég lehet Kapos vagy Pécs bevételére, de csak akkor, ha nagyobb seregbe nem ütköznek. De ekkor már számolni kellett azzal, hogy a szerdár, Melek Ibrahim pasa serege Nándorfehérvárnál készülődik, és hamarosan megindul Eszék irányába.⁵⁸¹ A főkapitány-helyettesnek úgy tűnt, hogy a generális mindenképpen szeretne valami csatát véghezvinni vagy legalább a kanizsaiak marháit elhajtani. Ez a szándéka játszhatott szerepet abban, hogy nem fogadta el Nagy Ferenc tanácsát a Drávához vezető útvonal megtervezésénél, és mindenképpen Kanizsa közelébe akart vonulni.⁵⁸² A német had június 30-án az éjszakát Lövőn töltötte, aminek az előkészületeit a főkapitány-helyettesnek személyesen kellett felügyelnie, „ott is kellett miattok múlatnom, mert igen imperiose [hatalmaskodóan] akartak az végházzal bánni”.⁵⁸³ Majd a generálist Egerszegen látta vendégül, és kilovagolt vele Kanizsa felé felmérni a lehetőségeket. Július 7-én a generális katonáival és Nagy Ferencsel a Kanizsától

MOL P1313 Memorabilia No 1296/3. Hivatkozik rá: IVÁNYI E. 1983, 124. – Nagy Zsigmond, Lenti és Lendva kapitánya februárban arra kért engedélyt az Udvari Haditanácstól, hogy a lebontott szállásokat a beszállásolt német katonaság számára újra felépíthessék: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 81v.

⁵⁷⁸ MOL P 1314 No 33 017 – Radonay Mátyás apát és egyben zalavári kapitány jól együttműködött a portyák terén a német katonasággal, még a magyarok kárára is.

⁵⁷⁹ MOL P 1314 No 33 032

⁵⁸⁰ Vö. Leslie generális hadtestének összetétele és létszáma 1685-ben: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 65.

⁵⁸¹ Bánlaky ismertetése szerint Lotharingiai Károly július 13-án már azt a hírt kapta, hogy a Melek (Sejtán) Ibrahim vezette kb. 40 ezer fős sereg készül Eszéknél átkelni a Dráván. BÁNLAKY 2001. Vö. SUGÁR 1983, 70.

⁵⁸² Nagy Ferenc szerint a legmegfelelőbb az lett volna, ha a német katonaság egyenesen a Muraközön keresztül vonul a Drávához. MOL P 1314 No 33 032

⁵⁸³ MOL P 1314 No 33 033

egy mérföld távolságra lévő Söjtörig⁵⁸⁴ vonult, majd – mivel itt a dragonyosok késlekedése miatt várakoznia kellett – visszaindult Zágorhíd⁵⁸⁵ fele, és az éjszakát a beérkező dragonyosokkal már Novában⁵⁸⁶ töltötte. Nagy Ferenc július 8-án kalauzt hagyva a német hadnál visszatért Egerszegre, azok pedig Lenti, majd Szécsisziget érintésével – a törökökkel való összecsapás nélkül – vonultak tovább a Drávához.⁵⁸⁷ Nagy Ferenc arra vonatkozóan is tett megjegyzést levelében, hogy a Leslie generális vezette hadi nép sem Egerszeg alatt, sem Söjtörön nem tett semmi kárt, de a dragonyosok „amely falukban eljöttek, mind földülták”.⁵⁸⁸

Leslie generális az iránti reménye, hogy Batthyány csatlakozik hozzá, nem volt alaptalan. Batthyány II. Ádám júliusban éppen az ügyben kért utasítást az Udvari Haditanácstól, hogy katonaságával Lotharingiai Károly herceg vagy Walter Leslie generális mellé kell-e vonulnia.⁵⁸⁹ Az általunk vizsgált források azt mutatják, hogy a Batthyány-féle katonaságot e tekintetben megosztották:⁵⁹⁰ az Udvari Haditanács Batthyány Ádámnak szóló július 29-i leirata azt az utasítást tartalmazta, hogy a gróf az irányítása alatt álló katonaságból – amennyit lehet – a Lotharingiai Károly vezette fősereghez küldjön, de a Leslie-féle hadtestnél is maradjanak katonák. A grófnak személyesen ott kellett megjelennie, ahol a katonasága nagyobb része is jelen volt; ez esetben a főseregnél, Érsekújvár alatt.⁵⁹¹ A katonaság konkrétabb, netán egységenkénti és létszámbeli megosztásáról jelenleg nem rendelkezünk adatokkal. Nagy Ferenc július 31-én azt írta a főkapitánynak, hogy gondoskodni fog a vitézlő rend kiszállításáról,⁵⁹² de annak úti céljáról nem kapunk információt. Ugyanígy nem tudjuk meghatározni, hogy Batthyány főkapitány augusztus eleji parancsa, miszerint a hadakat mezőbe kell szállítani, mely hadakra vonatkozott.⁵⁹³ A főkapitány-helyettes ráadásul ez utóbbi parancsot felülbírált és – „itt való uraimékkal is beszélgetvén” – úgy döntött, hogy jobb, ha még nem indulnak el.⁵⁹⁴ A hadi készülődés során figye-

⁵⁸⁴ Söjtör ma község Zala megyében.

⁵⁸⁵ Ma Zágorhida község Zala megyében.

⁵⁸⁶ Ma Nova község Zala megyében.

⁵⁸⁷ MOL P 1314 No 33 035 – Bánlakynál azt olvashatjuk, hogy július végén ez a had Légrádnál volt. BÁNLAKY 2001. Vö. SUGÁR 1983, 78.

⁵⁸⁸ MOL P 1314 No 33 035

⁵⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 387v.

⁵⁹⁰ A kérdésre lásd az Udvari Haditanács júliusi rendelkezéseit: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 343r, 347, 348r, 371r.

⁵⁹¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 375r. Lásd még ugyanebben az ügyben leirat Lotharingiai Károlynak augusztus 1-én: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 379r.

⁵⁹² MOL P 1314 No 33 042 Vö. Zichy István július 20-án Koháry Istvánnak írt levelében is még csak arról tett említést, hogy Batthyány Ádámot várják a hadakkal Érsekújvár alá. TMAOT 1872, 77. Idézi: CZIGÁNY 2004, 153.

⁵⁹³ MOL P 1314 No 33 044

⁵⁹⁴ MOL P 1314 No 33 044

lemre méltó Nagy Ferenc azon megjegyzése is, hogy a vitézlő rend kiszállítása mellett küldött egy pár katonát „méltóságos öreg urunknak őnagyságának is [mint Vas vármegyei főispánnak] Rába mellékre szorgalmatos gondot viselni és vigyáztatni”.⁵⁹⁵

Augusztus közepén, amikor a Melek Ibrahim pasa szerdár vezette 40 ezer főre becsült török sereg ostrom alá vette Esztergomot, Lotharingiai Károly megindult annak felmentésére az Érsekújvárt ostromló keresztény had nagyobbik részével, amit szintén 40 ezer főnyire becsülnek. A két sereg augusztus 16-án Tátnál csapott össze egymással. Történetírásunk megemlékezik arról, hogy a törökök vereségét eredményező csatában jelentős szerep jutott a Batthyány Ádám, Czobor Ádám és Monasterly János rác kapitány vezette lovasrohamnak.⁵⁹⁶ A török felmentő sereg sikertelensége után pedig augusztus 19-én Érsekújvár keresztény kézre került. A vár visszavételét követően Batthyány katonáit és őt magát is a Dunántúlon találjuk.⁵⁹⁷

Októberben az Udvari Haditanács Fernando (Ferdinand) De la Vergne altábornagy⁵⁹⁸ kérésére Batthyány II. Ádámot és katonáit a bán, Erdődy Miklós hadával együtt a Dráva menti tábor megsegítésére rendelte.⁵⁹⁹ A rendelkezésnek megfelelően Nagy Ferenc főkapitány-helyettes október 9-én tudatta Batthyány Ádámmal, hogy mindenhova írt a végekre a készülődésről és várják a főkapitány további parancsát.⁶⁰⁰ Ugyanakkor szerinte Leslie generális bármiféle szándéka (*intentioja*) a török ellen a végvidéki katonaság számára nagyon rosszkor lenne, éppen mindenki szüretel és ilyenkor nehezen megy el a vitézlő rend hadakozni. A harcok további menetét a rendelkezésünkre álló források alapján nincs módunk végigkísérni. Batthyány Ádám főkapitány is 1685 novemberében már a hadjárat során mellette lévő katonái számára mentességet kért a téli beszállásolás alól.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ MOL P 1314 No 33 042

⁵⁹⁶ BÁNLAKY 2001; R. VÁRKONYI 1985c, 1600. – A Melek Ibrahim vezette oszmán sereg a vereséget követően visszavonult Nándorfehérvárra. Majd pedig a szerdár Ahmed Cselebeivel elküldte békefeltételeit Lotharingiai Károlyhoz, amire azonban nem érkezett válasz. Sikertelensége következtében Melek Ibrahim pasának a szultán 1685. december 2-án fejét vetette. Helyére, a szerdárságra elsőként Abdi Abdurrahman budai basát, majd pedig az egri pasát, Szarhos Ahmedet nevezték ki. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 467–468.

⁵⁹⁷ Bánlakynál azt olvashatjuk, hogy szeptember 7-én Pálffy vezetésével kb. 12 ezer fős katonaságot – köztük Batthyány katonáit is – a Rába és a Mura vonala mögé rendelték, hogy biztosítsák az összeköttetést a felső-magyarországi és drávai hadtest között. BÁNLAKY 2001.

⁵⁹⁸ De la Vergne altábornagy 1685-ben Leslie generális hadtestének gyalogságát irányította. BÁNLAKY 2001.

⁵⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 465r, 473v, 479v. Vö. Batthyány Ádám felirata az Udvari Haditanácshoz októberben, hogy a Murához fog menni és egyesül a Leslie-féle hadtesttel: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 480v.

⁶⁰⁰ MOL P 1314 No 33 047

⁶⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 524r.

A német vitézlő rend ez évi beszállásolásának rendjéről Zala vármegye december közepén a Szentgróton tartott gyűlésén hozott határozatot, ennek értelmében Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek két kompánia (század) katonáiról kellett gondoskodnia, amelyek közül egyet a Mura melléki végházakban helyeztetett el, a másik katonaságát pedig Egerszegen, Szentgróton, Zalaváron és Szentgyörgyváron.⁶⁰²

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes már 1685. január 2-án arra figyelmeztette Batthyány II. Ádámot, hogy a szemben lévő Kanizsa törökjei mindenképpen „próbálkozni fognak” a végvidéken,⁶⁰³ továbbra is szükséges tehát szemmel tartásuk, amit még a múlt év nyarán elszenvedett tapasztalatai is megerősítettek. Mindezek ellenére a főkapitány-helyettes 1685. évi leveleiben lényegesen kevesebb információt olvashatunk akár a szemben lévő kanizsai törökökről, akár a várható oszmán seregről. Május 7-én Nagy Ferenc a török területekről azt jelentette a főkapitánynak, hogy hírei szerint a törökök között nagy az élelemhiány. Pénzüik ugyan lenne gabonavásárlásra, mert 15 Ft-ot is ígérnek a búzáért, a hajdináért és kölesért pedig 8 Ft-ot, de nem tudnak venni.⁶⁰⁴ Ugyanott azt írta még, hogy nem szálltak mezőbe a törökök; Pécssett, Szigetvárott és Kaposban janicsárok vannak, de tartanak a felettük lévő német hadak támadásától. Pár héttel később még mindig olyan híreket kapott, hogy bár a törökök nem gyülekeznek a Dráva egyik oldalán sem, egy sókereskedő arról számolt be embereinek, hogy Baranyán átkelve egy *feles* tatár csapat kifosztotta őt.⁶⁰⁵ Ugyanekkor a kanizsai, kaposi és szigetvári törökök Pécs mellett legeltették még a lovaikat, és csak Székesfehérvár környékéről lehetett hallani a törökök valamiféle gyülekezéséről.⁶⁰⁶ Egerszeg közelében pedig két zászlóaljnyi kanizsai török portyázott, akik elvittek két gyermeket és négy lovat. A magyar végbeli katonák pedig azért nem tudtak utánuk menni, mert nem voltak lovaik, illetve akinek volt, az ekkor szintén kint legeltette azokat távolabb a végháztól.⁶⁰⁷

Ebben a szinte már „kedélyesnek” mondható állapotban az hozott némi változást, hogy még az ez évi országos hadműveletek megindulása előtt, június

⁶⁰² Egervár neve is felmerült, de mivel az Vas vármegyéhez tartozott, és a főispánnak sem tett szert volna, arról lemondtak: MOL P 1314 No 33 055. Nagy Ferenc december 28-án arról értesítette Batthyány Ádámot, hogy a német katonaságot elhelyezte a várakban: MOL P 1314 No 33 057. Ugyanebben a levélben engedélyt kért a főkapitánytól arra, hogy az Egerszegen lévő német kapitány leveleit is a magyar katonák hordozzák, mert a németek nem ismerik az utakat, és a német kapitány is tartott katonái szökésétől(!).

⁶⁰³ MOL P 1314 No 33 015

⁶⁰⁴ MOL P 1314 No 33 023 – A híreket a Pécs környékéről érkezők hozták. Összehasonlításuképpen az előző év őszén a még le nem vágott hajdináért 2 forintot kértek a parasztok: MOL P 1314 No 32 999.

⁶⁰⁵ MOL P 1314 No 33 027

⁶⁰⁶ MOL P 1314 No 33 027

⁶⁰⁷ MOL P 1314 No 33 027

legelején az újonnan megerősített fiatal főkapitány, Batthyány II. Ádám parancsot adott egy portyázó akcióra a Kanizsa környéki falvak ellen. Miután a lenti hadnagy értesítette Nagy Ferencet arról, hogy a szécsiszigetiek kimennek, ő is hajlandó volt az egerszegi és a szentgróti lovasságot kibocsátani, írván, hogy „ne láttassam az jó szándékot meggátolni”.⁶⁰⁸ Ugyanakkor a katonákat azzal a figyelmeztetéssel bocsátotta útra, hogy mielőtt támadásba kezdenek, mérjék fel a török erejét.⁶⁰⁹ A portya eredményességéről nem számolnak be a főkapitány-helyettes jelentései, de magyar részről a későbbiekben is szerveztek hasonló kisebb akciókat a törökök ellen: július elején a szentgrótiak Kapos alá mentek, és hat törököt, lovakat, juhokat zsákmányoltak.⁶¹⁰ A nyár folyamán már a kanizsaiak is fenyegetőztek a támadással: a hódolatlan falvakra készülődtek, illetve Lövőre.⁶¹¹

A főkapitány-helyettes július elején nem tudott arról, hogy Kanizsa erősített kapott volna, de élelemszállítmány érkezett a várba.⁶¹² A Melek Ibrahim pasa szerdár vezette oszmán seregről nem voltak értesülései, de arról tudott, hogy a sereghez Kanizsról is rendeltek katonaságot.⁶¹³ Talán ennek a katonaságnak az elvonásával is magyarázható, hogy a végvidéken a törökök nagyobb katonai akciót, portyát nem hajtottak végre. Ugyanakkor a szerdár seregének elvonulása után a Drávától északra eső területeken még nagyobb ellenséges egységekkel kellett számolni. Összecsapásokra is sor került velük, ahogy arra Nagy Ferenc október 10-én a főkapitánynak írt leveléből következtethetünk. A főkapitány-helyettes – a kányavári kapitány tudósítása alapján – arról számolt be, hogy a törökök a veszprémi katonák közül (a szőlőhegyről!) közel százat elvittek, de ők is feles katonát veszítettek.⁶¹⁴ Hatvan szigetvári török lovas katona pedig az előző héten kétszer *nyargalt* Pölöske környékén.⁶¹⁵ De ezen levelek megírásakor a főkapitány-helyettes kémei és lovasai már azt jelentették, hogy az összegyűlt törökök elmentek a környékről.⁶¹⁶

A szomszédos Kanizsa török katonaságának ez évi teljesítményéről Nagy Ferenc december 9-én kelt levelében a következőket írta: „Istennek neve dicsérettessék, ez idén a kanizsaiak is a mi végházunkon nem tettek annyi kárt, mennyit

⁶⁰⁸ MOL P 1314 No 33 030

⁶⁰⁹ MOL P 1314 No 33 030

⁶¹⁰ MOL P 1314 No 33 034

⁶¹¹ MOL P 1314 33 034 Vö. MOL P 1314 33 040: a kanizsai alajbég fenyegetőzése.

⁶¹² MOL P 1314 No 33 035

⁶¹³ MOL P 1314 No 33 042

⁶¹⁴ MOL P 1314 No 33 046

⁶¹⁵ MOL P 1314 No 33 047

⁶¹⁶ Batthyány Ádám novemberben arról tett jelentést az Udvari Haditanács felé, hogy három pasa vitt élelmet Kanizsára és Kaposba: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 483v, 533r.

magok szenvedtek”.⁶¹⁷ Az 1685-ös hadjárat évből sem a nagyvezírségre aspiráló⁶¹⁸ Melek Ibrahim pasa szerdár serege, sem pedig a dunántúli török véghegyek katonái nem könyvelhettek el jelentős sikereket.

4.3. A végvidék feladatai és részvétele a Buda ostroma körüli hadműveletekben

A visszafoglaló háborúk egyik legjelentősebb eseménye a Magyar Királyság volt kormányzati központjának, az oszmán hatalom magyarországi székhelyének, Buda várának 1686-ban történt elfoglalása volt. Az 1684. évi sikertelen ostrom után I. Lipót császár 1686. június elején adott parancsot a Buda elleni hadműveletek megindítására. A 60–65 000 főre becsült császári és királyi hadsereg⁶¹⁹ fővezére, Lotharingiai Károly herceg nagyjából 15 000 katona felvonultatását várta a magyaroktól.⁶²⁰ A kutatás mai állása szerint – a herceg elvárásainak megfelelően – összességében több mint 15 000 magyar katona harcolt Budánál és az ostromhoz kapcsolódó hadműveletekben.⁶²¹ Ebbe, a végvárak által kiállított katonák mellett, a nemesi bandériumok, a megyei csapatok és Thököly Imrének a császár hűségére tért kurucai is beleértendőek. A teljes haderőhöz képest kis létszámú és rosszabbul felszerelt magyar csapatok kiállítása így is hatalmas terhet rótt az egész országra, és arra a végvári katonaságra, amelynek a támadó hadműveletekben való részvétel mellett továbbra is el kellett látnia a végvidék védelmét. Az 1686. év eseményeivel kapcsolatban Nagy Ferencnek 46 levele maradt ránk. Ezek alapján lehetőség nyílik arra, hogy megvizsgáljuk, milyen intézkedéseket kellett tenniük, és milyen nehézségekkel kellett szembenézniük a vezetőknek a Kanizsával szembeni végvidéken a fent említett kettős cél elérése érdekében. Az események rekonstruálásában továbbra is nagy segítséget nyújtanak az udvari haditanács iktatókönyvek, amelyeknek a végvidékre, illetve Batthyányra (végvidéki és magán katonaságára) vonatkozó bejegyzései a megelőző két év anyagával hasonló mennyiségűek. Emellett rendkívül gazdag forrásanyag (nyugati források, naplók, visszaemlékezések, oszmán történetírók munkái) áll a témával foglalkozó kutatók rendelkezésére magyar nyelven is.

⁶¹⁷ MOL P 1314 No 33 054. Még december 5-én kelt levelében a főkapitány beszámolt arról, hogy a zalaváriak fogtak nyolc törökök, de azok csak afféle bocskorosok voltak: MOL P 1314 No 33 053.

⁶¹⁸ UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 467; SİLAHDÂR II 1928, 216.

⁶¹⁹ A császári és királyi hadsereg összetételéről és létszámára lásd: SUGÁR 1983, 96. Vö. KÁROLYI-WELLMANN 1936, 116–118.

⁶²⁰ A szövetséges haderő magyar egységeire lásd: LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 81–87. Vö. DOMOKOS 1993a, 6–7.

⁶²¹ KÁROLYI-WELLMANN 1936. 114; DOMOKOS 1989, 57, 60–62; NAGY 1989, 41. – 15 000 főnél jóval nagyobb arányú magyar katonaságot feltételez: CZIGÁNY 1989a, 30–31; CZIGÁNY 1989b, 164–166. Vö. SUGÁR 1983, 97.

4.3.1. Előkészületek a táborba vonulásra

A háborús előkészületek a magyarországi végeket, így a Kanizsával szembeni végvidék – azaz a Zala és Mura melléki végházak – katonaságát ismételten ketős feladat elé állították: egyfelől a végvárak katonáiból kellett kiállítani az Udvari Haditanács által Buda alá rendelt csapatokat, másrészt pedig a várakban maradottaknak helyt kellett állniuk a szemben lévő török végvárak esetleges támadásai során. Ezen feladatok ellátásához az 1686-os esztendőben is szükséges volt a Kanizsával szembeni végvidék főkapitányi – és egyben a dunántúli kerületi főkapitányi – tisztét betöltő Batthyány II. Ádám és a végvidéki főkapitány-helyettese, Nagy Ferenc közötti megfelelő együttműködésre. Nagy Ferencnek az 1686. évből fennmaradt jelentései, levelei elsősorban Batthyány Ádámnak szólnak, de több esetben írt a már idősödő – és katonai tisztségeiről lemondott – Batthyány II. Kristófnak is, akinek véleményére és tapasztalatára sokat adott.⁶²²

A végvidék váraiban – ahogy fentebb már többször említettük – a békeidőszakokban is készenlétben álltak a katonák, hiszen a török várak őrségeinek portyázásaira a hódoltság egész ideje alatt számítani kellett. Az 1683. évi katonai fordulat eredményeképpen pedig állandósult a háborús helyzet a Magyar Királyság területén. Meg kell említenünk azt is, hogy az ún. visszafoglaló háború első éveiben még számítani lehetett nagyobb török sereg megjelenésére, illetve a török várak katonai megerősítésére, így természetesen kiemelt fontosságú volt a magyar végvárak munícióval és katonasággal való megfelelő ellátottsága is. A szemben lévő Kanizsa vára 1686-ban potenciális fenyegetést jelentett a magyar oldal számára, mert jelentős török őrséggel rendelkezett, és még mindig fontos hídfőállása lehetett egy, a Dráva mellől induló, az osztrák örökös tartományokat is veszélyeztető hadjáratnak.⁶²³ Stratégiai fontosságuk ellenére azonban a vele szemben álló végvárak állapota már hosszú ideje nem volt megfelelő. 1686 februárjában – még a hadjárat készülődését megelőzően – Nagy Ferenc azt jelentette a Kanizsával szembeni végvidék központjának, Egerszegnek a lőporraktáráról, hogy amennyiben nem erősítik meg, a tavaszi esők az épületet össze fogják dönteni.⁶²⁴ Ennek ismeretében az sem meglepő, hogy

⁶²² A törökkel való együttműködés miatt kompromittálódott és lemondott Batthyány Kristóf már csak kívülről, illetve Vas megyei főispáni minőségében avatkozhatott be az eseményekbe, de feltételezhetően a fia, az akkor még csak 24 éves Ádám az ő bejegyzése nélkül nem hozott fontos döntéseket. A haditanácsi iktatókönyvekben Batthyány Kristóf ez évi felterjesztései egyéb iránt még mindig a birtokára, Németújvárra (Güssing) beszállsolt katonasággal, azok áthelyezésének kérelmezésével kapcsolatosak.

⁶²³ Az oszmán hadsereg több hadjárata során a Dráva melletti utat is használta, így 1532-ben vagy 1664-ben is erre vonult a főszereg. Nagy Ferenc kémei az 1683-as török támadás idején is azt jelentették, hogy a török sereg egy része ez alkalommal is a Dráva mellett vonul fel. MOL P 1314 No 32 982 – Sajnos Kanizsára vonatkozó létszámadatunk csak az 1650-es évekre vonatkozóan van, ekkor az itteni őrség kb. 1800 katonából állt. HEGYI 2007, 1548.

⁶²⁴ MOL P 1314 No 33 063

ugyanebbből a várból március végén – a főkapitány-helyettes távollétében – a török rabok úgy szöktek meg, hogy kiásták magukat a tömlöcből és elfutottak.⁶²⁵

A tavasz folyamán a végvidéken is megkezdődött a hadjáratra való felkészülés, bár akkor még Bécsben nem született döntés arról, hogy a császári hadsereg mely várak ostromát kezdi meg. Lotharingiai Károly herceg június 6-án már Párkánynál tartott szemlét az addig összegyűlt 34 000 főnyi sereg felett, és három nappal később kézhez kapta I. Lipót parancsát a Buda elleni hadjárat megindítására. Az ostromra induló főszereg két seregtestből állt: az egyik a herceg vezérlete alatt a Duna jobb partján haladt Buda felé, a másik pedig, Miksa Emánuel bajor választófejedelem (1679–1726) vezetésével, a Duna bal oldalán előrenyomulva először a törökök által már kiürített Pesten vonult át, majd a folyón átkelve érkezett Buda alá. Mellettük még három hadtest tevékenykedett az ország különböző területein: a Friedrich Scherffenberg gróf vezette hadtestet Erdélybe rendelték, a kelet-magyarországi területeken Antonio Caraffa és Donath Heissler altábornagy csapatai működtek, míg a Dráva mellé Ludwig Schultz gróf, lovassági tábornok vezetésével küldtek egy hadtestet.⁶²⁶ Batthyány II. Ádám főkapitány parancsnoksága alatt a Kanizsával szembeni végvidékről küldendő katonáknak Miksa Emánuel csapataihoz kellett csatlakozniuk.⁶²⁷

Annak ellenére, hogy Nagy Ferenc főkapitány-helyettes minden várkapitányának utasítást küldött, hogy katonáikkal időre álljanak készen a felvonulásra, számos probléma nehezítette az előkészületeket. A végeken a táborba szállás legfontosabb feltétele most is az volt, hogy a katonák megkapják zsoldjukat. Nagy Ferenc március 23-án két kapitányát küldte fel Bécsbe az Udvari Haditanács elé a fizetések sürgetése végett,⁶²⁸ de egy májusban írt leveléből tudjuk, hogy a pénz és a posztó még akkor sem érkezett meg, noha az ügyben már Batthyány Ádám is tett lépéseket.⁶²⁹ Emellett a főkapitány-helyettes a katonák

⁶²⁵ MOL P 1314 No 33 068

⁶²⁶ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 116; BÁNLAKY 2001. Vö. SUGÁR 1983, 94–96; ZENAROLLA 1986, 101. – A hadseregnek ez a felosztása már a márciusi hadi tanácskozások során nagyrészt eldőlt. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 105.

⁶²⁷ Miután 1686. május elején Bécsbe rendelték Esterházy János győri végvidéki főkapitány-helyettest, Batthyány Ádámot és id. Bercsényi Miklóst, a bányavidéki főkapitány-helyettest, megállapodás született arról, hogy a végvárak őrségén felül a három főkapitányság váraiból kiállítanak összesen 6000 katonát, ha a Kamara rendezi a katonák zsoldját. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 107–108, 114.

⁶²⁸ MOL P 1314 No 33 066 Vö. A Kanizsával szembeni végvidék fizetésének sürgetésére márciusban és áprilisban is sor került: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 113r, 145r.

⁶²⁹ MOL P 1314 No 33 075 – A haditanácsi iktatókönyvekben június közepén is olvashatunk utasítást a kanizsai (értsd Kanizsával szembeni) végvidék, illetve a báni katonaság fizetése ügyében: két havi pénz és három havi posztó értékben kellett fizetni nekik: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 212v. A lovas havi 3 Ft-ot, a gyalogos 2 Ft-ot kapott, és a téli beszállásólól mentességet ígérték nekik: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 185r, 186v.

fegyvertelenségéről és a lovak hiányáról is jelentést tett felettesének.⁶³⁰ A szin- te állandósult fizetelenség és fegyvertelenség morálisan is kikezdte a végvidék katonaságát. Bár Esterházy Pál nádor, majd pedig Batthyány Ádám is utasította Nagy Ferencet, hogy akadályozza meg a katonáknak a lakossággal szembeni erőszakoskodásait és rablásait,⁶³¹ a főkapitány-helyettes május 1-jén kelt leve- léből tudjuk, hogy egyes végvárak katonái nemcsak a környező falvakat hábor- gatták, hanem kincstári birtokokat is megtámadtak.⁶³² Kevéssel ez után, július- ban a nádor panasza alapján Batthyányt felszólították Bécsből, hogy intézkedjen a katonái ellen, akik Esterházy Pál lendvai és lenti jószágait felprédálták.⁶³³

A csapatok felvonulása során a hadfelszerelés és az élelem szállításához nél- küözhetetlen szekerek összegyűjtése is komoly nehézséget jelentett, mert a fő- hadbiztos (*Főcommissarius*) – a végváriak készülődését megelőzve – Zala vár- megyétől a császári sereg vonulásához 200 szekeret már májusban elkülönítet- tett. Amikor a főkapitány-helyettes is szekerek átadását kérte a vármegyétől, azt a választ kapta, hogy „aki táborra megyen, csináljon magának szekeret”.⁶³⁴

Az említett problémák következtében Nagy Ferenc főkapitány-helyettes ké- telkedett abban, hogy a Buda ellen vonuló sereghez küldött csapatok a megfele- lő létszámban és a kellő felszereléssel, időben tudnak csatlakozni.⁶³⁵ A táborba induló végváriak létszáma, a zsoldjuk kifizetése és a szállításukhoz szükséges szekerek összegyűjtése július elején – amikor Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel hadai már több mint két hete ostromolták Budát – még mindig csak megoldandó problémát jelentett a főkapitány-helyettes számára. Július 4-i kel- tezésű levele részletesen foglalkozik azzal, hogy a Zala melléki végházakban milyen létszámú katonaság van (lovastisztek, közlovasok és gyalogosok), a le- vélhez tartozó mellékletben pedig sorra veszi, hogy egy-egy erősségből – mind a Zala melléki, mind pedig a Mura melléki végházakból – mennyi katonát ren-

⁶³⁰ MOL P 1314 No 33 076 – Ugyanebben az időben Esterházy János győri végvidéki főkapitány- helyettes is a katonák hátralékos zsoldjának megfizetését kérte az Udvari Haditanácstól, mert ettől függött, hogy mennyi katonát tudnak a hadjáratra kiállítani: KÁROLYI-WELLMANN 1936, 107, 108.

⁶³¹ MOL P 1314 No 33 064

⁶³² A pölöskei vár katonái ellopták a szomszédos település (*Boczföld*; ma Bocföldre község Zala megyében) lakóinak hat vagy hét lovát, és később össze is csaptak a helyi lakosokkal, egy embert meg is öltek közülük. Ugyanezek a katonák a kincstári birtokokra is rátámadtak, valamint egy nemes ember jobbágyaitól kilenc lovat vittek el: MOL P 1314 No 33 072.

⁶³³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v. Az Udvari Haditanács intézkedésére lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 257r.

⁶³⁴ MOL P 1314 No 33 077, 33 079 Vö. A fősereghez rendelt rendes és rendkívüli fuvarozás, prófunktészletezési és pékségről szóló intézkedésekről: „A Dunán inneni pedig, amely Sopron, Vas, Zala és Veszprém vármegyéből 1000–1500 fuvart remélhetőleg összehoz, a fősereg szolgálatára áll.” LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 106.

⁶³⁵ A katonák összegyűjtésével kapcsolatban felmerülő problémákra Nagy Ferenc először június 5-i levelében tett utalást, miszerint nehézséget okoz, hogy a végváriak egy részét más császári alakulatokhoz rendelték. MOL P 1314 No 33 079 – A levelet közli: MÜLLER 1976, 54. No 14.

delt Batthyány Ádám mellé.⁶³⁶ A feljegyzésekből kiolvasható, hogy a végházakban szolgálatot teljesítő őrség létszáma alatta maradt annak, amit az Udvari Haditanács előírt.⁶³⁷ Az erősségek jelentős emberhiánnyal küszködtek: Pölösken például az előírt 30 lovas helyett 17-et, a 70 gyalogos helyett pedig 39-et lehetett találni.⁶³⁸ A végvári katonaság létszámának feltöltésére kínáló lehetőség az lehetett volna, ha ún. szabad legényeket fogadnak fel, akik zsoldért és zsákmányért szerződtek egy-egy hadjárat idejére.⁶³⁹ De 1686-ban ez nem jelenthette a probléma teljes megoldását, hiszen – túl azon, hogy közülük is többen meghaltak vagy rabságba estek – a megmaradtak a jobb megélhetés reményében már korábban beírást magukat a fizetésen lévő végvári katonák közé. Az egerszegi szabad vajdáról pedig tudjuk, hogy lemondott a vajdaságról.⁶⁴⁰ Felmerült annak a lehetősége is, hogy a közeli települések nemeseit szólítsák fel hadba vonulásra, de őket csak korlátozottan lehetett hadra fogni, kényszeríteni pedig nem lehetett.⁶⁴¹

Nagy Ferenc július eleji számításai alapján a Kanizsával szembeni végvidék Zala melléki őrségének kb. a 40 %-át rendelték Buda alá. A Mura mellékéről érkező katonákkal együtt ez kb. 900 főt tett ki.⁶⁴² Ha a keretszám nem is változott jelentősen, a későbbiekben szükségessé vált az adatok korrekciója. Egerszegről Batthyány Ádám az előzetesen megállapított 100 helyett 120 lovas katonát követelt,⁶⁴³ és a szentgróti várból küldendő katonák létszámát is 10 lovassal

⁶³⁶ MOL P 1314 No 33 083 – Nagy Ferenc a Mura melléki végházak katonaságának létszámáról nem csatolt összeírást a levélhez. Az 1686. július 4-én kelt levél mellékletét a táborba rendelt katonák létszámáról közölte: KÁROLYI–WELLMANN 1936, 108. A levelet a végházakban található katonák lajstroma nélkül közölte: MÜLLER 1976, 55. No 15.

⁶³⁷ A katonaság létszámát az 1681-es rendelet ellenére, ami a redukció előtti – az 1655. évi törvények alapján megállapított – keretlétszámot írta elő, még 1686-ban sem sikerült feltölteni. Vö. az 1683. évi létszám gondokkal.

⁶³⁸ Feltételezhető, hogy a katonahiány miatt nem szerepel Pölöske neve a Budára küldendő katonákról készített, július 4-i listán. *A Kanizsával szembeni végvidék létszámadatai 1686-ban*, lásd: MELLÉKLETEK 4.

⁶³⁹ A végvári katonák összeírásakor ilyen szabad legények voltak ekkor Szentgróton, Szentgyörgyváron, Lövön és Lendván: MOL P 1314 No 33 083. Szabad legények alkalmazásával kapcsolatban lásd: CZIGÁNY 2001, 294–295; CZIGÁNY 2004, 145.; VÉGH 2009; illetve *A Kanizsával szembeni végvidék* című alfejezet (3.1.).

⁶⁴⁰ MOL P 1314 No 33 087

⁶⁴¹ Nagy Ferenc konkrétan a szentgyörgyvölgyi nemeseket említi: MOL P 1314 No 33 090. – Jelenleg nem lehet pontosan meghatározni, hogy a magyar nemesség milyen számban képviseltette magát Buda ostrománál. Érkeztek csapatok a vármegyékből, de nem mindenhol hirdettek általános felkelést. Esterházy Pál távolmaradása is befolyásolta a nemesség felvételét. CZIGÁNY 1989b, 166.

⁶⁴² A feljegyzésben szereplő Zala melléki végházak katonasága kb. 1100 főre tehető, amiből a július 4-i lista szerint Nagy Ferenc 458 katonát rendelt Batthyány Ádám mellé, továbbá a Mura melléki végházakból még 434 katonát vártak. MOL P 1314 No 33 083 – Vö. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 108; CZIGÁNY 1989b, 165.

⁶⁴³ MOL P 1314 No 33 087

megemelte.⁶⁴⁴ Ugyanakkor a készülődés ideje alatt nem egy várkapitány – akár Nagy Ferencet is megkerülve – próbálta lealkudni a hadba vonulók létszámát.⁶⁴⁵ A főkapitány-helyettes ugyan a Mura melléki végekről nem várt fogyatkozást, de mint a leveleiből kiderül, a légrádi kapitány – az előző évhez hasonlóan – nem akarta kiállítani az 50 lovas és a 100 gyalogost. Ezen a számon felül pedig semmiképpen nem tudott katonát adni, mert 50 lovasát Répásra, a Dráva melletti táborba, Schultz generális hadtestéhez irányították.⁶⁴⁶ Az ügy rendezése végett Nagy Ferencnek személyesen kellett Egerszegről Légrádra mennie.⁶⁴⁷ A főkapitány-helyettes a fentiek miatt is, és mert – ahogy írta – nem teljesítették a kötelezettségeiket, nem engedelmeskedtek a parancsoknak, és a várakban is csak akkor tartózkodtak, amikor fizetésosztás volt (néha akkor sem!), rossz véleménnyel volt a végvári kapitányokról.⁶⁴⁸

Batthyány Ádám a táborba indulás időpontjának július 17-ét jelölte ki. Nagy Ferenc levelei azonban, amelyeket 1–2 nappal ezt megelőzően írt, továbbra is az előkészületek akadályoztatásáról számolnak be. Egy hónappal Buda ostromának kezdete után a Mura melléki katonák zsoldjának kifizetése még mindig nagyon lassan haladt. Sőt, az ott található – még ép – falvak lakossága nemcsak a szeke-
rek átadását tagadta meg, hanem szembe is szállt a katonákkal: a Dobroka nevű faluban 250 ember állt fegyverben, hogy akár össze is csapjon Lendva várának őrségével.⁶⁴⁹ Annak ellenére, hogy a fent említett területen Esterházy Pál nádornak, Széchenyi György esztergomi érseknek és Draskovich Miklós országbírónak, azaz az ország legfőbb méltóságainak a jószágai voltak, a tisztartók a többszöri utasítás ellenére sem működtek együtt a végvidék védelméért felelős főkapitány-helyetessel, emiatt Batthyány Ádám főkapitány személyes közbelépésére volt szükség.⁶⁵⁰ Feltehetően a lakosság katonákkal szembeni magatartása összefüggésben állt azok fent említett erőszakos cselekedeteivel.

A végváriak késlekedésére utal az a – Nagy Ferenc egyik levelének hátoldalán található – feljegyzés is, amely szerint július 18-án még mindig folyt a szeke-

⁶⁴⁴ MOL P 1314 No 54 871

⁶⁴⁵ MOL P 1314 No 33 085

⁶⁴⁶ MOL P 1314 No 33 084, 33 086 – Az intézkedésre lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 239r.

⁶⁴⁷ Nagy Ferenc el is indult Légrádra, de útközben baleset érte, ami hosszú időre ágyhoz kötötte, ezért feladatait fia, Nagy Zsigmond, Lenti és Lendva kapitánya végezte el, és az összegyűjtött végbelieket is ő vezette Batthyány Ádámhoz: MOL P 1314 No 33 088, 33 089, 33 090.

⁶⁴⁸ A légrádi kapitányt egyenesen azzal vádolta meg a főkapitány-helyettes, hogy akadályozta a katonák összegyűjtését, mert késleltette a zsoldfizetést és nem küldte tovább leveleit Zalavárra és Szentgyörgyvárra: MOL P 1314 No 33 086.

⁶⁴⁹ MOL P 1314 No 33 091

⁶⁵⁰ MOL P 1314 No 33 089, 33 090, 33 091 Vö. A nádor panasza alapján Batthyányt felszólították, hogy intézkedjen, mert katonái Esterházy Pál lendvai és lenti jószágait prédálták: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 257r.

rek összegyűjtése.⁶⁵¹ Végül Batthyány Ádám főkapitány július második felében kb. 1500-2000 fős sereggel indult el a budai táborba, amely haderő a végváriakat, a főkapitány saját nemesi bandériumát és az egyéb vármegyei, illetve nemesi csapatokat foglalta magába, amely egységek pontos elkülönítése a jelenlegi ismereteink alapján nehézségekbe ütközik.⁶⁵²

4.3.2. A hír és értéke a végvidéken 1686-ban

A Kanizsával szembeni végvidék váraiból a táborba menő egységek felállítása mellett a katonaságnak éberrel kellett figyelnie a szomszédos török várak őrségének mozgolódását, és a Buda felmentésére küldött török sereggel kapcsolatos híreket is. Emellett pedig május közepétől kezdve nem lehetett figyelmen kívül hagyni Schultz generális hadtestét sem, amely a magyar és a török védelmi vonal közötti területen vonult kijelölt helyére, a Dráva mellé. A főkapitány-helyettes a végvidék védelmével kapcsolatban nyomatékosan felhívta Batthyány Ádám figyelmét arra, hogy a Buda alá küldendő katonák miatt meggyengült védvonal az erős török végházakkal szemben rendkívül sebezhetővé válik. Ott ugyanis – ahogy a főkapitány-helyettes írta – a győri főkapitányság területével, illetve a Balaton mellékével ellentétben nem lehetett számítani a török erők gyengeségére vagy az éppen Buda alatt állomásozó szövetséges erők segítségére.⁶⁵³

Ha a kialakult helyzet mellett számba vesszük a magyar végvári rendszer elavultságát, ellátatlanságát, a végházak rossz állapotát, természetes a főkapitány-helyettes azon törekvése, hogy a végvidék történéseiről minél rövidebb idő alatt a legpontosabb információkhoz jusson. Nagy Ferenc a híreit a Kanizsa vidékéről érkező emberektől, a sarcukat összegyűjtő keresztény raboktól, illetve a törökök közé küldött kémeitől kapta. A végházak katonaságának is feladata volt, hogy menjenek ki „lesni” és fogjanak „nyelvet” (azaz török katonákat), akikről szintén híreket szerezhetek.⁶⁵⁴

Nagy Ferenc így értesült arról, hogy a szemben lévő kanizsai várba mikor visznek/vittek a törökök muníciót és élelmet.⁶⁵⁵ Ezekről, valamint a végvidék különböző helyein megesett – békeidőszakban és háborús években egyaránt mindennaposnak tekinthető – összecsapásokról is jelentést tett Batthyány Ádám-nak. A főkapitány-helyettesnek a török–magyar végvidék viszonylag távolabbi

⁶⁵¹ MOL P 1314 No 33 066

⁶⁵² Batthyány jelentése az elindulásról júliusban pontos dátum nélkül: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol. 313v.

⁶⁵³ MOL P 1314 No 33 083

⁶⁵⁴ Május közepén Egerszegről és Kapornakról mentek ki katonák, akikről a főkapitány-helyettes május 21-i levelében azt jelentette, hogy az egerszegiek még nem tértek vissza, de a kapornakiak, akik kétfelé mentek, sikerrel jártak: az öt lovas hozott egy fejet és két lovat, a tizenhét gyalogos pedig három rabot. MOL P 1314 No 33 076

⁶⁵⁵ MOL P 1314 No 33 062, 33 069

területeiről is voltak hírei. Március végén például arról értesült, hogy Siklós táján a szlavóniai (tótországi) hajdúk összecsaptak a törökökkel, de 80 emberüket elveszítették, másutt pedig még további 60–65 katonájukat. Megtudta azt is, hogy a Kaposban állomásozó törökök a Balatontól északra fekvő Tapolca magyar katonái közül vittek el, illetve vágtak le negyvenet.⁶⁵⁶ Május végén pedig a győri és a hozzá tartozó végházak katonái, zsákmány reményében, Pécs felprédálására készültek.⁶⁵⁷ A végvári katonák portyázásainak gyakori célpontjai voltak – nem utolsósorban a megélhetésük megkönnyítése végett – az ellenséges váraktól távol legeltetett marhák is.⁶⁵⁸

Természetesen a törökök is figyelemmel kísérték a magyar végházak katonaságának tevékenységét és a császári csapatok mozgását. Nagy Ferenc leveleiben még arra is találunk utalásokat, hogy a török oldal milyen információkkal rendelkezett a vele szemben álló keresztény erők terveiről. A főkapitány-helyettes május 6-i levelében arról tájékoztatta felettesét, hogy Kanizsa és Kaposvár török őrsége janicsárokat helyezett el a környező falvak pajtaiban, mert azt feltételezték, hogy Batthyány Ádám csapataival portyázásra készül ellenük.⁶⁵⁹ Sőt, kevéssel a végvidékiek Budára indulása előtt is az a hír járta a törökök között, hogy a főkapitány rablást tervez a kanizsaiak ellen.⁶⁶⁰

A magyar és török oldal állandó összetűzései közepette azonban – Nagy Ferenc levelei alapján – azt kell mondanunk, hogy a Kanizsával szembeni végvidék védelme szempontjából ezen a nyáron Schultz generális hadteste nagyobb gondot jelentett.⁶⁶¹ A főkapitány-helyettes rendkívül ellentmondásos helyzetbe került. Várható volt, hogy az átvonuló sereg, hadászati indokolt módon, felégeti a határ menti falvakat és mezőket, de joggal lehetett tartani attól, hogy olyan mértékű pusztítást végez, ami a lakosság és a végvári katonaság élelemellátását súlyosan veszélyezteti. A vidék vízjárta, mocsaras jellegéből adódóan pedig az átvonuló sereg kénytelen volt hidakat és utakat építeni. Azok hátrahagyása azonban megnehezítette a magyar területek védelmét, mert a törökök is szabadon közlekedhettek rajtuk. Nagy Ferenc több levelében is sürgette Batthyány Ádámot, hogy rendelkezzen a terület védelméről: egyrészt azt

⁶⁵⁶ MOL P 1314 No 33 067

⁶⁵⁷ MOL P 1314 No 33 076

⁶⁵⁸ Júniusban az egerszegi katonák Nagy Ferencen keresztül arra kértek engedélyt Batthyánytól, hogy elhajthassák a kanizsai törökök marháit, és sürgették is őt, nehogy mások hamarabb lecsapjanak rájuk. Ugyanebben az időben a Balaton melléki magyar katonák is azt tervezték, hogy elhajtják a pécsi vagy a kaposi török őrség marháit. MOL P 1314 No 33 081

⁶⁵⁹ MOL P 1314 No 33 074

⁶⁶⁰ MOL P 1314 No 33 086

⁶⁶¹ Annak ellenére, hogy Ludwig Schultz 1686. július 16-án tífuszban meghalt, és a hadtest irányítását Thurn altábornagy, majd pedig Peter Mercy altábornagy vette át (lásd: BÁNLAKY 2001.), Nagy Ferenc július végi leveleiben még említi a generálist, illetve hadtestét: „generál Schultz (*Sulcz*) uram” (1686. július 28. MOL P 1314 No 33 093), illetve „Schultz (*Sulcz*) uram armadája” (1686. július 31. P 1314 No 33 094).

javasolta, hogy a főkapitány igyekezzék elérni, hogy a császáriak legalább az aratás idejéig kíméljék a termést; másrészt pedig engedélyt kért arra, hogy Schultzs generális hadtestének elvonulása után felégethessék a hidakat.⁶⁶²

Nagy Ferenc július 17-i levelének hírei nyomán tetten érhetjük a török hírszerzés tévedéseit, illetve feltételezhetjük a császáriak dezinformáló szándékát: a törökök ugyanis – miután megtámadták a császáriakat és foglyokat ejtettek – úgy tudták, hogy a Kanizsához közeledő sereg a budai táborhoz fog majd csatlakozni.⁶⁶³ Úgy tűnik, Kanizsa várának török őrsége nemcsak a Batthyány Ádám mellé gyülekező csapatok hadászati céljait mérte fel rosszul, hanem a Schultzs generális által vezetett hadtest mozgásáról is téves információkat szerzett, hiszen a császáriak – a törökök híreivel ellentétben – nem Budára, hanem a Drávához vonultak.

Július közepén – amikor a szövetséges haderő már több mint egy hónapja tartotta ostrom alatt Budát – az ostromlottak és ostromlók számára is rendkívül lényeges kérdés volt, hogy mikor érkezik meg és mekkora erőt képvisel a Szári Szülejmán pasa nagyvezír (1685–1687)⁶⁶⁴ vezetete felmentő sereg. Nagy Ferenc e vonatkozásban is minden rendelkezésére álló információt igyekezett megosztani a budai táborba készülő, majd pedig útnak is induló Batthyány II. Ádámmal, amely hírek a főkapitány révén a szövetséges haderő vezérkarához is eljutottak.⁶⁶⁵ A felmentő sereg vonulásával kapcsolatban egy rendkívül érdekes értesülést továbbított a főkapitány-helyettes a július 17-i levelében, miszerint a krími tatárok megharagudtak és nem akartak hadba vonulni.⁶⁶⁶ Ez az információ valójában az egyik kanizsai szpáhi vélekedése volt arról, hogy a felmentő sereg miért is késlekedett. Ugyanakkor a hír igazságtartalma azért is érdekelhette a magyar, illetve a császári hadvezetést, hiszen a krími tatár haderő alkotta az oszmán hadsereg legfélelmetesebbnek tartott részét. Távolmaradásuk a hadjáratból nehezen lett volna elképzelhető, hiszen az Oszmán Birodalom va-

⁶⁶² MOL P 1314 No 33 075, 33 077, 33 080, 33 081, 33 083, 33 092

⁶⁶³ MOL P 1314 No 33 092

⁶⁶⁴ DANIŞMEND 1972, 460–461, 463. 1685 decemberében az addigi nagyvezírt, Kara Ibrahim pasát megfojtották (SILAHDÂR II 1928, 158; GÉVAY 1841, 52.) és Szári Szülejmán pasa lett az új nagyvezír (SILAHDÂR II 1928, 226; SZILAHTÂR 1986, 414; HAMMER-PURGSTALL 1830, 465–466; UZUNÇARŞILI 2003⁶, 469, 475.). Kinevezésének hátterében az előző években lengyelországi szerdárként elért sikerei álltak: a krími kán hadaival együtt a Kamenyec környékére, illetve Moldvába betörő Sobieski János lengyel király és szövetségesei seregeit többször is megállította, és visszavonulásra kényszerítette. Az 1684-ben és 1685-ben a lengyelekkel folytatott harcokról lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 442, 462; ZINKEISEN 1857, 138; JORGA 1911, 203–205; BENNINGSEN 1978, 343; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 473–475.

⁶⁶⁵ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 320.

⁶⁶⁶ „Eddig is jött volna feles tatár [ti. Buda] segítségére, de az útnak megharagudtak, nem akartak jönni. Immár a török császár sok ajándékot ígért nekik, rövid nap eljőnek.” MOL P 1314 No 33 092

zallus államaként ez kötelezettségük volt, amiért ők még pénzbeli juttatást is kaptak a Portától,⁶⁶⁷ késlekedésük azonban jelentősen befolyásolhatta és hátráltathatta az oszmán sereg hadműveleteit. Keresztény részről tehát mindenképpen kedvező hírként szolgált a tatár hadak – ha nem is távolmaradása, de legalábbis a – késlekedése. A kérdés csak az, hogy a tatár hadak késlekedésére vonatkozó adat hiteles-e vagy sem. A válaszadáshoz át kell tekintenünk a krími tatár segédhadnak az 1686. évi magyarországi hadjáratban játszott szerepét, ami azért sem felesleges, hiszen ennek vizsgálata a magyar kutatásban eddig kevés figyelmet kapott.⁶⁶⁸

Amikor 1686 elején a magyarországi hadszíntérről vészjósló hírek érkeztek a Portára a császáriak és szövetségeseik háborús készülődéséről, döntés született arról, hogy Szarhos Ahmed pasa magyarországi szerdár⁶⁶⁹ hadai mellé magának a nagyvezírnek, Szári Szülejmán pasának is fel kell vonulnia a szultáni haderővel.⁶⁷⁰ A nagyvezír 1686. március 22-én IV. Mehmedtől *serdâr-i ekrem* (főszerdári) kinevezést kapott, és megtette az előkészületeket a Magyarországra induló sereg összegyűjtésére.⁶⁷¹ Táborba hívó parancsot kaptak a ruméliai és anatóliai vezérek, beglerbégek; és természetesen a Porta a legfontosabb szövetségésére, a krími kán csapataira is számított. A krími kán hadba hívásának külsőségeiről részletekbe menően számolt be Szilahdár Findiklil Mehmed aga történeti munkájában,⁶⁷² de még a nagyon jól értesült történetírónál is bővebb információval szolgál az a még nem publikált nagyúri levél (*nâme-i hümayûn*) formában írt hadba hívó parancs, amelyet a szultán küldött a kánnak 1686 márciusában.⁶⁷³

⁶⁶⁷ IVANICS 1994, 39.

⁶⁶⁸ Az oszmánok 1683. évi bécsi ostroma kapcsán részletesebben beszámol a krími tatár haderő jelenlétéről VARGA J. 2007a, passim.

⁶⁶⁹ Szarhos Ahmed pasát 1685 decemberében nevezték ki magyarországi szerdárként. Szarhos Ahmed pasa már az év elején megérkezett Belgrádba, majd tavasszal a Tiszántúlon táborozott, de további hadműveletekbe nem kezdetett, be kellett várnia Szári Szülejmán pasa nagyvezír seregét, az ő utasításai nélkül nem cselekedhetett. SILAHDÂR II 1928, 226; SZILAHTÂR 1986, 414; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469.

⁶⁷⁰ Szári Szülejmán pasa azonban kezdetben elődjéhez, Kara Ibrahim pasához hasonlóan nem szándékozott személyesen hadba vonulni, sokkal fontosabbnak tartotta, hogy állandó jelenlétével kiküszöbölje a személye elleni udvari intrikákat. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469. 2. jegyzet.

⁶⁷¹ A *serdâr-i ekrem* tisztségre lásd még az 1683. évi hadjárat kapcsán a 322. jegyzetet. Szári Szülejmán nagyvezír szerdárként való kinevezésére lásd: SILAHDÂR II 1928, 236–237; SZILAHTÂR 1986, 420; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469.

⁶⁷² SILAHDÂR II 1928, 237; SZILAHTÂR 1986, 420.

⁶⁷³ A levél másolatát lásd a szultánok és nagyvezírek hadjáratok levelezését (1644–1686) tartalmazó két kötetes másolati könyvben (defterben). IV. Mehmed levele I. Szelim Giráj tatár kánnak 1686. március 7–16. NSNB Turcica 30. Fol. 92v–93r. Vö. a krími tatár kánok hadba hívásáról: UZUNÇARŞILI II 2003⁶, 30–31.

IV. Mehmed szultán eredeti szándéka az volt, hogy 1686-ban a nagyvezír mellett – akinek a főszerdárságáról a levél írásakor (márc. 7–16.) már döntött⁶⁷⁴ – az 1683. évhez hasonlóan maga a kán, I. Szelim Giráj (1684–1691)⁶⁷⁵ is felvonuljon a magyarországi hadjáratra. Szilahdár a szultán ezen szándékáról nem tud. A levélben IV. Mehmed külön kiemelte a kán, illetve a jelenlegi nagyvezír és korábbi lengyelországi szerdár, Szári Szülejmán hadi sikereit, amelyeket a lengyelekkel szemben vívtak ki. Tervét azonban a szultán idővel megváltoztatta – amit feltételezhetően a lengyel részről folyamatosan megnyilvánuló katonai fenyegetés is befolyásolt⁶⁷⁶ –, és úgy rendelkezett, hogy a kán maradjon a Kánság határain belül. Így végül a Krími Kánság második számú vezetőjét, a kalgát – amely tisztséget ekkor a kán egyik fia, Devlet Giráj töltött be – egy tatár sereggel a magyar hadszíntérre küldte, míg a másik fiát, a nureddin tisztséget betöltő Azámet Girájt a lengyelek ellen rendelte.⁶⁷⁷

Minderről pontos értesülései voltak Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek (1661–1690) is. Sárosi János, a Portán tartózkodó erdélyi követ szóhasználatára alapján arra is gondolhatnánk, hogy talán láthatott is egy, a hadjáratra vonatkozó török iratot. Azt írja: „A felséges krimi khán Szelim Ghirai khán is [...] bő tatár hadakkal Gallga szultánt ugyan Magyarország felé, Nenreddin szultánt ellenséget vadászó feles tatár hadakkal Lengyelország felé rendeltetvén, maga pedig csillagsokaságú más rendbeli tatár hadakkal Bucsákban szállván táborban, ott fog subsistálni...”⁶⁷⁸

A nagyvezír, Szári Szülejmán pasa 1686. április 19-én szállt táborba Drinápoly mellett,⁶⁷⁹ ahonnan azonban – Baló Mátyás erdélyi állandó követ (*kapitiha*) útleírása alapján – csak június 10-én indult meg serege nagyobb részével Ma-

⁶⁷⁴ Vö. a nagyvezír szerdári kinevezésének időpontjával: 1686. március 22. Lásd a 671. jegyzet hivatkozásait.

⁶⁷⁵ Szelim Giráj kán négyszer töltötte be a káni tisztséget: 1671–1677, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704. Tevékenységéről lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 432; HAMMER-PURGSTALL 1856, 162–170, 172–186; BENNIGSEN 1978, 342–346, 365; DUBINSKI 1997, 134–135; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 474.

⁶⁷⁶ Vö. „Tatarchan, welcher sein Nichterscheinen schon aus dem Grunde droheder Gefahr von Seite Pohlen’s entschuldigt hatte...” HAMMER-PURGSTALL 1830, 469.

⁶⁷⁷ SILAHDÁR II 1928, 237; SZILAHTÁR 1986, 420. „An den Tatarchan [...] wurden neue Eilbothen abgeferigt, um wenigstens den Kalgha und Nureddin aufzubiethen.” HAMMER-PURGSTALL 1830, 469. Vö. UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 469–470. A kalga és a nureddin személyére lásd: BENNIGSEN 1978, 365; IVANICS 1994, 210.

⁶⁷⁸ APOT 1870, 217. Vö. még: „a kán idén nem fogja elhagyni a Krímet, mindazonáltal hadainak egyik részét elküldi”. Levél Coronából (Brassóból) Apafi Mihálynak 1686. június 23-án. TMAOT 1872, 184.

⁶⁷⁹ Baló Mátyás 1686. április 27-i levelében arról tudósította Apafi Mihály fejedelmet, hogy április 19-én a nagyvezír táborba szállt, a császár (szultán) pedig április 23-án elindult Konsztantinápolyba. TMAOT 1872, 169. Vö. SILAHDÁR II 1928, 238–240, 240–241; SZILAHTÁR 1986, 421–422, 423; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 470.

gyarország felé.⁶⁸⁰ Összehasonlítva az 1683. évi hadjárattal, már a Drinápolyból való elindulás több mint két hónapnyi késlekedést jelentett a nagyvezíri sereg számára.⁶⁸¹ Az összegyűlt sereggel, illetve indulásával kapcsolatban Sárosi János erdélyi követ június 7-én azt írta Drinápolyból a fejedelemnek, hogy a nagyvezír már küldött előre hadakat, mert „némely helyekről oly kegyetlen fenetolvajlással élni szokott hadak jöttek, hogy az többi hadaival együtt sok veszedés és villongás nélkül nem járhatnának”.⁶⁸²

A nagyúri táborhoz rendelt, a kalga vezette tatárokról Baló Mátyás kapitihá még áprilisban egy moldvai bojártól azt a hírt hallotta, hogy azok Erdélyen keresztül szándékoznak menni.⁶⁸³ Sárosi János jelentéseiből tudjuk, hogy a kalga (*Galga*) szultán június elején lépte át Havasalföld határát,⁶⁸⁴ azaz kevéssel korábban indulhatott el. Július elején pedig – amikor Szári Szülejmán pasa seregével Nándorfehérvártól pár napra (*Haszán Pasa Palánkánál*) táborozott⁶⁸⁵ – a kalga szultán által vezetett had Bukarest táján járt.⁶⁸⁶ Ahogy az erdélyi portai köve-

⁶⁸⁰ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 451. A szultán és a nagyvezír Apafi Mihálynak címzett leveleit, amelyekben tudatták a fejedelemmel, hogy az oszmán sereg megindul Magyarország felé, június 11-én még Drinápolyban keltezték. APOT 1870, 238, 241. Az oszmán sereg felvonulási útvonalára lásd még: NEHRING 1984.

⁶⁸¹ 1683-ban Kara Musztafa pasa nagyvezír serege április 1-jén megindult Drinápolyból és május 6-án már Nándorfehérvár alatt táborozott. Lásd fentebb a *Feladatok és szerepvállalás a hadjáratban* (4.1.1.) című alfejezetben.

⁶⁸² APOT 1870, 217. Vö. Levél Brassóból Apafi Mihálynak 1686. június 8-án. TMÁOT 1872, 177–178. – Az előreküldött hadakról már június 26-án azt a hírt kapták a Budát ostromló császáriak, hogy Belgrádról egy 15 ezer fős sereggel betörték Magyarországra. NAPLÓ 1998, 50, 140. 116. jegyzet. Ekkor a nagyvezír Szófiánál volt. BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452.

⁶⁸³ Baló Mátyás levele Apafi Mihályhoz 1686. április 27-én. TMÁOT 1872, 169. – Vö. a tatár sereg felvonulási útvonala a tizenöt éves háború idején: Magyarország felé legtöbbször az Al-Duna mentén vonultak fel, Moldva és Havasalföld határán keresztül, és Belgrád alatt csatlakoztak a török főszerephez. IVANICS 1994, 51. Az útvonaluk 1598-ban: Özi–Akkermann–Kili–Tulça–Babadağı–Nikeboli–Bana tağları (nem azonosítható)–Semendre. 1604-ben pedig: Bender–Tulça–Isakçı. IVANICS 1994, 51. 112. jegyzet – Az 1683. évi felvonulásuk idején Murád Giráj kán vezetésével pontosan Erdélyen át haladtak, amit végigpusztítottak, ahogy a hódoltsági falvakat és városokat is. VARGA J. 2007a, 96. Útvonaltérkép: VARGA J. 2007a, 104.

⁶⁸⁴ Sárosi János követ levele Apafi Mihálynak Drinápolyból 1686. június 7-én. APOT 1870, 217. Vö. Nagy István és Baló Mátyás követek július 7-i keltezésű levele: a nagyvezír az erdélyiek kérésére nem változtatta meg az útvonalát, és nem küldte a tatárokat Erdélyre, holott korábban ezzel fenyegetőzött. APOT 1870, 328.

⁶⁸⁵ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452.

⁶⁸⁶ Baló Mátyás kapitihá és Nagy István követ levele Apafi Mihálynak Haszán Pasa Palánkából 1686. július 7-én. APOT 1870, 330. – A július 20-án Apafi Mihálynak Bukarestből keltezett levél pedig arról számolt be, hogy a Duna mentén vonuló tatárok szultánjukkal együtt szállást és élelmet kértek. TMÁOT 1872, 187.

tektől megtudjuk, a tatárokkal együtt a havasalföldieknek is hadba kellett indulniuk.⁶⁸⁷

Szári Szülejmán pasa július 10-én érkezett meg személyesen Nándorfehérvárra,⁶⁸⁸ majd egy héttel később, július 17-én indult el Eszékre, ahova serege még e hónap 27-én meg is érkezett.⁶⁸⁹ A nagyvezír az eszéki táborba rendelte Szarhos Ahmed pasa szerdárt is a Magyarországon állomásozó hadakkal, és ide érkezett meg augusztus 2-án – amikor az oszmán sereg átköltöztetése a hídon már napok óta folyt – Devlet Giráj kalga a tatár segédhaddal. Erről a hadról Baló Mátyás a következőket írta: „Az hírihez képest emberi nem felette sok, de minden rossz ocsmány tatárnak hat, hét lova s ezért igen soknak látszék [...] lehet tizenhét- vagy tizennyolcezer, noha az híre hatvanezer, de lova több hatvan-ezernél.”⁶⁹⁰

A márciusi hadba hívó parancs után – tekintve, hogy a legújabb kutatások szerint a tatár haderőt 2–4 hét alatt is össze lehetett gyűjteni⁶⁹¹ – meglepő lehet, hogy a kalga serege is bő két hónap múlva indult csak útnak. Ezzel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül az a – szultán leveléből is érzékelhető – mind inkább fontossá váló momentum, hogy a lengyelek részéről megnyilvánuló állandó fenyegetés miatt a krími tatárok számára a saját törzsterületük védelme elsődleges fontosságúvá vált. IV. Mehmed a birodalmi érdekeken túl ezt is mérlegelhette, amikor megváltoztatta az 1686 márciusa előtt készített hadjárat tervét.⁶⁹² A kialakult hadi helyzet miatt a kánnak és a nureddinnek a lengyelek, illetve – esetlegesen – az oroszok támadásait kellett kivédenie. Ezen a hadszíntéren jórészt csupán a Krími Kánság ellenállásán és haderején múlt, hogy

⁶⁸⁷ Sárosi János követ levele Apafi Mihálynak Drinápolyból 1686. június 7-én. APOT 1870, 217. Levél Brassóból Apafi Mihálynak 1686. június 8-án. TMÁOT 1872, 177–178. Levél Bukarestből Apafi Mihálynak 1686. július 20-án. TMÁOT 1872, 187.

⁶⁸⁸ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452. – A Buda alatti császári táborban már július elejétől kezdve beszéltek a nagyvezír Nándorfehérvárra való megérkezéséről: ZENAROLLA 1986, 112 (július 1.); D'ASTE 2000, 90 (július 8.); NAPLÓ 1998, 56.

⁶⁸⁹ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452. Nagy István és Baló Mátyás levele Apafi Mihálynak 1686. július 18-án. ERDÉLYI KÖVETJELENTÉSEK 1986, 461.

⁶⁹⁰ BALÓ 1899, 309; BALÓ 1986, 452–453. – Egy Buda alatt elfogott török beszámolt arról, hogy a nagyvezír Eszéknél tanácskozást tartott, majd július 30-án az előőrsök parancsot kaptak a hídon való átkelésre. NAPLÓ 1998, 86. Vö. IDEGEN ÖNKÉNTES 1986, 279. – Baló Mátyás július 27-i levele szerint maga a nagyvezír már a következő napon át akart kelni az eszéki hídon. Baló Mátyás levele Apafi Mihálynak 1686. július 27-én. ERDÉLYI KÖVETJELENTÉSEK 1986, 462.

⁶⁹¹ A krími tatár haderő összegyűjtéséről: IVANICS 1994, 48. Vö. COLLINS 1975, 259.

⁶⁹² Meg kell említenünk még egy, a havasalföldiektől Apafi Mihály fejedelemnek küldött augusztusi levelet, amelyben a következő hír olvasható: „egy ifjú tatár szultán kevés haddal az element Galga szultán bátyja után sietett volna, be is ment néhány nap járőföldre Havasalföldre (Sztánká dela Vád), de visszatértették. A tatárság, aki vele volt, sem akart vele tovább menni”. Levél a Vaskapunál állomásozó havasalföldiektől Apafi Mihálynak. 1686. augusztus 13-án. TMÁOT 1872, 190. Mivel ez az esemény egyelőre más forrásban nem szerepel, témánk szempontjából jelenleg nehezen értelmezhető.

sikerült a keresztény erők előrenyomulását – még egy rövid ideig – feltartóztatni.

Feltételezhetjük tehát, hogy a nagyvezír elindulásának körülményeiről, illetve a Krími Kánságnak a lengyel–oroszlös közeeledés követeztében megváltozott hadászati helyzetéről volt némi fogalma a végvidéken állomásozó török szpáhinak is, de nem biztos, hogy tisztában volt a késlekedés valódi, pontos okával. A fent leírt körülmények befolyásolhatták a felmentő sereg késlekedését, de alapvetően a nagyvezíri sereg június 10-i drinápolyi indulása tűnik megkéséttnek; mintha a szultáni udvarban nem mérték volna fel reálisan, hogy a keresztény hadak számára milyen előnyt is jelenthet az elmúlt évek hadjáratii sikereit követeően a területen belüli téli elszállásolás, a felvonulási útvonal és a hadak mozgósítási idejének rövidülése.

A török sereg magyarországi felvonulásakor hagyományosan az eszéki hídon lépte át a Drávát. A híd védelmére a törökök már a szövetséges csapatok hadmozdulatainak kezdetekor jelentősebb katonai erőt vontak össze. Július közepén e had létszámát a kanizsai törökök 3–5000 főre tették, de Nagy Ferenc főkapitány-helyettes egyik kéme július végén ugyanezt a haderőt mindössze ezer főre becsülte.⁶⁹³ A főkapitány-helyettesnek akkor – július 28-án – még nem volt híre a nagyvezír seregéről, de három nappal későbbi – július 31-i – levelében már a törökök Eszék alatti gyülekezéséről írt, amit több kéme is megerősített.⁶⁹⁴

Nagy Ferenc, aki felelős volt a Kanizsával szembeni végvidék védelméért, ahogy az 1683-as hadjárat idején,⁶⁹⁵ most sem hagyhatta figyelmen kívül annak a lehetőségét, hogy a török haderő egy része a Dráva mentén Ausztria irányába indul el, veszélyeztetve a Budát ostromló sereg hátszágát. Ezt azok a híresztelések is megerősíteni látszottak, melyek szerint a törökök a szlavóniai területekre fognak támadni és megkísérlik visszaszerezni a két évvel korábban elvesztett Verőce (*Virovitica*) várát.⁶⁹⁶ Ekkorra azonban a császári hadtest már állást foglalt a Drávánál, és a horvátországi bán, Erdődy Miklós hadai is útban voltak, hogy csatlakozzanak hozzájuk.⁶⁹⁷

4.3.3. *Batthyány II. Ádám és katonái a Buda alatti táborban*

Batthyány Ádám a Kanizsával szembeni végvidékről a kb. 1500–2000 fős katonaságával – amelyben a végvidéki katonák mellett megtaláljuk a saját és a vármegeei bandériumokat is – július második felében érkezett a Budát ostromló

⁶⁹³ MOL P 1314 No 33 092, 33 093

⁶⁹⁴ MOL P 1314 No 33 094

⁶⁹⁵ MOL P1314 No 32 982

⁶⁹⁶ MOL P 1314 No 33 094, 33 095

⁶⁹⁷ BÁNLAKY 2001.

keresztény táborba. Katonáival Miksa Emánuel bajor választófejedelem parancsnoksága alá rendelték, ahol a Szári Szülejmán pasa nagyvezír vezette felmentő sereg megérkezéséig a táborból Székesfehérvár irányában előretolva elsősorban felderítő akciókban, portyázásokban vett részt.⁶⁹⁸ Az oszmán főssereg előhadaival folytatott csatározások után Batthyány és katonái augusztus elején tértek vissza a budai táborba, az ostromlók védelmére kiépített sáncrendszer (*circumvallatio*) mögé.⁶⁹⁹ Mindez azért vált szükségessé, mert Szarhos Ahmed pasa szerdár már augusztus 1-jén elindult egy – a rendelkezésünkre álló források alapján pontosabban meg nem határozható – 15–25 ezer fős sereggel Székesfehérvár felé. Rövid időn belül ennek a seregnek az előőrseivel csaptak össze az ostromlók felderítő csapatai,⁷⁰⁰ majd a közeledő nagyvezíri sereg egyéb alakulataival, köztük a Devlet Giráj kalga vezette krími tatárokkal is.

A Kanizsával szembeni végvidékről érkezett Batthyány Ádám és katonái ezt követően továbbra is azt a feladatot kapták, hogy derítsék fel az ellenséges haderő állásait, fogjanak nyelveket, valamint, hogy zavarják az ellenfelet. Giovanni Paolo Zenarolla székesfehérvári prépost beszámolójában leírta, hogy augusztus 7-én Lotharingiai Károly Batthyány harminc emberét kirendelte, hogy felderítsék a környéket és „ezek harminc derék törökkel találkoztak, és több mint egy órán át üldözve őket egyet megöltek és négyet a táborba hoztak, köztük egy agát, aki évekkal azelőtt Győről nyolcezer reáléért váltotta ki magát”.⁷⁰¹ A foglyok értékes információkat szolgáltatottak a közeledő nagyvezíri seregről, amelynek létszámát 80 ezernek mondták. Továbbá azt is tudatták vallatóikkal, hogy a főssereg Szarhos Ahmed pasa szerdár által vezetett előhadának felbukkanására az ostromlók már a következő napon számíthatnak. Augusztus 8-án korán reggel a bajor táborral szembeni magaslaton – a budafoki Sashegy tetején – valóban megjelent egy három–négyezer fős török–tatar had, amely a budai táborra jött feltérképezni. Megjelenésükről a szemtanú források általában említést tesznek, de vannak, akik azt is leírták, hogy ellenük a választófejedelem Batthyány Ádám huszárjait küldte ki, és a kibontakozó csetepatéből az ellenfél visszavonulni kényszerült.⁷⁰² Kevésbé volt szerencsés az, az előző nap felderí-

⁶⁹⁸ THALY 1885, 309–310; KÁROLYI–WELLMANN 1936, 111; R. VÁRKONYI 1985c, 1624.

⁶⁹⁹ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 322; BÁNLAKY 2001; RÖDER 1839, 78; THALY 1885, 310. Vö. A budai ostromban résztvevő szemtanúk feljegyzései is megemlítik Batthyány beérkezését a táborba: ANGOL SZEMTANÚ 1986, 212; LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 160; ZENAROLLA 1986, 137; FRESCHOT ATYA 1986, 377.

⁷⁰⁰ D’ASTE 2000, 110; NAPLÓ 1998, 86; ZENAROLLA 1986, 137; IDEGEN ÖNKÉNTES 1986, 279.

⁷⁰¹ ANGOL SZEMTANÚ 1986, 215–216. Az esetet említi KÁROLYI–WELLMANN 1936, 33; BÁNLAKY 2001. Zenarolla szerint Batthyányt rendelték ki harminc emberével: ZENAROLLA 1986, 138. A Buda ostromában résztvevő névtelen önkéntes naplója erről az augusztus 9-i feljegyzései között írt: NAPLÓ 1998, 89.

⁷⁰² ANGOL SZEMTANÚ 1986, 214. Károlyi Árpád Doria di Cirié savoyai tiszt jelentéseire alapozva azt írta, hogy Batthyány Ádám alatt a bajor választófejedelem 2500 huszárt küldött ki a táborból. KÁROLYI–WELLMANN 1936. 332. Feltételezhetően itt nemcsak a Kanizsával szembeni végvidék

tésre kiküldött kb. 150 magyar huszár, akik éppen a csetepatéből elvonuló törökökbe botlottak, és csak húszan-harmincan tértek vissza a keresztény táborba.⁷⁰³ Augusztus 9-én a bajorok előtt felvonuló kb. háromezer török ellen ismét a magyarokat rendelték ki.⁷⁰⁴

Érdekes módon az 1686. évi budai ostrom történései közül az oszmán sereg tatár segédhadával kapcsolatban az egyetlen, több szerző által megemlített momentum nem más, mint a tatároknak Batthyány Ádám főkapitány katonáival való összecsapása volt. Károlyi Árpád Henrik szász herceg naplójának egy bejegyzésére hivatkozva megjegyezte, hogy augusztus 11-én a kelenföldi síkon, a Budát ostromló bajor táborral szemben nagy számú török lovascsapat jelent meg, ellenük pedig Batthyány Ádám huszárjait küldték ki, „akik a vakmerő törököt visszakergették, sőt elfogták a vigyázatlanul előrenyomuló *tatár kánt* is. Igaz ugyan, hogy a tatároknak erős küzdelem után sikerült urukat a győzelmes huszárság kezéből kiszabadítani”.⁷⁰⁵ Ez a történet a későbbiekben változtatás nélkül bukkant fel más szerzők munkáiban is.⁷⁰⁶

A Buda felmentésére vonuló nagyvezír seregében a tatár segédhadat azonban – mint fentebb láttuk – nem I. Szelim Giráj tatár kán vezette, hanem fia, a kalga, Devlet Giráj. Honnan eredhet akkor a szakirodalomban felbukkanó tévedés? A Károlyi Árpád által megjelölt forrásban, azaz Henrik szász herceg német nyelvű naplójában nem a kán, hanem a szultán (*Sultan*) megnevezés szerepel.⁷⁰⁷ A szultán megnevezést Károlyi a kán megjelöléseként értelmezte. Azonban a mongol hagyományoknak megfelelően a Krími Kánságban is a kán volt az uralkodó címe. A szultán cím nemtől függetlenül a káni család tagjait illetve meg *herceg* jelentésben. Jelen esetben ennek Devlet Giráj kalga szultánt kell jelölnie.

Azt, hogy Batthyány Ádám – de katonái mindenképpen – jelen voltak az augusztus 11-i csetepaténál, alátámasztja még a szintén ott tartózkodó Ottlyk György beszámolója is. Ő megemlítette, hogy mellette harcoltak a főkapitány katonái, és miután az összecsapásban sikerült zsákmányolnia egy török lobo-

katonaságáról van szó. Az eseményről említést tesz még: BÁNLAKY 2001. Vö. még LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 165; ZENAROLLA 1986, 138; NAPLÓ 1998, 87–88; D’ASTE 2000, 113; BARTA 1985, 174. Utóbbinál a csetepaté említésekor Batthyány és katonái nincsenek megnevezve. – Doria di Cirié savoyai tiszttel jelentéseit a budai táborból II. Vittorio Amadeo savoyai herceghez írta. KÁROLYI–WELLMANN 1936, IX.

⁷⁰³ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 332. Vö. LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 167, amely szerint a 150 felderítóből 30 menekült meg. Vö. még R. VÁRKONYI 1984, 297–298.

⁷⁰⁴ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 332; BÁNLAKY 2001.

⁷⁰⁵ KÁROLYI–WELLMANN 1936, 334–336; HENRIK SZÁSZ HERCZEG 1886, 699.

⁷⁰⁶ BÁNLAKY 2001. R; VÁRKONYI 1984, 298.

⁷⁰⁷ „Den 11. Aug. Kahmen die Türken abermahln zum Forschein, und satzten sich gegen das Beyerischen Lager auf einer Höhe in ein ordentlich Campement, da es dann hin und wieder an ein Scharmütziren ginge, und hatten die Hussaren dann und wann einige avantage, wie sie denn schier den Sultan, so die Tartarn commandiret, eingebracht, wenn nicht die Türken denselben, benebst dem Hussaren, so ihn bereits gefangen hatte, wiedergenommen hätten.” HENRIK SZÁSZ HERCZEG 1886, 699.

gót, a tisztek közül maga Batthyány Ádám is gratulált neki.⁷⁰⁸ Amennyiben a források adatai valóban Devlet Giráj kalgával hozhatók összefüggésbe, akkor érdekes és értékes adalékot szolgáltatnak a későbbi kán életútjához.⁷⁰⁹

A fenti csatározások is jól mutatják, hogy mind a Batthyány vezetése alatt Buda alá rendelt lovas katonaságnak, mind pedig a kalga vezette tatároknak ugyanazt a feladatot szánták feletteseik: portyázzanak, csetepatékat vívjanak és mindezzel az ellenséget nyugtalanítsák. Ehhez pedig a tatárok jól értettek, ráadásul már a megjelenésükkel is jelentős lélektani hatást váltottak ki a keresztényekből. Az egyik szemtanú, Michele D'Aste a következőket írta róluk: „Tegnap az ellenséges táborból egy lengyel(!) és egy német(!) megadta magát. Ezek azt mondják, hogy a török sereg nem erősebb negyvenezer embernél, ezek közül a tatárok mutatják a legnagyobb bátorságot, és azt tervezik, hogy elfoglalják a táborunk feletti magaslatot, és megjelenésük mindenkit a szokásos rémülettel és megdöbbenéssel tölt el.”⁷¹⁰ A harcmodorukat illetően pedig a szövetséges csapatok fővezérének, Lotharingiai Károlynak a hadinaplóját érdemes idézni: a tatárok nap, mint nap „a választófejedelmiek elől szétszórva futkároztak a síkságon és estig csetepatéztak velük, amikor is visszavonultak”.⁷¹¹ Ezzel a harcmodorral szemben pedig – ahogy azt a fenti példák is megerősítik – a leghatékonyabb eszköznek a magyar könnyűlovasság – köztük Batthyány huszárjai – bizonyultak.

A magyarországi védelmi vonal részét képező Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban – lehetőségeihez mérten – helyt állt a háború támasztotta elvárások közepette. Azon túl, hogy Batthyány Ádám mellett kb. 900 főt vonultatott fel a budai táborba, akikkel a gróf elismerésre méltó módon látta el a rábízott katonai feladatokat, a végvidék váraiban alig több mint 1000 katona viselte a védelem terhét, amikor Eszéknél Szári Szülejmán pasa nagyvezír serege átlépte a Drávát. Az oszmán felmentő sereg augusztus 12-re érkezett meg a Budát ostromló keresztény sereg hátába. A fent említett csatározásokhoz hasonló összetűzésekről tesznek említést forrásaink augusztus 13-án és 14-én is. De nyilván-

⁷⁰⁸ OTTHLYK 1875, 47–49; KÓNYA 2009, 88–89. Vö. „A nap csupa csetepatével telt el a síkságban, a bajor választófejedelmiek tábora előtt, anélkül, hogy bármelyik félnek nagyobb veszteséget okozott volna. A törökök közül egy tekintélyes férfiú esett el, akinek pompás ruházatát és lószerszámát a választófejedelem Őfenségének adták át”: LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 169–170. – Otthlyk életútjára legújabban lásd: KÓNYA 2009.

⁷⁰⁹ II. Devlet Girájt később kétszer választották kánná: 1699 és 1702, illetve 1708 és 1713 között töltötte be a tisztséget. IVANICS 1994, 210. Itt második uralkodásának időpontjára vonatkozóan – valószínűleg nyomdai hiba folytán – 1716 decembere és 1717 februárja szerepel. A helyes időpontra lásd: BENNINGSEN 1978, 346–347.

⁷¹⁰ D'ASTE 2000, 117.

⁷¹¹ LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986, 172. – Ez a leírás érzékelteti azt a fajta technikát, amit a tatárok az összecsapások alkalmával alkalmaztak: az ellenség előtt körbe-körbe nyargalásza idegesítették, ingerelték őket.

valóan a törökök próbálkozásai elsősorban arra irányultak, hogy katonaságot juttassanak a várba. Erre tettek kísérletet augusztus 20-án és 29-én, amikor is 2 000–2 000 janicsár a szpáhik és tatár csapatok támogatása mellett próbált áttörni az ostromlók táborán. Az első akció során is csak alig 2–300 janicsár érte el célját, míg a második alkalommal ennyi sem. A törökök sikertelensége nagyrészt a keresztényeket védő sáncrendszer kiépítettségének és a katonák, illetve tisztjeik felkészültségének volt köszönhető.⁷¹² Ugyanakkor a nagyvezír hadának Buda alá érkezését követően Lotharingiai Károly hercegnek arra is számítania kellett, hogy Szári Szülejmán pasa hadrendbe állított seregével ütközetre kényszeríti hadait. A nagyvezír többször hadrendbe állított hadával igyekezett zavart kelteni a keresztény táborban, de ütközetre nem került sor. Lotharingiai Károly a kialakult helyzet, a hosszúra nyúlt ostrom okozta veszteségek és a katonaság kimerültsége miatt is augusztus legvégén az általános roham mellett döntött. A szeptember 2-i roham előkészületeit és váratlan megindulását rendkívül érzékletesen írta le naplójában az események egyik – ismeretlen – szerzője: „mikor a csapatok alkalmassá váltak volna arra, hogy a nagyvezír ellen vonuljanak, egyszerre megváltoztatták a menetirányt; s délután 3 órakor rohamra vezényelték a gyalogságot”.⁷¹³

4.4. A végvidék 1687-től Kanizsa 1690. április 13-i visszafoglalásáig

1686. szeptember 2-án Szári Szülejmán pasa nagyvezír, „a Birodalom utolsó reménysége”⁷¹⁴ csatarendbe állított hadával mozdulatlanul nézte végig Buda elvesztését. Az események egyik megörökítője, Szilahdár Findikili Mehmed aga török történetíró kizárólag a nagyvezírt hibáztatta a kialakult helyzetért, amiért nem nyújtott segítséget a várban lévőknek: „az ő nemtörődömségéből adódott ez a helyzet. Éppen ezért szégyenkezve felkerekedett arról a helyről, és visszafordult Eszék irányába”.⁷¹⁵ A nagyvezír miután erősítést küldött Székesfehérvárra és Egerbe, szétzilált seregével megindult délre. Ütközben a Duna menti várakat, palánkokat sorra kiürítette és leromboltatta.⁷¹⁶ A gyors visszavonulás során nagy pusztítást hagyott maga után a kalga, Devlet Giráj szultán által vezetett kb. 17–18 ezer fős krími tatár segédhad is.⁷¹⁷

⁷¹² Az eseményekre lásd: KÁROLYI–WELLMANN 1936; DOMOKOS 1993b, 45–64.

⁷¹³ NAPLÓ 1998, 106–107.

⁷¹⁴ „Der feige Ainedschi-Soliman, diese letzte Hoffnung des Reiches...” JORGA 1911, 217.

⁷¹⁵ SINKOVICS 1968, 683. (A fordítást Káldy-Nagy Gyula készítette.) Vö. „A főszerdár pedig, akinek határozatlansága miatt estek így a dolgok, minthogy személyes vallási kötelessége lett volna a számtalan katonával segítségükre sietni, megszégyenülten felkerekedett arról a helyről és visszafordult Eszék irányába”. SZILAHTÁR 1986, 433. (Fodor Pál fordítása.) Vö. még SZILAHTÁR II 1928, 251. – A nagyvezír Buda elvesztésének okaként a lóporraktár felrobbanását jelölte meg. BALÓ 1986, 463. Vö. JORGA 1911, 217.

⁷¹⁶ JORGA 1911, 217; UZUNÇARŞILI I. 2003⁶, 471.

⁷¹⁷ BALÓ 1986, 467; NAGY L. 1987, 16.

A Lotharingiai Károly vezette egyesült szövetséges haderő⁷¹⁸ szeptember 6-án azzal a szándékkal indult el Eszék irányába, hogy Szári Szülejmán pasa nagyvezír hadával megütközzön és vereséget mérjen rá.⁷¹⁹ A nagyvezír Buda elvesztését követően szinte azonnal békeajánlatot tett a császáriaknak.⁷²⁰ A többfrontos háborúban álló Oszmán Birodalom és a megszállt nagyvezír számára a béke (vagy fegyverszünet) megkötése mindenképpen haladékos jelenthetett volna erői újbóli összpontosítására. Szári Szülejmán pasa Baló Mátyás erdélyi követet és általa Apafi Mihály erdélyi fejedelmet is a felől akarta meggyőzni, hogy Buda visszavételéért maga a szultán fog majd hadba vonulni, „készebb lesz [...] Candiától is megválni, mint Budát a németnek engedni”.⁷²¹ A bécsi vezetés azonban jól érzékelte a Porta, illetve a nagyvezír terveit és nem kívánták az előttük álló lehetőséget – a török hadsereg feletti döntő győzelem megszerzését és az országból való kiszorításukat – elszalasztani.⁷²²

A két főszerep megütközésére 1686 őszén már nem került sor, de a keresztény hadak folytatták sikereiket:⁷²³ a Bádeni Lajos őrgróf (1655–1707) tábornagy vezette hadtest⁷²⁴ szeptember 23-án már elfoglalta Simontornyát, majd a gróf Friedrich Scherffenberg altábornagy hadtestével⁷²⁵ egyesült sereg előtt

⁷¹⁸ Az egyesült (császári, német birodalmi és bajor) haderő ekkor Nagy Lajos számításai szerint 45 ezer gyalogosból és 34 ezer lovasból állt és kb. 7 és fél ezer magyar huszár vonult előttük. NAGY L. 1987, 15, 43. 1. jegyzet. Ellentétben Frederico Cornaro, illetve egy másik kortárs ismeretlen számításaival, akik 24, illetve 20 ezer lovasról, továbbá 12 ezer gyalogosról, illetve 5 ezer dragonyosról számolnak be. CORNARO 1986, 168. és ISMERETLEN 1986, 172. – Érdemes megjegyezni, hogy mindkét forrás jelentős számú magyar katonáról tesz említést.

⁷¹⁹ A császári hadsereg vonulásának állomásait a táborhelyekről készült térképek alapján (a térképek bemutatásával együtt) lásd: NAGY L. 1987, 15–16, illetve a képmelléklet.

⁷²⁰ Frederico Cornaro Marcantonio Guistinianinak 1686. szeptember 22-én keltezett levelében arról tesz említést, hogy a Porta tolmácsától, Alessandro Maurocordatotól békeajánlatot tartalmazó levél érkezett Bádeni Hermannhoz, a Haditanács elnökéhez. A levél augusztus 26-i keltezésével kapcsolatban megjegyzi, hogy nyilván visszadátumozták, mert „a törökök nem akarnak szerencsétlen sorsukban nagyobb levetséget és rémületet mutatni”. CORNARO 1686, 194. Vö. NAGY L. 1987, 18.

⁷²¹ BALÓ 1986, 463. Vö. ZINKEISEN 1857, 125.

⁷²² Frederico Cornaro fent említett szeptemberi levele szerint I. Lipót császár álláspontja: „Őfelsége semmit sem akar hallani a békéről; a dicsőséges béke megkötésére az lesz a legalkalmasabb idő, amikor a törökök zavarban lesznek, és más körülmények között elérhetetlen előnyöket lehet tőlük kicsikarni”. CORNARO 1986, 194. Vö. ZINKEISEN 1857, 125.

⁷²³ Az 1686. évi őszi dél-dunántúli eseményekre lásd: LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 80, 83; SZILAHTÁR 1968, 685–686; SZILAHTÁR 1986, 435–436; SILAHDÂR II 1928, 252–253; BALÓ 1986, 468. Lásd még: ZINKEISEN 1857, 124–125; BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 164–179; NAGY L. 1987, 19–20.

⁷²⁴ Bádeni Lajos hadoszlopának összetételére – amely három vértés, három dragonyos és hét gyalogos ezredből állt – lásd: NAGY L. 1987, 18, 41. 25. jegyzet. Vö. ZINKEISEN 1857, 124.

⁷²⁵ A korábban Felső-Magyarországon és Erdélyben tevékenykedő Friedrich Scherffenberg altábornagyot a Schultz-féle drávai hadtest élére nevezték ki 1686 szeptemberében. Scherffenberg kinevezésére lásd: NAGY L. 1987, 19. A kinevezésről említést tesz Frederico Cornaro is. CORNARO 1686, 170, 172.

október 21-én a pécsi török őrség is megadta magát. Ezt követően a sereg egy része az Őrgróf vezetésével Dárdához vonult az észéki híd felégetésére, a másik része pedig Scherffenberg parancsnoksága alatt Siklós alá, ahol október 30-án, hat nap ostrom után a védők feladták a várat. A császáriaknak sikerült az észéki törökök lövései közepette a híd dárdai oldalát és a hajóhidat is felégetniük. A téli időjárás közeledtével Bádeni Lajos az elfoglalt várakba császári helyőrséget hagyott hátra, Scherffenberg katonáit téli szállásra küldte, majd saját hadtestével megkezdte a visszavonulást, útközben pedig még körülzárta Kaposvár várát, amelyet védői november 12-én szintén feladtak.⁷²⁶ Októberben az Esterházy János főkapitány-helyettes vezette győri végvidéki katonaságot és Batthyány csapatait Bádeni Lajos hadtestéhez rendelték, illetve az újonnan elfoglalt Simontornyára.⁷²⁷ A Batthyány vezette katonaság a hadjáratban való részvételéért mentesült a téli beszállásolás alól.

A dél-dunántúli eseményekkel egy időben a Szeged elfoglalására küldött kb. 20 ezer főből álló sereg⁷²⁸ figyelmét és erejét megosztotta, hogy az ekkor Eszékenél táborozó Szári Szülejmán pasa nagyvezír segítséget küldött a vár felmentésére. A Csorumlu Mehmed aga vezette 5–6 ezer fős török-tatár sereget azonban Zentánál a császáriak megfutamították.⁷²⁹ A második 10–12 ezer fős felmentő sereg pedig a Mehmed agát megverő császári hadtestbe botlott, és szintén vereséget szenvedett.⁷³⁰ Szeged török őrsége október 23-án megadta magát. A tél beálltakor tehát az ország addig oszmán fennhatóság alatt álló területein a jelentősebb várak közül már csak Eger, Várad, Temesvár, illetve a Kanizsával szembeni végvidék hatókörébe tartozó dunántúli területen pedig Székesfehérvár, Kanizsa és Szigetvár maradt török kézen.⁷³¹

⁷²⁶ Bádeni Lajos már Simontornya elfoglalása után Kaposvár alá érkezett, de elvonult onnan, hogy egyesüljön a Dráván átkelő Scherffenberggel. *LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA* 1987, 83; *SZILAHTÁR* 1968, 685; *SZILAHTÁR* 1986, 435; *SILAHDÁR II* 1928, 252; *BALÓ* 1986, 468. *Vö. ZINKEISEN* 1857, 124; *BÁNLAKY* 2001; *SUGÁR* 1983, 164–165, 172; *NAGY L.* 1987, 83.

⁷²⁷ Esterházy jelentése: *ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd.* 372. fol. 441v.

⁷²⁸ A hús ezredből álló hadoszlopban két magyar ezred is volt, a Barkóczy- és a Petneházy-huszárezred. *LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA* 1987, 80. *Vö. NAGY* 1987, 21, 45. 45., 46., 47. jegyzet. – A sereg élére kinevezett gróf Antonio Caraffa altábornagy csak október második felében csatlakozott hadtestéhez, amely már október 7. óta ostromolta Szegedet. *HAMMER–PURGSTALL* 1830, 736; *ZINKEISEN* 1857, 125; *NAGY L.* 1987, 21. – A dél-alföldi eseményekre lásd: *LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA* 1987, 81–83; *SZILAHTÁR* 1968, 683–685; *SZILAHTÁR* 1986, 433–434; *SILAHDÁR II* 1928, 251–252; *BALÓ* 1986, 465. Lásd még: *SUGÁR* 1983, 174–179; *NAGY L.* 1987, 21–22.

⁷²⁹ A Friedrich Veterani gróf által vezetett császári hadtest „7 lovasezred, 2 dragonyosezred, egy horvát ezred és Barkóczy huszárjai alkottak 6 ezer vagy még több lovassal”. *LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA* 1987, 81. Nagy Lajos a török forrással (lásd: 728. jegyzet) ellentétben tévesen Ahmednek nevezi ennek a segédhadnak a vezetőjét. *NAGY* 1987, 21.

⁷³⁰ A második török segédhad valójában a nagyvezír seregének az előhada volt „Oszmán pasa oglu Ahmed” vezír pasa vezetésével.

⁷³¹ Szári Szülejmán pasa nagyvezír miután november 14-én Belgrádba érkezett – és ahonnan nem is tért vissza Konstantinápolyba –, ismét béketárgyalásokat kezdeményezett. A béketárgyalásra való felhívását a nagyvezír többször megismételte. Az 1687 januárjában és

Az alábbiakban a Kanizsával szembeni végvidék helyzetében és katonai szerepében végbemenő változásokat tekintjük át 1686–1687 telétől a török kézen lévő Kanizsa 1690 tavaszán történt kapitulációjáig. Az események és történések összefüggéseinek bemutatásához segítséget nyújtó udvari haditanácsi protokollum kötetek,⁷³² és azoknak a végvidéket érintő jelentései, bejegyzései a háborús időszak előre haladásával megsokasodtak, elsősorban a Batthyány II. Ádám vezette katonaságnak az évekig elhúzódó székesfehérvári és kanizsai blokádban vállalt jelentős katonai feladatai miatt. Ezeknek az adatoknak a teljes körű, részletes ismertetésére és felhasználására e munka keretei nem adnak lehetőséget, így segítségükkel elsősorban a blokádharcok menetét, illetve a Batthyány-féle katonaságnak – köztük a végvidékieknek – abban játszott szerepét és feladatait követjük nyomon. Nagy Ferenc levelezésében ebből az időszakból maradt fenn az iratok több mint egyharmad része. A főkapitány-helyettes által írt levelek, jelentések lehetőséget adnak arra, hogy a történeti események és az intézményi rendszer szükségszerűen meginduló átalakulásának végvidéki hátterét megrajzoljuk, illetve a sajátosságokra is rávilágítsunk.

4.4.1. A végvidék megváltozott katonai feladatai 1687-ben

A keresztény hadak oszmánok felett aratott 1683. szeptember 12-i kahlenbergi győzelmét követően a Kanizsával szembeni végvidék vezetőjének és katonaságának új kihívásokkal kellett megküzdenie. Ennek egyik legmeghatározóbb és egyben legmegterhelőbb eleme az volt, hogy 1684-től kezdődően minden évben hadba vonulási kötelezettségük volt, azaz az aktuális hadjáratok időszakra a végvidékről meghatározott számú katonaságot kellett kiállítaniuk, és annak váltásáról is gondoskodniuk kellett. A források hiányos volta miatt csupán az 1686. évi felvonulással kapcsolatban tudunk egy körülbelüli létszámadatot megállapítani a Batthyány II. Ádám mellett Buda ostromához vonuló katonaságról, amit a szakirodalom 1500–2000 főre becsül. Ebből hozzávetőlegesen 900 fő érkezett a Kanizsával szembeni végvidék váraiból. Feltehetően a megelőző évekre vonatkozóan is ezzel a létszámmal számolhatunk. A katonák hadba küldésével egyidejűleg az otthon maradtak Nagy Ferenc főkapitány-helyettes irányítása alatt igyekeztek helyt állni a kanizsai és más dunántúli török várak katonaságával szemben.

Ahogy a visszafoglaló háború történetében, úgy a fenti gyakorlatban is változást hoztak a keresztények 1686. évi sikerei. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes 1687. január 21-i leveléből arról értesülünk, hogy a végvidék katonáinak egy

februárjában Bádeni Hermann őrgróffal, a Haditanács elnökével való levélváltását lásd: SZULEJMÁN LEVELE 1987, 287–292. – „Sogleich erneuerte er die schon von Peterwardein (Pétervárad) aus den Siegern gemachten Friedensvorschläge in bescheidenem Tone”. JORGA 1911, 218. Vö. HAMMER-PURGSTALL 1830, 467–479; KLOPP 1882, 407.

⁷³² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 374–384.

része már Kaposnál (Kaposvárnál) teljesített szolgálatot,⁷³³ ez év májusában pedig Sárkány Gábor hadnagy tett jelentést Batthyány Ádámnak a siklói „nehéz szolgálatról”,⁷³⁴ amelyet később maga Nagy Ferenc is nyomatékkal említett meg egyik levelében.⁷³⁵ Siklóson már februárban is tartózkodtak Batthyány, illetve a végvidék katonaságából: az Udvari Haditanács február 4-i leirata szerint a főkapitánynak a vár megerősítéséhez 50 lovaszt kellett küldenie (a korábban elrendelt 100 helyett).⁷³⁶ A végvidék katonasága számára a hadba vonulás 1686–1687 telétől új értelmezést nyert: inentől kezdve nem (csak) egy-egy hadjáratra kellett biztosítani a katonai erőt, hanem egy időben több helyen, különböző katonai akciókban kellett részt venniük, illetve a visszaszerzett dunántúli várakban kellett helyőrségi szolgálatot teljesíteniük. Batthyány Ádám vezetésével még a hadjáratok megindulása előtt sor került különféle portyákra is a török területeken, illetve a főkapitány februárban a Drávához szándékozott őrzőjáratot vezetni, hogy az Eszékkel szembeni területet felderítse.⁷³⁷ A folytonos szolgálat terhét könnyítendő, márciusban a főkapitány arra kért engedélyt, hogy az éppen mellette lévő katonaságot húsvétig elbocsáthassa.⁷³⁸

Batthyáynak és katonáinak abban is szerepet kellett vállalniuk, hogy az elmúlt év őszén keresztény kézre került váraknak az élelemellátását, illetve a szállítási útvonalakat biztosítsák az útonállókkal vagy éppen az Eszék környéki törökök rablásaival szemben, de a főkapitánynak időnként még a saját hatáskörébe tartozó katonáinak „csintalanságai” ellen is fel kellett lépnie.⁷³⁹ Feladatuk kapták, hogy Kaposba, Pécsre és Siklóra élelmiszert szállító szekereket kísér-

⁷³³ MOL P 1314 No 33104 – A kaposvári kapitányságba Batthyány Ádám Csányi Bernátot ajánlotta: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 66. Februárban pedig arról tett jelentést, hogy már ki is nevezte: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 106. – Március 19-én az Udvari Haditanács – hivatkozva egy korábbi parancsára – Batthyány Ádámtól azt kérte, hogy Kaposba azonnal küldjön kőművest és ácsot. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 158v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 101r, 189r.

⁷³⁴ „Még eddig fizetésünk sem volt”. Egerszeg, 1687. május 5. MOL P 1314 No 33 121. Vö. Nagy Ferenc saját megjegyzése: „valóban súlyos terh és szolgálat vagyon rajtok”. MOL P 1314 No 33 121

⁷³⁵ A „Siklóban (*Siklosban*) lévő katonák valóban panaszkodnak [...] a szolgálat pedig sok és terhes rajtok”. Egerszeg, 1687. május 14. MOL P 1314 No 33 122. Egy másik levelében pedig megjegyzi, hogy ugyan „nagy tribulációban [teher alatt]” vannak a végváriak Siklóson, „mindazon által az őfölsége parancsolatjának engedelmeseknek köll lennünk”. Egerszeg, 1687. május 14. MOL P 1314 No 33 123

⁷³⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 69r. Az eredeti 100 lovas küldésére való utasítást 1686 decemberében lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol. 496v.

⁷³⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 112r.

⁷³⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 210r. Batthyány engedélyt kapott arra, hogy az ünnepeket a birtokán töltsse. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 173v.

⁷³⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 69r. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 100r, 167v. A főkapitánynak a saját hatáskörébe tartozó katonaság megfékezésére is ügyelnie kellett: 1687 márciusában felszólította az Udvari Haditanács, hogy fékezze meg a légrádi katonaság kihágásait. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 168r, 173r.

jenek,⁷⁴⁰ ám a dolgukat az is nehezítette, hogy a szállításhoz kirendelt szekereket Sopron és Zala vármegye nem biztosította a megfelelő számban.⁷⁴¹

Batthyány Ádám főkapitány májusban a végvidékről 150 lovas és 150 gyalogos katonát rendelt Pécsre.⁷⁴² A végvidéki katonaság fent leírt igénybevétele miatt ennek a viszonylag kis létszámú alakulatnak a felállítása is gondot jelentett a főkapitány-helyettes számára. A Zala menti végházakból kirendelt katonáknak július 22-én Jánosházán kellett gyülekezniük, míg a muravidékieknek július 21-én Lendvánál. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a lovasok elé Nagy Zsigmondot, Lenti és Lendva kapitányát, Tarrodi Mihály egerszegi vicehadnagyot és László Mihály tizedest rendelte, az utóbbit hadnagyi titulussal, míg a gyalogság elé Gál János egerszegi vajdát és Babócsay Pált Lentiből.⁷⁴³ Július 24-én ez a végvidéki egység már Pécsen tartózkodott, de például az egerszegi vicehadnagról Nagy Zsigmond ekkor azt írta, hogy azért viseli rosszul magát, hogy hazamehessen.⁷⁴⁴ Emellett Batthyány még májusban utasítást kapott arra, hogy főkapitányságának váraiból Kanizsa – még ún. *gyenge* – blokádjához is irányítson csapatokat.⁷⁴⁵ A végvidéken a katonaság összegyűjtésének nehézségeiben különböző okok játszottak szerepet, amelyek közül itt a létszámbeli problémákat emeljük ki. A főkapitány-helyettes júliusban azt írta Batthyánynak, hogy egyáltalán nincs már elég embere, mert a katonák meghaltak, elvesztek, rabok lettek vagy betegek; a lovasoknak nincs lova, Egerszegen – a végvidék központ-

⁷⁴⁰ Siklós, Pécs és Kaposvár élmezésének biztosítására az Udvari Haditanács az év elején többszöri leiratban szólította fel Batthyány Ádámot és Esterházy Jánost. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 9r, 18v, 21v, 27r, 69r [...] 150r. Az utolsó leirat a Pécsre sikeresen megérkezett élelmiszer-szállítmányról szól.

⁷⁴¹ Batthyány Ádám jelentése 1687 februárjában: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol.106v. Pécs és Siklós ellátmányát Belső-Ausztriából biztosították: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 83v. Lásd még Hans von Thüngen vezérőrnagy jelentése Pécsről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 167v.

⁷⁴² Egerszeg, 1687. május 14. MOL P 1314 No 33 123. A vicegenerális válaszelevele tartalmazza azt a lajstromot, ami mutatja, hogy melyik végházból mennyi *vitélő rendet* rendelt Pécsre. A lista a végházak létszámadataival együtt lenne igazán érdekes, amiről azonban csak körülbelüli adatokkal rendelkezünk. Csak 1686-ból, illetve az egyik 1687. évi levél hátulján szereplő listából vannak információink, de az utóbbi lista például nem tünteti fel a végvidékhez tartozó várak mindegyikét. – Nagy Ferenc 1687 májusában 150 helyett 171 gyalogos kiállítását rendelte el, amit azzal indokolt, hogy valószínűleg Pölöskéről és Kányavárról nehezen telik majd ki a létszám. MOL P 1314 No 33 123

⁷⁴³ Egerszeg, 1687. július 14. MOL P 1314 No 33 124. Drevadarics Ferenc és Pátyi András *mezőbe szállása* ekkor még kérdéses volt.

⁷⁴⁴ MOL P 1314 No 33 126. A rosszul viseli magát értelmezése: rosszul, helytelenül, nem katonához/vicehadnaghoz méltóan viselkedett, hogy hazaküldjék a táborból.

⁷⁴⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 263v, 279r. Batthyány kanizsai blokádban részt vevő katonaságának fizetéséről lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 336r. – A kanizsai vár és a város kapcsolatainak elvágása 1687 nyarán azért is szerepelt Lotharingiai Károly herceg stratégiájában, mivel Szigetvárral együtt a török felderítés és kémkedés központjai voltak. SZITA 1994, 52; LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 41–43.

jában – például a lovasok fele lovatlan; egyes véghelyeken – mint Szentgróton vagy Bérben, bár ezek kis létszámú helyek – már kevesebb a katona, mint ahányat korábban kirendeltek.⁷⁴⁶ Nagy Ferenc a toborzásra sem látott esélyt, mert az előzőleg elküldött katonák egy részét már akkor is újonnan, pénzen fogadták fel.⁷⁴⁷

A fent említett – főként helyőrségi szolgálatra, illetve *blokadírozásra* küldött – alakulatok kiállításával mellett még 1687 áprilisában az Udvari Haditanács írásbeli véleményt kért Batthyány Ádámtól, Esterházy Jánostól és Koháry István Dunán inneni kerültei és bányavidéki végvidéki főkapitány-helyettesétől⁷⁴⁸ arról, hogy a főkapitányságokból mekkora katonaságot tudnának magukkal vinni az ez évi hadjáratra.⁷⁴⁹ Májusban Batthyányt arról értesítették, hogy a Drávához kell majd vonulnia katonaságával, hogy részt vegyenek a császári hadak ez évi – ekkor még nem körvonalazódott – hadműveleteiben.⁷⁵⁰ A fiatal gróf 799 huszárt szándékozott toborozni a hadjáratra, az ő megelőlegezett fizetésük kiutalását június elején, arra hivatkozva sürgette az Udvari Haditanács az Udvari Kamaránál, hogy Lotharingiai Károly hamarosan igényt tart rájuk.⁷⁵¹ A 799 Batthyány-féle huszár toborzása még július 11-én is folyamatban volt.⁷⁵² Az emberhiány lehetett az oka annak, hogy Batthyány Ádám júliusban a Siklósnál szolgálatot teljesítő 50 huszárjának a visszaküldését kérte az Udvari Haditanácstól.⁷⁵³ A Lotharingiai Károly vezette főszereghez való csatlakozás azt is jelentette, hogy Batthyánynak Kanizsa környékéről kellett végvári katonaságot elvonnia. A főkapitány, belátva, hogy így túl kevés ember marad a vár alatt, július 22-én a következőt kérte a Haditanácstól: utasítsák Esterházy Jánost az előírt 1 200 katona Kanizsa alá küldésére.⁷⁵⁴

Batthyány *viceispánja* a mellérendelt kevés katonasággal azért sem tudott eredményesen működni a blokádban, mert bár Sopron, Vas és Zala vármegye

⁷⁴⁶ Egerszeg, 1687. július 14. MOLP P 1314 No 33 124

⁷⁴⁷ MOLP P 1314 No 33 124

⁷⁴⁸ PÁLFFY 1997, 272; FALLENBÜCHL 2002, 161.

⁷⁴⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 236v.

⁷⁵⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 263v, 279r. Mindez fizetség, ellátás és a beszállásolás alóli mentesség ígéretével. Ugyanez Esterházy Jánosnak és Makar Györgynek, illetve Koháry Istvánnak. – I. Lipót ekkor már Belgrád visszafoglalását tűzte ki célul, de sem Lotharingiai Károly, sem a bajor hadakat irányító Bádeni Lajos nem támogatta a tervet, a hátkuban maradó török erősségek miatt. Így a hadműveletek nyári megindulásakor Lotharingiai Károly a főszereggel a Duna mentén Eszék fele indult el, míg Bádeni Lajos Szolnok alá. BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 184–185.

⁷⁵¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 296v, 316v, 329v, 336r. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 429r. Ugyanott esik szó az Esterházy János által toborzott 300 huszár és 300 hajdú fizetéséről is.

⁷⁵² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 485r.

⁷⁵³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 485r.

⁷⁵⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 497v. Vas és Sopron vármegye még mindig nem küldte a katonákat.

májusban és júniusban is utasítást kapott, hogy küldjön katonaságot a vár köré, a megyegyűléseken még júliusban sem hoztak határozatot a kérdésben.⁷⁵⁵ A vármegyei katonaság még augusztus végén sem érkezett meg a végházakba, illetve ha igen, akkor azok nagyon hiányos számban jöttek, és többnyire a lovasok helyett gyalogosok jelentek meg.⁷⁵⁶ A vármegyei katonaság táborban maradását a továbbiakban a Kanizsa környékének elpusztítására kiadott utasítások is veszélyeztették, mert így nem tudták az élelem-utánpótlásukat biztosítani, és – ahogy Nagy Ferenc jelentette – csak egy havi zsoldot kaptak.⁷⁵⁷ Szeptember közepén pedig a Zala menti helyekről összegyűlt katonaságot maga a főkapitány-helyettes nem engedte elindulni Kanizsához a nagy árvizek miatt.⁷⁵⁸ Mindezeket a problémákat és nehézségeket látva egyetérthetünk azzal, hogy bár 1687 nyarától megindultak az intézkedések a Kanizsa körüli blokád kialakítására, annak hatékonysága – lásd a törökök akcióit is később – még nagyon is megkérdőjelezhető volt.

Batthyány Ádám hadjárat előkészítésének egy érdekes momentumát képezte, hogy a főkapitány június közepén a táborba szálló teljes magyar és horvát haderő parancsnoklását kérte magának az Udvari Haditanácstól.⁷⁵⁹ Batthyány mind határozottabb fellépését apjának 1687 márciusában bekövetkezett halála befolyásolhatta, minek utána ténylegesen a dunántúli kerület és a Kanizsával szembeni végvidék egyedüli urává vált.⁷⁶⁰ Az újonnan felmerülő kérdés már csak az lehetett, hogy meddig? 1687 júniusában a parancsnoklással kapcsolatban a fiatal gróf figyelmét felhívták arra, hogy a kérdést tekintve tiszteletben kell tartani Lotharingiai Károly akaratát, és be kell látnia, hogy az arra kijelölt személy nála magasabb fokozattal rendelkezik.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 485r. Július 27-én az Udvari Haditanács átírt a Magyar Kancelláriának, mert még mindig nem jelentek meg a vármegyei katonák. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 365r.

⁷⁵⁶ Szentgrótra 10 lovas érkezett, Egerszegre 14 lovas és néhány gyalogos, Lentibe 2 lovas és néhány gyalogos. Sopron vármegyéből ekkor még senki sem érkezett. MOL P 1314 No 33 128 Vö. No 33 130: „Nemes Sopron vármegyéből is gyött huszonkít lovas és ötvenegy gyalog ide a múlt szombaton”.

⁷⁵⁷ Batthyány Ádám jelentése augusztus 28-án. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 520v. Az utasítást lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 375. Vö. Nagy Ferenc szeptember végén már arról írt Batthyánynak, hogy a nagy nehezen beérkező vármegyei katonaság már el is akar oszlani, mert összesen egy hónapra való zsoldot kaptak: MOL P 1314 No 33 132. A Sopron vármegyei hadról október 9-én jelentette, hogy hazament. MOL P 1314 No 33 133

⁷⁵⁸ A Mura mellékéről éppen az árvíz miatt nem jöttek a katonák. MOL P 1314 No 33 131

⁷⁵⁹ Batthyány Ádám 1687. június 16-án Rohoncon kelt levele: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 429r. Lásd még a kérdésben: fol. 433v.

⁷⁶⁰ Batthyány március 11-i folyamodványában apja Vas vármegyei főispáni és főpohárnoki tisztségére kért ajánlást az uralkodóhoz az Udvari Haditanácstól. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 202r. Engedély az apja temetésére: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 425v.

⁷⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 294v, 329v.

A szövetséges keresztény sereg hadműveletei már júniusban megindultak, július közepén pedig a Lotharingiai Károly vezette főszereg átkelt a Dráva túoldalára, majd Valpónál egyesült az utána igyekvő Bádeni Lajos vezette bajor seregtesttel.⁷⁶² Ezt követően az eszéki vár megvételeére indultak, amit azonban a június közepén oda érkezett Szári Szülejmán nagyvezírnek sikerült megerősíttetnie.⁷⁶³ Arra, hogy a Batthyány-féle katonaság mikor és hol csatlakozott a császáriakhoz, jelenleg nincs adatunk, augusztus elején a főkapitány még a kanizsai blokádnak ügyeivel volt elfoglalva.⁷⁶⁴ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes augusztus 19-i levele alapján, amelyben írja, hogy a végvidék is értesült a keresztényeknek a nagyvezír serege felett aratott nagyharsányi győzelméről (1687. augusztus 12.), feltételezhetjük, hogy Batthyány és katonái is jelen lehetnek az ütközetnél: „Itt nagy híre vagyom, hogy az őfelsége armadája megverte volna a törököt, adja Isten, hogy úgy legyen, s tovább is szerencséltesse Nagyságtokat”.⁷⁶⁵ Augusztus 27-én pedig azért írt Batthyáynak, mert a Pécsen lévő 300 katona helyett a főkapitány parancsára sem tudott újabb 300-at kiállítani.⁷⁶⁶

⁷⁶² A herceg seregéhez való csatlakozás nem probléma nélküli kérdéséről lásd még: BÁNLAKY 2001. – A bajor sereg létszámára lásd: NAGY L. 1987, 27, 46. 75. jegyzet.

⁷⁶³ A török főszereg ez évi belgrádi gyülekezéséről már március közepén voltak hírei az Udvari Haditanácsnak: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 207r. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a végvidékről május 5-én azt az információt továbbította Batthyány Ádámnak, hogy a nagyvezír megindult Belgrádból. MOL P 1314 No 33 123. Szári Szülejmán vonulásáról június 18-án azt a hírt kapta Lotharingiai Károly Tolnánál, hogy a nagyvezír már elindult Péterváradról Eszékre. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 101. Vö. SZILAHTÁR 1968, 686; SILAHDÁR II 1928, 274; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 471; NAGY L. 1987, 24. A császári és a bajor hadsereg egésze július 18-án érkezett Eszékre, ott már Szári Szülejmán pasa nagyvezír serege a vár előtt kiépített, mindkét szárnyával a Drávára támaszkodó sáncrendszer mögött várakozott. LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987, 114; MIKSA EMÁNUEL NAPLÓJA 1987, 156; SZILAHTÁR 1968, 686; SILAHDÁR II 1928, 274. Vö. Bánlaky Philipp Rödert, Bádeni Lajos életrajzíróját idézi: „aber keineswegs in ihrer üblichen Schlachtordnung im freien Felde, sondern was seit Gründung des Reichs bei ihnen noch nie geschehen, in einem starken, ganz nach europäischer Art verschanzten Lager, das Essek im Halbkreise umgebend, beiderseits an den Donaustrom (sic!, nyilván elírásról van szó, és a Drávát kell érteni rajta) anlehnte und mit 60 Geschützen versehen war”. BÁNLAKY 2001. XVII/23. sz. melléklet. Az eseményekre lásd: SUGÁR 1983, 186–187; NAGY L. 1987, 29–30.

⁷⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 375r.

⁷⁶⁵ MOL P 1314 No 33 129 Vö. Leirat Esterházy Pálnak, Batthyány Ádámnak, Esterházy Jánosnak és Csáky Istvánnak augusztus 20-án: értesítés minden végvidékre a törökök felett aratott győzelemről. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 389r. Vö. még Oross azon adatával, miszerint az 1687. augusztus 30-i turanovaci mustrán Batthyány katonaságából 626 hajdú és 504 lovas volt jelen egy mezei ezredben. OROSS 2011, 162. – Nagy Ferenc 1688 januárjában azt tudatta Batthyányval, hogy „harmad napig tettek Kanizsán (*Kanisán*) lövéseket arra nézve, hogy a császárijokat megfojtották volna, s új császárt tettek volna”. MOL P 1314 No 33 137. IV. Mehmed szultánt 1687. november 8-án fosztották meg trónjától. DANIŞMEND 1972, 464; UZUNÇARŞILI I 2003⁶, 494.

⁷⁶⁶ MOL P 1314 No 33 128, 33 129, 33 030

Batthyány szeptemberben a mellette lévő katonasággal még „mezőben volt”,⁷⁶⁷ és miután az Udvari Haditanácsban döntés született Palota (Várpalota) visszavételéről, azt az utasítást kapta, hogy a saját katonaságával vonuljon Zalavárhoz, és akadályozza meg, hogy a palotai törökök Kanizsáról segítséget kaphassanak.⁷⁶⁸ Majd Palota visszavétele (1687. október 22.) után arra kapott parancsot, hogy a szeptember 29-én visszanyert Eszék körüli táborba küldjön 200 huszárt, illetve a még ostromlott Valpóhoz (*Valpóvárhoz*) 40-et.⁷⁶⁹ Októberben a főkapitány-helyettes a végvidékről Batthyány mellé küldött 100 lovast Nagy Zsigmond vezetésével, de az Udvari Haditanács azon parancsának már kevésbé tudott eleget tenni, hogy újabb katonaságot küldjön Kanizsa alá.⁷⁷⁰

Az 1687. évi jelentések, levelek, utasítások jól tükrözik, hogy a hosszú békeidőben portyázáshoz szokott, gazdálkodással is foglalkozó végvári katonaságnak ténylegesen és folyamatosan katonai kihívásokkal kellett szembenéznie. A felhasználásukat tekintve nyilvánvalóan most is helyőrségi szolgálatban, felderítésben és portyázásban tartottak rájuk igényt, de ami szokatlan lehetett, hogy nem az addigi helyükön, hanem távolabbi végházakban kellett szolgálatot teljesíteniük, illetve őket vonták be a Kanizsa körül felállítandó blokád kialakításába. Emellett fiatal főkapitányuk – ahogy azt a későbbiek is mutatják – felvont velük a császári hadtestekhez. Továbbá arról sem feledkezhetünk el, hogy ekkor még szükség volt arra is, hogy a végházakban maradt katonaság ellenálljon a kanizsai vagy szigetvári törökök akcióinak, védelmet biztosítson a terület polgári lakosságának.

4.4.2. A blokádírozás

A következő években a legmeghatározóbb harcászati feladat Batthyány II. Ádám főkapitány és az általa irányított katonaság számára – beleértve a Kanizsával szembeni végvidék katonaságát is – a török kézen lévő Székesfehérvár és Kanizsa körüli blokádban való részvétel volt. Mint láttuk, az utóbbiban már 1687-ben szerepet kaptak, Székesfehérvár blokádjában pedig akkor elsősorban a győri végvidék katonasága vett részt.⁷⁷¹ Az Udvari Haditanácsban 1688-tól

⁷⁶⁷ Utasítás Batthyány még mezőben lévő katonaságának fizetéséről Rudolph Rabatta főhadbiztosnak: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 426r. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 628. – Rabatta 1683-tól 1688-ig volt főhadbiztos. OROSS 2011, 234.

⁷⁶⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 430r.

⁷⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 604v. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 456r. Valpót október 30-án sikerült visszavennie a keresztényeknek.

⁷⁷⁰ MOL P 1314 No 33 134, 33 133

⁷⁷¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 295v. Vö. JENEY 1971, 8–9. Székesfehérvár bevételét már 1686 júliusában megkísérelte Aeneas Sylvius Caprara tábornok. KÁROLYI–WELLMANN 1936, 214. Az Udvari Haditanács 1686 novemberében is foglalkozott a vár ostromának kérdésével. BARISKA–HARASZTI–VARGA J. 1986, 622. – Szakály Ferenc véleménye szerint azok az 1687 nyaratól történő intézkedések, amiket Jeney Károly már a blokád kezdetének tartott, „inkább alkalmi beütésekre vonatkoznak, bár a jelek szerint ezek is kétségtelenül megnehezítették a

vált általánossá az a nézet, hogy a Magyarországon még török kézen lévő nagyobb várakat nem ostrommal kell bevenni, hanem blokád alatt tartani. Egyrészt a dél-dunántúli területek már kevésbé voltak veszélyeztetve nagyobb török támadástól, másrészt pedig Bécs számára a blokádharc kevesebb embert és anyagi forrást igényelt.⁷⁷² Amikor Batthyány Ádám főkapitányt 1688. március közepén értesítették arról, hogy az ez évi, Belgrád bevételét célul kitűző fő hadműveletekben a Dráva és a Száva közötti területen – Miksa Emánuel bajor választófejedelem megérkezéséig – a parancsnoklást Aeneas Sylvius Caprara tábornagy kezébe adták, és a továbbiakban vele kell együttműködni. Azt az utasítást kapta, hogy katonaságával vonuljon a Kanizsa és Székesfehérvár közötti területre, hogy ott szemmel tarthassa mindkét várat.⁷⁷³ A tavaszi előkészületek alatt, miközben a főkapitány a határvidéken lévő katonaság élelemmel, munícióval való ellátásán fáradozott, azzal a problémával kellett szembesülnie, hogy az egerszegi fegyverraktáros utasításba kapta: azokra a véghelyekre, ahol nem német a fegyverraktáros, a magyarok kérésére egyáltalán ne adjanak ki semmit, kivéve, ha maga Batthyány kéri azt. Ezen intézkedés miatt a gróf panasszal élt a Haditanács felé, mivel ez nyilvánvalóan a magyar katonaság, illetve tisztjeik mozgásterét korlátozta.⁷⁷⁴ Maga a főkapitány áprilisban arról tett jelentést a Haditanácsnak, hogy a székesfehérvári blokádhoz 2-3 ágyút szándékozik magával vinni, amihez puskaporra és golyóra van szüksége.⁷⁷⁵ A vár esetleges átvételének irányítására Johann Areyzaga ezredes lett kirendelve, de az Udvarban számítottak Batthyány személyes megjelenésére is Székesfehérvár alatt.⁷⁷⁶

A főkapitány és katonái az után vonultak a vár alá, miután a török őrség megtagadta annak átadását, és 1688 márciusában az Udvari Haditanács megszigorította a blokádot. Ekkor háromezer főnyi katonaságot rendeltek ki a várhoz, és irányításukkal a főkapitányt bízták meg, aki csak május elején csatlako-

vár élelmiszerszerzését.” SZAKÁLY 1989, 15–16. – De 1687 őszén a határozottabb katonai fellépés következtében sikerült elfoglalni a Székesfehérvárhoz tartozó ún. fiókvárakat: Csókaköt, Palotát és Csíkvárat. JENEY 1971, 9–10; SZAKÁLY 1989, 16; VERESS D. 1990, 178.

⁷⁷² SZITA 1994, 51, 53.

⁷⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 118r és 122r. A parancsnoklásra és hadműveletekre lásd még: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 208–224.

⁷⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 295v. A fegyverkiadással kapcsolatban a kanizsai szoros blokád idején, 1688 októberében is volt konfliktusa a főhadbiztossal, mivel az sérelmezte, hogy Batthyány önkényesen vitt el az egerszegi fegyverraktárból fegyvereket és muníciót Kanizsa alá. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 684v. Vö. Utasítás ez ügyben Laurenz Georg Hoffkirchennek: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 607v. No 226.

⁷⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 301v, 340v.

⁷⁷⁶ Leirat Batthyány Ádámnak, Esterházy Jánosnak és Zichy Istvánnak 1688. április 10-én: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 156r. Illetve fol. 187r. Vö. SUGÁR 1983, 204; OROSS 2011, 122. – A győri főkapitány-helyettesi tisztséget Zichy István viselte, amiről Batthyányt is értesítették: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 186r. – Areyzagara lásd: NAPLÓ 1998, 139; OROSS 2011, 122, 123, 236.

zott a sereghez.⁷⁷⁷ Megérkezésekor azonban a törökök számára már olyan tart-
hatatlan állapotok uralkodtak a várban, hogy szinte azonnal megindultak a tár-
gyalások a kapituláció feltételeiről Batthyány és a török főtisztek között.⁷⁷⁸ A ka-
pitulációs szerződés aláírására május 9-én, a vár átadására pedig 19-én került
sor.⁷⁷⁹ Ezt követően a főkapitány az irányítása alatt lévő katonaságot egyenesen
Kanizsa alá kívánta vezetni, és engedélyt kért arra, hogy ez ügyben személyesen
folytasson egyeztetéseket Bécsben.⁷⁸⁰

Az Udvari Haditanács már a székesfehérvári blokádhoz való készülődéssel
egyidejűleg arról is jelentést kért Batthyánytól, hogy Kanizsa ún. szoros blokád-
jához mekkora katonasággal tud felvonulni.⁷⁸¹ Kanizsa – valamint Szigetvár⁷⁸² –
teljes semlegesítése az 1688. évi fő hadjárat cél, Belgrád elfoglalásának megva-
lósulását is szolgálta, amit a drávai útvonal biztosításával lehetett megoldani.
Ehhez pedig a fenti török várak elszigetelése és külső kapcsolataik megszünte-
tése jelentősen hozzájárult.⁷⁸³

A kanizsai blokád történetét végigkísérő, gazdag és értékes forrásanyagot
adott ki 1994-ben Szita László, amely a karlsruhei és a bécsi állami, illetve hadi-
levéltári kutatásain alapult.⁷⁸⁴ Ezen anyagból külön kiemelkednek gróf Zichy
István győri végvidéki főkapitány-helyettesnek⁷⁸⁵ Bádeni Hermannhoz, a végvi-
déki főkapitányához (1681–1691)⁷⁸⁶ és egyben az Udvari Haditanács elnökéhez
írt levelei, amik a mi szempontunkból azért is érdekesek, mert Batthyány blo-
kádbeli helyettesének szemszögéből láttatja a történéseket. Emellett meg kell

⁷⁷⁷ JENEY 1971, 12–14; SUGÁR 1983, 205. Vö. SZAKÁLY 1989, 17. Batthyány megérkezésének idő-
pontjáról az előbbieket az írták, hogy május 4., míg Szakály május 6-át említ.

⁷⁷⁸ Batthyány levele a székesfehérvári pasához és a janicsáragához 1688. május 7-én: MOL P
1313 Török iratok 249. cs. Terjedelmesen idézi: JENEY 1971, 14–15; SUGÁR 1983, 205–206. A tö-
rökök levelei: MOL P 1314 No 13 605, 51 448, 51 447. Hivatkozik rá: JENEY 1971, 16.

⁷⁷⁹ A szerződést kiadta: KÁRFFY 1910, 499–500. és VERESS D. 1990, 182–184. Utóbbinál 1688 he-
lyett tévesen 1686 szerepel a dátumban. Ennek és minden további kapitulációs szerződésnek
mintájával az 1687. decemberi egri szerződés szolgált. SUGÁR 1983, 207. A szerződést Bécsben
május 15-én hagyták jóvá. Miután a törökök átadták Székesfehérvárat, a várba német
katonaságot helyeztek, míg az elővárosba magyarokat. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol.
216r.

⁷⁸⁰ Batthyány levele az Udvari Haditanácshoz: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 368r. Vö.
Haditanácsi rendelkezés: „a székesfehérvári blokádból felszabaduló csapatokat Kanizsához
kell vezényelni”. SZITA 1994, 68.

⁷⁸¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 187r.

⁷⁸² Szigetvár blokádjához lásd: SUGÁR 1993; SZITA 1993.

⁷⁸³ SZITA 1994, 52. Az 1688. évi hadműveletekre lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 202–223; R.
VÁRKONYI 1989, 87–88. – A kanizsai vár állapotáról lásd: SZITA 1995, 56–57.

⁷⁸⁴ SZITA 1994. A bécsi hadilevéltári anyagból Szita az Alte Feldakten fondokat használta.

⁷⁸⁵ A tisztségben találjuk 1682-ben, 1685-ben, 1691–1699-ben. PÁLFFY 1997, 278. De a kanizsai
blokád idején is győri főkapitány-helyettesként tevékenykedik. Lásd: a győri főkapitány-he-
lyettesi tisztséget Zichy István viseli, amiről Batthyányt is értesítették. ÖStA KA HKR Prot.
Reg. Bd. 377. fol. 186r.

⁷⁸⁶ PÁLFFY 1997, 278.

említenünk Othmar Pickl munkásságát, aki a grazi és a bécsi haditanácsi anyag alapján írt a blokád történetéről.⁷⁸⁷ A Belső-ausztriai (Grazi) Haditanács (*Innerösterreichische/Grazer Hofkriegsrat*) alá tartozott a drávai hadtest irányítása, és annak ellátásáért pedig a Belső-ausztriai Kamara (*Innerösterreichische/Grazer Hofkammer*) felelt.⁷⁸⁸

Az Udvarban 1688 júniusában született meg a döntés arról, hogy a Kanizsa körüli blokádot is szorosabbá kell tenni. Június 3-án már ez ügyben küldtek utasítást egyrészt Batthyány Ádámmal, miszerint 600 huszárt és 1400 hajdút állítson ki, illetve Zichy Istvánhoz, hogy 1000 huszárt és 2000 hajdút kell Kanizsához vinnie.⁷⁸⁹ Elrendelték továbbá a katonaság felfogadására szükséges hó-pénz és posztó kiutalását is.⁷⁹⁰ Az élelemellátást a belső-ausztriai hivatalok biztosították, míg a szállításukhoz szükséges szekereket a Magyar Kancellária irányításával Sopron, Vas és Zala megyéknek kellett kiállítania.⁷⁹¹ Az ágyúkat és muníciót a végházakból vitte magával a katonaság. Ezt követően Batthyány Ádám főkapitány parancsa értelmében a Kanizsával szembeni végvidéken csak minimális katonai erőt hagytak hátra, a felszabaduló emberanyagot mind Kanizsa alá rendelték.⁷⁹² A főkapitány utasítása alapján a végvidék központjában, Egerszegen csak 60 katona (30 gyalogos, 15 lovatlan lovas (!) és 15 lovas) maradt.⁷⁹³ Ez annak tükrében figyelemreméltó, hogy 1686-ban Egerszegen a lovasság keretszáma 300 fő volt, míg a gyalogságé 150 fő. Ez pedig azt jelentette, hogy 1688-ban Egerszegen az eredeti – koránt sem magas létszámú – katonai erő nem egész 15 %-ra csökkent. A többi végház katonasága is hasonló arányban szállt táborba. Előfordult azonban, hogy a főkapitány-helyettes nem Batthyány utasítása szerint járt el, amit azzal indokolt, hogy a későbbiekben postaszolgálat vagy strázsa miatt, vagy az elvitt katonák leváltására, szükség lehet

⁷⁸⁷ PICKL 1992.

⁷⁸⁸ PICKL 1992, 85. Vö. OROSS 2011, 30.

⁷⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 48, 49. Vö. Haditanácsi rendelkezések a blokád mielőbbi megkezdéséről Batthyánynak és Zichynek: SZITA 1994, 63.

⁷⁹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 47. Zichy katonasága esetében 3 havi pénzről és 4 havi posztóról volt szó, Batthyány katonasága esetében pedig 2 havi pénzről és 3 havi posztóról. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. No 48, 49. Vö. Júniusban a végvidék 5 havi zsoldot kért ahhoz, hogy a blokádban részt vegyenek, és hogy ott is maradjanak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 424r. Vö. OROSS 2011, 217.

⁷⁹¹ Utasítások az Udvari Kamarának, a Belső-ausztriai Kancelláriának, Magyar Kancelláriának: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 47, 50, 51.

⁷⁹² „Csak annyi nép maradjon a végházokban, aki az istrázsnaknak végben vitelére elégséges lesz”. Egerszeg, 1688. június 24. MOL P 1314 No 33 150

⁷⁹³ „A lovas rendből minden companiából [egy kompánia kb. 50–100 fő] öt-öt lovas katonát és öt-öt lovatlant [...], gyalogosból is mindenik companiából tíz-tíz rendeltünk, hogy itthon maradjanak”. Egerszeg, 1688. június 24. MOL P 1314 No 33 150. Lásd még: No 33 152 (Egerszeg, 1688. június 26.), No 33 153 (Egerszeg, 1688. június 27.).

lovasokra és gyalogosokra a végházakban.⁷⁹⁴ Június végén pedig egy szekeret is visszatartott Egerszegen, mert ott eggyel sem rendelkeztek.⁷⁹⁵

A kanizsai blokádhoz Batthyány irányítása alá rendelték a Georg Christian von Holstein herceg által irányított lovasezredet is. A herceg azonban az Udvari Haditanácshoz küldött feliratában sérelmezte, hogy Kanizsa alatt a parancsnoklást egy nála fiatalabb ezredes bírja, aki ráadásul magyar(!). Engedélyt kért rá, hogy távozhasson a blokádból és ezredével inkább a főszeregnél teljesíthessen szolgálatot.⁷⁹⁶ A győri főkapitányságból Kanizsához rendelt Zichy István is felvette a kérdést a Haditanács tisztviselőinek, hogy Batthyány alárendeltségében kell-e a blokádban részt vennie.⁷⁹⁷ Az, hogy az idősebb főkapitány-helyettes mennyire nehezményezte a dolgot, a blokád alatt írt leveleinek Batthyányra vonatkozó megjegyzéseiből is kitűnik.⁷⁹⁸

A blokád irányítója 1688 nyaratól egyértelműen a fiatal gróf volt, aki június közepén úgy gondolkodott, hogy a saját és a győri alakulatok június 22–23-ra Zalaváron lehetnek és ugyanezt kérte (volna) a Holstein-féle ezredtől is.⁷⁹⁹ Az időpont később június 25-re,⁸⁰⁰ majd 27-re módosult, de még 24-én is problémát jelentett a katonaság élelmének és fizetésének kiutalása, a német ezredről pedig ekkor még semmit sem tudott.⁸⁰¹ A Kanizsával szembeni végvidékről táborba szálló katonaság számára az időpont azért is volt fontos, mert ha a katonaságnak sokáig kellett várakoznia a főkapitányra a mezőben, felélték a magukkal vitt élelmet. Erre a gyakorlatias problémára Nagy Ferenc is felhívta Batthyány figyelmét a készülődés során.⁸⁰² Az egerszegi vitézlő rendről tudjuk,

⁷⁹⁴ Nagy Ferenc Pölöskén visszatartott 20 katonát, de csak arra az időre, amíg a hadak a hídvégi átkelőn átkelnek, hogy biztosítsák őket. MOL P 1314 No 33 157

⁷⁹⁵ MOL P 1314 No 33 150

⁷⁹⁶ A Holstein-féle ezred Kanizsához irányításáról lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 257r. No 49. A Holstein-féle ezredet egyébként a Noirquerm (Noirquern/Norquern) ezred helyett irányították Batthyány mellé. SZITA 1994, 63, 65. 3. jegyzet. Holstein felirata az Udvari Haditanácshoz: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 423v. No 58.

⁷⁹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 432r.

⁷⁹⁸ Zichy viszonya Batthyányhoz kissé ellentmondásosnak tűnik: hol elismerte a fiatal gróf képességeit, irányító személyiségét, hol pedig meglepően nyilatkozott róla. Például 1689. augusztus 20-án írt jelentésében a következőket írta: „hamis és alattomos embernek tartom, aki inkább romlásunkra, mint javunkra van.” SZITA 1994, 97. No 36. A megjegyzés mögött feltehetően egy olyan konfliktus húzódott meg, amiről jelenleg nincs közelebbi ismeretünk. – A katonai hatáskörök ütközéséről, ennek problematikájáról éppen Zichy István kapcsán lásd még: Oross 2011, 118.

⁷⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 425r.

⁸⁰⁰ A végvidéki katonaságot Batthyány június 25-re parancsolta Zalavárra. MOL P 1314 No 33 149.

⁸⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 459v. Fizetés sürgetését lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 435r, 496v. A blokád ideje alatt folyamatosan késett a katonaság fizetésének kiutalása.

⁸⁰² MOL P 1314 No 33 149

hogy június 25-én elindult két tarackkal,⁸⁰³ a Mura mellékieteket – akik június 26-án szintén két tarackkal érkeztek Egerszegre – 28-án akarta továbbindítani a főkapitány-helyettes az ún. szabad legényekkel együtt.⁸⁰⁴ A végvidéki had élére Esterházy Gáspár zalavári kapitányt állították.⁸⁰⁵ A levelek tartalmából nem világos, hogy a főkapitány-helyettesnek is mennie kellett volna-e, mindenesetre a kérdéses időpontban megbetegedett: „mikor legjobban kellene szolgálnom, akkor az Isten ilyen nyavalyával látogat meg” – írta Batthyánynak.⁸⁰⁶

A június végén már Szentgróton tartózkodó Batthyány Ádám azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy még sem Zichy nem érkezett meg a katonasággal – bár a győri főkapitány-helyettes éppen arról számolt be jelentéseiben, hogy Batthyány kérésére kellett lassítaniuk a menetet Kanizsáig⁸⁰⁷ –, sem pedig a német ezred, ami ekkor már a Noirquerm-féle lovasezred volt.⁸⁰⁸ Az előbbi katonasággal július 10-én a hídvégi átkelőnél egyesültek Batthyány csapatai,⁸⁰⁹ amiről a főkapitány július 17-i levelében számolt be, és ezt követően minimum 4000 fő vezetését látta el Kanizsa alatt.⁸¹⁰ A főkapitány a hónap végén beszámolt a törökök ellen vezetett sikeres portyájáról (portyáiról), minek következtében sikerült Kanizsa elővárosát felégetnie és kellőképpen legyengítenie, ma-

⁸⁰³ MOL P 1314 No 33 152, 33 154 – Július elején érkezett meg az egerszegi fegyverraktáros (*Czaigbort*) Bécsből a sánchoz való eszközökkel, amiket Nagy Ferenc továbbküldött Kanizsához. MOL P 1314 No 33 157

⁸⁰⁴ MOL P 1314 No 33153 – Nagy Ferenc június 29-én már mind elküldte a végvidéki hadakat Batthyány II. Ádám után. MOL P 1314 No 33 155

⁸⁰⁵ MOL P 1314 No 33 152 – Esterházy Gáspárt hosszas huzavona után 1688 augusztusában nevezték ki zalavári kapitánnyá. Kinevezésére lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 681r, 694r; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 436v, 444r; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 22v, 23r, 457v, 522v, 548v; ÖStA KA HKR Reg. Bd. 377. fol. 13v, 331r.

⁸⁰⁶ MOL P 1314 No 33 155

⁸⁰⁷ „Bottiani tábornok Úr saját futárjával értesített, hogy több pihenővel vonuljanak a csapatok, nehogy mire a vár alá érünk, egy teljesen tönkrement csapattal adjunk újabb biztatást a kanizsai törökségnek [...] Botthiani azt akarja, hogy a menetet lassítva érjünk Kanizsához, hogy a lovasság és a gyalogság így egyszerre tudjon megérkezni.” SZITA 1994, 66. – Arról, hogy a győri katonaság kifizetése és felfegyverzése megtörtént, június 28-án készült jelentés. SZITA 1994, 64. Zichy július elején pedig arról írt Bádeni Hermannak, hogy Zalavárnál fog 4-én csatlakozni Batthyányhoz. SZITA 1994, 65.

⁸⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 495r.

⁸⁰⁹ A Kanizsával szembeni és a győri végvidék katonaságának egyesüléséről lásd Zichy jelentését július 12-én. SZITA 1994, 69.

⁸¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 512v. Ekkor Batthyány ismételtén kérte, hogy a német ezred mielőbbi elküldésére adjanak parancsot Gabriel Vecchy generálisnak, aki a szóban forgó katonaságot Szigetvár blokádjánál vetette be. Vö. Zichy július 3-i jelentése, illetve haditanácsi rendelkezés, arról, hogy Vecchy csak három századot tartson a Noirquerm-féle ezredből Szigetben. SZITA 1994, 67, 68. – Szita László számításai szerint a kanizsai blokádban részt vevő magyar és német katonaság létszáma 4000 és 6000 fő között hullámzott. SZITA 1994, 54. Vö. még Zichy jelentése július 2-án, aki 5000 fővel számolt. SZITA 1994, 66. Lásd még: SZITA 1995, 57–59. – Gabriel Vecchy tábornokra, a Dráva vonal határőrparancsnokára (1687–1688) lásd: SZITA 1994, 65. 4. jegyzet.

gát a várat pedig teljesen elzárnia. Ezek után engedélyt kért arra, hogy rövid időre elvonulhasson a blokádból.⁸¹¹ Majd augusztus közepén az Oszmán malma nevű helyről keltezett levelében már arról írt az Udvari Haditanácsnak, hogy a várat egy ostrommal rövid időn belül be lehetne venni.⁸¹² Véleménye azonban nem talált visszhangra Bécsben, mert az katonaságot vont volna el a fő hadműveletektől. Augusztus végén–szeptember elején a főkapitány nem tartózkodott Kanizsa alatt, távollétében a parancsnoklást Zichy Istvánra bízta.⁸¹³ A blokádban szolgálatot teljesítő katonaság számára ez az időszak már rendkívül válságos volt: nagy szükségét látták az élelemnek és a fizetésnek. A szakadatlan élelmezési problémák miatt Batthyány szeptemberben felállított a táborban egy pékséget, hogy legalább a kenyeret ne kelljen távolról szállíttatniuk.⁸¹⁴ És bár szeptember közepén végre megérkezett Kanizsa alá a Noirquerm-féle ezred hat százada, kimerültek voltak, nagyon rossz és fáradt lovakat hoztak magukkal,⁸¹⁵ nem utolsó sorban pedig tovább növelték az ellátásbeli gondokat.

Amíg a dunántúli magyar katonaság nagy része a kanizsai blokádban teljesített szolgálatot, az 1688. év legfontosabb hadművelati célja Belgrád elfoglalása volt, amelyre Miksa Emánuel bajor választófejedelem irányításával szeptember 7-én került sor. A Batthyány-féle katonaság Kanizsáról elvont részének – köztük elsősorban a légrádiaknak – ha ebben nem is, de a Dráván túli (esetleg Száván túli) katonai akciókban augusztus–szeptemberben jutott némi szerep.⁸¹⁶

A blokád 1688. évi őszi hónapjai alatt a levelek, jelentések elsősorban a katonaság élelmezésének nehézségeit, a különböző hivatalok – mint az Udvari Haditanács, a Magyar Kamara, a vármegyék, a főkapitány – közötti kommunikációs problémákat tárják elénk. Közben pedig a katonaságnak – a várba zárt tö-

⁸¹¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 551v, 585r. Vö. Zichy István jelentései: SZITA 1994, 69–70, 71. Vö. még *Egykorú leírás a Kanizsa körüli portyázásról*. SZITA 1994, 70. A törökök is leírták leveleikben a keresztények Batthyány vezetésével véghezvitt sikereit. Az elfogott leveleket lásd: SZITA 1994, 72, 74, 75, 76. Mindeközben a német ezred augusztus folyamán sem érkezett meg, sőt Batthyány arra panaszkodott, hogy Vecchy egyáltalán nem akarja azt a rendelkezésére bocsátani: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 559v, 596v.

⁸¹² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 590r. No 210. Vö. Zichy István véleménye a belgrádi győzelem után, miszerint rohammal be lehetne venni a várat. SZITA 1994, 79. Vö. még SZAKÁLY 1989, 14; SZITA 1994, 51, 53. Mindezt vö. Bádeni Lajos vélekedése 1690 márciusában a blokádról, illetve, hogy az ostromot célravezetőbbnek tartotta. SZITA 1994, 53.

⁸¹³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 647r. Vö. Zichy levele: fol. 657v. Vö. még Zichy jelentése Bádeni Hermannak szeptember 3-án: SZITA 1994, 77. Batthyány szeptember 21-én még Szentgróton tartózkodott. Zichy jelentése: SZITA 1994, 80.

⁸¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 695v. No 219.

⁸¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 666v. No 170. Az egész német és a magyar katonaság rendkívüli módon megfogyatkozott ekkorra: „sehr abnehmhen”. Uo. fol. 672v. No 204. A Noirquerm-féle ezred többi része Szigetváron maradt. SZITA 1994, 64.

⁸¹⁶ Batthyáynak a kanizsai blokádból kellett katonákat kivonnia, hogy azokat Légrádra küldje: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 659v. No 130. A légrádiak átmentek a Dráván: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 637r. No 12. A Bádeni Lajos vezette boszniai hadjáratra lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 183, 230–234.

rökökhöz hasonlóan – nélkülözést kellett elszenvednie. A problémák mielőbbi orvoslásának szükségességét tudva a bécsi katonai vezetés valójában arra számított, hogy „ha a [kanizsai] török helyőrség megtudja Belgrád elvesztését, kénytelen kellen intézkednie kell a mielőbbi megadásról”.⁸¹⁷ Erre azonban 1688 őszén nem került sor, a szoros blokád további fenntartása – ami a kétfrontos háborúba keveredett Habsburg udvar számára a továbbiakban az egyetlen megoldásnak kínálkozott a vár megszerzésére – pedig csak az élelem és fizetés biztosítása mellett volt lehetséges.⁸¹⁸ Október elején maga Zichy is – akit Batthyány felküldött Bécsbe, hogy a katonaság téli ellátása ügyében tárgyaljon – azt írta Bádeni Hermannak, hogy a főkapitány parancsnoksága alatt álló sereget elhanyagolják, „abban a hiszemben, hogy azt a Jó Isten majd megsegíti”.⁸¹⁹ Október–novemberre már szükségessé vált a kimerült katonaság leváltása is.⁸²⁰ Az őszi hónapokban Nagy Ferenc főkapitány-helyettes is azon igyekezett, hogy a katonaság folyamatos váltását megoldja. Ezt októberben az késleltette, hogy a tisztek is még éppen szüreteltek, és maguk számára élelemlről sem gondoskodtak.⁸²¹ Novemberben pedig azt írta a főkapitánynak – aki egyébként az egerszegi katonákat hiányolta a blokádban –, hogy Egerszegen már egyáltalán nincs több elküldhető katona.⁸²² A blokádban lévő és oda készülődő magyar és német katonaság nyomorúságos állapota és a problémák megoldatlansága az őszi–téli időszakban adott némi lehetőséget a körülzárt törökök számára, hogy a blokád gyengülését kihasználva ki-kijárjanak a várból.⁸²³

A végvári katonaság maximális kihasználása a kanizsai blokád fenntartásával együtt tovább folytatódott: 1689 elején a lövői katonák panaszkodtak arról Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek, hogy nem váltják le őket a Kanizsához közeli szentmiklósi szolgálatból („Szent miklosi strása”), ahol éhen halnak, mivel se élelmet, se fizetést nem kaptak.⁸²⁴ A váltásukra Batthyány még január közepén Lövőről, Lentiből, Szécsiszigetről és Lendváról rendelt katonákat, akiknek a létszámát sajnos jelenleg nem ismerjük.⁸²⁵ Nagy Ferenc ugyanekkor a

⁸¹⁷ Bécsi haditanácsi jelentés szeptember 14-én Batthyánynak és Zichynek: SZITA 1994, 78.

⁸¹⁸ 1688 szeptemberében XIV. Lajos francia király az 1684-ben 20 évre kötött fegyverszüneti szerződés ellenére megtámadta Pfalzt, így I. Lipót Hollandia, Anglia és Spanyolország szövetségeseiként birodalma nyugati határainál is háborúba lépett. Ez pedig azt jelentette, hogy kénytelen volt haderejének jelentős részét a magyar hadszíntérről kivonni. Az eseménykerek lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 224.

⁸¹⁹ Zichy levelét lásd: SZITA 1994, 85–86.

⁸²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 723v. No 142. fol. 859v. No 246. Vö. Nagy Ferenc arról írt Batthyánynak, hogy a vasvári hajdúk leváltásukért könyörögtek szeptember végén, és a fizetésüket várják. MOL P 1314 No 33 170

⁸²¹ MOL P 1314 No 33 173

⁸²² MOL P 1314 No 33 176

⁸²³ MOL P 1314 No 33 188, 33 191, 33 196, 33 198 – Lásd alább is.

⁸²⁴ MOL P 1314 No 33 190. Vö. SZITA 1995, 56. 14. jegyzet.

⁸²⁵ Nagy Ferenc megírta a végházaknak, hogy „el ne múlassák oda meneteleket, mert másképpen fejekkel játszanak”. MOL P 1314 No 33 192

végházak ellátására egy évre való, illetve a jövőendő táborba szálláshoz is elegendő muníciót kért Batthyánytól keresztül a Haditanácstól.⁸²⁶ A munícióval és fegyverekkel kapcsolatban Bécsben az a döntés született, hogy a megszüntetett fegyverraktárakból – Pápáról, Tatáról, Veszprémből és Zalavárról – helyezték át az ágyúkat és a lőszert a Batthyányi-féle végházakba (*batthyanische Gräniz Hauser*). Ennek végrehajtására – a szállításhoz szükséges szekerek biztosítására – az Udvari Kamara, illetve a Magyar Kancellária kapott utasítást.⁸²⁷

A Kanizsa körüli blokád eredményességéről, a törökökkel szembeni szerencsés összecsapásokról Batthyány több 1689 elején írt jelentésében is beszámolt.⁸²⁸ De továbbra is gondot jelentett számára, hogy az irányítása alá rendelt német alakulatok nem érkeztek meg. Gabriel Vecchy generális – az előző évi konfliktusukhoz hasonlóan – az Anhalt-féle ezred három századát nem volt hajlandó a gróf rendelkezésére bocsátani.⁸²⁹ Mindemellett a blokád ellátásbeli problémáiról és a fizetés sürgetéséről ismételtén több felirat is érkezett Batthyánytól és Zichy Istvántól az Udvari Haditanácshoz.⁸³⁰ Június elején Bádeni Lajos azonban kifejezetten rossz néven vette, hogy Batthyány már intézkedéseket tett a blokád ismételt szorosabbá tételére, a teljes körülzárás megkezdésére.⁸³¹ Az őrgróf feltehetően azt nehezményezte, hogy mindez nem lett összehangolva az ez évi hadműveletekkel, azaz még az előtt történt, hogy a Haditanács kijelölte volna a Batthyány-féle katonaság feladatait.⁸³²

A főkapitány június közepén adott parancsot a végvidékieknek a táborba szállás előkészületeire. Nagy Ferenc június 21-én arról értesítette, hogy írt a végházakba és néhány helyről több katonát is rendelt, mint ahogy azt Batthyány megparancsolta, számítva a felmerülő létszámbeli problémákra. Ebben az

⁸²⁶ „Munícióból éppen megfogyatkoztunk, mindenfelé kérnek a végházokban, s nem adhatok, négy mázsa puskapornál több nem volt, annak is egy részét Kapornakra adattam, s egy részét Zalavárra (Szalavárra)”. MOL P 1314 No 33 193

⁸²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 12v, 16r.

⁸²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 25r, 31r, 42r, 288v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 14r. Vö. Musztafa kanizsai pasa február közepi levelével, ahol azt írta, hogy Batthyány minden harmadik, negyedik napon Szigetig mért csapásokat. SZITA 1994, 86.

⁸²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 42r, 91v, 96r. A három század Batthyányhoz irányításáról már az előző évben határozott az Udvari Haditanács: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 523r. Megérkezésükről többször biztosították a főkapitányt: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 14r, 51r. – Május folyamán egy horvát századot is irányítottak Batthyány alá: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 243v.

⁸³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 372v, 482v. Vö. Uo. 492r, 531v.

⁸³¹ „Véleményem szerint Battiani magánkezdeményezést üz, és egyéni elhatározás szerint vesz részt a körülzárás tekintetében, pedig ettől el kellene tekinteni, mert nem ez a Császár Őfelségének parancsa és utasítása. De alig lehet megakadályozni, hogy Battiani ne a saját meggyőződését kövesse.” Bádeni Lajos levele: SZITA 1994, 88–89. No 27. Zichy július 7-i levelében utalt rá, hogy Bádeni Lajos nem kedveli Batthyányt. SZITA 1994, 91. No 28.

⁸³² Az őrgróf, mint a főszereg parancsnoka, is csak június 9-én érkezett meg Belgrádba, hogy előkészületeket tegyen az ez évi hadműveletek megindulására, amelyekre lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 228–229; R. VÁRKONYI 1989, 88.

évben a főkapitány Egerszegről már a teljes lovas katonaságot maga mellé parancsolta.⁸³³ A katonaság pontos számát ismételten nem ismerjük, de július közepén azt írta Nagy Ferenc a főkapitánynak, hogy – a 450 fős keretlétszámú – Egerszegről mindenkit, „mind legényeket, mind lovatlan katonákat kihajtatom”, és tiszt is csak egy vajda maradt a várban.⁸³⁴ A táborba szállított katonaság mellé ekkor huszonöt szekeret kellett összegyűjteni a végeken.⁸³⁵ A végvári katonaság ilyen jellegű teljes körű felhasználása mögött nyilvánvalóan nagy szerepe volt annak, hogy – a főkapitány-helyettes aggodalmai ellenére – a még Kanizsán lévő törökök mozgásától már kevésbé kellett tartani. Nagy Ferenc gondjait jelentősen növelte azonban az, hogy a hadi készülődés alatt a végvidék központja, Egerszeg leégett, és ennek következtében az őrködést meg kellett erősíttetnie, illetve a székhelyét időlegesen Egervárra kellett áthelyeznie.⁸³⁶

A táborba szólított katonaságból a lovasokat (*Hussarn*) Batthyány Ádám vezetésével az Udvari Haditanács Belgrádhhoz, Bádeni Lajos parancsnoksága alá rendelte,⁸³⁷ míg a gyalogságot (*Heyduckhen*) a győri végvidékiekkel együtt a kanizsai blokádhhoz.⁸³⁸ Július közepén Hoffkirchen altábornagy, illetve táborszer-nagy arra kapott utasítást, hogy biztosítsa a blokádhhoz szükséges ágyúk kiadátását.⁸³⁹ Ugyanakkor az Udvari Haditanács a kanizsai blokádhhoz készülődő győri végvidéki katonaság fizetését is sürgette, mert amíg az meg nem történik és Kanizsához nem érnek, addig Batthyány nem indulhat el a főszerephez, mert

⁸³³ De ekkor már Kanizsa alatt volt 100 lovas. MOL P 1314 No 33 199

⁸³⁴ MOL P 1314 No 33 201

⁸³⁵ Július közepén még nyolc szekér hiányzott ebből: MOL P 1314 No 33 200. Július 22-én Nagy Ferenc arról tett jelentést Batthyánynak, hogy a szekerek Nádasdnál (ma község Vas megyében) gyülekeznek, és már csak az őrskéiket várják, hogy indulhassanak. MOL P 1314 No 33 201

⁸³⁶ MOL P 1314 No 33 200 Vö. No 33 205: a kőművesek és ácsok dolgoznak Egerszegen. Vö. még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 396r.

⁸³⁷ A huszárrok belgrádi szolgálatára lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 293r. Batthyány Ádám válasza az Udvari Haditanács utasítására: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 376r, 531v. Vö. Nagy Ferenc 1689. július 14-i levele, ahol megemlíti, hogy az összegyűjtött szekerek egy részét *Nándorfehérvárhoz* rendelték. MOL P 1314 No 33 200 – Július 19-én az Udvari Haditanács arról értesítette Bádeni Lajost, hogy Batthyány a huszárjaival hamarosan a sereghez vonul. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 333v, 338v. Az 1689. évi hadműveletekre lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 225–234.

⁸³⁸ A blokádh fenntartására vonatkozóan Batthyány és Zichy áprilisban kaptak utasítást: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 174r. Vö. még parancs a blokádba vonulásra: fol. 284r. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 373r: ahol Batthyány arról tudakozódott, hogy hol kell a katonaságával felvonulnia. Vö. még Zichy István levele július 7-én: Batthyány a győri önkéntes magyar katonasággal Kanizsa fele vonul. SZITA 1994, 89. No 27/a. – Július elején Székesfehérvárról újabb 200 fős német alakulatot vezényeltek Batthyány mellé. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 300r. Zichy július elején Bécsben vette a parancsot, hogy az összes győri határkatonasággal Kanizsához vonuljon, és 300 huszárt át kell adnia Batthyánynak, akinek a távollétében ő irányítja a blokádot. SZITA 1994, 91.

⁸³⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 321r. Fol. 353: az ágyúk és lőpor kiadásának sürgetése. Hoffkirchenre lásd: NAPLÓ 1998, 140.

félő, hogy a győriek eloszlanak a táborból.⁸⁴⁰ A Belgrádhoz rendelt Batthyány-féle lovasokról augusztus közepén azt írták Bécsből Bádeni Lajosnak, hogy a fizetésosztás elhúzódnása akadályozza a megindulásukat,⁸⁴¹ de még augusztus végén is élt az ez irányú parancs.⁸⁴² Batthyány augusztus 26-án tett jelentést Zichy Istvánnak a táborba való megérkezéséről (augusztus 20.), és a kanizsaiak nagy szűkölködéséről, illetve, hogy jelentős károkat sikerült okozni nekik.⁸⁴³ Mindeközben 1689 nyarán is felmerült, hogy már nincs értelme a blokád elhúzásának: Bádeni Lajos szerint ez egyáltalán nem hoz hasznot, csak idővesztéssel jár és az ellenség javára válik, mert az a vár feladása fejében így több előnyt szerezhet magának.⁸⁴⁴ Az őrgórhóhoz hasonlóan ambiciózus Batthyány szerint is azonnal végre kell hajtani a támadást, amibe – természetesen – a határvidék katonaságát is bele kell vonni.⁸⁴⁵

Szeptember elején Batthyány végül azt a parancsot kapta, hogy katonasággal nem kell Bádeni Lajoshoz csatlakoznia, hanem a továbbiakban is maradjon a blokádban.⁸⁴⁶ A döntésben az is szerepet játszott, hogy Zichy István, akire időlegesen átruházták volna az irányítását, a blokádból való távozását és egyben Kanizsa körülvételének teljes megszüntetését helyezte kilátásba, amennyiben Batthyány a katonaságával elvonul. Úgy vélekedett, hogy katonáival nem

⁸⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 338r. A blokádbeli katonaság ellátásának megkönnyítése végett Batthyány július végén javasolta, hogy Légrádnál emeljenek egy hidat. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 339v. Ezt azonban az Udvarnál – a belső-ausztriai rendek véleményére alapozva – szükségtelennek tartották, attól is félték, hogy a törökök is használnák, ugyanakkor minden rakomány szállításához útlelél használatát írták elő. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 532r. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. 67r.

⁸⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 360v. Vö. Zichy jelentése augusztus 11-én arról, hogy elindul Kanizsára Batthyány leváltására. SZITA 1994, 94.

⁸⁴² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 553v. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. 124r. Batthyánynak Zichy és katonasága megérkezésére kellett várnia, ami még szeptember 1-jén sem történt meg. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 559r. Egy nappal később már azt a parancsot kapta, hogy addig maradjon Kanizsánál, amíg más utasítást nem kap. fol. 560r.

⁸⁴³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 114v. Vö. Zichy jelentése augusztus 20-án a megérkezéséről: SZITA 1994, 96.

⁸⁴⁴ Bádeni Lajos levele: SZITA 1994, 92–93.

⁸⁴⁵ Batthyány véleményét lásd Johann Baptista Rocoutin hadnagy levelének másolatában. SZITA 1994, 93. No 31.

⁸⁴⁶ Az Udvari Haditanács szeptember 16-i leiratában már egy korábbi, szeptember 6-i határozatra hivatkozott: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 388r. Az Udvari Haditanács ezt követő rendelkezései Batthyánynak és katonaságának a blokádban maradására irányultak: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 554v, 578r, 585r. – Szeptember 7-én azt az utasítást kapta Batthyány és Zichy, hogy Bádeni Lajos törökök felett aratott győzelme előtt a blokádban három ágyúlovással tisztelegjenek, és Te Deumot mondassanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 563v. Itt feltehetően Bádeni Lajos grabováci (augusztus 29.) és batocsinai (augusztus 30.) győzelmeiről van szó. Vö. még fol. 591r: a nisi győzelem (szeptember 24.) alkalmával is hasonló tiszteletadásra került sor.

tudná a továbbiakban is kielégítő módon fenntartani a blokádot.⁸⁴⁷ De augusztusban maga a főkapitány is utalt arra jelentéseiben, hogy ha ő a katonaság egy részével elmegy, a maradék Zichy vezetése alatt nem biztos, hogy elégséges lesz a Kanizsa környéki feladatok ellátására.⁸⁴⁸ Érdekes – a korábbiak ismeretében pedig érthető – adalék, hogy a huszárság feladata Belgrádnál ismét csak a környékén portyázó tatárok megfékezése lett volna.⁸⁴⁹ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes egészségi állapotára hivatkozva ez alkalommal sem szállt táborba, de – mint írta – „itthon többet szolgálok, s többet is kültök, mert fő vendígfogadó lívín, s Nagyságod minden parancsolatját executióban [végrehajtásba/végrehajtás alá] vívín, talám, ha Nagyságod méltónak ítélné, az én fizetísemnek is nem küllenék elveszni”.⁸⁵⁰

A Kanizsa alatti szolgálatban maradt főkapitány minden igyekezete 1689 őszétől arra irányult, hogy a várat megadásra bírja. Október–november folyamán az Udvarból már az esetleges kapitulációs feltételekkel kapcsolatban adtak iránymutatást Batthyánynak,⁸⁵¹ amelyben jelezték, hogy a leendő kapitulációs szerződés alapja a székesfehérvári, illetve szigetvári pontok lesznek és a legfontosabb, hogy abban az uralkodó érdekeinek minél inkább érvényesülniük kell.⁸⁵² A kanizsai törökök véleménye ekkor a vár feladásáról már megoszlott, az egyre kilátástalanabb helyzetben a megadásra hajlók lázadoztak a pasa makacssága ellen.⁸⁵³ Bécsben pedig üdvözlendőnek tartották, hogy ezt Batthyány minden lehetséges módon támogassa.⁸⁵⁴ A törökökkel folytatandó tárgyalások megkönnyítésére pedig Heinrich Christoph Schwegler személyében tolmácsot rendeltek a főkapitány mellé.⁸⁵⁵ A tárgyalások azonban 1689 őszén eredménytelenek voltak. A sikertelenség következtében pedig Batthyány váratlan – a Haditanáccsal nem egyeztetett – lépésre szánta el magát: több mint ezer katonával körbezárta a Kanizsa előterében lévő Szentmiklóst.⁸⁵⁶ Mindezzel együtt fontos

⁸⁴⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 536v. Batthyány szintén jelezte a problémát, illetve Zichy szándékát az Udvari Haditanács felé: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 539v.

⁸⁴⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 62r.

⁸⁴⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 489r.

⁸⁵⁰ MOL P 1314 No 33 200. Vö. Uo. No 33 205. Novemberben a főkapitány-helyettes is kérte hátralékos fizetése kiutalását: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 194v

⁸⁵¹ Az Udvari Haditanács leiratai ez ügyben: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 432v, 435r. Batthyány jelentései: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 620v. Vö. fol. 619v.

⁸⁵² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 610r.

⁸⁵³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 659r. Vö. Zichy jelentése 1689. december 31-én: harminc török jött ki a várból, köztük három aga. Beszámoltak róla, hogy odabent vannak olyanok, akik már feladnák a várat. PÍCKL 1992, 86. – Zichy egyébként már augusztus második felében azt írta: minden nap várják, hogy a törökök között lázadás tör ki. SZITA 1994, 97.

⁸⁵⁴ „Enstehenden Revolten der caniser Türcken, dahin auf alle Weiss zu trachten”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 643r.

⁸⁵⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 643r. A tolmács személyéről már októberben tudósították Batthyányt. Lásd: fol. 432v.

⁸⁵⁶ Gabriel Vecchy jelentése Szigetvárból 1689. november 3-án: SZITA 1994, 100. No 40.

megemlíteni, hogy I. Lipót és az oszmán kormányzat között 1689 februárjában béketárgyalások indultak, ám azok a nyár folyamán a török követség teljesíthetetlen feltételei – Belgrád és a Száván túli foglalások átengedése – miatt zsákutcába jutottak.⁸⁵⁷

Batthyány a fenti eseményeket követően a blokád folytatásához, a katonaság számára három hónapra való zsold kifizetését, posztót és ellátást kért.⁸⁵⁸ Emellett még két *contravallatio* (a forrásban *circumvallatio*!) kiépítését is javasolta a törökök esetleges kiütései ellen.⁸⁵⁹ November végén az Udvari Haditanács – sokadszorra – szólította fel a főkapitányt a blokád minél hathatósabb fenntartására és arra, hogy akadályozza meg, hogy magyarok élelmet adjanak el a törököknek. Továbbá arra figyelmeztették, hogy ha valakit tetten érnének, példás büntetést vetnek ki rá.⁸⁶⁰ A figyelmeztetés megalapozottnak bizonyult, mivel decemberben Batthyány arról tett jelentést, hogy egy *Baronay* Mihály nevű ember török rabokon keresztül cukrot, sót és borsot csempészett be Kanizsára.⁸⁶¹

Mindeközben a főkapitány a kimerült magyar és német katonasága mielőbbi leváltását, illetve ellátmányát követelte, mivel fennállt a lehetősége annak, hogy eloszlanak a blokádból.⁸⁶² November végén–december elején pedig a rossz ellátás miatti elégedetlenség már a katonák lázadását vetítette előre. A győri végvidékiek közül ekkor már néhányan szembefordultak feletteseikkel, és a nagyobb zendülést elkerülendő, Batthyány parancsba kapta, hogy a lázongókat fogtassa el.⁸⁶³ A hónap közepén pedig a Haditanács leiratban közölte, hogy a katonaság – megélhetésüket biztosítandó – három óra való zsoldot és egy havi posztót fog kapni.⁸⁶⁴ Ugyanakkor határozat született arról, hogy mentesítik a

⁸⁵⁷ Béketárgyalásokra lásd: HAMMER-PURGSTALL 1830, 530–543. Röviden említi: BÁNLKAY 2001; SUGÁR 1983, 223–224. A Haditanács minden katonai vezető számára közzétette, hogy a törökökkel folytatott béketárgyalások megszakadtak: ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 80r.

⁸⁵⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 624r. A blokád fenntartásának szükségessége miatt az ellátás biztosításáról mind az Udvari Kamara, mind a vármegyék megkapták az utasításokat. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 619v.

⁸⁵⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 626v.

⁸⁶⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 631r.

⁸⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 664v, 669r. Az ügyről már november végén tudomása volt az Udvarnak, és utasították Batthyányt annak kivizsgálására: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 482r. Lásd még december végén is: fol. 525r. Már 1686 decemberében panasz érkezett a magyar katonákra, hogy élelmiszert adnak el a kanizsai török helyőrségnek. 1688-ban pedig arról született rendelet, hogy a blokádban lévők pénzben és nem természetben kapják a juttatásukat. SZITA 1994, 55–56; SZITA 1995, 67–68.

⁸⁶² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 657v. A katonák leváltása ügyében még decemberben sem történt intézkedés. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 670r.

⁸⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 670r. Parancs az elfogásukra: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 636r. Vö. fol. 641r: a győri és komáromi katonaság állapotáról. Batthyány a lovasság felét az ellátás hiánya miatt elbocsátotta: fol. 643r.

⁸⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 504r. Lásd még: fol. 655r, 661v. Vö. még Batthyány és Zichy ez irányú kérelme novemberben: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 211r.

blokádban lévő katonákat a porcióhoz való hozzájárulás alól, a házaikat pedig a téli beszállásolás alól.⁸⁶⁵ December végén Batthyány arra kényszerült, hogy betegsége miatt elhagyja a blokádot és Körmentre vitesse magát.⁸⁶⁶ De ezzel együtt már ajánlatot tett a Haditanács felé, hogy 250 lovas és 500 gyalogost tud kiállítani a következő évre a blokádhoz az előírt létszám felett. A továbbiakban pedig a Kanizsa alatt lévő katonaság számára hús kiutalását, és a téli porcióhoz való hozzájárulás alól mentességet kért.⁸⁶⁷ A kanizsai blokádban december-januárban ténylegesen jelenlévő katonaság létszámával, illetve szükségességével kapcsolatban Caraffa generális a rosszallását fejezte ki. A kimutatások szerint ekkor 2 400 katona (400 lovas és 1600 gyalogos a két végvidékről, és 400 fő Peter Paul Bisterczky, székesfehérvári parancsnok vezetése alatt) volt a blokádban, amit Caraffa sürgősen tartott az ellátás megszervezésének nehézségei miatt.⁸⁶⁸ A blokádban lévő katonaságot is a végvidéki járandóságuk szerint fizették ki, aminek megindulásáról január közepén küldtek jelentést Batthyáynak és Zichynek.⁸⁶⁹ De még február közepén is arról panaszkodott Batthyány, hogy a blokádban nem történt meg a fizetésszítás.⁸⁷⁰

Időközben a Kanizsával szembeni végházakban lévő katonaság kimerülése és – feltételezhetően a pénztelenség miatti – engedetlensége olyan mértékűvé vált, hogy Batthyáynak azt kellett megparancsolnia, hogy „az vitézlő rendet az táborra kényszerítsék; az, ki engedetlenkednék, vigyék kötözve substitutus uram [ti. Zichy István] kezéhez”.⁸⁷¹ A végvidéki katonáknak 1690 elején csak posztót osztottak, ezért Nagy Ferenc arra kérte a főkapitányt, hogy pénzt is szerezzen nekik, amivel a ruhájukat meg is tudják csináltatni.⁸⁷² Ugyanakkor a táborban lévők a széna hiánya miatt panaszkodtak a főkapitány-helyettesnek,

⁸⁶⁵ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 158v.

⁸⁶⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 670v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 265v. Batthyány levele Körmentről 1689. december 27-én: „Erindert, auf er Vmpässlichkeith sich von d' Bloquada Canischa auf sein Schloss Korment habe müssen bringen lassen.” Vö. Nagy Ferenc január végén még említi Batthyány betegségét: MOL P 1314 No 33 219. Batthyány a betegsége miatt a blokád irányítását átadta Zichynek: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 54r.

⁸⁶⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. fol. 265v, 281r. Batthyány úgy gondolta ekkor, hogy ugyanennyit Zichynek is ki kell állítania. Vö. ez ügyben az Udvari Kamara átiratát a Haditanácshoz: fol. 266r. Batthyány január elején listát küldött a blokádban ténylegesen jelen lévő lovas és gyalogos katonaságáról: fol. 271v, 272v. A katonaság kiállítására való felszólítást lásd: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 191v.

⁸⁶⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 205v. – Antonio Caraffa 1688 és 1693 között volt főhadbiztos. OROSS 2011, 234.

⁸⁶⁹ A blokádban lévő katonaság fizetését úgy alakították, hogy a szokásos végvidéki szolgálatért járó fizetséget fogják kapni („wegen des dritten Monath Solds, alss des Tueches von der Ordinari Graniz Bezahlung gemacht werde”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 9v, 12v, 14r, 28r.

⁸⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 53v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 59r.

⁸⁷¹ MOL P 1314 No 33 218

⁸⁷² MOL P 1314 No 33 219

aki Zala vármegye január 31-i gyűlésén szándékozott az ügyet előterjeszteni, de mivel betegsége miatt nem tudott személyesen megjelenni, a viceispánokat és a vármegye tisztviselőit magához hívatta.⁸⁷³

Batthyány távollétében a blokád irányítását Zichy István látta el, aki 1690 januárja folyamán azt jelentette az Udvarnak, hogy a törökök tárgyalókészségük jeléül néhány keresztény foglyot elengedtek, majd februárban felküldött egy elfogott, a nagyvezírnek címzett levelet Bécsbe, amely alapján feltételezhető volt, hogy a kanizsaiak jelentették Köprülüzáde Fázil Musztafa pasa nagyvezírnek (1689–1691) a kapitulációs tárgyalások megkezdését.⁸⁷⁴ Zichy február 22-én már azt jelentette, hogy Batthyányval közösen felszólították a törököket a vár feladására, ami ekkor még nem valósult meg, mert a kanizsaiak lelőtték azokat a tisztjeiket, akik választ akartak vinni a felszólításra.⁸⁷⁵ A törökök ezen érthetetlennek tűnő makacssága mögött azt a Pickl által hangsúlyozott problémát kell látnunk, hogy a kanizsaiaknak időről időre sikerült élelemhez jutniuk, amiben a megfélemlített lakosságon túl esetleg szerepe lehetett a blokádban lévő magyar katonaságnak is.⁸⁷⁶ 1690 februárjában a Haditanács Batthyány és Zichy előtt ismételten élt a váddal, miszerint katonáik élelmet juttattak Kanizsára, és az ügy kivizsgálására utasították a főkapitányt.⁸⁷⁷ Március elején – a még mindig birtokán, Rohoncon tartózkodó – Batthyány közölte, hogy az ő tudomása szerint nem vittek élelmet Kanizsára, és kérte, hogy a vádaskodót állítsák vizsgálat alá.⁸⁷⁸ Ugyanakkor a blokádban lévő katonaság leváltása is esedékessé vált, de a fizetésszítás elhúzódása miatt ezzel nehéz helyzetben voltak: „Némelyek oly szerencsétlen időben találták megváltani másokat, hogy a fizetés vagy elmúlt, vagy el nem kezdődött, egynéhány ízben ott szolgálván semmi fizetést nem vettek. Azon instálnak [könyörögnek] Nagyságod előtt alá-
zatosan, hogyha az szolgálatok renddel járt, fizetések is hadd dividáltassék [osztassék] kétfelé” – írta Nagy Ferenc a főkapitánynak.⁸⁷⁹

⁸⁷³ MOL P 1314 No 33 219, 33 221

⁸⁷⁴ PICKL 1992, 86 – Köprülüzáde Fázil Musztafa pasa 1689. október 25-i kinevezésére lásd: UZUNÇARŞILI I. 2003⁶, 523; DANIŞMEND 1972, 468.

⁸⁷⁵ PICKL 1992, 86–87. 1690 februárjában a tolmács, Schwegler azt jelentette Bécs felé, hogy a törökök nem akarják megadni magukat, mert el vannak látva élelmiszerral. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 44v.

⁸⁷⁶ PICKL 1992, 86, 87. A probléma megoldására már 1688/1689 telén a magyar katonaság élelmezését nem természetben, hanem pénzkiutalással oldották meg. Ami a törököket mind nehezebb helyzetbe hozta, de ugyanakkor a korrupció elterjedését váltotta ki. Uo. – Nem egyértelmű, hogy a csempészetben milyen szinten vett részt az amúgy rosszul és késve kifizetett magyar katonaság. Az egyik oldalon az állandó panaszkodást olvashatjuk, a másik oldalon az Udvar gyanakvását velük szemben. Ahhoz, hogy tisztábban lássunk a kérdésben, további pontosabb adatokra van szükségünk.

⁸⁷⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 146v.

⁸⁷⁸ Batthyány „beklagt sich wider die Angeber mit bitt solche zur Probation anzuhalten”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 73v.

⁸⁷⁹ MOL P 1314 No 33 224.

Batthyány március közepén azt jelenthette a kanizsai táborból a Haditanácsnak, hogy a törökök beleegyeztek a kapitulációs tárgyalások megindításába, és két túszt küldtek ki a várból.⁸⁸⁰ Viszonylag rövid időn belül sikerült megegyezni Batthyánnak a törökökkel a kapitulációs feltételekről: többek között szabad elvonulást biztosítanak a katonaságnak és a lakosságnak.⁸⁸¹ Azonban a kanizsaiak az elvonulásukhoz 1700(!) szekeret követeltek, aminek a kiállítása lehetetlen volt, és ezért a főkapitány azt ajánlotta, hogy a vízi utat – Légrádtól a Dráván a Dunáig – használják az elvonulásukhoz.⁸⁸² De a főkapitány igyekezett mindent elkövetni, hogy elegendő számú szekeret szedjenek össze a törökök kiköltöztetésére. Nagy Ferenc is megbízást kapott, hogy intézkedjen az ügyben, tudniillik a főkapitány több szekér kiállítására szólította fel a falvakat, mint ahogy azt korábban az illetékes vármegyéken meghatározták. A főkapitány-helyettes ezért személyesen kereste fel március végén–április elején a Vas vármegyei főispánt, gróf Kéry Ferencet és az alispánt, Bácsmegyei Ferencet, illetve Sopron vármegye alispánját, de a megyegyűlések határozatai nélkül ők sem voltak hajlandók több szekeret biztosítani.⁸⁸³ Nagy Ferenc szerint Kéry Ferenc – azon túl, hogy Batthyány önkényesen cselekedett – azt is rossz néven vette, hogy a gróf nem közvetlenül kereste meg őt kérésével. Végül a vármegyék ellenállását nem sikerült megtörni, és bár például a hegyháti falvak Batthyány rendelése szerint kezdték összegyűjteni a szekereket, a bírók megakadályozták a végrehajtást.⁸⁸⁴ Ezzel egyidejűleg Esterházy Pál nádor utasítására megszüntették a blokádban lévő katonaság élelmezését, ami miatt Batthyány a Haditanács előtt protestált. Ezt követően Bécsben úgy határoztak, hogy a Kanizsánál lévő katonaság ellátását a törökök kivonulásáig biztosítani kell.⁸⁸⁵ A végházak-

⁸⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 74r. Vö. PICKL 1992, 87. A Haditanács részéről értesítették Batthyányt, hogy a továbbiakban is az átadás ügyében fáradozzon, és hogy segítséget fognak küldeni neki. ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 164v. Vö. SUGÁR 1983, 238.

⁸⁸¹ Batthyány március 24-én írt jelentése: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 114r. Vö. PICKL 1992, 87, ahol megemlíti Zichy március 25-i jelentését, amiben a gróf büszkeséggel jegyezte meg, hogy Kanizsa már a második olyan vár volt, ami a magyar katonaság által kényszerített megadásra. Vö. SUGÁR 1983, 239.

⁸⁸² Batthyány március 26-án írt jelentése: „Erindert dass die abziehende Türckhen 1700 Wagen verlangen, welche ihnen zug eben vnmöglich seye, vermaint daher, dass beste zu sein, dass sie zu Wasser fortgebracht worden”. ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 91v. Hivatkozik rá: PICKL 1992, 87. Útvonalra lásd még: Uo. 88.

⁸⁸³ MOL P 1314 No 33 226, 33 227, 33 229. Vas vármegye a Rábán felüli területről 100, illetve a Rábán aluli területről szintén 100 szekeret biztosított, utóbbiakat már ekkor elküldték Batthyány mellé. A Sopron vármegyei viceispán pedig azt mondta, hogy ő megírta a problémát a nádornak, de választ még nem kapott. A Rábán felüli területről a szekereket április 6-ra Sálnál (ma Hegyhátsál, falu Vas megyében) gyülekeztették. Mivel a Zalán is át kellett vinni őket, az andráshidai hidat addig helyre kellett hozni.

⁸⁸⁴ MOL P 1314 No 33 231

⁸⁸⁵ Batthyány panasza március 31-én: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 135r. Batthyány értesítése április 7-én a probléma rendezéséről: Prot. Reg. 384. fol. 193r. Vö. PICKL 1992, 88. A blokádbeli fizetést vívókat április 5-én figyelmeztette Nagy Ferenc, hogy mielőbb odaérjenek:

ból a még bent lévő katonaságot Batthyány március végén–április elején táborba szállíttatta.⁸⁸⁶

Április 1-jén a Haditanács arról értesítette Batthyányt, hogy a törökökkel létrehozott kapitulációs megállapodást az uralkodó megerősítette és további utasításokat küldenek a vár átadására vonatkozóan. A továbbiakban Bisterczky őrnagyot rendelték a várba az alatta szolgálatot teljesítő német katonasággal, akikhez Budáról csatlakozik majd egy század az Anhalt-féle ezredből. Batthyáynak pedig 200 katonát kell adnia még melléjük. Az elpusztított Kanizsa környéki falvak benépesítésére vonatkozó tervek szerint öt évig tartó adómentességet léptetnek életbe, a váron belüli házak kiosztására pedig a Kamara bizottságot hoz létre. A blokádban harcoló katonaság pedig érdemei elismeréséül egy havi plusz zsoldban („extra Monath Soldt”) fog részesülni.⁸⁸⁷ *Kanizsa város és várának kapitulációs szerződésének szövegét* – aminek az eredetije nincs meg – Szita Lászlónak sikerült egy 1690 májusában kiadott különleges császári rendelkezés szövegéből kiemelnie.⁸⁸⁸ A vár átadására végül április 13-án 11 és 12 óra között került sor.⁸⁸⁹ Majd ezt követően Batthyány a törökök elvonulásáról 17-én írt jelentést a Haditanácsnak, ahogy azt is közölte, hogy a várba behelyezték a német őrséget némi magyar katonával együtt.⁸⁹⁰ A Kanizsával szembeni végvidék, mint elnevezés megszűnt, és azt újra kanizsai végvidékként említették.

MOL P 1314 No 33 229. Ekkor a januári és februári pénz érkezett, de a márciusit is megkapják, írta a főkapitány-helyettes április elején: No 33 230.

⁸⁸⁶ MOL P 1314 No 33 225, 33 231

⁸⁸⁷ „Antworth auf die zur kayserlichen Ratification anhero geschickte mit denen caniser Türcken getraffene Capitulation, es werde selbe aussere in einem Punct durchgehents ratificirt, vnd mehrern Instruction ertheil, wie sich bey Vergab, vnd der Türcken Abführung zu verhalten. Der Post seie vnteren Commando des Pisterzkj mit denen bey sich habenden Teutschen zu besetzen, zu denen nach eine Compagnia von Ofen stossen werde. Denen er nach [...] ein 200 Hungaren adiungiren könne. [...] Solle sehen die vmb Canisa deuastirte Dörfer zu populieren, vnd zu dem Ende denen Leuthen fünf Jahr frey von allen Oneribus versprechen wegen Ausstheilung der Heüser in der Vöstung werde die Hofcammer einen Commissarium abordern der bey der Bloquada gestandenen Miliz werde ein extra Monath Soldt abgefolt. Er auch wegen der rühmblich geführten Bloquada gelobet.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 183v. Használó tárgyban a további érintetteknek: Zichynek, Pozzonak, az Udvari Kamarának: fol. 184r. Utóbbinál szerepel, hogy a katonaság nemcsak extra zsoldot kap, hanem még a szokásos fizetését, mivel a Szávához fogják rendelni őket. A Budáról kivezényelt századról lásd: fol. 185r. és PICKL 1992, 88.

⁸⁸⁸ A szöveget lásd: SZITA 1994, 114–116. Vö. SZITA 1995, 76–77. – További feldolgozásra vár: Kanizsa kapitulációjának másolata (MOL P 1313 Memorabilia No 1341/c) és Schwegler császári tolmács latin nyelvű kéziratos műve, amelyben leírta Kanizsa ostromát, és közölte az összes tárgyalási iratokat (MOL P 1313 Memorabilia No 1341/b). IVÁNYI B. 1942, 154.

⁸⁸⁹ A vár kulcsának átadásáról lásd részletesen: PICKL 1992, 88–89.

⁸⁹⁰ Batthyány április 17-én írt jelentése: ÖStA KA HKR Prot. Exp. 383. fol. 143r. A várkapitány-ságról és a behelyezett katonaságról lásd még: PICKL 1992, 89–90.

ték. De Kanizsát a végvidéktől külön kezelték, annak irányítása tehát nem került Batthyány Ádám, a kanizsai végvidék főkapitányának hatáskörébe.⁸⁹¹

A kitartó kanizsai török helyőrséget éppen azelőtt sikerült megadásra bírni, amikor az új nagyvezír, Köprülüzáde Fázil Musztafa pasa 1690 tavaszán – a sikertelen béketárgyalásokat követően – erőteljes ellentámadásba lendült. Az évi oszmán sikerek – az elmúlt években elveszített Niš, Vidin, Orsova, Galambóc, Szendrő, Belgrád, Lugos, Karánsebes, Lippa visszafoglalása – mögött a nagyvezír karizmatikus személyisége mellett meghatározó szerepe volt annak, hogy a Habsburgoknak haderejük megosztása mellett súlyos pénzügyi gondokkal is meg kellett küzdeniük. Így rövid időre visszatérni látszott az oszmán uralom, a keresztény hadakat sikerült visszaszorítani a Dráva–Száva közti területre.⁸⁹²

Köprülüzáde Fázil Musztafa pasa hadjáratának megindulása után Kanizsa alól, az ún. extra zsold ígéretével nem bocsátották el a kanizsai végvidéki – vagy, ahogy a haditanácsi jelentésekben egyre általánosabbá vált: a Batthyány-féle (*Batthyanische*) – és a győri végvidéki katonaságot. Már április elején döntés született arról a Haditanácsban, hogy a blokádból felszabadult végvári katonaságnak Friedrich Veterani gróf vezérőrnagy hadtestéhez kell csatlakoznia,⁸⁹³ míg az 1690. évi császári hadműveletek Bádeni Lajos őrgróf irányításával a nagyvezír vezette oszmán sereg feltartóztatására irányultak. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a végvidéki katonaság váltását a folyamatos szolgálatban egyre nehezebben tudta megoldani: júniusban arról panaszkodott Batthyánynak, hogy az egerszegiek már „kiszolgálták az idejüket”, de helyettük nem tud megfelelő számú katonaságot kiállítani, mert Lövön, Egerváron(!), Kemenden, Pölösken kevés katonaság van vagy majdnem semmi, a zalaváriaknak és szentgyörgyváriaknak „Budáig, Szigetig, Pécsig való útjuk is vagyon gyakorta”. Talán a Mura melléki várakból tud majd katonát küldeni.⁸⁹⁴

Augusztus elején Batthyány II. Ádám főkapitányt arra utasították, hogy katonaságával a Bádeni Lajos őrgróf vezette armadához csatlakozzon, ekkor már Niš közelében.⁸⁹⁵ Az általunk nem ismert létszámú katonaság kiállításához a főkapitány a Kanizsán szolgálatot teljesítő 200 huszárját is visszakövetelte,

⁸⁹¹ Vö. CZIGÁNY 2004, 164. és OROSS 2011, 127–128.

⁸⁹² Sőt a tatár előhadak egészen Debrecenig nyomultak előre. És nem utolsó sorban, sikerült az erdélyi fejedelmi trónra – ha csak pár hónapig – Thököly Imrét beültetni. Eseményekre lásd: BÁNLAKY 2001; SUGÁR 1983, 240–254; R. VÁRKONYI 1989, 89.

⁸⁹³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 184r, 192r, 214v, 255v

⁸⁹⁴ MOL P 1314 33 232 – „A pölöskeiek egyébaránt is mind elszéledtek” – írta Nagy Ferenc szeptemberben is: No 33 238.

⁸⁹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 384. fol. 394v, 412r, 413r. Augusztusban 11-én Rohoncon írt levelében Batthyány még azon okokat sorolta, hogy addig miért nem tudott felvonulni katonáival: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 342r, 362v.

amit Bisterczky nem akart teljesíteni, mert nem kapott rá külön utasítást.⁸⁹⁶ Miközben augusztus végén Batthyány katonaságának Dráván való átkelésére kapott utasítást, az Udvari Haditanács azt is kilátásba helyezte számára, hogy több embert rendelnek az irányítása alá, főképpen mert Zichy István nem vonul hadba személyesen.⁸⁹⁷ A főkapitány amellet, hogy katonái számára a porcióhoz való hozzájárulás alól mentességet, magának – több, szeptemberi feliratában – a *Feldmarschalleutnant* (altábornagyi), azaz birodalmi katonai cím megadását kérte.⁸⁹⁸ Ahogy az előbbi kérdésben is sűrű levelezés folyt a hivatalok között, úgy az altábornagyi cím kapcsán is, és annak megadásával kapcsolatban is jóval biztatták, ami az az évi hadjárat befejezése után kerülhetett napirendre.⁸⁹⁹

A kanizsai végvidéken Nagy Ferenc főkapitány-helyettes szeptember folyamán a még bent lévő teljes katonaság táborba szállításán fáradozott,⁹⁰⁰ amelynek során gondot okozott számára, hogy a gyalogság élére tisztet találjon: „Az mi pedig *Boso* Mihály szécsiszigeti (*Széchi Szigeti*) vajda állapotját illeti, ha úgy vagyon, hogy a nyavalya bántja, való dolog, *Nagyságos* uram, hogy inkább akadályt tenne a táboron, hogysen mint hasznot. De mivel a lövői (*Lövőj*) vajda megholt, Lentiben csak egy vagyon, Szentgróton (*Szent Gróton*) Pátyi András öreg ember, másrúl nem gondolkodhatom, hanem, ha a pölöskei (*Pölöskej*) vajdát, Mazalin Györgyöt (:minthogy a pölöskeiek egyébaránt is mind el szélledtek:) elegendőnek ítéli *Nagyságod* lenni, írást is tud s bátorsága is vagyon, azon kívül ifjú ember is, afelől egy compagníanak [századnak] gondját viselhetné” – írta szeptember 10-én Batthyánynak.⁹⁰¹ A végvidékről szeptember közepén a muramellékiek már Újudvarhoz táborba szálltak, de a főkapitány még várakoztatta őket.⁹⁰² Októberben pedig – miután a törökök visszafoglalták Belgrádot (október 8.) – még arról panaszkodott a Haditanács felé, hogy az egerszegi fegyverraktáros nem akarja kiadni a táborba rendelt katonaság számára a szük-

⁸⁹⁶ Bisterczky jelentése az Udvari Haditanácshoz: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 353r.

⁸⁹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 428v.

⁸⁹⁸ „Ihme aber den Veldtmarschalleuthenant Titel zu conferiren”: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 388r, 393v, 394v, 408v. Vö. Wütz felirata: fol. 413r. Szeptember 5-én az Udvari Kamarának menő utasítás a Batthyány-féle katonaság fizetéséről rendelkezik, hogy az mielőbb történjen meg és indulhassanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 437r, 441r.

⁸⁹⁹ „Wegen des Veldtmarschalleuthenant Titels Caracther werde auf Ihne nach geendigter Campagna reflectiert werden, vnterdessen Ihme an seiner Reputation nichts praeuiditirliches vor Fallen weilen nach vngewiss, ob der Zichy hinab gehen werde”. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 441r.

⁹⁰⁰ Szeptember elején Nagy Ferenc azért írt a végházakba, hogy „adják tudtomra, mennél hamarabb effective [valójában] mennyi lovas, mennyi gyalog telhetik ki a végházból, aki a táborra mehessen”. MOL P 1314 No 33 236 – Augusztusban a horvát területeken már voltak a végvidékről katonák: MOL P 1314 No 33 237.

⁹⁰¹ MOL P 1314 No 33 238

⁹⁰² MOL P 1314 No 33 240, 33 241

séges muníciót,⁹⁰³ és elindulása feltételül szabta a kenyér és az elmaradt zsold kiutalását.⁹⁰⁴

Belgrád elfoglalása után Köprülü Musztafa pasa nagyvezír a boszniai pasát Eszék ostromára küldte, ezért a Batthyány-féle katonaságot ekkor már ide várta a császári katonai vezetés.⁹⁰⁵ A végvidéki katonaság – Esterházy Gáspár zalavári kapitány megérkezéséig Nagy Ferenc főkapitány-helyettes vezetésével (!) – október 22-én indult el a Dráva felé.⁹⁰⁶

November elején azonban a boszniai pasa felhagyott Eszék ostromával, a megérkezett Batthyány-féle katonaság hajdúit Szigetvárhoz vezényelték, hogy szemmel tartsák Eszék környékét, a lovasokat pedig a határvidék, főként a drávai átkelők ellenőrzésére.⁹⁰⁷ Maga a főkapitány pedig, betegsége hivatkozva, visszavonult birtokaira.⁹⁰⁸ Sajnos ezt követően a végvári katonaság tevékenységéről nem rendelkezünk hírekkel, de Nagy Ferenc 1691 elején írt leveleiből tudjuk, hogy a Száva menti katonai akciókban vettek részt.⁹⁰⁹

A blokádharok, majd a Kanizsa visszafoglalása utáni végvidéket érintő utasítások és jelentések jól mutatják, hogy a Kanizsával szembeni, majd pedig ismételten kanizsai végvidék katonasága a háborúk során a rá kiszabott feladatoknak – lehetőségeihez mérten – megfelelt. A végvidéki katonák részvételét a harcokban nagymértékben meghatározta az őket irányító főkapitány személyisége, aki szerepvállalásával és az irányítása alatt álló katonaság teljes felhasználásával nem kétséges, hogy a saját jövőjét is igyekezett megalapozni. 1690 augusztusában Georg Rudolph Wütz főmustramester arra hívta fel az Udvari Haditanács figyelmét, hogy ideje intézkedni a győri és a kanizsai főkapitányság áthelyezéséről az új török határvidékre, hogy a végvidéki helyek száma ne növekedjék.⁹¹⁰ Batthyány Ádám, az immár ismételten kanizsai végvidék főkapitá-

⁹⁰³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 420v, 449r. Októberben a győri katonaságot Batthyány alá irányították: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 501r.

⁹⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 440r.

⁹⁰⁵ Az Eszéket védő Guido Starhemberget arról értesítette október elején a Haditanács, hogy a Batthyány-féle katonaságból majd a lovasságot Belgrád fele kell elküldenie, míg a gyalogságot tartóztassa Eszéken. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 485r. Vö. OROSS 2011, 159, ahol megemlíti, hogy a kanizsai és báni végek katonaságát, mintegy 1000 lovast a Dráva közelébe rendelte az Udvari Haditanács.

⁹⁰⁶ MOL P 1314 No 33 244. A következő levelét Nagy Ferenc november 7-én Lentiben keltezte: No 33 245.

⁹⁰⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 526r, 530r, 544r.

⁹⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. fol. 478r, 505r.

⁹⁰⁹ MOL P 1314 No 33 247 – A Batthyány-féle katonaság 1691. évi szerepéről lásd: OROSS 2011, 159–161.

⁹¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 384. fol. 420r. Novemberben Batthyány arra kapott utasítást, hogy az alatta lévő kisebb véghelyekről a lőport át kell szállíttatnia Kanizsára. Vö. OROSS 2011, 67. – Az új területi katonai parancsnokságok kialakulásáról és a végvidéki főkapitányságok felszámolásáról lásd: OROSS 2011, 117–136.

nya 1691 márciusában megkapta a Feldmarschalleutnant titulust.⁹¹¹ Míg a fiatal gróf ezzel katonai pályafutásának egy jelentős állomásához érkezett, Nagy Ferenc főkapitány-helyettest már ekkor foglalkoztathatta a tisztségből való visszavonulás gondolata. A fennmaradt levelezésben már csak az 1691. esztendőre vonatkozóan találunk tőle iratokat, így tevékenységére vonatkozóan a továbbiakban nincsenek adataink.⁹¹² Főkapitány-helyettesi tisztségéért 1695 áprilisában Forgách Simon gróf folyamodott, amit át is vehetett a visszavonuló Nagy Ferentől.⁹¹³

4.4.3. A végvidék fokozódó nehézségei

A Buda visszafoglalását követő években a Kanizsával szembeni végvidéket érintő problémák – az előző évekhez hasonlóan – elsősorban a katonai feladatok ellátásához szükséges feltételrendszer hiányosságából adódtak. Ugyanakkor az addigi döntően kettős feladat – mint a felvonulás egy hadjáratra és a végvidék védelme a török várak katonaságának portyáival szemben – 1686 ősze után jelentős mértékben átalakult, és a végvidéki katonaság teljes kihasználására irányult. A török jelenlét visszaszorulásával párhuzamosan a végvidéki katonaság és a végvidék védelmi szerepe háttérbe szorult, és az egyéb katonai akciókban való felhasználásuk került előtérbe. A végvidéken szolgálatot teljesítők ezt az átmenetet nagy nehézségek közepette élték meg.

Nagy Ferenc levelei – amelyek elsősorban a helyi szintű problémákra világítanak rá – jól tükrözik, hogy a végvidék a megváltozott körülmények által megkívánt szolgálatra csak nagyon korlátozottan volt alkalmas. A katonák táborba vonulását és a katonaság élelemellátását ráadásul több, váratlan – vagy kevésbé várt – körülmény is nehezítette: ilyenek voltak a téli és kora tavaszi árvizek,⁹¹⁴

⁹¹¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 386/1. fol. 144. r. Vö. ZACHAR 2008, 77, ahol altábornagyként 1683-tól van említve, ami véleményem szerint csak elírás lehet.

⁹¹² Katonai pályafutása befejezése után nevével utoljára 1702 januárjában találkozunk, amikor I. Lipót királyi birtokadományként adta neki a korábban (1693-ban) már 60 000 forintért bérbe kapott Zala és Somogy megyei (Kanizsa környéki) jószágokat. NAGY 1868, 290–291; IVÁNYI E. 1983, 124 (MOL A 57 26. k. fol. 209–211.). Birtokgyarapodásáról lásd még: IVÁNYI E. 1983, 119 (MOL P A 57 16. k. fol. 271–272.), 128 (MOL P 1314 A 57 18. k. fol. 280–283.). Vö. Nagy Ferenc birtokjegyzékével: MOCSÁRY 1902, 180–181.

⁹¹³ Forgách folyamodványa: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 395. fol. 162v. Lásd még a kérdésről Batthyány és Nagy Ferenc feliratai: fol. 187v, 222r, 225v, 229r. Lásd még a kérdésben az Udvari Haditanács rendelkezése 1695 májusában: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 396. fol. 203r. Vö. IVÁNYI E. 1983, 126–127. – Forgách Simon nagy ívű katonai pályát futott be: az 1687-ben felállított Lidl-huszárezred (vezetője: Johann Baptist Lidl von Borbula) helyettes parancsnokából a Kollonich-huszárezred alezredese lett, majd 1695-től kanizsai, 1701-től győri végvidéki főkapitány-helyettes, 1702-től pedig császári-királyi vezérőrnagy és a Rajnához vezényelt magyar huszárezredek parancsnoka. Mindezek után 1704-ben csatlakozott a II. Rákóczi Ferenc vezette felkeléshez és tábornagyi rangban a reguláris alakulatok vezetőjeként tevékenykedett. CZIGÁNY 2003, 723; CZIGÁNY 2005.

⁹¹⁴ 1688 februárjában Nagy Ferenc panaszkodott az árvízre a végvidéken: MOL P 1314 No 33 139. Lásd még: No 33 190 (1689) Vö. A császári katonaság sem tudta az élelmet és muní-

az 1689-ben Béren és Kányaváron dúló pestis,⁹¹⁵ vagy éppen a betakarítási munkálatok.⁹¹⁶ A katonaság felvonultatásának nehézségei közül – a létszám-problémákra a fentiekben már kitértünk – a két legjelentősebb kérdés továbbra is az élelem- és muníciószállításhoz szükséges szekerek beszerzése és a katonaság fizetésének biztosítása volt, amely problémák az 1687 és 1690 közötti időszakban még inkább elmélyültek.

A katonaság hadjáratba vonulásához és a blokádkhoz szükséges szekerek összegyűjtése, illetve biztosítása – amire már szintén többször is utaltunk – az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara utasításai alapján a Magyar Kamarán és a Magyar Kancellárián keresztül Zala, Vas és Sopron vármegyék feladata volt. Ez azonban a forrásaink tanúsága szerint rendszerint a végvidék és a vármegyék közötti konfliktusokhoz vezetett.⁹¹⁷ A Kanizsával szembeni végvidék a végváriak táborba vonulásakor Zala vármegyétől igényelt szekereket, de gondot jelentett, hogy az a császári ezredek részére is köteles volt szekereket kiállítani.⁹¹⁸ A tárgyalt időszakban pedig Vas és Sopron vármegye is kapott utasítást arra, hogy Pécsre, Siklósra, Kaposba, illetve a kanizsai blokádkhoz küldött élelem elszállítására adjon szekereket.⁹¹⁹ Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek ezekben az ügyekben gyakran magához a főkapitányhoz kellett segítségül fordulnia, hogy a vármegyé(k)től a nélkülözhetetlen szekerekhez hozzájussanak.⁹²⁰ De 1688 nyarán azok elé marhát is csak nehezen tudott szerezni, amikor a kanizsai blokádkhoz igyekezett útra bocsátani a végvidék katonaságát. Azt írta Batthyány Ádámnak, hogy csak erővel tudott elegendő marhát a szekerek elé fogatni, mert a környéken az embereknek minden marhája már a *profont liszt* (azaz a kenyérhez való liszt) és a vitézlő rend számára össze lett szedve.⁹²¹ A blokádból visz-

ciót 1688 tavaszán a Dráva és a Száva közötti területen az árvíz miatt szállítani: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376/1. fol. 290v.

⁹¹⁵ MOL P 1314 No 33 190, 33 191, 33 192, 33 193

⁹¹⁶ 1688 őszén a tisztek azért nem vonultak a parancs szerint a Kanizsa alatti táborba, mert nem végeztek a szüreteléssel. MOL P 1314 No 33 173

⁹¹⁷ A vármegyék 17. századi szervezetére és működésére historiográfiai bevezetővel lásd: DOMINKOVITS 2005. Vö. még a vármegyék teherviselésére a 17. század második felében: VANYÓ 1976; VARGA J. 1987.

⁹¹⁸ Lásd például az 1686. évi hadjárat készülődést is.

⁹¹⁹ Lásd fent például *A blokádrozás* (4.4.2.) című alfejezetben is.

⁹²⁰ Példaként lásd az 1688. évi táborba szállásra való készülődést: „Nagyságodat azért alázatosan kérem, meltóztassék elküldeni [ti. a maga pátensét is], hogy annyival inkább bátrabban parancsolhassak én is, ne mondja annak utána is a Nemes Vármegye, hogy a mi szekeresink impediálták [akadályozták] az őfölsége profontja alá való szekereket”. MOL P 1314 No 33 105 Vö. No 33 106. A júliusi készülődés során: „igen kemény parancsolatokat, s nemcsak parancsolatokat, hanem vitézlő rendet is küldöttem a szegénységre vetett szekerek végett”. MOL P 1314 No 33 127

⁹²¹ „A környéknek nincsen marhája, [...] akinek egy-kettő maradt, azokat hozattam el erővel, mert másképpen nem szerezhettem. Nagyságodat azért alázatosan kérem, ha a profont vivő

szatérő szekerekről és azok számáról pedig nem is mindig értesült a főkapitány-helyettes, mert „a szekeresek, már egy kevéssé nagyobb bátorságban lévén, nem jönnek a végházokban, hanem széjjel eloszlanak a falukra”,⁹²² ami pedig már a kimerült és kihasznált polgári lakosság engedetlenségének a növekedését is jelzi. Zala vármegye 1688 szeptemberében 40 szekeret küldött az élelem szállítására, de azok közül 22 szekér már háromszor-négyszer is fordult Szentgrótról, illetve a kanizsai táborból.⁹²³ Ugyanekkor az Egerszegre érkezett Vas vármegyei szekereket a főkapitány-helyettes azért nem tudta tovább küldeni, mert a vármegye azokat – minden magyarázat nélkül – csak Egerszegig fogadta fel.⁹²⁴ A szekerek kiállítása és elküldése a kanizsai blokádban hónapokig szolgálatot teljesítő katonaság számára létszükségletté vált, mert azok csak így juthattak élelemhez (hiszen Kanizsa környékét utasítás szerint el kellett pusztítani!). Az 1689-ben táborba készülődő katonák kapitányainak Nagy Ferenc nemes egyszerűséggel azt írta, hogy „az alá menendő vitézlő rend számára szerezzenek szekeret magok ipariájával [igyekezetével], ha leszen a végházban afféle futott nép, azoktól, ha pedig nem leszen, másutt, az hol találunk”.⁹²⁵ Az ekkor kiállítandó huszonöt szekér egy részének a katonákkal Belgrád alá kellett vonulnia, ezért – az előttük álló hosszú út miatt – a főkapitány-helyettes személyesen ellenőrizte az állapotukat.⁹²⁶ A szekerek ügyében pedig láthattuk, hogy 1690 tavaszán, amikor Batthyány Ádám a kanizsai törökök elvonulását biztosítandó a vármegyéék által meghatározott számon felül akart a falvakból szekereket összeszedni, Nagy Ferenc főkapitány-helyettes személyes közbejárása ellenére is hajthatatlannak bizonyultak a vármegyei vezetők.⁹²⁷ Az ügyvel kapcsolatban felmerült esetleges személyes problémák mellett a gondot az jelentette, hogy a több éve tartó hadiállapot ténylegesen kimerítette a lakosság teherbíró képességét is. A hosszú ideig tartó „szekerezés” felemésztette a lakosság tartalékait, hiszen a mezőgazdasági munkálatokat is hátráltatta, illetve akadályozta, ha a gazdáknak utolsó megmaradt marhájukkal el kellett menniük. Ezen körülmények között pedig egyáltalán nem meglepő, hogy mind kevésbé voltak szolgálatkészek a katonasággal szemben.

Nem a szekerek összegyűjtésének problematikáját, hanem a végvidék és a vármegyéék – a továbbiakban még kutatandó – kapcsolatát érintő kérdés, hogy

szekerek oda érkeznek, méltóztassék ezeket megválttatni, mert ezeknek mindeniknek vagyon oda marhája”. MOL P 1314 No 33 154 – Lásd még: No 33 152.

⁹²² MOL P 1314 No 33 157

⁹²³ MOL P 1314 No 33 168, 33 169, 33 170

⁹²⁴ MOL P 1314 No 33 171

⁹²⁵ MOL P 1314 No 33 199

⁹²⁶ MOL P 1314 No 33 200

⁹²⁷ Az ügyre lásd: *A blokadírozás* (4.4.2.) című alfejezet; MOL P 1314 No 33 226, 33 227, 33 228, 33 229.

1688 decemberében Zala vármegye gyűlése – amit Sümegen tartottak,⁹²⁸ és amelyen Nagy Ferenc nem tudott személyesen részt venni, de a fiát elküldte maga helyett – határozatot hozott a végváriak szőlőjének megadóztatására. A vármegye határozatáról Széchényi György egervári és pölöskei kapitány tudósította a főkapitány-helyettest: „Az Nemes Vármegyén *praesenter* ágáltak [tiltakoztak] az végbeliek ellen, úgy, hogy minden hajdú katona, valaki fundust [földbirtokot] bír az végházon kívül, mind szőlejtűl, réjtűl, vetésűl, sőt marhájátűl is és fakultásatűl [tehetsége/képessége szerint] adózzék, csak szintén az végházban levő házátűl legyen ment, s maga személyétűl”.⁹²⁹ Minderre reagálva Nagy Ferenc csak a szőlő utáni adó megfizetését támogatta, főként mert Gábor György szolgabíró arról tájékoztatta, hogy az adót a vármegye „semel pro semper” [egyszer s mindenkorra] kívánta, és más adót nem vetett ki a végekre.⁹³⁰ Mindenesetre a határozat a végvári katonaság terheinek súlyosbodását jelentette.

A másik sarkalatos pont a végeken a fizetés kérdése volt, amiről mind Nagy Ferenc főkapitány-helyettes Batthyáynak írt levelei, mind pedig a főkapitánynak az Udvari Haditanácshoz küldött jelentései alapján azt mondhatjuk, hogy az rendszeresen és hosszú ideig késett.⁹³¹ A rosszul fizettség vagy fizetlenség teremtette állapotokat így írta le Nagy Ferenc 1687 márciusában: „mind itt [ti. Egerszegen], s mind más végházokban annyira elnyomorodott, ellovatlanodott és fegyverbűl megszűkűlt a vitézlő rend, hogy már csak egy botot veszen a kezében s úgy jár. Ha fizetésbéli orvoslások nem leszen, lehetetlen, hogy csak keveset is mezőben szálléthassunk”.⁹³² A fizetés elmaradása személyesen magát Batthyányt is érintette: 1687 májusában mind a végvidéki, mind pedig a kerületi főkapitányi tisztségért járó fizetése elmaradása miatt írt fel az Udvari Haditanácsnak.⁹³³ Nagy Ferenc egyik 1688. decemberi leveléből pedig azt is megtudhatjuk, hogy akkor a fizetőmesterek a főkapitánynak fizetesképpen mennyi

⁹²⁸ MOL P 1314 No 33 186 – Ezt megelőzően Zala vármegye Szentgróton tartott gyűlést, amiről sem Nagy Ferencet, sem a környékbeli nemeseket nem értesítették. MOL P 1314 No 33 183

⁹²⁹ MOL P 1314 No 33 190. Lásd még: No 33 191.

⁹³⁰ MOL P 1314 No 33 192

⁹³¹ Erre az utalásokat és hivatkozásokat lásd több helyen a dolgozatban. Például 1687. május: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 359r, 479v.

⁹³² MOL P 1314 No 33 117 – Augusztusban pedig Nagy Ferenc, amikor parancsot kapott Batthyánytól a Pécsent lévő katonaság leváltására, a következőket írta: „akik már oda vannak, azokon kívül a háromszáz ember ki nem telik; kiváltképpen lovas, mert annyira ellovatlanodtak, hogy itt Egerszegen felének sincsen lova”. MOL P 1314 No 33 128 Vö. 1687 szeptembere: „olyik tizedben alig vagyon egy, akinek lova volna, oly tizedben semmi sincs [...], [Tar Józsa egerszegi] kapitány uramnak maga alá való lova nincsen”. MOL P 1314 No 33 130 – Az idézeteket hosszasan lehetne sorolni a következő évek leveleiből is. Itt még egy példa 1688 novemberéből: „oly szegények vannak, hogy ha az haláltűl kellene is magokat megváltani, egy garast elő nem tudnának adni”. MOL P 1314 No 33 181

⁹³³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 304v, 356r.

posztót hagytak Egerszegen: „négy bált, akiben nyolcvan vég vagyon, a tíz vég helyett két vég selyemposztót, s huszonnégy vagy huszonöt réfet adtak”.⁹³⁴ A végbeliek fizetésével kapcsolatban ugyanott azt is leírta a főkapitány-helyettes, hogy nem adott engedélyt arra, hogy a végváriaknak járó pénzt nála hagyják – tudni illik a katonaság még nem gyűlt össze a mustrára –, mert „ez a hely egyéb-aránt is tűzfészek”, nem biztonságos az olyan rendkívül kényes ügyek lebonyolításában, mint a fizetésosztás.

Ha a végvidéken a fizetésosztás végre megvalósulni látszott, akkor a fizető-mesterek hol késtek, hol meg siettek a végeken, így volt eset, amikor a zsoldot azért nem kapták meg a katonák, mert fizetéskor már vagy még nem tartózkodtak a várban. De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy erről a katonák és tisztjeik is tehettek, hiszen Nagy Ferenc többször tett panaszt rájuk, hogy gyakran „nincsenek benn a végházokban se tisztviselő uraimék, se a vitézlő rend”.⁹³⁵ A szigorú bürokrácia mellett pedig 1689-ből arra is akadt példa, hogy a végváriak fizetését rosszul számolták ki.⁹³⁶ Ugyancsak ebben az évben a zsoldosztást a már fent említett pestisjárvány is nehezítette, hiszen a fertőzött végházakból nem jöhettek ki a katonák, a fizetésüket a járvány elmúltával kaphatták csak meg.⁹³⁷

A végvidék tisztjei számára az anyagi bizonytalanság egy másik probléma fokozottabb érvényesülését is jelentette: a kinevezésükkel járó ún. dekrétum kiváltásának kötelezettsége a pénztelenség – és talán az összeg aránytalanul magas volta – miatt egyre nagyobb problémává vált. A jelenséggel kapcsolatban Nagy Ferenc 1687 tavaszán a következőket írta Batthyánynak: „a méltóságos Bellicumnak [Haditanácsnak] proponálhatja [jelentheti/előterjesztheti] Nagyságod, hogy itt vannak olyan tisztok, kiváltképpen gyalog zászlótartók s lovasok is, akik esztendeig való fizetésekkel is nehezen válthatnák ki dekrétumjokat. Így lévén a dolog, tudom készebbek lesznek némelyek a tisztet resignálni [lemondani], hogysen mint kivegyék”.⁹³⁸ S bár egy tisztség viselése a végházban nyilván magasabb fizetéssel járt volna, „amely tisztviselőknak dekrétumjok nincsen,

⁹³⁴ MOL P 1314 No 33 184

⁹³⁵ MOL P 1314 No 33 180 – Gondot jelentett az is, hogy hol csak posztót fizettek a katonáknak, pénzt pedig nem: No 33 138, 33 181. Az is előfordult, hogy némelyeknek félhavi pénzt, némelyeknek kevesebbet fizettek: No 33 184.

⁹³⁶ „A szécsiszigeti (*Szécsi Szigethi*) gyalog compania számára 116 R vagyon föltéve, s 118-nak kellene lenni; a kapornaki compania számára 131 R vagyon föltéve, s 132-nek kellene lenni; azon kívül lövői (*Lövőj*) 26 lovasnak 68 R vagyon föltéve, s 78-nak kellene lenni”. MOL P 1314 No 33 205

⁹³⁷ „A bérieket pedig és a szentgrótiakat (*Szent Grotiakat*) az infectióra [fertőzésre] nézve [...] nem hivattam ide, hanem seregdeák uram kezében fogom adni a pénzeket, hogy adja a kapitányjoknak, s osszák ki alattok valóiknak, amikor ideje leszen”. MOL P 1314 No 33 192 Vö. No 33 190, 33 191, 33 193

⁹³⁸ Egerszeg, 1687. április 26. MOL P 1314 No 33 119 – A gyalog zászlótartó egy forintot sem tudna érte fizetni, a fizetése is egy óra három forint. MOL P 1314 No 33 122

se tiszteknek sem agnoscálják [ismerik el], se fizetéseket meg nem adják”.⁹³⁹ Mint láthattuk, itt elsősorban alacsonyabb tisztségekről van szó, és a több évtizedes végvári szolgálat tapasztalata után nem is érti, hogy azoknak miért is kellene dekrétumot kiváltani, hiszen – mint írta – „Istenben üdvözült öreg urunknak, Nagyságod szerelmes atyjának mindenkor hatalmában volt, hogy vicehadnagyokat, Leutnantokat [*Leitenambtokat*, hadnagyokat] zászlóartokat creálhatott [kinevezhetett], s ott fönn is acceptálták [elfogadták]”.⁹⁴⁰ A tisztek – kapitányok, alkapitányok, főhadnagyok és fővajdák – kinevezésének gyakorlata eddig is úgy működött, hogy az illetékes főkapitány három személyt javasolt a tisztségre a Haditanácsnak, akik közül a legalkalmasabbnak tartottat nevezték ki. Mindezt a főmustramesterrel egyeztetve. A főkapitánynak egyéb iránt joga volt az ajánlott személyek közül egyet kiemelni, illetve joga volt arra is, hogy a kinevezett személyt ne fogadja el, akkor viszont a jelölési folyamatot újraindították.⁹⁴¹ A dekrétum kiváltása körüli problémával éppen Nagy Ferenc esetében, az 1685. év kapcsán is találkoztunk. Batthyány Ádám pedig 1687 júniusában a Haditanácshoz küldött levelében azt írta, hogy korábban a dekrétumot nem kellett kiváltani: „sie [Offiziere] aber noch zu Dato Ihre Decreta nicht aussgelöset sollen”.⁹⁴² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem megállapítható, milyen tisztségekről van itt szó. A rendszer szigorítására utal, hogy 1688 januárjában például Széchényi György – akit 1687-ben neveztek ki Egervár és Pölske kapitányává⁹⁴³ – fizetéskor nem kapott posztót, mert a biztosokat nem értesítették a kinevezéséről. „Jóllehet – jegyezte meg Nagy Ferenc főkapitányhelyettes – az elmúlt nyáron a pénzt megadták ő kegyelmének, a posztóbeli fizetést megtartotta [ti. a biztos], azt állítván, hogy a Kamarának még intimációja [utasítása] nem jött a méltóságos Bellicumtúl”.⁹⁴⁴ A látszólag jelentéktelennek tűnő változás az Udvar számára a kifizetések fokozottabb ellenőrzését jelentette, a végváriaknak azonban a megélhetési gondjait nehezítette.

⁹³⁹ MOL P 1314 No 33 122

⁹⁴⁰ MOL P 1314 No 33 119

⁹⁴¹ Jó példa az el nem fogadásra a zalavári kapitányi tisztség betöltésének kérdése, amely ügy 1687 őszétől 1688 augusztusáig húzódott. A korábbi zalavári kapitányt, Radonay Mátyást pécsi püspökké nevezték ki, ezért üresedett meg a helye, ahova Batthyány három személyt javasolt: Esterházy Gáspárt, Somogyi Jánost és Bóti/Bojti Andrást. Közülük pedig Esterházy Gáspárt emelte ki. Radonay azonban a saját unokaöccsét szerette volna a tisztségbe helyezni, akit viszont Batthyány alkalmatlannak tartott. 1688 nyarán pedig a püspök saját magának igényelte volna vissza a kapitányi tisztséget, amire végül Esterházyt kinevezték. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 681r, 694r. Prot. Reg. Bd. 375. fol. 436v, 444r. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 376. fol. 22v, 23r, 457v, 522v, 548v. ÖStA KA HKR Reg. Bd. 377. fol. 13v, 331r.

⁹⁴² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 417r. Vö. EMBER 1946, 256–257.

⁹⁴³ Kinevezésére lásd a kérelem: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 556r. És hogy megkapta: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 436v, 482r.

⁹⁴⁴ MOL P 1314 No 33 138

A rendszertelen fizetés, az egyre nehezedő megélhetési körülmények és a képességeiket felülmúló katonai feladatok olyan terhet jelentettek a végvári katonaság számára, amelyre válaszul – ahogy azt Nagy Ferenc leveleinek sora is bizonyítja – sokan a szökést választották. 1687 nyarán a főkapitány-helyettes már így panaszkodott: „ez a pécsi (*Pecsy*), siklósi (*Siklosy*) őrzés s kemény strapeiza [strázsa] annyira ruinálta [tönkre tette] az ide való végeket, hogy mennyi héjával és kárral vannak, meg nem tudom *Nagyságodnak* írnom”.⁹⁴⁵ Ahogy láttuk, korábban is szöktek el katonák a táborból, de a főkapitány-helyettes leveleit vizsgálva azt lehet megállapítani, hogy a szökött katonákról szóló híradások száma az 1688. évtől növekedett jelentősen. A kanizsai blokádból vagy egyéb helyőrségi szolgálatból elszökött katonákat Batthyány Ádám utasítása szerint a főkapitány-helyettesnek fel kellett kutatnia/kutatatnia és törvény elé kellett/kellett volna állítania.⁹⁴⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a német katonák szökéséről is találunk adatokat.⁹⁴⁷ Az arányokat ugyan nehéz megbecsülni, de 1688. augusztus végén Batthyány – talán némi túlzással – az írta helyettesének, hogy a blokádból az egerszegi katonaság mind eloszlott, amiről azonban Nagy Ferencnek nem volt tudomása.⁹⁴⁸ Tarrodi Mihály egerszegi vicehadnagy pedig, akinek a pécsi szolgálat alatti fegyelmetlenségéről 1687 kapcsán már tettünk említést, ismét csak „rosszul viselte magát”, és 1688. július végén Batthyány már a főkapitány-helyettesessel kerestette.⁹⁴⁹ A rendelkezésünkre álló forrásanyagban ugyancsak 1688 nyarán jelentkező probléma volt, hogy a kanizsai blokádból elszöktek a kaszások és a molnárok, akiknek a felkutatása, illetve helyettesítésük ismételten a főkapitány-helyettesre hárult.⁹⁵⁰ A szökések növekvő száma és az ellenőrzés nehézsége miatt Nagy Ferenc arra kérte a főkapitányt, hogy a vitézlő rendet csak *levéllel* (írásbeli engedéllyel) engedjék haza.⁹⁵¹

A szökések mellett arra is találunk példát, hogy valaki hivatalos úton igyekezett megválni a posztjától: 1687 nyarán a siklósi zászlótartó, *Karloczy* Mátyás le akart mondani tisztségéről.⁹⁵² A nehéz körülmények mellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a végvári katonaság esetében többnyire nem képzett

⁹⁴⁵ MOL P 1314 No 33 129

⁹⁴⁶ 1687 elején még Tornyos Istvánnak a budai táborból való hazajövetelét tárgyalták. MOL P 1314 No 33 108

⁹⁴⁷ MOL P 1314 No 33 163

⁹⁴⁸ MOL P 1314 No 33 163 – A főkapitány utasítása alapján a végvidék központjában, Egerszegen csak 60 katona (30 gyalogos, 15 lovatlan lovas, és 15 lovas) maradt: MOL P 1314 No 33 150, 33 152, 33 153. Lásd még: *A blokádírozás* című alfejezet (4.4.2.).

⁹⁴⁹ MOL P 1314 No 33 158 – 1688 augusztusában egy a táborról elszökött lövői legényt elfogtak és megkötözve akarták Batthyányhoz visszaküldeni, de voltak, akik azt mondták, hogy nem kell megkötözni, „hiszen nem törököt fogtak”, így azonban a legény ismét elszökött. MOL P 1314 No 33 163

⁹⁵⁰ MOL P 1314 No 33 163, 33 164, 33 165, 33 174

⁹⁵¹ MOL P 1314 No 33 163

⁹⁵² MOL P 1314 No 33 129

katonai erőről beszélhetünk. A megváltozott és megnövekedett feladatok közepette tehát nem is lehet csodálkozni azon, hogy elhagyták a kijelölt szolgálati helyüket. Mindennek következtében pedig Nagy Ferenc a katonák kihágásainak büntetésében engedékenyebbnek is mutatkozott, mert – ahogy azt 1687 januárjában írta – „ha mind elhagyják az őfölsége szolgálatját a polgárokból lett katonák és hajdúk, megüresednek a végházak”.⁹⁵³ Ezek ismeretében inkább az válik meglepővé, hogy Nagy Ferencnek a tárgyalt időszakban az esetek többségében sikerült a főkapitány és az Udvari Haditanács utasításainak megfelelően katonákat kiállítania, ami a társadalom nagyfokú militarizáltságát is jelzi.

A végvári katonák szökésének növekedésével egyidejűleg emelkedett a panaszok száma a kóborló katonaság fosztogatása miatt is, amire szintén számtalan példát találhatunk Nagy Ferenc főkapitány-helyettes leveleiben. A törökkor egészében is, de ebben a háborús időszakban még inkább nagy értéke volt a jó lónak: látva a sok lovatlan katonát, és mert a császári hadvezetés a hadműveletekben elsősorban Batthyány lovas katonaságára tartott igényt, megnőtt a szükséglet rá, ugyanakkor mindig kevés volt belőle. A Nagy Ferenc „kezén átfutó” peres ügyek jelentős részében is lovak eltulajdonítása volt a vád a katonák ellen.⁹⁵⁴ Mint fentebb láttuk, az Udvari Haditanács is több alkalommal adott parancsot Batthyány Ádámnak az élelmiszer-szállítmányokat megtámadó tolvajok és fosztogatók megfékezésére, akik az útkukba akadó rabokat, illetve polgárokat is kifosztották, megölték, és még a folyókon lévő átkelőket is lebontották.⁹⁵⁵ Az utóbbiaknak a törökökkel szembeni védekezés szempontjából is nagy jelentősége volt. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes – jelentései szerint – szinte tehetetlen volt a tolvajokkal szemben: „mit parancsoljon a csavargó katonák végett, megértettem. Mivelhogy itthon lovasim nincsenek, az olyanokra mindenféle nem vigyázhatok” – írta 1688 szeptemberében Batthyánynak.⁹⁵⁶ Ezekről a kóborló bűnözőktől mindenkinek volt félnivalója, 1689 őszén Zichy István a Győr-ből Kanizsára tartó úttal kapcsolatban azt írta: „igen sok a szökött, kóborló, menekülő ember ezen az egész vidéken és sok igazságtalanság történik, amelyet szinte leírni is lehetetlen”.⁹⁵⁷ Ami miatt – ahogy a levél is kitér rá – Bádeni Hermann azt tanácsolta neki, hogy utazásában inkább a vízi utat részesítse előnyben.

Ezzel egyidejűleg a végházakban maradt katonák engedetlensége is fokozódott: 1687 februárjában a Nagy Ferenc által többször – és általában negatív cselekedeteik miatt – emlegetett pölöskeiek tizennyolcan *felverték* a török rabokat és elvették tőlük a vaját, amit aztán nem is tagadtak le a főkapitány-

⁹⁵³ MOL P 1314 No 33 107

⁹⁵⁴ Ügyekre lásd 1687: MOL P 1314 No 33 107, 33 111, 33 112, 33 124, 33 135. 1688: No 33 141, 33 142, 33 153, 33 163, 33 164, 33 165. 1689: No 33 196.

⁹⁵⁵ MOL P 1314 No 33 164, 33 165

⁹⁵⁶ MOL P 1314 No 33 165

⁹⁵⁷ Zichy jelentése: SZITA 1994, 99. No 38.

helyettes előtt.⁹⁵⁸ A helyzetre, pontosabban Nagy Ferenc helyzetének abszurd voltára világít rá az a panasz, miszerint ha egy engedetlen végházhoz vizsgálatra vagy büntetésre katonákat küldött, az adott végház katonái felvonták a hidat és a vár túloldalán – kihasználva például a várárok vizének befagyását – akadálytalanul kiugráltak és elszöktek.⁹⁵⁹ A végvári katonaság fent említett kihágásai, károkozásai felett a főkapitány által tartott hadiszék hivatott ítélezni. A tárgyalt időszakban az is gyakran előfordult, hogy a hadi törvényszéket Batthyány Ádám távollétében és az ő engedélyével helyettese, Nagy Ferenc vezette. Az ott született határozatokhoz azonban a főkapitány jóváhagyása kellett.⁹⁶⁰ 1688 nyarán azonban a főkapitány-helyettes számára nem volt egyértelmű, hogy a katonai szolgálatban álló Sárkány testvérek ügyében a katonai vagy a vármegyei bírácoknak kell-e döntést hozniuk. Az történt ugyanis, hogy miután Sárkány István és Mihály összeveszett, az előbbi átlőtte az utóbbi bokáját, akinek a sérülése olyan jellegű volt, hogy nem bíztatták azzal, hogy életben maradjon.⁹⁶¹

A hadakozásnak a végvidéken a katonák mindennapi életét is érintő neuralgikus pontja a felvonulási terület, illetve Kanizsa környékének az elpusztítása volt, ami stratégiaileg indokolt lépésnek számított, hiszen ezzel korlátozhatták, akadályozhatták a török kézen lévő vár élelemellátását. Ez a lépés azt is jelentette, hogy Kanizsa környékének felégetésével, elpusztításával valójában kitégítették a kiépülő blokád határvonalait. Az érintett területeken a lakosság mozgását korlátozták: amellett, hogy a törökök részére tilos volt élelmet szállítani, már 1687 tavaszán rendelkezés született arról is, hogy a Rábán és a Zalán való átkeléshez engedélyre van szükség.⁹⁶² Ez a probléma 1687 nyaratól folyamatosan napirenden volt az Udvari Haditanács utasításaiban, ekkor már nemcsak azt kellett Batthyány katonáinak megakadályozni, hogy élelmiszer-szállítmányok jussanak Kanizsára, hanem el kellett pusztítaniuk a vár közelében lévő földeket, gyümölcsösöket is.⁹⁶³ A környéken lakók is csak engedéllyel szállíthatták gabonájukat az egyik helyről a másikra.⁹⁶⁴ A hasonló tárgyú rendelkezések Székesfehérvár kapitulációját (1688. május 19.) és a kanizsai blokád szorosabbá tételét (1688. július közepe) követően még fokozottabban kerültek előtérbe. Az

⁹⁵⁸ MOL P 1314 No 33 111 – Nagy Ferenc levelében a katonák neveit is közli.

⁹⁵⁹ Lásd a pölöskeiek esetében: „A vaj, akit elvontak tőle [ti. a raboktól], megvagyon még. Hadnagy uram megparancsolta, hogy el ne tékozzolják, de most amit elvettek, mind fölosztották s megették. Azon tolvajoknak megfogadásokban *nem* tudom, micsoda módot találjanak, hanem ha néppel plecváljuk [büntetjük] a helyet, mert ha ötven-hatvan embert küldök innéd oda, amint ezelőtt próbáltam, fölvonják a kaput előttük, s másfelől a bozóra kiugrándoznak. Most leginkább, mivel a vize befagyott, amint akarja, úgy mehet”. MOL P 1314 No 33 111

⁹⁶⁰ A katonai igazságszolgáltatás 16–17. századi rendszerére általánosan lásd: PÁLFFY 1995c.

⁹⁶¹ „Militáris tisztviselővel kellett-e vagy vármegye bírójával” intézni az ügyet? MOL P 1314 No 33 148

⁹⁶² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 184v.

⁹⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 336r, 354v, 357v. Vö. DEGRÉ 1972, 103.

⁹⁶⁴ MOL P 1314 No 33 120

1688. július közepén Kanizsa alá érkező kb. négyezer fős sereg azonnal megkezdte a vár, illetve a város körüli mezők, földek, gyümölcsösök felégetését, elpusztítását és az előváros lerombolását.⁹⁶⁵ Az augusztus 13-án kelt Batthyáynak szóló haditanácsi leiratban már konkrétan a Kanizsa körüli falvak elpusztításáról esett szó.⁹⁶⁶

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes leveleiben Kanizsa környékének elpusztítása kapcsán a vidék polgári lakosságának és a végek katonaságának érdekei kerültek előtérbe: azt írta, ha teljesítik a parancsot – főként, ha még kaszálás és betakarítás előtt teszik azt –, akkor az a lakosság élelemellátását veszélyezteti.⁹⁶⁷ Egy 1687 tavaszán kelt levelében pedig azt írta, hogy a német vitézljő rend contributiójának (hadiadó, illetve hozzájárulás) is Kanizsa környékének a terméséből kellett meglennie.⁹⁶⁸ Miután Batthyány 1688 márciusában már megparancsolta, hogy a lakosságot kezdjék el felköltöztetni a kérdéses területről, Nagy Ferenc arra figyelmeztette, hogy legalább várják meg, amíg új fű lesz.⁹⁶⁹ A lakosság átköltöztetésére a Zalán túli területre általában sor került, de a főkapitány-helyettes a *szegénységet* nem tudta megakadályozni abban, hogy akár éjszaka is kimenjen szőlőt metszeni a Zalán aluli szőlőhegyekre: „ezt a Zalán [Szalán] alul főlhajtott szegénységet semmi úttal meg nem tarthatjuk, hogy alá ne menjen, étszaka időn is által megyen szökre a szőlőjének megmetszésére”.⁹⁷⁰ A lakosság ilyenén engedetlenségét még 1689 februárjában is nagyon veszélyesnek tartotta a főkapitány-helyettes, mert a török – szerinte – még kárt tehetett bennük.⁹⁷¹ Ez év márciusában pedig a főkapitány megparancsolta, hogy az Egerszegtől Lövőig, illetve Szentgrótig elterülő szőlőhegyeket – amely területbe beleértendő a Kemend, Bér, Kapornak és Pölöske körüli szőlők – se engedjék megművelni. A helyettese ekkor arra hívta fel a figyelmét, hogy ennek a végrehajtása lehetetlen: tudniillik ezeken a területeken a lakosság mellett a katonaságnak is voltak szőlői, amelyeknek a hasznára szükségük volt a megélhetésükhöz.⁹⁷² Júliusban azonban Batthyány már azt jelentette az Udvari Haditanács

⁹⁶⁵ Lásd Zichy István jelentései: SZITA 1994, 69–70, 71. Vö. *Egykorú leírás a Kanizsa körüli portyázásról*. SZITA 1994, 70.

⁹⁶⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 377. fol. 379r. No 120.

⁹⁶⁷ MOL P 1314 No 33 118. Vö. Szita László megállapítása a kanizsai blokádról kiadott forrásokat bevezető tanulmányban: SZITA 1994, 55.

⁹⁶⁸ MOL P 1314 No 33 118

⁹⁶⁹ MOL P 1314 No 33 143

⁹⁷⁰ MOL P 1314 No 33 196, 33 197 – A kora őszi időszakban ismételten felmerült a betakarítás kérdése: valamilyen megoldást kellett találni arra, hogy mind a polgári lakosság, mind pedig a katonaság valami ételmezt betakaríthasson. MOL P 1314 No 33 207

⁹⁷¹ MOL P 1314 No 33 196

⁹⁷² „Elegyesen vagyon mind a vitézljő rendnek, s mind a Zala [Szala] mellett való szegénységnek szőlője, s annak előtte is fegyver alatt munkálódtak. Ha ezeket megtiltjuk, mind a végházok, s mind a környéki elpusztulnak, mert inkább kimegyen a végházból a szegény legény, hogysem mint a szőlőjét pusztán hagyja. Egyébaránt is vetése igen kevés lévén, a szőlő hasznából élődik”. MOL P 1314 No 33 197

felé, hogy a főkapitány-helyettes minden Kanizsa környéki gyümölcsöst, terményt és malmot elpusztított.⁹⁷³ Nagy Ferenc 1689 szeptemberében Batthyány engedélye nélkül nem engedett szekereket gyümölcsért és szőlőért a Zalán aluli területekre, de szükségesnek tartotta az ellátásbeli probléma mielőbbi orvoslását is, sőt felvetette, hogy katonák kíséretében ki lehetne engedni őket, „a kanizsai törököknek a lovasátúl nemigen tartanának, a gyalogját is, tudom, annyira ki nem hozza”.⁹⁷⁴

Batthyány Ádám főkapitány 1688 nyarán elrendelte, hogy a végházakhoz közel lévő pajtákat bontsák le, ami egyrészt azért okozott fejfájást a főkapitány-helyettesnek, mert Egerszegen például hozzáépítették azt a várhoz. Másrészt korábban hiába figyelmeztette a katonákat, hogy a gabonájukat ne a pajtákba rakják, azok más lehetőséget nem találtak. Továbbá olyanok is akadtak a végváriak között, akiknek a pajta szolgált szállásul. Arról nem is szólva, hogy annyi embere már nem is volt, akikkel ezt a munkát végrehajthatta volna.⁹⁷⁵

Nagy Ferenc a végházak közelében lévő malmok kérdésében is azok megtartása mellett érvelt, mert mind a kanizsai tábor, mind a végházak ellátásában nélkülözhetetlennek tartotta őket. Azonban az évek óta tartó hadi állapot és a tolvajok, fosztogatók miatt a molnárok már nem mertek bent maradni a malmokban. A védelmükben a főkapitány-helyettes *protectionalis* levél (védlevél) kiadását kérte: egy magyar és egy német nyelvűt.⁹⁷⁶

Mint alábbi példánk is mutatja, háborús időben gondot okozott annak eldöntése is, hogy hol a határ termőterületek, falvak parancsba kapott elpusztítása, illetve a szándékos fosztogatás között. Nagy Ferenc főkapitány-helyettes 1688 márciusában egy olyan ügyben kérte Batthyány ítélezését, amelyben ő is érintett volt. A tótországi, légrádi, keszthelyi és veszprémi katonaság 1686(!) őszén Pécs környékét és az egész Somogyságot felprédálta. Ők mindannyian arra hívatkoztak, hogy ez nemcsak szabad volt számukra, hanem parancsot kaptak rá, ami az adott körülmények között elfogadható is lenne. De természetesen azok, akiknek a jószágait elpusztították, köztük Nagy Ferenc és Széchenyi György érsek is, kártérítést és a katonák megbüntetését követelték a főkapitánytól: „én az *satis factiónak* [büntetésnek] terhét magamra vállalhassam, el nem viselhetem, hanem *Nagyságod* tegyen úgy decisiót [döntést/végzést], hogy vagy megfogdoztassam azon katonákat, vagy pedig mentségekkel *Nagyságodhoz* küld-

⁹⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 429r. Az Udvari Haditanács válasza: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 321r. Szeptemberben újabb rendelkezés született a Kanizsa környéki gabona elpusztításáról: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 554v. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 572: jóváhagyták Batthyány jelentését, miszerint a Kanizsa környéki gabonát elpusztította.

⁹⁷⁴ MOL P 1314 No 33 207

⁹⁷⁵ MOL P 1314 No 33 158

⁹⁷⁶ MOL P 1314 No 33 170

jem”.⁹⁷⁷ Mint annyi más esetben, sajnos a rendelkezésünkre álló források most sem számolnak be a vizsgálat kimeneteléről, illetve a döntéshozatalról.

A Kanizsa környéki terület pusztán hagyásával kapcsolatban még egy érdekes momentumra szeretném felhívni a figyelmet: 1687 áprilisában az érintett falvak lakosai azért keresték meg Nagy Ferencet, mert az akkori zalavári kapitány, Radonay Mátyás megparancsolta nekik, hogy menjenek el és hagyják pusztán a területet, mert az uralkodótól parancsa van a terület elpusztítására.⁹⁷⁸ Az ügy kapcsán Nagy Ferenc elsődlegesen nem is a kapitány utasításának tárgyán lepődött meg, hanem azon, hogy miként lehetett (hogyan volt-e valójában, azt nem tudjuk!) olyan Bécsből jövő közvetlen parancsa Radonaynak, amiről sem ő, sem pedig a főkapitány nem tudott.

4.4.4. A „török kérdés” a végvidéken 1687–1690-ben

A Kanizsa környéki területek elpusztítása kapcsán Nagy Ferenc arra is felhívta Batthyány Ádám főkapitány figyelmét, hogy az utasítás végrehajtása következtében a végházakba nem fog eljutni az információ a törökök mozgásáról, és azok „hír nélkül járhatnak”.⁹⁷⁹ Ez utóbbi problémafelvetést addig tekinthetjük reálisnak, amíg Kanizsa és más, még török kézen lévő várak – mint Székesfehérvár vagy Szigetvár – őrségének volt lehetősége rendszeresen kijárni a helyőrségekből. A főkapitány-helyettes jelentései alapján azt mondhatjuk, hogy 1688 közepéig, azaz a kanizsai blokád szorosabbá tételéig a végvidékiek valóban tarthattak és tartottak is a törökök kártételeitől.

A szigetvári törökök 1687 februárjában még egészen Kanizsáig adóztatták a falvakat és ekkor két malmot is felégettek.⁹⁸⁰ A kanizsaiak a keresztények által újonnan felállított kaposvári helyőrség katonái közül ez év júniusának végén levágtak egy hadnagyot és 16 közkatonát.⁹⁸¹ Nagy Ferenc főkapitány-helyettes júliusban azt jelentette Batthyáynak, hogy a kanizsaiak folytonos kitöréseket hajtanak végre: Pölöskét majdnem elfoglalták, miután a palánk külső kapuját levágták, és „Zalavárt [Szalavárt], Szentgyörgyvárt csaknem mindennap látogatják”.⁹⁸² A törökök támadásaira pedig akkor kellett különösen odafigyelni, amikor az aratási vagy szüreti munkálatok miatt a végházakban maradt kevés katonára is inkább elhagyta az őrhelyét.⁹⁸³ Az oszmán sereg Nagyharsánynál (1687.

⁹⁷⁷ MOL P 1314 No 33 141

⁹⁷⁸ MOL P 1314 No 33 118

⁹⁷⁹ MOL P 1314 No 33 143

⁹⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 99v. Vö. Nagy Ferenc jelentése a szigetváriakról: MOL P 1314 No 33 115.

⁹⁸¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 465v.

⁹⁸² MOL P 1314 No 33 129

⁹⁸³ MOL P 1314 No 33 129

augusztus 12.) elszenvedett veresége után is azt írta Nagy Ferenc a főkapitánynak, hogy „a kanizsaiak pedig valóban fenik reánk a fogokat.”⁹⁸⁴ A végvidék és személyesen a főkapitány-helyettes is már 1687-től utasításba kapta az Udvari Haditanácstól, hogy meg kell akadályozni az élelmiszer Kanizsára való bejutását, illetve meg kell tiltani, hogy a korábban hódolt Kanizsa környéki falvakból élelmet szállítsanak a törököknek.⁹⁸⁵ Az utasítások hatásai azonban csak 1688 második felétől váltak igazán érezhetővé, amikor az átszökő törökök már azt jelentették a magyar végváriaknak, hogy Kanizsán eluralkodott az éhínség. A várból ez év júniusában kiengedett két magyar rab ugyanakkor arról számolt be, hogy három török érkezett vissza Konstantinápolyból azzal a hírrel, hogy három évre való zsoldot fognak kapni.⁹⁸⁶ Nagy Ferenc júliusi levelében arról olvashatunk, hogy a törökök kijártak a várból: elhajtották a kányaváriak marháit és elvittek tíz pásztor gyermeket,⁹⁸⁷ illetve Sándorházáról vittek el négy embert.⁹⁸⁸ Az időközben minimálisra csökkentett strázsa mellett a végvidékieknek tehát 1688 közepéig valóban volt okuk tartani a törököktől. Ugyanakkor augusztusban a kanizsaiak a nagyvezírhez küldött – és elfogott – leveleikben mind arról panaszkodtak, hogy évek óta nem kaptak zsoldot, nem tudnak élelemhez jutni, mivel a környéket a keresztény csapatok elpusztították, és bár Szigetből 500 mérő élelmet akartak hozzájuk szállítani, abból semmi sem érkezett meg.⁹⁸⁹ A panaszok ellenére szeptemberben a kanizsai defterdár azt írta, hogy semmi másban nem szenvednek hiányt, csak ruházatban.⁹⁹⁰ A törökök körülményei és lehetőségei a blokád szorosabbá tételével feltehetően romlottak, még ha erről a keresztények nem is minden esetben szereztek tudomást. Itt ismét meg kell említenünk az Udvari Haditanács azon – véleményem szerint nem elfogulatlan – vélekedését, miszerint a törököket a környék megfélemlített (vagy üzletelni akaró?) lakossága, illetve a magyar katonaság látta el élelemmel.⁹⁹¹ Ahogy azt fentebb láttuk, történtek ilyen esetek, de a Haditanács általánosítása a kérdésben nagyon félrevezető, hiszen mind a polgári lakosság, mind

⁹⁸⁴ MOL P 1314 No 33 131

⁹⁸⁵ MOL P 1314 No 33 116 Egerszeg, 1687. február 25. Vö. Az Udvari Haditanács utasítása Bathynynak és Draskovichnak: akadályozzák meg, hogy alattvalóik Kanizsára gabonát szállítsanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 89r, 184v. Közvetlenül Nagy Ferencnek címzett utasítás: meg kell akadályozni, hogy Szigetvárra és Kanizsára élelmet juttassanak be. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 266v.

⁹⁸⁶ MOL P 1314 No 33 149 – A kanizsai törökök – a pasának a nagyvezírhez küldött levele alapján – 1688 nyarán már két éve nem kapták meg a zsoldjukat. A kanizsai pasa elfogott levelét lásd: SZITA 1994, 62. Zichy jelentései szerint a törökök júliusban azt híresztelték, hogy két évre való hússal és gabonával vannak ellátva. Az ez évi termést azonban nem tudták bevinni. SZITA 1994, 66, 69.

⁹⁸⁷ MOL P 1314 No 33 156

⁹⁸⁸ MOL P 1314 No 33 160 – Sándorháza falu volt Zala megyében, Pölöske mellett. FÉNYES 1851.

⁹⁸⁹ A levelek fordítását lásd: SZITA 1994, 74 (No 13.), 75 (No 14.), 76 (No 15.).

⁹⁹⁰ A defterdár levelét lásd: SZITA 1994, 83. No 22.

⁹⁹¹ A kérdésre lásd még: *A blokádírozás* című alfejezetet (4.4.2.).

a katonaság ellátását jócskán megnehezítették a szintén fentebb részletezett, a vidék felégetésére irányuló hadászati intézkedések. Ennek tudatában pedig erősen kétséges a lakosság és a katonaság nagy arányú részvétele ebben az élelmiszer-kereskedelemben. A kérdésre vonatkozóan Nagy Ferenc leveleiben nem találtam adatokat.

A Kanizsa körüli ún. szoros blokádról, mint láttuk, csak 1688. július második felétől lehetett beszélni. Arról, hogy milyen számú török katonaság szorult a várba, Zichy István jelentéseiben többször többféle adatot olvashatunk, a kijövő rabok, illetve szökevények információi alapján sem tudták pontosan megállapítani a létszámukat.⁹⁹² 1688 nyarán hozzávetőlegesen kétezer fő lehetett a kanizsai török katonaság. Ezek a törökök fél évvel később, 1689 januárjában még *kószáltak* a végházak körül, de céljuk ekkor már szinte kizárólagosan az élelemszerzés volt: vadalmáért, vadkörtéért, törökbúzáért jártak ki.⁹⁹³ De a terület fent említett elpusztítása egyre jobban megnehezítette a dolgukat. A források alapján úgy látjuk, hogy a törökök számára a téli időszak – vélhetően a blokádi időleges gyengülése miatt – adott lehetőséget egy-egy sikeresebb akció végrehajtására. Nagy Ferenc 1689 februárjában azt írta, hogy a kanizsai törökök 18 ökröt tudtak elhajtani a muraközi végházak akláiból.⁹⁹⁴ Ugyanakkor Musztafa kanizsai pasa a nagyvezírnek küldött februári levelében arról írt, hogy a keresztényekkel folytatott összecsapások során a legtöbb lova elpusztult, összesen mintegy ötven maradt, de a vár feladására nem is gondolt.⁹⁹⁵

A végváriaknak a Kanizsán uralkodó állapotokról a kijövő keresztény raboktól és az újonnan elfogott törököktől voltak információi, illetve dezinformációi. A törökök 1688 decemberében azt híresztelték, hogy egy esztendőre való élelmük van és Szigetvárra(!) járnak annak pótlásáért.⁹⁹⁶ Pár héttel később – december végén – a várból kiengedett keresztény rabok azonban arról számoltak be, hogy „nagy éhségben vannak a törökök, a basa csaknem mindennap kiáltatja, hogy akinek rabja vagyon, meg ne ölje éhhez, hanem adja másnak, aki mégis jobban töngetheti [éltetheti, etetheti]”.⁹⁹⁷ Az utóbbi információ valós voltát erősíti az

⁹⁹² Július 2-án Zichy 2000 törökről írt. SZITA 1994, 66. Július 12-én azt írta: „több mint 200 gyalogosnál, és 600 lovasnál több nincs bent”. SZITA 1994, 69. Két nappal később 4000-re becsülte a várbelieket, de egy keresztény szökevény szerint csak 600 lovas és 1500 janicsár katonakodik, a többi a szállításban vesz részt. SZITA 1994, 69. Augusztus elején arról írt, hogy 400 janicsár, 500 lovas és 800 egyéb fegyveres van a várban. SZITA 1994, 71. Augusztus közepén egy elfogott török tiszt 1300 gyalogost és 400 jó lovas szpáhít említett. SZITA 1994, 74. Szeptember közepén Zichy 6000 katonáról ír, ami túlzott számnak tűnik. SZITA 1994, 79.

⁹⁹³ MOL P 1314 No 33 191 vö. No 33 186

⁹⁹⁴ MOL P 1314 No 33 196 vö. Batthyány Ádám jelentése arról, hogy a kanizsai törökök 17 marhát hajtottak el: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 156r.

⁹⁹⁵ A pasa levelének kivonatát lásd: SZITA 1994, 86–87.

⁹⁹⁶ MOL P 1314 No 33 186 – Még 1688 decemberében az is megesett, hogy néhány lovas kijött Kanizsáról és Kapornakon felgyújtották a pajtákat.

⁹⁹⁷ MOL P 1314 No 33 188

1689 februárjának elején Egerszegre átszökött kanizsai tömlőctartó és egy másik török beszámolója is: „rettenetes az éhség Kanizsán [*kanisán*], egy köből életért 25 forintot is megadnának, ha volna. Az szegény rabokban már nyolcvanig elholt éhhez [...]. Az basának tizenöt okka lisztinél több nem volt, hanem az agák, mindenik egy-egy köből életett adott néki, azzal éljen, amint élhet Szent György napig [április 24.]”.⁹⁹⁸ Szent György napjának említése azért is érdekes, mert a hódolt lakosság által fizetett adó egyik határnapja volt. Annak ellenére, hogy Szigetvárat a törökök 1689. január 26-án feladták, a kanizsaiakat még mindig segítséggel bíztatták, aminek ekkor már aligha volt realitása.⁹⁹⁹

Nagy Ferenc főkapitány-helyettes jelentései és az Udvari Haditanáccsal folytatott levelezés alapján azt kell mondanunk, hogy a magyar és a török oldal között másfél évszázada kialakult rabkiváltás mechanizmusa a kanizsai törökök és a velük szemben lévő katonaság között szinte az utolsó pillanatig működött, és csak a kanizsai állapotok tarthatatlanná válásával egyidejűleg szakadt meg. A török (és magyar) rabokkal kapcsolatban a német és a magyar katonaság között került sor nézeteltérésre, főként mert az előbbieket nem vették figyelembe a rabváltás és rabkereskedelem ún. íratlan szabályait. Batthyány Ádám 1687 márciusában azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy a *sarcukért* (váltságdíjukért) Kanizsáról kijött keresztény rabokat a pécsi tisztek *megtartóztatták*, és nem akarták visszaengedni. Mivel a rabokért Kanizsán *kezesek* voltak bent, és féltő volt, hogy bántalmazzák őket, azt kérte Batthyány, hogy rendeljék el a rabok visszabocsátását, és a jövőben ne történjen ilyesmi.¹⁰⁰⁰ Áprilisban pedig, mivel az általa adott *koldulólevél* nem nyújtott kellő védelmet, szintén az Udvari Haditanácstól kért (út)levelet (*passust*) török rabjai számára, hogy váltságdíjukat zavartalanul tudják összeszedni.¹⁰⁰¹ Bécsből már 1687 januárjában értesítették Erdődy Miklós horvát bánt, Batthyány Ádámot és Esterházy Jánost, hogy az általuk irányított területeken a török foglyokat csak az Udvari Haditanács által adott útlevéllal lehet átengedni.¹⁰⁰² Februárban pedig Hans Karl von Thüngen altábornagyot utasították arra, hogy Pécs környékén a Batthyány útle-

⁹⁹⁸ MOL P 1314 No 33 195 – 1689 március elején fogott törökök szintén a nyomorúságos körülményekről számoltak be: „kölesek még alkalmasint vagyon, rozs kevés; ló, jóra való, százig, állat is circiter plus minus [körülbelül plusz-minusz] annyi. A lovakat vágják, 26 pénzen okkáját, a rossz, hitvány tehénhúsnak 40 pénzen”. MOL P 1314 No 33 198

⁹⁹⁹ „Őket avval bíztatják, hogy bizonyosan török hadbéli segítség jön. Csak egy kevéssé várokozsanak és tartsák a várat”. MOL P 1314 No 33 198

¹⁰⁰⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 178r.

¹⁰⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 374. fol. 281r. 1687. június 29-i leiratban értesítik Batthyányt, hogy a rabjai *passust* fognak kapni és mindenütt szabadon járhatnak: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 336r. – Ugyanekkor maga a kanizsai főaga kérte levelében Nagy Ferencet, hogy Batthyány Ádám sarccal visszatérő szentgróti és kapornaki rabjai elé Verőcégig küldjön embereket, hogy felkísérjék őket, mert sok pénz és portéka van náluk. MOL P 1314 No 00219.

¹⁰⁰² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 40v.

velével menő rabokat engedje át török oldalra, ne tartóztassa fel őket.¹⁰⁰³ A magyar katonai vezetők utasítást kaptak arra is, hogy lépjenek fel a váltságdíjukért járó török rabok mozgását (is) akadályozó útonállókkal szemben.¹⁰⁰⁴

Az 1688. évben még találunk arra adatokat, hogy Batthyány Ádám vagy éppen Nagy Ferenc török rabjai sarcuk összegyűjtésére indultak, illetve sarcukkal megérkeztek Egerszegre.¹⁰⁰⁵ Az 1688 júliusában Sándorházáról elvitt négy polgár közül a kanizsaiak kiengedtek egyet 100 tallér sarcon és a többiek kezességén. Őt azonban ekkor már a főkapitány-helyettes nem volt hajlandó visszabocsátani Kanizsára, de kérte Batthyányt, hogy segítsen a kiváltásában.¹⁰⁰⁶ Ez év decemberében pedig Nagy Ferenc már akképp vélekedett, hogy nincs értelme a rabok sarcon való kiváltásának: „most pénzen, annyival inkább valami eleségre valón nem lehet szabadulások a raboknak. A mostan fogott törököket olcsón megvehetné az ember. Ha *Nagyságod* méltónak ítélné, s károsnak nem gondolná, hogy azokon szabadulhatnának főért fejet”.¹⁰⁰⁷ Ugyanekkor – decemberben – már a kanizsai törökök is azt üzenték a pölöskei vajdának: „fejet fejért, aki keresztyén rabok ott benn vannak, kiadnák őket”.¹⁰⁰⁸ Miután a törökök számára fenntarthatatlanná vált és a magyar végbelieknek pedig már nem hozott hasznot, a következő év elején maga Batthyány adta parancsba, hogy a főkapitány-helyettes vizsgálja felül, miképpen hajtható végre a rabok cseréje. „Az mi pedig a rabok szabadulását illeti, megírtam a keresztyén raboknak, s máshová is hírt adtam, hogy *Nagyságod* maga akarja tudni, kiket akarnak onnan belől kibocsátani, s innen is micsoda rabokat kívánnak érettek, azért adják tudtára *Nagyságodnak*” – így tudósította az ügy állásáról Nagy Ferenc a főkapitányt.¹⁰⁰⁹

A Kanizsával szembeni végvidéken 1686 őszét követően a megváltozott körülmények között módosultak a katonák feladatai. A főkapitány vezetésével a végvári katonaság teljes kihasználása és kimerítése a rossz megélhetési körülmények közepette sok esetben morális bomláshoz, szökésekhez, a katonai pálya elhagyásához vezetett. Nagy Ferenc felelősségtudatát tükrözi, hogy mindvégig

¹⁰⁰³ Az utasításról másolatot kapott Batthyány főkapitány is. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 84r. Vö. hasonló tartalmú utasítások áprilisban más német tiszteknek. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 234r.

¹⁰⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 375. fol. 205v. Nagy Ferenc 1688 szeptemberében arról számolt be Batthyáynak, hogy három rabot megöltek út közben. MOL P 1314 No 33 164.

¹⁰⁰⁵ 1688 februárjában Batthyány rabjait Egerszegről Pölöskéig kísértette a főkapitány-helyettes, de azt írta, hogy rossz útjuk lesz, mert nem lesz sehol szekér, ami elvihetné őket. MOL P 1314 No 33 139. Nagy Ferenc rabjáról, akinél a „kanizsai basa aga hitlevele van”: MOL P 1314 No 33 163.

¹⁰⁰⁶ MOL P 1314 No 33 160

¹⁰⁰⁷ MOL P 1314 No 33 186

¹⁰⁰⁸ MOL P 1314 No 33 188

¹⁰⁰⁹ MOL P 1314 No 33 196 – Lásd még: No 33 197. Vö. 1690 januárjában azért engedtek ki keresztyén rabokat – írja Szita –, hogy az élelmezést ezzel is könnyítsék; illetve a szökések is segítettek ebben. SZITA 1994, 55.

önálló és körültekintő véleményeket és javaslatokat fogalmazott meg a katonaság és a polgári lakosság megélhetésének biztosítása érdekében. Ami, tegyük hozzá, az ő saját személyes életét is érintette, hiszen mindvégig a végvidéken tartózkodott. Ugyanakkor alkalmazkodva az új időkhöz, kötelességtudóan igyekezett megfelelni az ambiciózus Batthyány Ádám főkapitány elvárásainak, az általa kiszabott feladatoknak.

5. ÖSSZEGZÉS

Munkám célja az volt, hogy a 17. század utolsó harmadában a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesi tisztségét betöltő Gyöngyösi Nagy Ferenc leveleinek feldolgozása révén részletesen tárgyaljam az adott végvidék szerepét a korszak eseményeiben. A feldolgozott források lehetőséget teremtenek arra, hogy a Magyar Királyság történelme szempontjából sorsdöntő, ún. visszafoglaló háború időszakában azt vizsgáljam: a jelentős történelmi változások miként befolyásolták a helyi katonai társadalom egyes szereplőinek helyzetét a végvári katonáktól a végvidéki főkapitányig, különös tekintettel a hierarchiában köztes helyet elfoglaló főkapitány-helyettesre, Nagy Ferencre. Továbbá arra is lehetőség nyílt, hogy felvázoljam: a tárgyalt időszakban miként módosult a végvidék ekkor már évszázados múltra visszatekintő intézményi szerepe.

A gyöngyösi Nagy család tagjainak általunk ismertetett életútja jól példázza, hogy egy-egy végvári katona, illetve leszármazottai miképpen élhettek a magyarországi török hódoltság korában a katonai réteg számára adódó lehetőségekkel, és miképpen hatott ez társadalmi helyzetük alakulására. A magát a Heves megyei Gyöngyös településről származtató család férfi tagjai már a 16. század utolsó éveitől kezdődően a bányavidéki (érsekújvári) végvidéki főkapitányság váraiban teljesítettek szolgálatot. A család első ismert tagjának, Nagy Egyed drégelypalánki kapitánynak az életútját nagymértékben befolyásolta, hogy – a katonai érdemei mellett – az olyan, a Magyar Királyság életét felkavaró események idején, mint a Bocskai-felkelés vagy Bethlen Gábor hadjáratai, megmaradt a király hírségén. A katonai kvalitások és a lojalitás mellett azonban egy széles kapcsolati háló is segítette a család felemelkedését. Aligha véletlen, hogy a társadalmi ranglétrán való emelkedéssel párhuzamosan Nagy Egyednek és fiainak a Pálffy, a Teuffenbach, az Esterházy és a Thurzó családok tagjaival való jó kapcsolata világosan kiolvasható a forrásokból.

Az utódok közül mindenképpen az unoka, Nagy Ferenc vált a nagyapai hagyományok legfőbb követőjévé, az élet adta lehetőségek igazi kihasználójává. A felmenők által kialakított kapcsolati tőkét sikerült kibővítenie. Házassága révén a későbbi esztergomi érsek, Széchényi György családjába, illetve katonai szolgálatai révén az Esterházyak, illetve a 17. század egy másik jelentős arisztokrata családjának, a Batthyányaknak a holdudvarába került. A század második felében ez a stabil kapcsolati rendszer mind a báróság, mind a katonai előmenetel, de még a vagyonszerzés terén is hathatós támogatást jelenthetett. Sok más tényező mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy Nagy Ferencnek az 1683. évi eseményekben való részvétele kapcsán sem esett bántódása, holott a „büntetést” még felettese, Batthyány Kristóf sem kerülhette el. Hozzá kell tennünk persze, hogy Batthyány büntetésével az Udvar nyilvánvalóan példát statuált, és

Nagy Ferenc a grófhhoz, annak helyzetéhez képest jóval kisebb súlyú személyiség volt.

Az apjához hasonló nagy ívű karrier várt a főkapitány-helyettes egyetlen felnőtt kort megérett fiú gyermekére, Nagy Zsigmondra is, aki azonban sajnálatos módon halálakor nem hagyott utódot maga után, és ezzel a család négy generációjának egy szűk évszázad alatt felfutó életútja, katonai és társadalmi előmenetele is megszakadt.

A gyöngyösi Nagy család emelkedésének egyes lépcsőfokait, illetve az azok háttérében meghúzódó mozgatórugókat több helyen sikerült kiegészítenem, pontosítanom, illetve a külön-külön esetlegesen már ismert információkat – Nagy Egyedre, valamint a család több, kevésbé ismert tagjára, Nagy Jánosra és Nagy Tamásra vonatkozóan is – összeilleszteni. Újabb források felbukkanásával ez a kép – illetve a fiú, Nagy Zsigmond életútja – minden bizonnyal tovább árnyalható és kutatható, azonban Nagy Ferenc életére, katonai szolgálatára vonatkozóan ismereteink számottevő mértékben már aligha bővíülhetnek.

Nagy Ferenc életútjába beágyazva követtem nyomon azokat a folyamatokat, amelyek a nagy történelmi események háttérében a Kanizsával szembeni végvidéken lezajlottak. Részletekbe menően megvizsgáltam, hogy a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság története szempontjából is átmenetinek tekinthető időszak mit jelentett a korábban az oszmánokkal szembeni védelem biztosítására létrejött végvidék számára. A kérdés megválaszolásához felhasznált forrásanyag döntően helyi szinten láttatja az eseményeket és folyamatokat, hiszen Nagy Ferenc főkapitány-helyettes a végvidék központjában székelt. Ő maga köztes helyet foglalt el a katonai hierarchiában: hozzá érkeztek a főkapitány(ok), illetve az Udvari Haditanács utasításai, ugyanakkor a végvidék várainak és katonaságának, de még a lakosságnak a problémáival is ő szembesült először.

Az általam vizsgált időszak kezdetén a magyar végvidékekkel mint egy már sok évtizede kialakult, Bécsből, az Udvari Haditanács által működtetett intézményrendszerrel találkozunk, amely az 1672 és 1681 között éppen túlesett egy jelentős létszámcsökkentésen, majd pedig visszarendeződésen. A török–magyar határvidékeken, azok 16. század végi létrejöttétől kezdődően egy sajátos norma-, és kapcsolati rendszer alakult ki. Nagy Ferenc leveleinek feldolgozása során a végváriak életének számos jellegzetességét, meghatározó momentumát sikerült érinteni: mint a portyák, a hírszerzés, a rabkereskedelem, a kótyavetye, a fizetlenség, és az ebből adódó termelő életforma kérdéseit. Mindezt egy olyan időszakra vetítve, amikor szinte az egyik pillanatról a másikra hatalmas változás állt be a végvidéki katonaság életében, feladataiban. Amíg az 1664. évet követően hosszú időn keresztül nem kellett a katonáknak nagy horderejű oszmán hadjáratra felkészülniük, és a fő feladatuk a határvidéki török katonasággal szembeni védelem biztosítása volt, addig az 1683. évtől kezdődően ál-

landósult kettős feladatuk: a védelem megszervezése mellett rendszeresen katonaságot kellett kiállítaniuk a hadjáratokra.

A levelezés alapján sok esetben szinte napi pontossággal lehet követni, hogy milyen mechanizmus révén indult meg és zajlott le a végvidéken egy-egy hadjárat alkalmával a hadak összegyűjtése. Továbbá, hogy ennek során Nagy Ferenc főkapitány-helyettesnek és katonaságának milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük. Batthyány II. Kristóf, majd pedig 1685-től kezdődően Batthyány II. Ádám főkapitány hadba szólító parancsára, ami – bár erre nagyon hiányosak az adataink – tartalmazta a kiállítandó katonaság létszámát, a végvidéken székelő főkapitány-helyettes felszólította a végházak kapitányait, hogy meghatározott időpontban, a meghatározott helyen, az előírt létszámban szállítsák a táborba az embereiket. A végvidék hadi készülődése során az Udvari Haditanács felé előterjesztett és megoldásra váró legnagyobb problémát a katonák zsoldjának kifizetése, illetve ki nem fizetése jelentette, amire rendre a hadműveletek megindulása után került sor. Emiatt a végvidéki katonaság legkorábban július második felében volt kész arra, hogy a számára kijelölt katonai feladatok ellátását megkezdje. Batthyány Ádám vezetése alatt 1686 őszéig 1500–2000 főre tehető a hadba indított katonaság létszáma, amelynek azonban csak egy részét adták a királyi zsoldon lévő végvári katonák. A katonaság hadjáratba vonulásának másik fontos feltétele volt a szállításhoz szükséges szekerek összegyűjtése, ami – a főkapitány-helyettes leveleinek tükrében – rendszerint az illetékes Zala vármegyével, majd a kanizsai blokádnál idején már Vas és Sopron vármegyével szemben is komoly konfliktusokat eredményezett. Mindezek mellett figyelembe kell vennünk minden esetben a katonaréteg összetételét és morális tartását, illetve züllését is, ami meghatározta a végváriak harci értékét.

A Kanizsával szembeni végvidék életében – és az egész rendszerben – jelentős törést okoztak az 1683. évi nyári események, amikor az egész Dunántúl Thököly Imre és az oszmánok oldalára állt, illetve kényszerült. Az átállás következményeképpen pedig a végvidék önállóságát is időlegesen megszüntették, ami elsősorban a vezetők, a főkapitány és helyettese szempontjából bírt jelentőséggel. A végvidék működésében és irányításában az 1684. esztendő a visszarendeződés, illetve átrendeződés éve volt. Nagy Ferenc és az alatta lévő végvári katonaság feladatai az előző évhez hasonlóan alakultak, Batthyány Kristóf és fia, Ádám között megszűnt az irányító hatáskör, de döntő részben még az idősebbik gróf birtokolta azt. Az 1684. évtől kezdődően folyamatosan tekintettel kellett lenni a végvidéken (a végházakba) és környékén – egyrészt büntetesképpen (például Batthyány Kristóf jószágain is), másrészt hadászati indokkal – beszállásolt nagyobb létszámú német katonaságra, ami újabb konfliktusokat szült mind a katonák, mind pedig tisztjeik között.¹⁰¹⁰ Ugyanebben az évben Buda ost-

¹⁰¹⁰Nagy Ferenc értesülései szerint a német hadak 1684 nyarára az egész Zala vármegyét elpusztították. MOL P 1314 No 32 987 – Az Udvari Haditanács felszólította Walter Leslie generálist, hogy akadályozza meg a katonaság kihágásait: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol.

romának hónapokig való elhúzódása miatt szükségessé vált a táborban szolgálatot teljesítő végvári katonaság leváltása. Az ennek megvalósítása körüli nehézségek már jelezték, hogy a magyar végvidék kevésbé volt felkészülve ilyen feladatok ellátására.

Az 1684. és az 1685. hadjárati év kapcsán forrásaink által is adatható, hogy a végvidék katonaságát a hadműveletek alatt egyidejűleg két hadszíntéren is alkalmazták: egy részüket a fiatal Batthyány Ádám vezetésével a fősereg mellett, más egységeiket pedig a drávai hadszíntéren. Ez a gyakorlat a következő év(ek) hadműveleteire is érvényes maradt. Batthyány Ádám főkapitány 1686-ban 1500–2000 katonával vonult Buda alá vonult, míg a muraközi végházak katonaságának egy részét a Ludwig Schultz generális vezette Dráva menti hadtesthez rendelték.

Az 1686. évre vonatkozóan főként a történeti elbeszélő források révén pontosan körvonalazni lehetett, hogy a magyar katonaságot – és ezen belül Batthyány Ádám csapatait – milyen módon tudták alkalmazni a császári hadseregben, illetve a mellett: elsősorban felderítésre, portyázásra, az ellenséges sereg elővédjeinek izgatására. Mivel ugyanezt a szerepet az oszmán haderőben a hasonló harcmodorú tatár segédcsapatok látták el, figyelemre méltó, hogy a források segítségével egyidejűleg, egymással szemben is meg tudtuk ragadni Batthyány katonáit és a tatárokat.

A keresztény seregek 1686. évi őszi katonai sikerei teljesen új körülményeket teremtettek. Amellett, hogy az oszmán fősereg után nyomulva a déli területeken jelentős erősségeket sikerült visszaszerezni, az ország belső részén még nagyobb várak maradtak török kézen. A hadműveleti tervek ezt követően elsősorban arra irányultak, hogy a fősereg mind délebbre vonuljon, amit az 1687. augusztus 12-én Nagyharsánynál aratott győzelem is elősegített. Ugyanakkor a Dunántúlon még török kézen maradt várak (mint Székesfehérvár, Szigetvár és Kanizsa) esetében a legfőbb céllá az vált, hogy fokozatosan elvágják azokat külső kapcsolataiktól, azaz elszigeteljék őket. A cél elérése érdekében a dunántúli magyar katonaságot – köztük a Kanizsával szembeni végvidék katonáit is – a török erősségek körülzárásában, az ún. blokádrozásban alkalmazták. Emellett azonban a Batthyány-féle lovasságnak részt kellett vennie a fősereg részeként az oszmán csapatok elleni támadó hadműveletekben is. Az 1687 nyarát követő időszakban a megváltozott katonai feladat azt is jelentette, hogy szükségessé vált a végvári katonaság többszöri váltása, illetve fokozatosan – a Kanizsa körüli blokádnál szorosabbá tételével párhuzamosan – mind nagyobb számban rendelték ki a katonaságot különböző, a végházaitól távolabbra eső helyőrségi szolgálatra. Jól érzékelhetők a forrásokból azok a problémák, amelyekkel a megváltozott körülmények miatt a Kanizsával szembeni végvidéknek szembe kellett néznie.

450r. Lásd még: fol. 451v. Batthyány Kristóf 1685 elején a birtokaira beszállásolt katonaság kártevéséi miatt panaszkodott az Udvari Haditanács előtt: HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 44v. Lásd még: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 371. fol. 11r.

Az 1686. év sikerei következtében a végvidékről mind több katonát vontak el, és küldték őket az egyre távolabbi – és tegyük hozzá, hogy a végvári katonaság számára egyre teljesíthetlenebb – katonai feladatok ellátására. Mindeközben a várakban maradtak száma – mivel egyre kevésbé kellett tartani török portyáktól, illetve támadástól – a lehetséges minimumra csökkent. Mindennek a nyomon követése jól érzékelteti azt a folyamatot, amelynek során a végvári katonák, a végházak, illetve a végvidék fokozatosan veszítette el addigi funkcióját. A végvidék ilyen jellegű átalakulásában az igazi fordulatot az 1688. év nyara jelentette, amikor – a kanizsai blokád szorosabbá tételétől kezdődően – gyakorlatilag a végvidék törökökkel szembeni védelmi funkciója megszűnt.¹⁰¹¹

Az, hogy a történelmi folyamatok hatására a végvidék védelmi funkciója csökkent, majd megszűnt, illetve, hogy a feladatok teljes mértékben átalakultak, Nagy Ferencnek, valamint a Batthyány család két tagjának, Kristófnak és Ádámnak a karrierjét is befolyásolták. Nem volt azonban kisebb következménye ezeknek a változásoknak a végvidék egész társadalmára vonatkozóan sem.

A végvidéki katonák fokozódó igénybe vétele az 1683 és 1690 közötti időszakban – ahogy azt Nagy Ferenc leveli is érzékeltetik – mind inkább felszínre hozta azt a problémát, hogy a magyar katonaság a „szakmája” mellett – szükségéből ugyan, de – rendszeres termelő tevékenységet is folytatott. Ennek az életmódnak a fenntartása pedig egyre kevésbé volt összeegyeztethető a katonai feladatok teljesítésével, ami pedig növelte a katonák engedetlenségét és a szökések számát. Az anyagilag bizonytalan helyzetben lévő, alacsonyabb sorban élő végvári katonaság életmódja miatt a folyamatos hadműveletekre nem volt alkalmas. Mint katonáskodó réteg, állapotuk a visszafoglaló háború első szakaszának végére rendkívül kiábrándító képet mutat. Nagy Zsigmond, Lenti és Alsó-Lendva kapitánya 1690 nyarán, Kanizsa kapitulációja után a következőket írta a végvári katonákról, akiket a továbbiakban Budára, Eszékre és még más helyekre akartak irányítani: „a lovaikból már mind kifogytak, s gyalog jönnek haza. Lehetetlen is lesz többé megváltanunk őket [...], az egész végházakból egy companiát[!] nem csinálhatnánk”.¹⁰¹² A katonák helyzetét nehezítette az is, hogy a kimerült vármegegyék és a helyi lakosság egyre kevésbé működött együtt velük.

A feladatok és a működés átalakulásával, amelynek során 1690-re gyakorlatilag elcsúszott a végvidéki struktúra a katonaság felett, nem járt együtt a feltételrendszer, azaz a zsoldfizetés rendszerének átalakítása. A végvidéki társadalom alsó rétegeinek első reakciói között kiemelkedik a katonai szolgálat elhagyása, ami azonban az esetek jelentős részében a társadalmon belüli lecsúszást is előrevetítette. Ez a folyamat eleinte aligha hozott jelentős változást a már

¹⁰¹¹A védelmi rendszer újjászervezésének kérdéséről lásd: IVÁNYI E. 1971; KALMÁR 1991; VARGA J. 1991; PÁLFFY 1996, 208–209. A visszafoglaló háborúk lezárását követő várrombolásokról lásd: OROSS 2005; OROSS 2006, 1450–1471; OROSS 2011, 59–86. Vö. KAS 2006.

¹⁰¹²MOL P 1314 No 33 490

korábban is saját földjét művelő végvári katonák életében,¹⁰¹³ de tartósan a társadalmi felemelkedésük egyik – és tegyük hozzá számukra legkedvezőbb – lehetősége, a katonai érdemek ilyen célú felhasználásának a lehetősége bezárult előttük.

Ezzel szemben a tisztek, főtisztok számára új kihívásokat hordozott magában az átalakulás. Nagy Ferenc életútját és a megváltozott helyzethez való viszonyulását úgy látjuk a feldolgozásra került források tükrében, hogy a végvidéki szolgálatban megöregedett főtiszt számára, aki a végvidéki rendszer működésének fenntartásán dolgozott és a török általi fenyegetettség súlyát, ezáltal pedig a végvidék védelemben betöltött szerepét folyamatosan hangoztatta, a lehetőség az anyagi biztonság megteremtésével a visszavonulás lehetett. Ehhez a lépéshez azonban nemcsak az életkora, hanem eddigre megteremtett anyagi bázisa is alapot szolgáltatott.

Mind a főkapitány-helyettes leveleinek, mind pedig a haditanácsi iktatókönyvek bejegyzéseinek vizsgálata alapján megteremtődött annak a lehetősége is, hogy felvázoljuk, miként alkalmazkodott az új helyzethez a Nagy Ferencnél jóval fiatalabb Batthyány II. Ádám főkapitány. A Kanizsával szembeni végvidéket korábban irányító, de az 1683-as bécsi török ostrom idején kompromittálódott Batthyány II. Kristóf lemondása/leválttatása után, 1685-ben az Udvari Haditanács a helyére fiát, Batthyány Ádámot nevezte ki. Az új főkapitány számára a visszafoglaló háborúk időszakára két személyes jellegű ok miatt is fontos lehetett. Egyrészt a bizalmatlan Udvarral szemben az apa, Batthyány Kristóf által elvesztett presztízs visszaszerzése miatt a fiatal végvidéki főkapitány arra törekedett, hogy a saját és az alá rendelt katonaság képességeit a lehető legeredményesebben kihasználja. Aligha lehet véletlen, hogy a Buda alatti és a későbbi hadműveletekben is igyekezett a Kanizsával szembeni végvidékről, olykor a védelem helyzetét megnehezítve is, a lehetőség szerinti legnagyobb létszámú haderőt felvonultatni és elismerésre méltóan helyt állni. Másrészt a főkapitány a család energikus, ambiciózus tagjaként felismerte, hogy a háború teremtette új helyzetben fel kell készülni a saját és ezzel együtt családja hatalmi pozícióinak megőrzésére, átmentésére az új viszonyok közé. Ezt pedig úgy látta lehetségesnek, ha a császári hadseregen belül próbál katonai pozícióhoz jutni. Láthattuk, hogy már 1687 nyarán magának kérte a hadjáratra táborba szálló magyar és horvát katonaság feletti parancsnoklás jogát. Székesfehérvár blokádja idején többször is azzal a kéréssel fordult a Haditanács felé, hogy a területen lévő magyar és horvát katonaságnak parancsnokolhasson. Ekkor még erre nem került sor, de Kanizsa blokádja alatt ezt sikerült elérnie.

Mindeközben az átalakulás tüneteként jelentkező problémákkal is szembe kellett néznie. A császári katonaság jelenléte és az új katonai igazgatás még kialakulófélben lévő volta miatt számítani lehetett a magyar és a császári kato-

¹⁰¹³ VÉGH 2009. és VÉGH 2012.

nai vezetők közötti ellentétekre. Ezt példázza 1688 júniusában a kanizsai blokádroz, Batthyány Ádám főkapitány vezénylete alá rendelt Georg Christian von Holstein herceg esete, aki a Haditanácshoz küldött feliratában sérelmezte, hogy a parancsnoklást egy nála fiatalabb ezredes bírja, aki ráadásul magyar(!).¹⁰¹⁴ A megváltozott körülmények között a fiatal Batthyány gróf kompetenciáját a saját végvidékén belül is megkérdőjelezték. Radonay Mátyás apát, zalavári kapitány 1687 tavaszán császári parancsra hivatkozva el akarta pusztítani Kanizsa környékét. Nagy Ferenc nem is értette, hogy a kapitány miként kaphatott közvetlen parancsot erre az ő és a főkapitány tudta nélkül. Radonay Mátyás a későbbiekben is igyekezett a Haditanács előtt Batthyány hozzáértését a Kanizsa környéki területen rendre kétségbe vonni.¹⁰¹⁵ Továbbá megemlíthetjük még a Zichy Istvánnal való ellentmondásos kapcsolatát a kanizsai blokádroz idején, de a Vas vármegyei főispán vele szembeni, nem éppen támogató magatartását is.

A megváltozott helyzetre, az átalakulás teremtette kihívásokra a végvidéki társadalom különböző rétegei, eltérő módon kerestek választ. Az alacsonyabb rétegek lehetőségei nyilván beszűkültek, míg a felső vezetés számára a korábbi pozíciók megőrzése, illetve átmentése vált céllá. A Kanizsával szembeni végvidék helyzetének, szerepének és lehetőségeinek átalakulását nemcsak Nagy Ferenc főkapitány-helyettes zömében helyi ügyeket taglaló leveleinek vagy az országos események tükrében ítélni lehet, hanem – a fentiek alapján – Batthyány II. Ádám személyes ambíciói alapján is. A fiatal főkapitány számára döntő fontosságú volt, hogy az általa irányított végvidék katonaságának felhasználásával (esetleg kihasználásával is?) a saját további karrierjét alapozhatta meg. Az átmeneti korszakot jól jellemezi az a folyamat is, ahogy Batthyány az apja 1687-ben bekövetkező halála után és még a régi keretek fenntartásáért tevékenykedő főkapitány-helyettes, Nagy Ferenc 1695-ös visszavonulása előtt, 1691-re a szó szoros értelmében kiküzdötte a maga számára a birodalmi Feldmarschal-leutnant (altábornagyi) titulust.¹⁰¹⁶ A Magyar Királyságon belüli országos tisztségek tekintetében pedig Erdődy Miklós bán 1693-ban bekövetkezett halála után ő foglalta el a helyét,¹⁰¹⁷ majd 1700-ban országbíró lett.

¹⁰¹⁴A kérdésre részletesebben lásd: 796. jegyzet.

¹⁰¹⁵Viszonyuk jellegéről – és az apát személyiségéről – egyéb iránt sokat elárulnak Nagy Ferenc alábbi szavai: „a zalavári [*Szalavári*] apát úr uramnak, úgy hallom, megadták a pécsi [*Pécsy*] püspökséget. Ha úgy vagy az, talám eltávozik innéd. A zalavári [*szalavári*] kapitányságra méltó volna vigyázni, ha egy emberséges ember találtatnék, aki mind őfelségének, s mind Nagyságodnak contentumjával [elégedettségével] szolgálhatna”. Egerszeg, 1687. szeptember 19. MOL P 1314 No 33131 – A megüresedett tisztségbe az apát az unokaöccsét igyekezett behelyeztetni, de ez a Kanizsával szembeni végvidék főkapitánya számára nem volt elfogadható. Hosszú huzavona eredményeképpen Esterházy Gáspár került a kapitányi tisztségbe. Lásd: 941. jegyzet.

¹⁰¹⁶Kinevezéséről: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. fol. 144r; HKR Prot. Nr. 391. Exp. fol. 334v.

¹⁰¹⁷ÖStA KA HKR Prot. Nr. 391. Exp. fol. 334v; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. fol. 354r. Bánként vezetett huszárokból formált irreguláris serege névadója is lett, amely alakulat aztán 1706-ig fennállt. ZACHAR 2008, 62, 72.

Úgy gondolom, a munkám során vizsgált szempontok mellett a feldolgozott és közölt – későbbiekben reményeim szerint jegyzetapparátussal ellátott változatban is megjelenő – forrásanyag, Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése más szempontú vizsgálatok lehetőségét is magában hordozza. A levelek bőséges adatot szolgáltathatnak még a társadalom-, közigazgatás-¹⁰¹⁸ vagy a helytörténeti kutatások számára is, illetve végvidéki archontológia elkészítéséhez is segítséget nyújthatnak. A jelen munkával együtt pedig lehetőséget teremtenek arra, hogy más végvidékek kapcsán végzett hasonló kutatások során összehasonlításokat lehessen végezni.

¹⁰¹⁸Máig használt munka: EMBER 1946. A vármegyék 17. századi szervezetére és működésére historiográfiai bevezetővel lásd: DOMINKOVITS 2005. Vö. még a vármegyék teherviselésére: VARGA J. 1987.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

- MOL E 41= Magyar Országos Levéltár, Litterae originales ad Cameram exaratae
MOL E 196= Magyar Országos Levéltár, Thurzó levéltár
MOL P 125=Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. Az Esterházy család levéltára, Pál nádor iratai
MOL P 1313=Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára, Törzslevéltár, Memorabilia és Török iratok
MOL P 1314=Magyar Országos Levéltár P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
NML Nem. közgy. jegyzők.=Nógrád Megyei Levéltár, Nemesi közgyűlések jegyzőkönyvei, http://digitalisleveltar.nogradarchiv.hu/NMLFiler/login?field_UserID=ANONYMOUS&field_UserPWD=anonymous
NSNB Turcica 30=Göttingen, Niedersächsische Nationalbibliothek, No 4. Cod. MS. Turcica 30.
ÖStA HHStA Türkei= Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei
ÖStA HKA HFU= Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn
ÖStA KA HKR Prot. Exp.=Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocolle des Wiener Hofkriegsrates, Expedit
ÖStA KA HKR Prot. Reg.=Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protocolle des Wiener Hofkriegsrates, Registratur
RÁDAY lt. C/217=Ráday Levéltár, Margittay (Gedeon) család iratai
VEKÁ^c-i BEÇ=Veká^c-i Beç. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan kısmı No 1310.

Kiadott források

- ANGOL SZEMTANÚ 1986=Angol szemtanú beszámolója a Buda visszavételéért folytatott harcokról. Ford. Deák Farkas. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest, 1686. 181–233.
APOT 1870=Alvinczi Péter okmánytára. I. köt. Közzé tette: Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica I. Okmánytárak XIV.) Pest, 1870.
BALÓ 1899=Baló Mátyás kapitány itinerariuma. Közli: Veress Endre. Történelmi Tár 22 (1899) 309–313.
BALÓ 1986=Baló Mátyás itinerariuma. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 449–457.
CJH 1899=Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Budapest, 1899.
CJH 1900a= Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1608–1657. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Budapest, 1900.
CJH 1900b= Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1657–1740. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Budapest, 1900.
CORNARO 1986=Frederico Cornaro levelei Marco Antonio Guistinianinak. In: Buda ostroma, 1686. Szerk.: Péter Katalin. Budapest, 1986. 82–91, 139–140, 168–170, 173–179, 186–188, 192–195.

- CSÁNYI 1858=Hanns Tschány's ungarische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704. Kiadta: Páur Iván. Magyar Történelmi Tár 5 (1858)
- D'ASTE 2000=Michele D'Aste naplója Budavár 1686. évi ostromáról és felszabadításáról. Ford.: Zöldi Mihály. Szerk.: Ernesto Piacentini. Budapest, 2000.
- DEFTERDAR 1995=Defterdar Sarı Mehmed Paşa: Zübde-i vekâyat. Tahlil ve Metin (1066–1116/1656–1704) Haz. Dr. Abdülkadir Özcan. Ankara, 1995.
- DIARIUM 1850=Diarium, was sich vom 7. Juny anno 1683 biss zu end der belägerung Wienns bey der türkischen armee zugetragen. Mitgeheilt: Firnhaber, Friedrich. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen Bd. 4 (1850) 496–508.
- EVLIA CSELEBI 1908=Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai, 1664–1666. II. Kiadta: Karácson Imre. Budapest, 1908.
- ERDÉLYI KÖVETJELENTÉSEK 1986=Erdélyi követjelentések Szulejmán nagyvezír táborából. In: Buda visszavételének emlékezete, 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 459–473.
- HASAN AGA 1976=Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Grosswesiers Köprülüade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den Kleinodien der Historien seines Siegelbewahrers Hasan aga. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch. (Osmanische Geschichtsschreiber 8.) Graz–Wien–Köln, 1976.
- HENRIK SZÁSZ HERCZEG 1886=Henrik szász herceg és brandenburgi lovas ezredei naplója Buda 1686-ki ostromáról. Közzé teszi: Károlyi Árpád. Történelmi Tár 9 (1886) 503–520.
- IDEGEN ÖNKÉNTES 1986=Idegen (angol?) önkéntes beszámolója Budavár ostromáról. Ford.: Jászay Magda. In: Buda visszavételének emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 245–300.
- ISMERETLEN 1686=Ismeretlen levele. In: Buda ostroma, 1686. Szerk.: Péter Katalin. Budapest, 1986. 170–173.
- ISTVÁNFY 2009=Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája I/3. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Budapest, 2009.
- JEDLICSKA 1910=Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához (1401–1653) s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910.
- FAZEKAS 2008=Fazekas István: Batthyány Ádám „áttérési irata” (1629). In: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szerk.: Iványi Béla–Fazekas István–Koltai András. Budapest, 2008. 100–110.
- FEKETE 1932a=Fekete Lajos: Gyöngyös város levéltárának török iratai. Különlenyomat a Levéltári Közlemények 1932-ik és 1933-ik évfolyamából. Budapest, 1932.
- FEKETE 1932b=Fekete, Lajos: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy. Budapest, 1932.
- FEKETE 1938=Fekete Lajos: Budavár 1684-ik évi ostroma. Hadtörténelmi Közlemények 39 (1938) 77–104, 205–228.
- FEST 1895=Fest Aladár: Esztergomi török tisztek levelezése Nagy Ferenc érsekújvári lovas hadnagygyal (1651–1658). Történelmi Tár 18 (1895) 725–729.
- FRESCHOT ATYA 1986=Casimiro Freschot atya összefoglalója Buda visszavívásának legjelentősebb eseményeiről. Ford. Gyurits Antal. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 353–394.
- KARÁCSON 1896a=Karácson Imre: Az 1663. török hadjárat Magyarországon. Rasid efendi török történetíró leírása szerint. Hadtörténelmi Közlemények 9 (1896) 73–100.
- KARÁCSON 1896b=Karácson Imre: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. Hadtörténelmi Közlemények 9 (1896) 326–349.
- KÁRFFY 1910=Kárffy Ödön: Székesfehérvár capitulációja, 1688. Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910) 499–500.
- KATONA 1979=Mohács emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, 1979.

- KEREKES 2007=Kerekes Dóra: Az oszmánellenes európai összefogás kialakulása 1683-ban. Lymbus 2007. 86–94. Online elérés: <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/05kerek.pdf>
- KJÁTIB CSELEBI 1916=Kjátib Cselebi Fezlikejéből. Ford.: Karácson Imre. In: Török történetírók III. kötet. 1566–1659. Budapest, 1916. 200–388.
- KOMÁROMY 1890=A füleki zendülés. Haditörvénytörvényeségi tárgyalás 1602-ben. Hadtörténelmi Közlemények 3 (1890) 59–75.
- KÖBACH 1983=Köhbach, Markus: Der Tārīh-i Mehemmed Giray. Eine osmanische Quelle zur Belagerung Wiens durch die Türken im Jahre 1683. In: Studia Austro-Polonica 3. Redaktorzy tomu: Buszko, Józef-Leitsch, Walter. Warszawa–Kraków, 1983. 137–163.
- KREUTEL 1955=Kreutel, Richard F.: Kara Mustafa vor Wien. Das türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683, verfasst vom Zeremonienmeister de Hohen Pforte. (Osmanische Geschichtsschreiber 1.). Graz–Wien–Köln, 1955.
- KREUTEL 1971=Kreutel, Richard F.: Kara Mustafas Feldzug gegen Wien. Nach dem Tagebuch des Pfortendolmetschers A. Mavrokordátos. Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. Bd. 27 (1971) 47–82.
- LOTHARINGIAI KÁROLY HADINAPLÓJA 1986=Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. Ford.: Mollay Károly. Szerk.: Kun József. Budapest, 1986.
- LOTHARINGIAI KÁROLY NAPLÓJA 1987=Részletek Lotharingiai Károly fővezér naplójából 1686–1687. In: Budától–Belgrádig. Szerk.: Szita László. Pécs, 1987. 75–144.
- MERÉNYI 1902=Merényi Lajos: Harcztéri tudósítások Bécs 1683-iki ostromáról. (Gróf Kéry Ferencz sajtátkézű levelei Esterházy Pál nádorhoz.) Történelmi Tár 25 (1902) (Uj folyam III.) 475–480.
- MERÉNYI 1906=Merényi Lajos: Eszterházy Pál ujjvári kapitány levelei a nádorhoz 1641–1644. Történelmi Tár 29 (1906) (Uj folyam VII.) 568–613.
- MERÉNYI 1907=Merényi Lajos: Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához. (1639–1641) Történelmi Tár 30 (1907) (Uj folyam VIII.) 310–319.
- MERÉNYI 1908=Merényi Lajos: Forgács Ádám leveli Eszterházy Miklós Nádorhoz. 1642–1645. Történelmi Tár 31 (1908) (Uj folyam IX.) 465–480.
- MIKSA EMÁNUEL NAPLÓJA 1987=Miksa Emánuel választófejedelem naplójából (1687). In: Budától–Belgrádig. Szerk.: Szita László. Pécs, 1987. 145–174.
- NAPLÓ 1998=Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról... Szerk.: Czigány István–Hankó Ágnes. Budapest, 1998.
- NEHRING 1984=Nehring, Karl: Iter Constantinopolitanum (Ein Orstnamenverzeichnis zu den kaiserlichen Gesandtschaftsreisen an die Ottomanische Pforte, 1530–1618. München, 1984. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München.)
- OTTLYK 1875=Felső-ozoróczi és kohanóczi Ottlyk György önéletírása, 1663–1711. In: Thaly Kálmán: Történelmi naplók 1663–1719. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXVII.) Budapest, 1875.
- PETTKÓ 1889=Pettkó Béla: Szamosközy István történeti maradványai. Pótlékul az Akadémia által kiadott összes művéhez. Történelmi Tár 12 (1889) 299–325.
- RÂŞID 1153/1740=Râşid Mehmed Efendi: Tārīh-i Râşid. I. İstanbul, 1153/1740.
- SILAHDÂR I 1928=Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa: Silahdâr târihi. I. Cilt. İstanbul, 1928.
- SILAHDÂR II 1928=Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa: Silahdâr târihi. II. Cilt. İstanbul, 1928.
- SINKOVICS 1968=Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. 1526–1790. Szerk.: Sinkovics István. Budapest, 1968.
- SZELESTEI 1988=Batthyány Kristóf utazása, 1657–1658. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja: Szelestei N. László. Peregrinatio Hungarorum 2. Szeged, 1988.

- SZILAHTÁR 1986=Sziláhtár Mehmed török krónikás visszatekintése 1686 eseményeire. Ford.: Fodor Pál. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk. Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 411–442.
- SZILASI 1989=Szilasi László: "Vitéz-e vagy ájtatos?" I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s "némely fontos kicsiség". (Peregrinatio Hungarorum 3.) Szeged, 1989.
- SZITA 1994=Szita László: Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690. Somogy megye múltjából 25 (1994) 51–124.
- SZULEJMÁN LEVELE 1987=Szulejmán nagyvezir és Hermann von Baden levélváltása. In: Budától–Belgrádig. Szerk.: Szita László. Pécs, 1987. 287–292.
- THALY 1870=Thaly Kálmán: Adalékok Koháry István fogságának történetéhez. Századok 4 (1870) 9. sz. 649–653.
- THALY 1872=Thaly Kálmán: Draskovich Miklós országbíró levele Thököly dunántúli biztosaihoz. Századok 6 (1872) 7. sz. 483–487.
- THALY 1887=Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Gr. Batthyány Kristóf és Ádám dunántúli tábornokok levelezéseiből.) Történelmi Tár 10 (1887) 102–128, 293–318.
- THURY 1890=Thury József: 1663–1664. évi hadjárat (Rasid effendi török historikus művéből). Hadtörténelmi Közlemények 3 (1890) 361–382, 499–527.
- TMÁOT 1872=Török-magyarokori államokmánytár. VII. kötet. Szerk.: Szilády Áron–Szilágyi Sándor. (Török-magyarokori történelmi emlékek I. Okmánytárak IX.) Pest, 1872.
- TMOT 1914=Török-magyar oklevéltár 1533–1789. Ford.: Karácson Imre. Szerk.: Thallóczy Lajos–Krcsmárik János–Szekfű Gyula. Budapest, 1914.
- YILMAZ 2006=Yılmaz, Mehtap: Vekayi^c-i Beç. (Transkripsiyon ve deęerlendirme) Yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Turkiyat Arařtirmaları Enstitüsü Müdürlüğü. İstanbul, 2006.
- ZENAROLLA 1986=Giovanni Paolo Zenarolla Székesfehérvári prépost beszámolója Budavár ostromáról (A felhasznált hadianyagok jegyzékével). Ford. Jászay Magda. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Szerk.: Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 93–180.

Szakirodalom

- ÁGOSTON 1995=Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. Történelmi Szemle 37 (1995) 465–485.
- ALEXANDRESCU-DERSCA-BULGARU 1988=Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Maria Matilda: A románok Bécs ostrománál. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerkesztette: Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1988. 202–213.
- ANGYAL 1889=Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre 1657–1705. II. kötet. Budapest, 1889.
- BABINGER 1927=Babinger, Franz: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke. Mit einem Anhang: Osmanische Zeitrechnungen von Joachim Mayr. Leipzig, 1927.
- BABINGER 1992= Babinger, Franz: Osmanlı tarih yazarları ve eserleri. Ankara, 1992.
- BAGI 2009=Bagi Zoltán Péter: „Látja a harmadik fél a saját hasznát és sikerét ebben”. A második hajdúfelkelésről Bécsbe érkezett hírek és kémjelentések 1607 október és december közepe között. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária–Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 337–354.
- BAGI 2010=Bagi Zoltán Péter: Kémkedés a 15 éves háború időszakában Pietro Bohno és Nyári Pál jelentései III. Mehmed szultán hadba vonulásáról 1596 áprilisában. In: Évkönyv 2010. A Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyve. (Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 19.) Szerk.: Csombor Erzsébet–L. Balogh Béni. Esztergom, 2010. 97–128.
- BAGI 2011=Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban: hadsereg, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.

- BAJZIK 2006=Bajzik Zsolt: A körmendi kastély műkincseinek és levéltárának sorsa 1945 után. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. 265–274.
- BÁNLAKY 2001=Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 2001. (CD-ROM)
- BARISKA–HARASZTI–VARGA J. 1986=Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai II. Szerk.: Bariska István–Haraszi György–Varga J. János. Budapest, 1986.
- BARKER 1967=Barker, Thomas M.: Double eagle and crescent. Vienna's second Turkish siege and its historical setting. Albany, New York, 1967.
- BARLAY 1986=BARLAY Ö. Szabolcs: „A németújvári Hérosz” (Batthyány-portré). In: Barlay Ö. Szabolcs: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest, 1986. 183–236.
- BARTA 1985=Barta János: Budavár visszavétele. Budapest, 1985.
- BÁRTFAI SZABÓ 1911=Bártfai Szabó László: A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. Budapest, 1911.
- BENDA 1972=Benda Kálmán: A királyi Magyarország tiszti címtára, 1607–1608. Levéltári Közlemények 43 (1972) 2. sz. 265–325.
- BELITZKY 1972=Belitzky János: Nógrád megye története. I. kötet. 896–1849. Salgótraján, 1972.
- BENCZÉDI 1985=Benczédi László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. 1155–1272.
- BENNIGSEN 1978=Bennigsen, Alexandre: Le Khanat de Crimée. Paris, 1978.
- BILKEI–TURBULY 1989=Bilkei Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1771. I. Zalaegerszeg, 1989.
- BOBORY 2005=Bobory Dóra: Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénatúra egy 16. századi magyar főúr életében. Századok 139 (2005) 4. sz. 923–944.
- BOBORY 2007=Bobory Dóra: Boldizsár Batthyány (c. 1542–1590): Erudition, Natural Sciences, Patronage and Friendship in the Life of a Sixteenth-Century Hungarian Nobleman. Central European University. Phil. Diss. Budapest, 2007.
- CHERNEL 1878=Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Második rész: Multkor. Szombathely, 1878.
- COLLINS 1975=Collins, L. J. D.: The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th–17th centuries. In: War, Technology and Society in the Middle East. Ed.: V. J. Parry–M. E. Yapp. London, 1975. 257–276.
- CZIGÁNY 1989a=Czigány István: A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúban (1686–1699) Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 9.) Eger, 1989. 25–35.
- CZIGÁNY 1989b=Czigány István: A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 102 (1989) 2. sz. 151–175.
- CZIGÁNY 1996=Czigány István: A királyi Magyarország hadügyi fejlődésének sajátosságai és európai összefüggései 1600–1700. Budapest, 1996.
- CZIGÁNY 2001=Czigány István: Hadügyi reformkísérletek a Királyi Magyarországon, 1665–1682. Hadtörténelmi Közlemények 114 (2001) 2–3. sz. 279–302.
- CZIGÁNY 2003=Czigány István: Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683–1703. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) 3–4. sz. 714–741.
- CZIGÁNY 2004=Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.

- CZIGÁNY 2005=Czigány István: Forgách Simon a király katonája. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, 2005. 117–134.
- CZIGÁNY 2006=Czigány István: A törökellenes védelmi rendszer újjászervezése a bécsi béke után. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 309–318.
- DANIŞMEND 1971=Danişmend, İsmail Hâmi: Osmanlı Devlet Erkânı. İstanbul, 1971.
- DANIŞMEND 1972=Danişmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Cilt 3. İstanbul, 1972.
- DAS KRIEGSJAHR 1883=Das Kriegsjahr 1683 nach Acten und anderen authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archiv. Mit sechs Tafeln. Wien, 1883.
- DÁVID 1992=Dávid Géza: A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban. Zalai Múzeum – közlemények Zala megye múzeumaiból 4 (1992) 55–64.
- DEGRÉ 1970=Degré Alajos: Nagykanizsa önkormányzata a XVIII. században. Nagykanizsai Túry György Múzeum Jubileumi Évkönyve: 1919–1968. Szerk.: Kerecsényi Edit. Nagykanizsa, 1970. 103–120.
- DOBOS 1971=Dobos Gábor: Török-magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. Studium II. Acta Juvenum Universitas Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Debrecen, 1971. 63–73.
- DOMINKOVITS 2006=Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006.
- DOMOKOS 1989=Domokos György: A magyar katonaság helye és szerepe a császári hadsereg harcászataiban Buda ostrománál. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúban (1686–1699). Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 9.) Eger, 1989. 57–64.
- DOMOKOS 1993a=Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig. Hadtörténelmi Közlemények 106 (1993) 1. sz. 3–60.
- DOMOKOS 1993b= Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása. Hadtörténelmi Közlemények 106 (1993) 2. sz. 43–81.
- DUBINSKI 1997=Dubinski, Alan: Selīm Girāy. In: The Encyclopaedia of Islam. IX. Ed.: C. E. Bosworth–E. van Donzel–W. P. Heinrichs–G. Lecomte. Leiden, 1997. 134–135.
- EDHEM 1988²=Edhem, Hamil: Kara Mustafa pasanın (Şoprun) şehri ahalısına beyannamesi. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası. Cilt 3–4. İstanbul, 1988. 924–937.
- EMBER 1946=Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. Budapest, 1946.
- G. ETÉNYI 2006=G. Etényi Nóra: A zsitvatoroki béke a korabeli propagandában. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 297–308.
- FALLENBÜCHL 2002=Fallenbüchl Zolán: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Budapest, 2002.
- FAZEKAS 1996=Fazekas István: Batthyány I. Ádám és gyermekei. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmereszkét nekünk”. Szerk.: Péter Katalin. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Budapest, 1996. 91–114.
- FEKETE 1944=Fekete Lajos: Budapest a török korban. Budapest története III. Szerk.: Szendy Károly. Budapest, 1944.
- FÉNYES 1851=Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leiratik. I–IV. Pest, 1851. Online elérés: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/>

- FENYVESI 1985=Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. In: Magyar és török végvárok (1663–1684). Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 5.) Eger, 1985. 199–218.
- FODOR 1991=Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991.
- FUCHS 2002=Fuchs György: Holdfogyatkozás. A hadügyi forradalom és a törökellenes felszabadító háborúk katonapolitikai összefüggései. In: Tanulmányok fél évezred magyar történelméről. Szerkesztette: Fejérdy Gergely. Piliscsaba, 2002. 69–117.
- GEBEI 1999=Gebei Sándor: A karlócai béke kelet-európai összefüggései. Történelmi Szemle 41 (1999) 1–2. sz. 1–29.
- GEBEI 2001=Gebei Sándor=Az orosz–török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700). Aetas 21 (2001) 2. sz. 134–154.
- GÉVAY 1841=Gévay Antal: A budai pasák. Bécs, 1841.
- HAMMER–PURGSTALL 1830=Hammer–Purgstall, Joseph: Geschichte des Osmanischen Reiches, Grosse theils aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven. Sechster Band. Pest, 1830.
- HAMMER–PURGSTALL 1856= Hammer–Purgstall, Joseph: Geschichte des Chane der Krim. Wien, 1856.
- HAUSEL 2000=Hausel Sándor: Nógrádvár. (Nagy Iván Könyvek 7.) Nógrád, 2000.
- HEGYI 2007=Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága I–III. kötet. Budapest, 2007.
- HORVÁT 1872=Horvát Mihály: Magyarország történelme VI. kötet. Pest, 1872.
- ILA 1932=Ila Bálint: A Thurzó család levéltára. Levéltári Közlemények 10 (1932) 1–2. sz. 12–66.
- ILLIK 2010=Illik Péter: Török dúlás a Dunántúlon. Budapest, 2010.
- IVANICS 1993=Ivanics Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. Történelmi Szemle 35 (1993) 3–4. sz. 297–311.
- IVANICS 1994=Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Körösi Csoma Kiskönyvtár 22. Budapest, 1994.
- IVÁNYI B. 1942=Iványi Béla: A körmendi levéltár Memorabiliái. (Körmendi Füzetek 2.) Körmend, 1942.
- IVÁNYI B. 1942–1945=Iványi Béla: Gróf Batthyány Ádám, a levéltárrendező. Levéltári Közlemények 20–23 (1942–1945) 290–309.
- IVÁNYI B. 1943=Iványi Béla: Pázmány Péter kiadatlan levelei. (Körmendi Füzetek 3.) Körmend, 1943.
- IVÁNYI B. 1983=Iványi Béla: Batthyány Boldizsár a könyvbarát. In: A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és gyűjtése. Sajtó alá rendezte: Herner János–Monok István. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.) Szeged, 1983. 389–435.
- IVÁNYI E. 1971=Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezésével kapcsolatban. Levéltári Közlemények 42 (1971) 1. sz. 137–161.
- IVÁNYI E. 1983=Iványi Emma: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. In: Közlemények Zala megye Közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1982–1983. Szerk.: Degré Alajos. (Zalai gyűjtemény 18.) Zalaegerszeg, 1983. 115–130.
- JENEY 1971=Jeney Károly: Székesfehérvár körülvárosa és visszafoglalása 1688-ban. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 4 (1971) 5. sz. 7–21.
- JAKUS 1985=Jakus Lajos: Damásd vára „az pogány ellenség torkában”. In: Régészeti tanulmányok Pest megyéből. Szerk.: Ikvai Nándor. (Studia Comitatus 17.) Szentendre, 1985. 509–538.
- JAKUS 1987=Jakus Lajos: Életképek és mozaikok a 17–18. századi Vácról. In: Életmódkutatások Pest megyéből. Szerk.: Ikvai Nándor. (Studia Comitatus 18.) Szentendre, 1987. 7–76.
- JAKUS 1995=Jakus Lajos: A töröktől megszabadított Vác 1596–1622. In: Gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Farkas Rozália. (Studia Comitatus 25.) Szentendre, 1995. 1–75.
- JORGA 1911=Jorga, Nicolas: Geschichte des Osmanischen Reiches. Vierter Band. Gotha, 1911.

- KAKUK 1996=Kakuk Zsuzsa: A török kor emléke a magyar szókincsben. Budapest, 1996.
- KALMÁR 1991=Kalmár János: A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* és a 18. századi bánági berendezkedés kérdése. In: A Magyar Királyság berendezésének műve. Századok füzetek 1. Budapest, 1991. 41–50.
- KÁROLYI–WELLMANN 1936=Károlyi Árpád–Wellmann Imre: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1936.
- KAS 2006=Kas Géza: A Batthyány család és a várrombolás. In: A Batthyányak évszázadai – Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend-Szombathely, 2006. 145–148.
- KELENIK 1992=Kelenik József: Körmend a hadtörténelemben 1526–1711. In: Veszprémy László–Kelenik József–Hermann Róbert–Bencze László: Körmend a hadtörténelemben. Körmendi füzetek 11. Körmend, 1992. 51–139.
- KELENIK 1993=Kelenik József: A nemzetiségi megoszlás, a veszteségek és a fluktuáció mértéke tizennégy Kanizsa elleni végvár helyőrségében (1633–1640). In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 101–121.
- KELENIK 1995a=Kelenik József: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 36./1.) Zalaegerszeg, 1995. 5–51.
- KELENIK 1995b=Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar–Pető Ernő. (Studia Agriensia 15.) Eger, 1995. 163–174.
- KELENIK 1997=Kelenik József: Királyi vár a hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647–1657). In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. 147–197.
- KELENIK 2005a=Kelenik József: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). Századok 139 (2005) 4. sz. 969–1009.
- KELENIK 2005b=Egy végvidék születése. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, 2005. 311–357.
- KELENIK 2010=Kelenik József: Szégyen a lopás, de hasznos! Egy „stratégiai jelentőségű” huszárcsíny története. Hadtörténelmi Közlemények 2010. május 14. Csákváry Ferenc köszöntése. Ünnepi különszám. 59–66.
- KLOPP 1882=Klopp, Onno: Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkriege bis zum Frieden von Carlowitz 1699. Graz, 1882.
- KOLTAI 2002=Koltai András: Batthyány Ádám és könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV.) Budapest–Szeged, 2002.
- KOLTAI 2003=Koltai András: Széchényi VI. György (1685. március 21–1695. február 18.) In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit. Budapest, 2003. 310–318.
- KOLTAI 2008=KOLTAI András: Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659). In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Budapest, 2008. 401–435.
- KÓNYA 2009=Kónya, Peter: Za boha, vlast' a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka. Prešo, 2009.
- KOPČAN 1983=A török porta Thököly-politikája. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Budapest, 1983. 119–127.
- KOPPÁNY 1984=Koppány Tibor: Batthyány I. Ádám építkezései. 1629–1659. Történelmi Szemle 27 (1984) 4. sz. 539–555.
- LADÁNYI-BENEDIKT 2008=Ladányi-Benedikt Ildikó: Rabok és kezesek a körmendi várban a XVII. század közepén. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk.: J. Újvári Zsuzsanna. Budapest, 2008. 81–87.

- LEITSCH 1988=Leitsch, Walter: Miért akarta Kara Musztafa meghódítani Bécset? In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1988.
- LIPTAI 1984=Magyarország Hadtörténete I. kötet. Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest.
- MATUNÁK 1905=Matunák Mihály: Az 1599. évi Bars vármegyei tatárjárás. Történelmi Tár 28 (1905) 590–599.
- MÉL=Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Javított, átdolgozott kiadás. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Online elérés: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>
- MOCSÁRY 1902=Mocsáry István: A gyöngyösi Nagy család. Turul 20 (1902) 4. Füzet 177–183.
- MONOK-ÖTVÖS-ZVARA 2004=MONOK, István-ÖTVÖS, Péter-ZVARA, Edina: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. (Burgenländische Forschungen, Sonderband 26.) Eisenstadt, 2004.
- MONOK 2010=Monok István: A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége. In: Monok István: A magyarországi főnemesség könyves műveltsége a XVI–XVII. században. Értekezés a Magyar Tudományos Akadémia doktora cím elnyeréséért. Szeged–Eger–Chatou, 2010. 92–112. Online elérés: http://real-d.mtak.hu/368/3/dc_77_10_doktori_mu%5B1%5D.pdf
- MNL I 1977=Magyar Néprajzi Lexikon I. (A–E) Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 1977. Online elérés: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1.html>
- MNL III 1980=Magyar Néprajzi Lexikon III. (K–Né) Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 1980. Online elérés: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1.html>
- MTK II 1982=Magyarország történeti kronológiája II. 1526–1848. Budapest, 1982.
- MÜLLER 1976=Müller Veronika: Az egerszegi vár a XVII. században. (Zalaegerszegi Füzetek 2.) Zalaegerszeg, 1976.
- MÜLLER 1978=Müller Veronika: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1978. Szerk.: Degré Alajos. (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 1978. 81–93.
- NAGY I. III 1858=Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet, Pest, 1858.
- NAGY I. VIII 1860=Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. kötet, Pest, 1860.
- NAGY I. X 1863=Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet, Pest, 1863.
- NAGY I. 1868=Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótlék-kötet. Pest, 1868.
- NAGY L. 1987=Nagy Lajos: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: Budától–Belgrádig. Szerk.: Szita László. Pécs, 1987. 13–52.
- NAGY L. 1955=Nagy László: A Bocskai szabadságharc 1605. évi hadjárata. Hadtörténelmi Közlemények 2 (1955) 3–4. sz. 76–82.
- NAGY L. 1978=Nagy László: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978.
- NAGY L. 1989=Nagy László: A magyar katonarétegek és a török kiűzése. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúban (1686–1699) Szerk.: Bodó Sándor–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 9.) Eger, 1989. 37–45.
- NAGY L. 2005=Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VI. A forráskiadvány bevezető tanulmányát és az adattárat készítette: Nagy László. Debrecen, 2005.
- NAGY Z. 2006=A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006.
- NAGY-HAUSNER 2011=Nagy Levente–Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. Hadtörténelmi Közlemények 124 (2011) 3. sz. 679–740.

- OBORNI 2005=Oborni Teréz: Nógrád vármegye nemesi közgyűlései jegyzőkönyveinek regesztái (1597–1603). (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 28.) Salgótarján, 2005.
- OLCHVÁRY 1890=Olchváry Ödön: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. Második és befejező közlemény. *Hadtörténelmi Közlemények* 3 (1890) 528–562.
- OROSS 2005=Oross András: Rendelet és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról 1699–1702. *Forrásközlés. Fons* 12 (2005) 2. sz. 257–294.
- OROSS 2006=Oross András: Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján. *Századok* 140 (2006) 6. sz. 1441–1473.
- OROSS 2011=Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján. Doktori disszertáció (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola) Budapest, 2011.
- PÁLFFY 1995a=Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi győzetei. *Hadtörténelmi Közlemények* 108 (1995) 1. sz. 114–185.
- PÁLFFY 1995b=Pálffy Géza: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. *Keletkutatás* 1995 tavasz. 61–86
- PÁLFFY 1995c=Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- PÁLFFY 1996=Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 2–3. sz. 163–217.
- PÁLFFY 1997=Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY 2000=The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth century) In: *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed.: Dávid, Géza–Fodor, Pál. Leiden–Boston–Köln, 2000. 3–69.
- PÁLFFY 2007=Pálffy Géza: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimúzeuma és Vas megyei Vt mellett 1663. szeptember 17-én *Történelmi Szemle* 49 (2007) 2. sz. 263–288.
- PÁLFFY 2009=Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 2. sz. 321–356.
- PAPP–JENEY-TÓTH 2006=„Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006.
- PAPP 2003=Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a 17. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003) 3–4. sz. 633–669.
- PAPP 2006=Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út egy állítólagos Habsburg ígért háttéréhez. In: „Frigy és békesség legye...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 267–295.
- PAPP 2009=Papp Sándor: Thököly Imre és a törökök. A kuruc állam helye az Oszmán Birodalomban. In: *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése*. Ed. Kónya, Peter. Prešo, 2009. 255–269.
- PAPP 2011=Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Király és a Porta (1619–1921). *Századok* 145 (2011) 4. sz. 915–973.
- PASTOR 1929–1930=Pastor, Ludwig von: *Geschichte des Pápste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Innozenz'X. bis zum Tode Innozenz'XII. (1644–1700)* 14./2. [h. n.] 1929–1930.
- PERJÉS 1989=Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In: Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte és fordította Iványi Emma. Zrínyi könyvtár III. Budapest, 1989. 25–99.

- PÉTER 1979=Péter Katalin: A magyar romlásnak századában. Magyar história. Budapest, 1979.
- PETERCSÁK-BERECZ 1999=Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. (Studia Agriensia 20.) Eger, 1999.
- PICKL 1992=Pickl, Othmar: Die Kapitulation der Festung (Nagy) Kanizsa der „Hauptfestung des Ottomanischen Reiches“ am 13. April 1690. (Zum 300. Jubiläum der Kapitulation der letzten türkischen Garnison Transdanubiens.) Zalai Múzeum – közlemények Zala megye múzeumaiból 4 (1992) 85–93.
- POSCH 1984=Posch, Fritz: Christoph Graf Batthyány von Güssing und die Steiermark im Türkenjahr 1683. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. (Burgenländische Forschungen. Sonderband VII.) Eisenstadt, 1984.
- RÁCZ 2000=Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk.: Rác Árpád. Budapest, 2000.
- RÁZSÓ 1988=Rázsó Gyula: Az oszmán hadsereg Bécs alatt. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerkesztette: Benda Kálmán–R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1988. 214–246.
- RENNER 1883=Renner, Victor: Wien im Jahre 1683. Geschichte der zweite Belagerung der Stadt durch die Türken im Rahmen der Zeitergebnisse. Aus Anlass der zweiten Säcularfeier verfasst im Auftrage des Gemeinderates der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien, 1883.
- RENNER 1888=Türkische Urkunden den Krieg des Jahres 1683 betreffend nach den Aufzeichnungen des Marc' Antonio Mamucha della Torre. Hrsg. Renner, Victor. Wien, 1888.
- RÓNAI HORVÁTH 1891=Rónai Horváth Jenő: Az 1664. évi hadjárat és a Szent-Gotthárdi csata. Második és befejező közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 4 (1891) 596–647.
- RÖDER 1839=Röder, Philipp: Feldzüge wider die Türken grösstentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften. Erster Band. Carlsruhe, 1839.
- SARLAI 2006=Sarlai Szabolcs: Marsili és a Batthyányak a Rába védelmében 1683-ban. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körment–Szombathely, 2006. 139–144.
- SIMON 1997=Simon Éva: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Káli Csaba. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 1997. 61–86.
- SUDÁR 2010=Sudár Balázs: Tirjákí Haszan pasa utolsó éve (1601–1613) Hadtörténelmi Közlemények 123 (2010) 4. sz. 779–798.
- SUGÁR 1983=Sugár István: Lehanyatlak a török félhold. Budapest, 1983.
- SUGÁR 1993=Sugár István: Szigetvár kapitulációja és megadási szerződése. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. Szerk.: Szita László. Pécs, 1993. 125–142.
- SZABÓ 1978=Szabó Béla: Az újszerzeményi birtokok és fegyverjog megváltása Zala megyében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1978. Szerk.: Degré Alajos. (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 1978. 99–114.
- SZAKÁLY 1981=Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.
- SZAKÁLY 1989=Szakály Ferenc: Székesfehérvár visszafoglalása 1688. május 19-én. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18 (1989) 19. sz. 13–20.
- SZALAY 1884=Szalay József: Az 1683-iki hadviselés és irodalma. I–IV. Századok 18 (1884) 7. sz. 561–579, 8. sz. 643–661, 9. sz. 750–765, 10. sz. 827–838.
- SZÁNTÓ 1984=Szántó Imre: A Zala vármegyei végvárok és mezővárosok lakosságának a helyzete a XVII–XVIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 31 (1984) 1. sz. 3–31.
- SZÁNTÓ 1993=Szántó Imre: A „vitézli rend” megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században. In: Végvárok és régiók a XVI–XVII. században. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 145–158.

- SZARKA–MOLNÁR–HORVÁTH M. 2008=Szarka Gyula–Molnár Antal–Horváth M. Ferenc: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában, 1526–1686. (Váci Történelmi Tár 5.) Vác, 2005.
- SZATLÓCZKY 2002=Szatlóczy Gábor: Szentgyörgyvár a török időkben. In: Szentgyörgyvár története. Szerk.: Müller Róbert. (Zalai kismonográfiák 7.) Zalaegerszeg, 2002. 33–48.
- SZÉLL 1893=Szell Ferenc: A gr. Szapáry család nemzedékrendéhez. Turul 11 (1893) 1. Füzet 37–38.
- SZITA 1993=Szita László: Szigetvár kapitulációjának visszhangja az egykorú nyugat-európai sajtóban. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. Szerk.: Szita László. Pécs, 1993. 143–159.
- SZITA 1995=Szita László: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez 1688–1690. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 36./1.) Zalaegerszeg, 1995. 53–77.
- TAKÁTS É.N.=Takáts Sándor: Csonkabég, a török huszárezredes. In: Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, é.n. 527–544.
- TAKÁTS 1915=Takáts Sándor: A török és a magyar raboskodás. In: Uő: Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest, 1915. 160–303.
- TAKÁTS 1917=Takáts Sándor: Zrínyi Miklós nevelőanyja. Budapest 1917.
- TARKÓ 2008=Tarkó Ilona: A török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk.: J. Újvári Zsuzsanna. Budapest, 2008. 71–80.
- TEPLY 1972=Teply, Karl: Mehmed Çolak Beğ – Leopold Freiherr von Zungaberg. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 80 (1972) 113–155.
- THALY 1883=Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából Hg. Esterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 11.) Budapest, 1883. 4. 1–45.
- THALY 1885=Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi-család. I. Budapest, 1885.
- THEUER 1976=Theuer, Franz: Verrat an der Raab. Als Türken, Tataren und Kuruzzen 1683 gegen Wien zogen. Salzburg-Stuttgart-Zürich, 1976.
- TÓTH P. 1989=Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Szombathely, 1989.
- TÓTH I. 1994=Tóth István György: Körmend a kora újkorban (1526–1809) In: Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend, 1994. 98–179.
- TÓTH S. 2000=Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged.
- TÓTH H. 2002=Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. Aetas 17 (2002) 1. sz. 136–153.
- TÓTH H. 2013=Tóth Hajnalka: Gute Nachbarschaft auf dem osmanisch-ungarischen Grenze am Anfang des 17. Jahrhunderts. (Die Briefe der Sokollus an die Batthyánys) In: „In den Augen der Nachbarn” Stereotypen und Nationalcharakterologien im Donau-Karaktornraum. Hrsg.: Papp, Sándor. Szeged, 2013. (megjelenés alatt)
- ÚJVÁRY 1984=Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”. Budapest, 1984.
- J. ÚJVÁRY 2008=Mindennapi élet a török árnyékában. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Budapest, 2008.
- UZUNÇARŞILI I 2003⁶=Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar. In: Osmanlı tarihi. III. Cilt. I. Kısım. Ankara, 2003.
- UZUNÇARŞILI II 2003⁶=Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar. In: Uő: Osmanlı tarihi. III. Cilt. II. Kısım. Ankara, 2003.
- VÁLYI I 1796=Vályi András: Magyar országnak leírása 1. Buda, 1796.
- VÁLYI II 1799=Vályi András: Magyar országnak leírása 2. Buda, 1799.
- VÁLYI III 1799=Vályi András: Magyar országnak leírása 3. Buda, 1799.
- VÁNDOR 1978=Vándor László: Szentgrót vára. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1978. Szerk.: Degré Alajos. (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 1978. 61–79.

- VÁNDOR 1994= Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. Szerk.: Béli József-Rózsa Miklós-Rózsáné Lendvai Anna. Nagykanizsa, 1994. 215–424.
- VANYÓ 1935=Vanyó Tihamér: A bécsi nunciások jelentései Magyarországról, 1666–1683. Pannonthalma, 1935.
- VANYÓ 1976=Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai 1640–1690. Soproni Szemle 30 (1976) 1. sz. 20–38, 113–129, 211–227.
- VARGA J. 1986=Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- VARGA J. 1987=Varga J. János: Inszurrekció, kvártély, porció. (Megyei teherviselés a felszabadító háború időszakában). In: Gazdaság és mentalitás. Szerk.: Praznovszky Mihály-Bagyinszky Istvánné. (Discussiones Neogradiensis 4.) Salgótarján, 1987. 125–133.
- VARGA J. 1991=Varga J. János: Rabtartás és kereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történektanári működésének emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk.: E. Kovács Péter-Kalmár János-V. Molnár László. Budapest, 1991. 121–133.
- VARGA J. 1993=Varga J. János: A nyugat-magyarországi végvárak 1683 nyarán. In: Végvárak és régiók a XVI-XVII. században. Petercsák Tivadar-Szabó Jolán. (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 55–71.
- VARGA J. 1995=Varga J. János: „Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok...” A természeti környezet szerepe a dunántúli végvári harcokban. In: Végvár és környezet. Szerk.: Petercsák Tivadar-Pető Ernő. (Studia Agriensia 15.) Eger, 1995. 137–151.
- VARGA J. 1998=Varga J. János: Kara Musztafa 1683. évi hadjárata és Veszprém. In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. (Veszprémi múzeumi konferenciák 9.) Veszprém, 1998. 55–65.
- VARGA J. 2001=Varga J. János: A túlélés és az árulás mezsgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In: Ezredforduló-századforduló-hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 486–504.
- VARGA 2002=Varga J. János: Az Orta Madzsar szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál-Pálffy Géza-Tóth István György. Budapest, 2002. 415–422.
- VARGA J. 2007a=Varga J. János: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007.
- VARGA J. 2007b=Varga J. János: Zrínyi János Antal, a király foglya. In: A Zrínyiek a magyar és horvát történelemben. Szerk.: Bene Sándor-Hausner Gábor. Budapest, 2007. 207–218.
- VARGA J. 2009=Varga J. János: Esterházy Pál nádor és Thököly Imre fejedelem az 1683. évi hadjáratban. In: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie – Thököly Imre gróf és felkelése. Ed. Kónya, Peter. Prešo, 2009. 183–196.
- R. VÁRKONYI 1984=R. Várkonyi Ágnes: Buda visszavívása, 1686. Budapest.
- R. VÁRKONYI 1985a=Országgyűlési kísérletek (1648–1664). In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. 1043–1154.
- R. VÁRKONYI 1985b=R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság és társadalom a 17. század második felében. In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. 1273–1424.
- R. VÁRKONYI 1985c=R. Várkonyi Ágnes: A török háború: Bécstől Budáig (1683–1686). In: Magyarország története 1526–1686. 3/2. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1985. 1577–1636.
- R. VÁRKONYI 1987=R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása 1683–1699. Budapest, 1987.

- R. VÁRKONYI 1989=R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg abszolútizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1703). In: Magyarország története 1686–1790. 4/1. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. Budapest, 1989. 83–98.
- VÉGH 2009=Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 2. sz. 443–458.
- VÉGH 2010=Végh Ferenc: Egerszeg végvár és városa a 17. században. (Zalaegerszegi füzetek 10.) Zalaegerszeg, 2010.
- VÉGH 2012= Végh Ferenc: Katonából zsellér–zsellérből polgár. A végvári katonaság útja a civil társadalomba a 17–18. század fordulóján (a Zala megyei mezővárosok példáján). In: Végvár és társadalma a korszakváltás idején. Szerk.: Berecz Máttyás–Rémiás Tibor. Eger, 2012. 85–96.
- VERESS D. 1990=Veress D. Csaba: Székesfehérvár hadtörténete a XI–XVIII. században. In: Veress D. Csaba–Siklós Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa. Budapest, 1990. 7–207.
- VESELÁ-PŘENOSILOVÁ 1961=Veselá-Přenosilová, Zdenka: Quelques chartes turques concernant la correspondance de la porte sublime avec Imre Thököly. *Archiv Orientalí* 29 (1961) 546–574.
- WAGNER 1964=Wagner, Georg: Das Türkenjahr 1664. Eine Europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg. Eisenstadt, 1964.
- WIMMER 1982=Wimmer, Jan: Le déblocage de Vienne en 1683 et la part que les Polonais y prirent. *Revue d'Histoire Militaire* 52 (1982) 29–93.
- WIMMER 1983=Wimmer, Jan: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 30 (1983) 1. sz. 25–42.
- ZACHAR 2006=Zachar József: Az oszmán-Habsburg hosszú háború: a hadüzenettől a békekötésig 1593–1606. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi béke és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 251–265.
- ZACHAR 2008=Zachar József: Válogatott hadtörténelmi írások (XVII–XVIII. század). Budapest–Eger, 2008.
- ZIMÁNYI 1962=Zimányi Vera: A herceg Batthyány család levéltára. (Levéltári leltárak 16.) Budapest, 1962.
- ZIMÁNYI 1968=Zimányi Vera: A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968.
- ZIMÁNYI 1982=Zimányi Vera: A Batthyány-család hagyományai. *Századok* 116 (1982) 6. sz. 1153–1158.
- ZIMÁNYI 1994=Zimányi Vera: A Batthyány család hercegi ágának levéltára. In: Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend, 1994. 415–433.
- ZIMÁNYI 2006=Zimányi Vera: A Magyar Országos Levéltárba került körmendi Batthyány Hercegi Levéltár. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 25–27. Szerk.: Nagy Zoltán. Körmend–Szombathely, 2006. 275–280.
- ZINKEISEN 1857=Zinkeisen, Johann Wilhelm: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Fünfter Theil. Gotha, 1857.

HELY- ÉS NÉVMUTATÓ

A, Á

Abdurrahman, Abdi · 107
Ahmed budai pasa · 16–17
Ahmed ceremónia-mester · 60, 71–73, 75, 79–81, 84
Ahmed Cselebi · 107
Ahmed, Szarhos · 107, 119, 122, 124
Akkermann (UKR) · 121
Alapi · 88
Alsó-Lendva · l. Lendva
Alsómánpusztza · 52
Alsóór (Untervart, AUT) · 80
András deák · 18–19
Andráshida · 103–104
 andráshidai · 151
Apaí Mihály erdélyi fejedelem (1661–1690) · 57, 62, 120–122, 128
Areyzaga, Johann Baptist Freiherr von · 137
Arnót János · 15
Árpás · 207
Aspremont, Ferdinand Gobert · 86, 207

B

Babadaği (Babadag, ROU) · 121
Babali(?) · 32
Babócsay Ferenc · 73, 75, 85
Babócsay Pál · 132
Bácsmegeyi Ferenc · 151
Bádeni Hermann · 86, 128, 130, 138, 141–143, 163
Bádeni Lajos · 92, 128–129, 133, 135, 142, 144–146, 153
 Bádensis herceg · 91
Bagi Zoltán Péter · 45
Bajcsavár · 39
 bajcsavári · 39
Bakyth Péter · 29
Balassa Ádám · 70
Baló Mátyás · 120–122, 128
Balogh András · 73
Balogh Gáspár · 18–19
Balogh Mihály füleki lovashadnagy · 18–19
Balogh Mihály követ · 86
Balogh Mihály egerszegi vajda · 95
Baltavár (Bérbaltavár) · 99
 baltaváriak · 99
Bana tagłari · 121
Bánlaky József · 62–63, 97, 105–107, 135

Baranyavár (Branjin Vrh, CRO) · 68
Barcs · 98
Barkóczy Ferenc · 72, 74, 88, 129
Baronay Mihály · 148
Bártfai Szabó László · 33
Basta, Giorgio · 19
Batthyány Ádám I. · 43–44, 48–49, 53, 85, 90
Batthyány Ádám II. · 37, 50, 54, 61, 63–66, 70–71, 73–77, 81, 85–87, 89, 92–95, 99–118, 123–126, 129–155, 157–167, 169–172, 175–179, 207
Batthyány Boldizsár III. · 47
Batthyány család · 10–11, 36–37, 41, 46–47, 51, 177
Batthyány Ferenc · 50
Batthyány Ferenc I. · 47
Batthyány Ferenc II. · 22, 41, 47–49
Batthyány Kristóf II. · 42, 46, 49–57, 60–66, 69–74, 76–98, 100–101, 104–105, 111, 173, 175–176, 178
Batthyányak · 11, 35, 46–47, 50, 53, 63, 70, 75, 79, 84, 87, 173
Batthyány-fi (*Bakân-oğlu*) · 75, 77, 79, 84, 97
Bécs · 12, 28, 37, 50, 54–55, 59, 62, 68, 74–77, 79–84, 86, 89, 98, 102–103, 112–113, 137–138, 141–147, 150–151, 167, 170, 174
 bécsi · 9, 12, 39–40, 58, 60–61, 73, 79–81, 84, 92, 102, 119, 128, 138–139, 143, 178
bécsújhelyi (Bécsújhely–Wiener Neustadt, AUT) · 54, 83
Belatincs (Belatinc, SVN) · 35
Belgrád · l. Nándorfehérvár
Benaglia, Giovanni · 58
Benczicz János · 35
Benda Kálmán · 20
Bender (MDA) · 121
Bene András · 17–18
Beniczky Ferenc · 23
Bér · 39, 41, 43, 44, 45, 52, 133, 157, 165, 208
 béri · 51
 bériek · 160
Bercsényi Miklós · 70, 88, 102, 112
Berencs · 27–28
Besse odabasa · 33
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) · 24, 26, 28, 48, 71, 173
Bezerédy István · 74, 89, 103
Bisterczky, Peter Paul · 149, 152, 154

Bocsföld (Bocsfölde) · 113
 Bocskai István erdélyi fejedelem (1605–1606) · 19, 47
 Bodghy (Bódy? Bodi?) Gáspár · 20
 Bodonhely · 76, 93, 207
 bodonhelyi · 76
 Bodony · 20
 Boldogasszonyfa (Vasboldogasszonyfa) · 99
 Borostyánkő (Bernstein, AUT) · 47
 borsmonostori (Borsmonostor–Klostenmarienberg, AUT) · 35
 Bosnyák Tamás · 19, 22, 26
 Boso Mihály · 154
 Bóti/Bojti András · 161
 Brassó (Corona, Braşov, ROU) · 120–121
 Brodarics István · 47
 Bruck (AUT) · 81
 Buda · 12, 30, 38, 66, 89, 92, 94–95, 97–98, 100, 102, 104, 110–118, 121–128, 130, 152–153, 156, 175–178
 budai · 16–17, 22–23, 30, 73, 79, 81, 95–98, 100, 104, 107, 116, 118, 124–126, 162
 budafoki · 124
 bujádi · 26
 Bukarest (Bucureşti, ROU) · 121–122
 Buonvisi, Francesco · 80
 Buquoy, Charles-Bonaventure de Longueval, Comte de · 24

C

Caprara, Aeneas Sylvius · 58, 136–137
 Caprara, Alberto · 58, 68
 Caraffa, Antonio · 112, 129, 149
 Cirié, Doria di · 124–125
 Cornaro, Frederico · 128
 Corona · l. Brassó
 Czerny János · 56
 Czigány István · 45
 Cziráki Zsuzsanna · 22
 Czobor Ádám · 70, 83, 88, 107

Cs

Csákány (Csákásnydoroszló) · 41
 csáktornyai (Csáktornya–Čakovec, CRO) · 36–37
 Csáky István · 135
 Csány · 39
 Csányi Bernát · 89, 131
 Csányi János · 79, 81

Csejte · 35
 Csendlak (Tišina, SVN) · 80
 Csereköz · 20
 Csíkvár · 137
 Csókakő · 35, 137
 Csörötnék · 41

D

D'Aste, Michele · 126
 Dárda (Darda, CRO) · 67, 70, 72, 129
 dárdai · 66, 68–69, 72–73, 129
 Dávid Géza · 66
 Dávid bég · 17
 De la Vergne, Fernando (Ferdinand) · 107
 Debrecen · 81, 153
 Deresk (Držovce, SVK) · 21
 Divény (Divín, SVK) · 24
 Dobroka · 64, 115
 dobrokai · 64
 Dóczy István · 23
 Dominkovits Péter · 48
 Dörnye (Drnje, CRO) · 67
 Draskovich Miklós · 35, 63, 70–71, 73–88, 115, 168
 Draskovich-fi (*Dráškoviće-oğlu*) · 79
 Drégely · 15–16, 29
 drégelyi · 29
 Drégelypalánk (Palánk) · 15–17, 23
 drégelypalánki (palánki) · 15–17, 28–30, 173
 Drevadarics Ferenc · 55, 67, 132
 Drinápoly (Edirne, TUR) · 58, 61, 120–122
 drinápolyi · 123

E, É

Ebersdorf · 79
 Edhem, Hamil · 77
 Edirne · l. Drinápoly
 Eger · 15, 127, 129
 egri · 21–22, 107, 138
 Egerszeg (*Egersee*, Zalaegerszeg) · 10, 41–44, 46, 54–56, 65, 67, 85, 90–91, 95, 100, 102, 104–106, 108, 111, 114–116, 131–134, 139–141, 143, 145, 158–160, 162, 165–166, 168, 170–171, 179, 207–208
 egerszegi · 42, 55, 67, 85, 95–96, 99–100, 103, 109, 114, 117, 132, 137, 140–141, 143, 154, 159, 162
 egerszegiek · 90, 116, 153

- Egervár · 39, 42–44, 51–52, 108, 145, 153, 161, 208
 egervári · 35, 103, 159
 egerváriak · 99
 Egyházasszervező · 17
 Eperjes (Prešov, SVK) · 19
 Erdődy György · 70, 81
 Erdődy Miklós · 83, 86, 104–105, 107, 123, 170, 179
 Érsekújvár · 27, 32, 34, 69, 92, 102–103, 106–107
 érsekújvári · 14, 22, 32–34, 69, 173
 érsekújváriak · 27
 Esterházy család · 36, 173
 Esterházy Ferenc · 73, 77–79, 81
 Esterházy Gáspár · 141, 155, 161, 179
 Esterházy István · 31
 Esterházy János · 36, 68–69, 74, 86–88, 90, 92–93, 101–102, 104, 112–113, 129, 132–133, 135, 137, 170
 Esterházy Mihály · 54, 81
 Esterházy Miklós · 26, 30, 31, 48
 Esterházy Pál báró (1587–1645) · 11, 26–30
 Esterházy Pál herceg (1635–1713) · 30, 34–36, 55, 60–62, 64, 70–71, 73, 75–76, 83, 86–87, 92–95, 101, 113–115, 135, 151, 207
 Esterházyak · 28, 31, 34, 54, 173
 Eszék (Osijek, CRO) · 59, 62–63, 65–70, 72–73, 75, 97–98, 102, 105, 122–123, 126–129, 131, 133, 135–136, 155, 177
 eszéki · 59, 62, 65–69, 71–72, 81, 83, 97, 104, 122–123, 129, 135
 Esztergom · 28, 32, 87, 97, 107
 esztergomi · 17, 27, 32–33, 102, 115, 173
 Etyeky Judit · 30
- F**
- Fáncsi Ferenc · 23
 Fáncsi István · 95
Fazekas István · 22
 Fehérvár · l. Székesfehérvár
Fekete Lajos · 60, 72, 75, 94
 felső-lendvai · l. Lendva
 Felsőmánpusztaszentmiklósi · 52
 Felsőőr (Oberwart) · 80
Fényes Elek · 27
 Ferdinánd, II. magyar király és német-római császár (1619–1637), cseh király (1617–1637) · 24, 26, 48
 Ferdinánd, III. magyar és cseh király, német-római császár (1637–1657) · 28, 33
- Ferdinánd főherceg · 40
 Ferenczi Pál · 89, 97, 99
 Fertőegyháza · 81
Fest Aladár · 32
 Festetics Pál · 73
 Fityeháza · 39
 Fleichtinger, Hilarius · 31
Fodor Pál · 60, 127
 Forgách Ádám · 30, 32, 43–44, 48
 Forgách György · 32
 Forgách Péter · 32
 Forgách Simon · 156
 Francsics Ádám · 54
Fuchs György · 62, 69
 Füleke (Fil'akovo, SVK) · 15, 19–22, 26, 29–30, 34
 füleki · 15, 18–19, 21–22, 26, 29–30
 Fürstenfeld · 82
- G**
- Gábor György · 159
 Gál János · 132
 Galambóc (Golubac, SRB) · 153
 Galgóc (Hlohovec, SVK) · 34
 Garabonc · 56
 garabonci · 56
 Gelse · 65
 gelsei · 67
 gelseiek · 65
 Gerge (Gerege) · 17
 Gerse (Gersekarát) · 65
 gersei · 65
 Giráj, Azámet · 120
 Giráj, Devlet krími tatár kán (1699–1702, 1708–1713) · 120, 122, 124–127
 Giráj, Murád krími tatár kán (1677/1678–1683) · 62, 121
 Giráj, Szelim krími tatár kán (1671–1677, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704) · 119, 120, 125
 Giustiniani, Marcantonio velencei dózse (1684–1688) · 91, 128
 Goricsány (Goričan, CRO) · 43, 208
 Gözfa (Gósfá) · 99
 grabováci (Grabovac, CRO) · 146
 Graz (AUT) · 79
 grazi · 139
- Gy**
- Gyalódy István · 73
 Gyarmat (Balassagyarmat) · 20

gyarmatiak · 22
Gyenesi Gergely · 95
Gyöngyös · 14–15, 20, 22, 173
gyöngyösi · 9–10, 12, 14, 16, 20, 22, 28, 31, 35, 173–174, 205
gyöngyösiek · 22
Gyöngyöshalász · 20
gyöngyös-peszeki (?) · 21
Győr · 63, 69, 76–77, 124, 163
győri · 33–35, 45–46, 52–53, 62–63, 68–69, 74, 77, 88, 102, 104, 112–113, 116–117, 129, 136–138, 140–141, 145, 148, 153, 155–156
győriek · 146

H

Hagyáros (Hagyárosbörönd) · 103–104
Hammer-Purgstall, Joseph · 59, 71
Haszán aga · 32–33
Haszán Pasa Palánka · 121
Haszán rab · 33
Haszán, Tirjái · 22
Hatvan · 22
hatvani · 16, 21, 22, 28
Hausel Sándor · 27
Hegy Mihály (*Mihael Hegi*) · 95
Heissler, Donath Johann, von Heitersheim · 112
Henrik szász herceg · 125
Henyé (Petőhenye) · 99
Herberstein, Hans Siegmund Freiherr von · 40
Herberstein, Johann Joseph Graf zu · 80–81, 86, 98
Hertelendi Zsigmond · 95
Hídvég (Ipolyhídvég–Ipeľské Predmostie, SVK) · 23
Hídvég (Rábahídvég) · 41, 83
hídvégi · 140–141
Hodosány (Hodošan, CRO) · 43, 208
Hoffkirchen, Laurenz Georg · 93, 137, 145
Hollós (Egyházashollós) · 41, 89
Holstein, Georg Christian von · 140, 179
Homonnai Bálint · 70
Homonnay Kristóf · 88
Horvát Mihály · 67
Horvát Péter · 97
Horváth János · 76
Hüszein aga · 16, 28
Hüszein főaga · 22

I

Ibrahim, Dámád · 16
Ibrahim, Kara · 118–119
Ibrahim, Sejtán/Melek · 104–105, 107, 109–110
Ibrahim, Szokollu/Szarhos · 22
Illésházy György · 70, 88
Illésházy Miklós · 70
Ince pápa, XI. (1676–1689) · 91
Inkey Istók · 66
Inkey János · 37
Isabort (Isabor, Pacsa része) · 39
Isakçı (Isaccea, ROU) · 121
Istvánd (Istvándi) · 98
Istvánffy Miklós · 14–15, 47
Ivanics Mária · 9
Iványi Emma · 9, 50

J

Jakab Pál · 55
Jánosháza · 67, 132
Joó Máté · 23
Jorga, Nicolae · 91

K

Kacorlak · 39
Kahlenberg (AUT) · 70, 83
kahlenbergi · 58, 85, 130
Káldy-Nagy Gyula · 127
kalocsai · 33, 52–53
Kalonda (SVK) · 17
kalondai · 18
Kamenyec (Kamieniec, POL) · 118
Kammerling, Hans · 83
Kanizsa (Nagykanizsa) · 10, 12, 36, 39–43, 46–47, 57–58, 66–68, 85, 97–100, 105, 108–109, 111, 116–118, 127, 129–130, 132–147, 149–153, 155–158, 163–171, 176–179
kanizsai · 36, 39–40, 42, 46, 55, 66, 68, 82, 85, 91–92, 96, 98–99, 101, 103, 108–109, 112, 116–118, 123, 130, 132, 136–138, 140–145, 147–149, 151–158, 162, 164–171, 175, 177, 179
kanizsaiak · 98, 105, 109, 117, 146, 150–151, 167–168, 170–171
Kányavár · 43–44, 55, 132, 157
kányavári · 109
Kapornak (Nagykapornak) · 41, 43–45, 51, 56, 85, 116, 144, 165, 169, 208

kapornaki · 52, 95, 99, 160, 170
 kapornakiak · 56, 103, 116
 Kapos (Kaposvár) · 105, 108–109, 117, 129,
 131–132, 157
 kaposi (kaposvári) · 108, 117, 131, 167
 Kapronca (Koprivnica, CRO) · 66
 kapuvári · 35
Karácson Imre · 59, 62
 Karakó · 67
 Karánsebes (Caransebeș, ROU) · 153
 Karloczy Mátyás · 162
 karlsruhei (Karlsruhe, DEU) · 138
Károlyi Árpád · 88, 124–125
 károlyvárosi (Károlyváros–Karlovac, CRO) ·
 80, 86, 208
 kassai (Kassa–Košice, SVK) · 15
Kelenik József · 19, 40, 41
 Kemend · 39, 41, 43–44, 51–52, 153, 165, 208
 kemendi · 52, 89
Kenéz Gyula · 71
 Keresztúr (Murakeresztúr) · 39
 Kerpachich István · 42
 Kéry Ferenc · 83, 104, 151
 Kéry János · 70
 Kesző (Vágkesző) · 207
 keszthelyi · 166
 Kielmansziget · 39
 Kili (Kiliya, UKR) · 121
 Kisgerge (Kisgerege) · 17
 Kiskomárom (Zalakomárom) · 42–44
 Kistapolcsány (Topoľčianky, SVK) · 34
 Knab, Sebastian · 91
 Kober István · 89
 Koháry István · 106, 133
 Kollonics Lipót · 54
 Komárom · 69, 88
 komáromi · 148
 Kondory Mihály · 74
 Konstantinápoly (Istanbul, TUR) · 58, 61, 120,
 129, 168
 konstantinápolyi · 58, 77
Kopčan, Vojtech · 72
 Korpona (Krupina, SVK) · 34
 Kotori (Kotoriba, CRO) · 43, 208
 Kovács család · 23
 Kovács Judit · 23, 25, 29, 205
 Ködl, Hans · 55–56
 Köpcsény (Kittsee, AUT) · 63, 77
 Körmend · 41, 47, 53, 63, 80, 85, 90, 149
 körmendi · 11, 41, 48, 54, 90–91
 Kőszeg · 79, 81–82
 Kövi (Kameňany, SVK) · 21

Krakkó (Kraków, POL) · 91
 Krämer, Jakob · 56
Kreutel, Richard Franz · 60, 79
 Kuniz, Georg Christof · 79–80
 Kutassy János · 17
 Kürt (Csallóközkürt–Ohrady, SVK) · 34–35

L

Lajos, II. magyar és cseh király (1516–1526) ·
 47
 Lajos, XIV. francia király (1643–1715) · 59,
 143
 Lakompak (Lackenbach, AUT) · 86
 László Mihály · 132
 Légrad (Legrad, CRO) · 43, 88, 91, 106, 115,
 142, 146, 151, 208
 légrádi · 65–66, 91, 115, 131, 166
 légrádiak · 91, 142
 Lendva (Lendava, SLO) · 41, 43–44, 63, 79, 90,
 95, 105, 114–115, 132, 143, 208
 lendvai · 89, 113, 115
 Alsó-Lendva · 36, 37, 41, 79, 177
 alsó-lendvai · 36
 felső-lendvai · 87
 Lenti (Nempti) · 36–37, 41, 43–44, 64, 85, 90,
 95, 99, 105–106, 115, 132, 134, 143, 154–
 155, 177, 209
 lenti · 79, 86, 89–90, 96, 109, 113, 115
 lentiek · 96
 Leslie, Walter · 92–94, 97–98, 100, 102, 104–
 107, 175
 Lethenyi Imre · 24
 Léva (Levice, SVK) · 34
 Lévárt (Leváre, SVK) · 21
 Lice (Licince, SVK) · 21
 Lidl, Johann Baptist, von Borbula · 156
 Linz (AUT) · 88, 91
 Lipót, I. magyar és cseh király (1657–1705),
 német-római császár (1658–1705) · 33,
 45–46, 53, 55, 58–59, 70, 86–89, 91, 93,
 101–102, 110, 112, 128, 133, 143, 148,
 156
 Lipótvár (Leopoldov, SVK) · 34
 Lippa (Lipova, ROU) · 153
 Liptagerge (Liptagerege) · 17
 Locsmánd (Lutzmannsburg, AUT) · 35
 Lotharingiai Károly · 64, 71, 73–74, 76, 81–83,
 92–94, 97, 100, 102–103, 105–107, 110,
 112–113, 124, 126–128, 132–135
 Lövvő (Zalalövő) · 39, 41, 43, 63, 105, 109, 114,
 143, 153, 165, 208

lövői · 143, 154, 160, 162
Lugos (Lugoj, ROU) · 153

M

Madách Pál · 80
Magyarósd (Őrimagyarósd) · 39, 41, 43–44
magyarósvi · 44
Mahmud, Szabó · 17
Maholányi János · 88
Makád · 23
Makar György · 133
Makay Dezső · 20
Mamucha della Torre, Marcantonio · 77–78
Mánd · 52
mándi · 52
Marcaltó · 74
Margittay család · 16, 32–33
Marsigli, Luigi Ferdinando · 73–74, 76–77
Mátyás főherceg · 20–21
Maurocordato, Alessandro · 60, 71–73, 75, 79–81, 84, 128
Mazalin György · 154
Mehmed, III. oszmán szultán (1595–1603) · 15
Mehmed, IV. oszmán szultán (1648–1687) · 58, 62, 69, 119–120, 122, 135
Mehmed, Csolak · 82–84
Mehmed, Csorumlu · 129
Mehmed, Dámád/Szári · 59–60, 75, 84
Mehmed, Kara · 104
Mehmed, Rásid Efendi · 59, 60, 62, 68, 75, 84
Mehmed, Szejdzáde · 66
Mehmed, Szilahdár Findiklili · 60, 71–73, 75, 79, 81, 84, 92, 119–120, 127
Mercy, Peter Ernst Freiherr von · 117
Mérey (*Merej*) Zsigmond · 35
mezőkeresztesi · 15
mihályfaiak (Petőmihályfa) · 99
Mihálygerge (Mihálygerge) · 17
Miksa Emánuel, II. bajor választófejedelem (1679–1726) · 112–113, 124, 137, 142
Mocsáry István · 9, 19–20, 23–32, 36–37, 205
Mohács · 98
mohácsi · 47
Molart, Johannes · 22
Monasterly János · 107
Montecuccoli, Raimondo · 45
Muharrem szpáhi · 17
Muraszombat (Murska Sobota, SLO) · 99
muraszombatiak · 79
Musztafa · 144, 169
Musztafa, Bekri · 97, 98

Musztafa, Hádzsi · 32
Musztafa, Kara · 62, 66–68, 70–72, 74, 77–79, 82–83, 121
Musztafa, Köprülüzáde Fázil · 150, 153, 155
Müller Veronika · 42

N

Nadányi Miklós · 28
Nádasd · 39, 145
Nádasdy · 75, 80–81
Natšar oğlu · 81
Nádasdy András · 87
Nádasdy Ferenc · 40–41, 48, 70, 81
Nádasdy István · 70
Nádasdy Tamás · 70, 81
Nádasdyak · 80–82
Nagy Anna (gyöngyösi) · 25, 205
Nagy család (gyöngyösi) · 9–10, 12, 14, 29, 31, 35, 55, 173, 174, 205
Nagy Egyed (gyöngyösi) · 9, 14–26, 28–29, 31–32, 173–174, 205
Nagy Ferenc (gyöngyösi) · 9–12, 14, 20–21, 25, 28, 31–36, 38, 42, 46, 49–56, 58, 60–61, 63–71, 82, 86–91, 93–118, 123, 130–135, 140–141, 143–145, 147, 149–151, 153–171, 173–175, 177–180, 205, 207
Nagy Illés (gyöngyösi) · 25, 205
Nagy István · 95, 121
Nagy Iván · 9, 15, 18, 23, 25, 28–29, 31–32, 36
Nagy János (gyöngyösi) · 9, 24–31, 174, 205
Nagy Lajos · 128–129
Nagy Lőrinc (gyöngyösi) · 14, 205
Nagy Sára (gyöngyösi) · 37, 205
Nagy Tamás · 20
Nagy Tamás (gyöngyösi) · 25, 28–31, 174, 205
Nagy Zsigmond (gyöngyösi) · 35–37, 55, 89–90, 95–97, 99, 103–105, 115, 132, 136, 174, 177, 205
Nagybarom (Szabadbáránd–Grosswarasdorf, AUT) · 35
Nagyharsány · 167, 176
nagyharsányi · 135
Nagyok (gyöngyösi) · 14, 31, 37
Nagyoroszi · 23
nagyoroszfalvaiak · 23
nakschiwani (Nahicsevan–Naxçıvan, AZE) · 92
Nándorfehérvár · 62–63, 69, 104, 105, 107, 121–122, 145
Lándorfehérvár · 69

- Belgrád · 119, 121, 129, 133, 135, 137, 138, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 153–155, 158
- nándori (Magyarnándor) · 17
- Nandrás (Nandraž, SVK) · 21
- Német Kristóf · 102
- Némethy Gergely · 47
- Németújvár (Güssing, AUT) · 47, 65, 82, 85, 96, 111, 207
- németújvári · 80
- Nezsider (Neusiedl am See, AUT) · 35
- Niel, Jakob · 56
- Nikeboli (Nikápoly–Nikopol, BUL) · 121
- Niš (SRB) · 153
- Nógrád · 16, 27
- nógrádi · 26–30
- Nova · 106
- Novák Ádám · 95
- Ny**
- Nyitra · 27, 34
- nymwegeni (Nijmegen) · 59
- Nyulas (Jois, AUT) · 35
- O**
- Olazavall, Don Jear · 91
- Orllé Miklós · 23
- Oross András* · 37, 135
- Orsova (Orșova, ROU) · 153
- Oszmán malma · 142
- Oszmán pasa oglu Ahmed · 129
- Ottlyk György · 125
- Ö**
- Özi (UKR) · 121
- P**
- Pálffy · 107
- Pálffy család · 173
- Pálffy Géza* · 39, 43, 47, 50, 54
- Pálffy István · 24, 26–30
- Pálffy Miklós · 15–16, 35
- Pálffy Pál · 28, 30, 48
- Palánk · l. Drégelypalánk
- Palota (Várpalota) · 74, 136–137
- Pápa · 64, 73–74, 76, 144
- pápai · 89
- Papp Sándor* · 9, 48, 60, 77–78
- Paradieser, Georg · 39
- Párkány (Štúrovo, SVK) · 112
- párkányi · 27, 33
- Pátyi András · 132, 154
- Pázmány Péter · 27
- Pécs · 105, 108, 117, 131–132, 135, 153, 157, 159, 166, 170
- pécsi · 117, 129, 161–162, 170, 179
- Perneszy János · 79, 85–86, 90
- Pest · 92, 112
- pesti · 17
- Pétevárad (*Peterwardein*, Petrovaradin, SRB) · 130, 135
- Pethő László (gersei) · 50, 54
- Pethő László (hethési) · 23
- Petrőczy István · 70
- Pickl, Othmar* · 139, 150
- Pinkafő (Pinkafeld, AUT) · 80
- Posar Lukács · 19
- Pottendorf (AUT) · 79
- Pozsony (Bratislava, SVK) · 88
- Pölöske · 39, 41, 43–45, 51–52, 85, 109, 114, 132, 140, 153, 161, 165, 167–168, 171, 208
- pölöskei · 35, 52, 103, 113, 154, 159, 171
- pölöskeiek · 96, 153–154, 163–164
- Putnok · 23
- R**
- Rabatta, Rudolph · 136
- Rácz Filip · 33
- Rada (Nagyrada) · 56
- Radafalva (Rudersdorf, AUT) · 83
- Radonay Mátyás · 56, 87, 105, 161, 167, 179
- Radosics Ferenc · 73, 86, 89
- Rajk · 39
- Rajkovichs János · 37
- Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem (1704–1711) · 156
- Rákos (Gömörrákos–Rákoš, SVK) · 21
- Ráró (Ásványráró) · 35
- Rázsó Gyula* · 62
- Renner, Victor* · 78
- Répás (Repaš, CRO) · 67, 115
- Rétfalu (Wiesen, AUT) · 80
- Révay Elek · 88
- Révay Farkas · 70
- Révay Imre · 70, 88
- Révay László · 70
- Révay Pál · 70
- Révay Sándor · 70
- Rimaszombat (Rimavská Sobota, SVK) · 20

Rocoutin, Johann Baptista · 146
Rohonc (Rechnitz, AUT) · 47, 53, 134, 150, 153
 rohonciak · 53
Romhány Simon · 30
Röder, Hans · 56
Röder, Philipp · 135
Rödöny (Riedlingsdorf, AUT) · 80
Rudolf, I. magyar király (1576–1608), német-
római császár (1576–1612), cseh király
(1576–1611) · 19–20, 23

S

Sál (Hegyhátsál) · 151
Sándorháza · 168, 171
Sárkány · 64, 164
Sárkány Gábor · 131
Sárkány István · 52, 164
Sárkány János · 50, 70
Sárkány Mihály · 164
Sárkány Miklós · 70
Sárosi János · 120–122
Sárvár · 40–41, 51
 sárvári · 35, 40–42
 sárvár-felsővidéki · 35
Scherffenberg, Friedrich · 112, 128–129
Schultz, Ludwig · 92, 102, 112, 115–118, 176
Schwegler, Heinrich Christoph · 147, 150, 152
Schwendi, Lazarus von · 38
Sellye · I. Vágsellye
Semendre (Smederovo, SRB) · 121
Sempte (Šintava, SVK) · 31–32, 34–35, 46
 semptei · 32, 34–35, 49–50, 79
Sennyei Sándor · 37
Sibrik Sándor · 89, 95–97, 102
Siklós · 68, 97, 117, 129, 131–133, 157
 siklósi · 131, 162
Simon Éva · 41
Simontornya · 128–129
Sobieski János lengyel király (1676–1696) ·
 59, 83, 87, 91, 118
Somody Ferenc · 27
Somogyi család (gyöngyösi) · 28, 31
Somogyi Ferenc · 88
Somogyi János · 161
Soós Gábor · 19
Sopron · 77, 79, 81, 208
 soproni · 46, 48, 77–78
 soproniak · 78
Söjtör · 106
Speltenbach (AUT) · 82

Starhemberg, Guido · 155
Strassoldo, Karl von · 87–88
Sümege · 159

Sz

Szabatka · 20–21, 23
Szabó Tamás · 21
Szakály Ferenc · 136, 138
Szalay József · 68
Szalay Pál · 70, 72, 82
Szalonak (Schlaining, AUT) · 47
Szapáry család · 37
Szapáry István · 37
Szapáry Magdolna · 37, 205
Szapáry Miklós, I. · 37, 205
Szapáry Péter, I. · 37
Szapáry Péter, II. · 37
Szarvkő · 35
Szatmáry Mihály · 75
Széchényi család · 33
Széchényi Erzsébet · 33
Széchényi György · 95, 103, 159, 161
Széchényi György esztergomi érsek · 33–35,
 50, 52–54, 103, 115, 166, 173
Széchényi Lőrinc · 33–35
Széchy Péter · 70, 77, 81, 88, 94
Szécsény · 15–16, 20–21
 szécsényi · 15, 20–22
Szécsisziget · 41, 43, 79, 95, 106, 143, 208
 szécsiszigeti · 89, 97, 99, 154, 160
 szécsiszigetiek · 96, 109
Szecsőd (Magyarszecsőd) · 41
Szeged · 129
Szegvár (Zalaszegvár) · 67
 szegvári · 74
Székesfehérvár (Fehérvár) · 75, 76, 94, 98,
 105, 108, 124, 136–138, 145, 164, 167,
 176, 178
 székesfehérvári · 71, 73, 75–76, 79, 84, 97,
 124, 130, 137, 138, 147, 149
Szemenye · 41
Szendrő · 153
Szentantal (Svätý Anton, SVK) · 34
Szentbenedeki Tamás · 52
Szentgotthárd · 35, 40, 85
Szentgrót (Zalaszentgrót) · 39, 41, 43–44, 50–
 51, 54–55, 63, 87, 95, 108, 114, 133–134,
 141–142, 154, 158–159, 165, 209
 szentgróti · 50–55, 66–67, 109, 114, 170
 szentgrótiak · 51, 56, 109, 160
Szentgyörgy (Bánokszentgyörgy) · 39

Szentgyörgyvár · 43, 52, 63, 108, 114, 115, 167, 208
 szentgyörgyvári · 35, 52–53
 szentgyörgyváriak · 153
szentgyörgyvölgyi · 114
Szentlőrinc (Zalaszentlőrinc) · 99
Szentmiklós (Magyarszentmiklós) · 39, 147
 szentmiklósi · 143
Szentmiklós (Szigetszentmiklós) · 23
Szentpéter (Őriszentpéter) · 41
Szentpéterfa (Péterfa) · 65, 67
 szentpéterfai · 65
Szenttamás · 32
 szenttamási · 32
Szepesy Pál · 72
Széplak (Fertőszéplak) · 35
Szerémi György · 47
Szigetvár (Sziget) · 39, 97–98, 108, 129, 132, 138, 141–142, 144, 147, 153, 155, 167–170, 176
 szigetvári · 108–109, 136, 147, 167
 szigetváriak · 167
Szita László · 138, 141, 152, 165, 171
Szófia (Sofia, BUL) · 121
Szolnok · 133
Szombathely · 51, 102, 207
Szőgyén (Svodin, SVK) · 27
 szőgyéni · 27, 28, 29
 szőgyéniek · 28
Szőkei János · 65–66
Szülejmán, Szári · 118–122, 124, 126–129, 135
Sztánká dela Vád · 122
Sztregova · 34
Szűcs Pál · 21

T

Takács György · 35
Takáts Sándor · 48, 82
Tanhauser, Honorius · 18–19
Tapolca · 117
Tar Józsa · 42, 63, 67, 85, 96, 97, 100, 159
Tarnóc (Ipolytarnóc) · 17
Tárnok Alajos · 46
Tarrodi Mihály · 132, 162
Tát · 107
Tata · 73, 76, 144
 tatai · 75
Temesvár · 129
Teuffenbach család · 173
Teuffenbach, Christoph von · 15
Teuffenbach, Rudolph von · 22

Thaly Kálmán · 11, 61, 66, 70–71
Theuer, Franz · 73, 82
Thököly Imre · 45–46, 57, 62, 68, 70–76, 78–84, 86, 88, 92, 110, 153, 175
Thurn altábornagy · 117
Thurzó család · 173
Thurzó György · 18–23
Thurzó Szaniszló · 48
Thüngen, Hans Karl von · 132, 170
Tihany · 74
Tolna · 135
Topos Bálint · 20, 21
Torma Péter (*Peter Torma*) · 95
Tornóc (Trnovec nad Váhom, SVK) · 33
 tornóci · 33
Tornyos István · 162
Tót Istók · 33
Tótfalu · 44
 tótfalui · 44
Törjek Gergely · 95
Tulça (Tulcea, ROU) · 121
turanovaci (Turanovac, CRO) · 135
Tüskevár · 104
 tüskeváriak · 104

U, Ű

Újlaky István · 20
Újudvar · 39, 65, 154
 újjudvariak · 65
J. Újváry Zsuzsanna · 9
Uzun Ibrahim · 73, 79
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı · 58, 62, 97

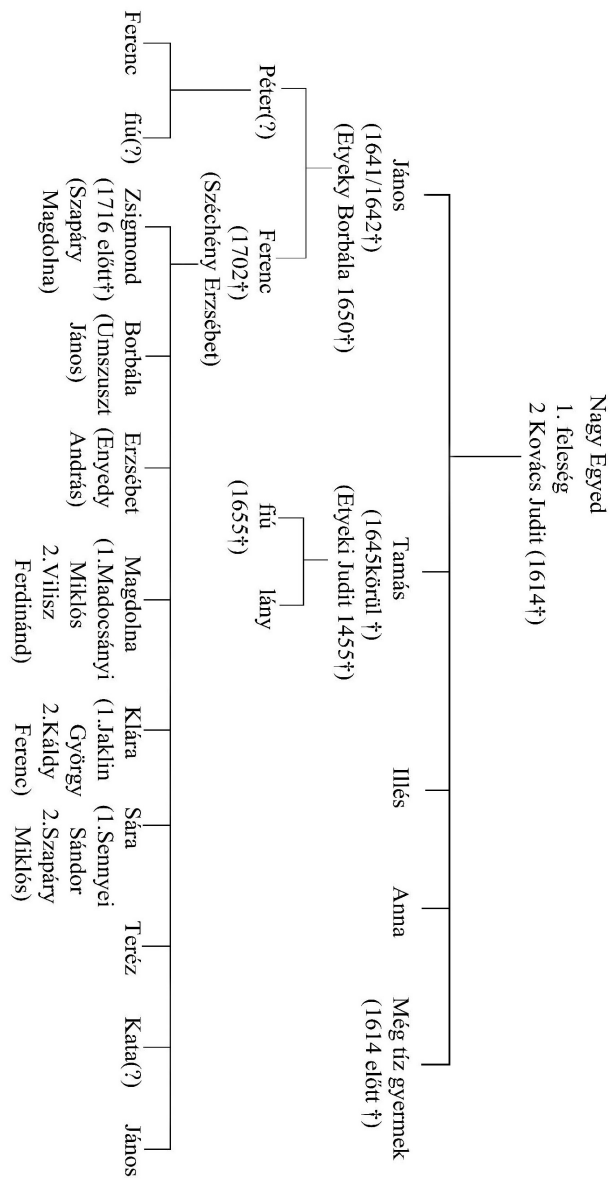
V

Vác · 27
 váci · 22–26
Vágsellye (Šaľa, SVK) · 34, 92
 vágsellyei · 92
Valpó (Valpóvár, Valpovo, CRO) · 135–136
Várad · 129
Varga J. János · 9, 58, 70–73, 79, 81–82
Varsó (Warszawa, POL) · 59
vasvári · 44, 49, 58, 143
 vasváriak · 99
Vát · 61, 64, 74
 vāti · 64, 73
Vázsony · 74
Vecchy, Gabriel · 141–142, 144, 147
Végh Ferenc · 42, 50, 54
Vép · 53

- vépi · 53
Veróce (Virovitica) · 97–98, 123, 170
Vesela-Přenosilova, Zdenka · 77
Veszprém · 72–76, 144
 veszprémi · 33, 68, 73–74, 85, 97, 103, 109, 166
vesztfáliai · 49
Veterani, Friedrich · 129, 153
Vittorio Amadeo II., di Savoia, Savoya hercege (1675–1732) · 125
Viczy Ádám · 70, 88
Vidin (BGR) · 153
Visegrád · 92
Vörösmarty Máttyás · 25
- W**
- Wesselényi Ferenc · 29, 43–44, 48–49, 70
Wimmer, Jan · 62
Wütz, Georg Rudolph · 50, 54, 101, 154–155
- Z**
- Zágorhíd (Zágorhida) · 106
Zalavár (Szalavár) · 39, 41, 43, 55, 105, 108, 115, 136, 140–141, 144, 167, 208
zalavári · 56, 67, 87, 105, 141, 155, 161, 167, 179
zalaváriak · 110, 153
Zámori · 88
Zarka György · 37
Zenarolla, Giovanni Paolo · 124
Zenta (Senta, SRB) · 129
Zichy · 77
Zichy István · 68, 81, 106, 137–152, 154, 163, 165, 168–169, 179
Zinkeisen, Johann Wilhelm · 70
Zólyom · 24
Zrínyi Ádám · 75, 91
Zrínyi család · 43
Zrínyi György · 40
Zrínyi János Antal · 75
Zrínyi Miklós · 45, 48, 75
Zrínyi Péter · 48, 75
Zrínyi-fi (*Zirín-ođlu*, Zrinyi-oglu) · 75, 79, 84, 97
- Zs**
- zsitvatoroki · 20, 41

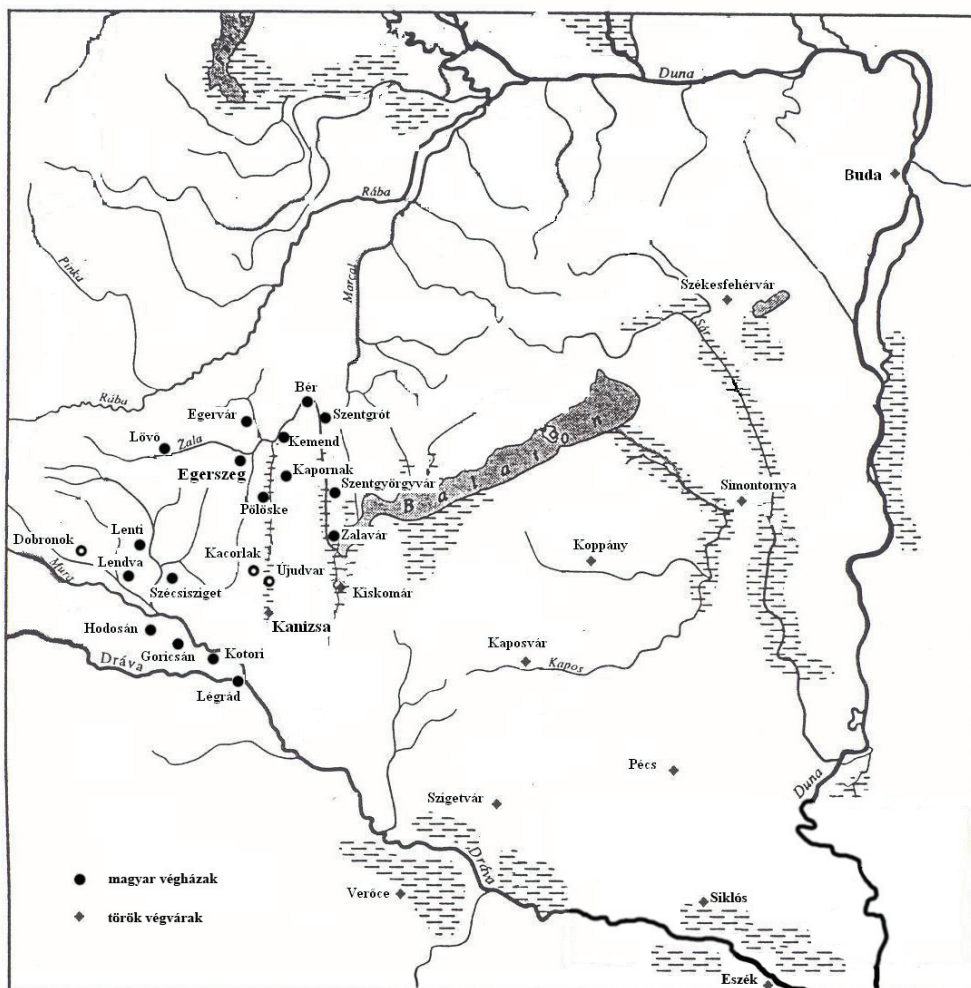
MELLÉKLETEK

1. A gyöngyösi Nagy család családfája¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁹A családfa Mocsáry István munkája alapján készült: MOCSÁRY 1902, 182.

2. A Kanizsával szembeni végvidék a 17. század utolsó harmadában

3. Nagy Ferenc levele Esterházy Pálhoz, 1683. szeptember 22.

Cellenissime Princeps ac Domine Domine gratiosissime.

Humilliorum servitorum meorum demissam subiectionem.

Nem kétlem, másoktól is *kegyelmesen* megértette *Nagyságod*, miképpen esett ide, Németújvárra (*Nemet Vyuarra*) szorulásom. Midőn valameddig Sopron táján nem nyargalt, egész Rábaközt (*Rabakozt*) és az Fertő (*Fórtó*) túlsó részét elégetvén az tatárság, mind az Rábán (*Raban*) való kelőket oltalmaztam: elsőben Keszőnél, Árpásnál (*Arpasnal*), Bodonhelynél (*Bodonhelynel*), utoljára az új hídnál. Azonban elszéljedvén az hadak is mellőlünk, csak gróf Batthyány (*Battyany*) Ádám uram az maga udvarnépével, én is magam szolgálóimmal maradtunk. Úgy érkeztem Szombathelyre, minden cselédem ott lévén, hogy az sűrű füstöket közel látták, két órával előbb, mint én odamentem, szaladtak ide az várban. Magam is azon éjjel ott hálván úgy gyöttem másnap fel. Azután sok üdövel történvén gróf főgenerális uramnak *őnagyságának* meghajlása. Én magam nem ellenkezhettem, de hitemet is az más részre le nem tettem, jollehet, hogy az sok kóborlókat nem tarthatván *őnagysága*, hogy az stiriai [stájer] háttárban készek járni, onnan is értek kártételek. *Őnagysága* az táborban parancsolt, az hol mindenkor defensive [védekezésben] voltam, maga is minden csatákat tiltott. Istennel bizonyétom, semmi hostilitást [ellenségeskedést] nem cselekedtem s alattam valóknak sem engedtem, valamig az török közénkben nem gyött, azoknak is tehetségöm szerént eleget tiltakoztam. Hanem, ha mikor éjjel lopva elmentek és holmi polgár szegény rabokat kaptak (:kinek ám megadták az árát, csak Egerszegen hatvan fejet tettek fel:), az mely magyart megértettem, hogy velek volt, ide küldöttem *őnagysága* fogságában, most is itt vannak. Így lévén, azért méltóságos, *kegyelmes* uram, nagy alázatossággal az *Nagyságod* méltóságos lábaihoz borulván instállok [könyörgök], vegyen be *kegyelmében*, és ezen kénytelenségből lett cselekedetemért legyen engedelemmel, s *kegyelmes* urunk őfelsége előtt is méltóságos patrocíniumját [pártfogását] mutassa. Mely *Nagyságod* *kegyelmes* gratiáját [kegyét/befolyását] vékony tehetségem szerént még élek, megszolgálni el nem múlatom. Kivánván, Isten szerencsésen éltesse *Nagyságodat* sok esztendeig jó egészségben. Datum in Németújvár (*Nemet Vyuar*) 22 Septembris 1683.

Celsitudinis unae Humillimus servus Franciscus Nagy.

P.S. Kérem tovább is nagy alázatossággal *Nagyságodat*, méltóztassék egy protectionalist [védlevelet] adni, és ide az hadak előtt való kommandantnak [parancsnoknak], Aspremont és károlyvárosi (*Karlovczi*) [Karlovac] generális uraiméknak mellettem írnya. Ha én meg nem szolgálhatom, az Isten megjutalmazza *Nagyságodat*.

4. A Kanizsával szembeni végvidék katonai létszámadatai 1686-ban

végház	lovak (előírt és tényleges)		gyalogos (előírt és tényleges)		táborba menő lovak (elrendelt és tényleges)		táborba menő gyalogos (elrendelt és tényleges)	
Egerszeg	300	291	150	143	100	120	75	75
Egervár	25	25	50	50	12	12	25	25
Lövő	46	46	42	42	25	25	30	30
Bér	16	16	20	20	5	5	10	10
Szentgyörgyvár	25	9	40	40	10	10	20	20
Szentgrót	25	25	50	50	6	16	30	30
Zalavár	15	15	100	100	-	-	40	40
Kapornak	100	80	50	50	40	40	25	25
Kemend	10	9	30	30	-	-	-	-
Pölöske	30	17	70	39	-	-	-	-
Lenti	100*		100*		50	50	50	50
Lendva	50*		50*		25	25	25	25
Szécsisziget	50**		100*		20	20	30	30
Légrad	100		200***		50	50	100	100
Kotori	n.a.		n.a.		10	10	30	30
Goricsány	n.a.		n.a.		4	4	20	20
Hodosány	n.a.		n.a.		-	-	20	20
Összes:					347	387	530	530

*= 1670-es előírt létszám. CZIGÁNY 2004, 126. alapján.

**= az 1670-es létszámhoz képest kevesebbnek kell lennie az előírtnak.

***=Légrádról azt tudjuk, hogy az 1630–40-es évektől 200 gyalogos volt előírva. VÉGH 2010, 156. A Muraközből (Légrád, Kotori, Goricsány, Hodosány) egységes számadattal rendelkezünk 1670-ből: 150 lovas és 500 gyalogos. CZIGÁNY 2004, 126.